

ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Egy 19. századi lelkészválasztási vita
társadalomtörténeti aspektusai

Bozó-Szűcs Diána

Témavezető
Dr. habil Pap József főiskolai tanár
Dr. habil. Szarka László egyetemi docens

EGER
2020

I. Bevezetés

A. Célkitűzések

Az aszódi evangélikus gyülekezetben lelkészválasztás zajlott 1847 áprilisában, mely igencsak felborzolta a kedélyeket. Olyannyira, hogy több vizsgálat, és egyházi per indult az ügyben, melyről az időközben megalakult független magyar kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere is értesült. Az országos történelem nagy és súlyos árként csak hömpölygött tovább, a szabadságharc leverése utáni abszolutizmus, mint sötét felhő jelent meg a szabadságra áhító magyarok feje fölött, de az aszódi hívek még mindig a lelkészükkel voltak elfoglalva. A lelkész, aki a magyar nyelvet féltő pánszlávellenes bátyaként állította be magát, majd a történelmi fordulatokhoz rugalmasan alkalmazkodva látványos Habsburg-baráttá vált. Mi állhatott a hívek és a pap viselkedésének hátterében? Szijártó M. István (Robert Darntonra hivatkozva) írja: „...a történésznek azon a ponton kell mélyfúrást végeznie, ahol nem ért valamit, hiszen idegen jelentérendszer, ezáltal ismeretlen világkép bontakozhat ki.”¹ Úgy gondolom, hogy ez a sok kérdőjel, ismeretlen motiváció kiválóan mutatja ennél a történetnél a mélyfúrás szükségességét. Ugyanis az 1847-es lelkészválasztás csak a kiindulópontja volt annak az 1862-ig tartó egyházi persorozatnak, mely a két részre szakadt aszódi evangélikus gyülekezet életét meghatározta. A viták folyamatos fellebbezésekkel jártak, a vizsgálatok hol a lelkész felmentésével, hol a visszahelyezésével végződtek, attól függően, hogy éppen melyik csoport volt jobb pozícióban. Mindkét csoportnak megvoltak a maguk hangadói, mondhatni kortesei. Külön figyelemreméltó jelenség a Podmaniczky család szerepvállalása. A lelkészválasztó vita első szakaszában még Podmaniczky Lajos volt jelen földesúrként, egyházi felügyelői cím mögé rejtve, majd az 1850-es években Podmaniczky Ármin vállalt szerepet az ügyben, unokatestvére helyett, azonban ő Lajossal szemben a lelkész eltávolítása pártján állt. A földesurak szerepvállalása azonban nem befolyásolta látványosan az egyházi, illetve a világi döntéshozókat. Ugyanis, mint már említettem, a szabadságharc alatt az első független magyar kormány minisztériumát, majd később a helytartóságot is megjárta az aszódi lelkész esete, emellett az alulról építkező evangélikus egyház igazságszolgáltatásának minden szintjén megjelent az ügy.

Az aszódi eseményeket természetesen több kontextusban kell vizsgálni, hiszen egy közösség megismerése és világnézetük, problémáik feltárása csak akkor valósulhat meg hitelesen, ha

¹ Szijártó M. István : Barátok, apácák, mikrotörténelem. In: Papp Gábor – Szijártó M. István: Mikrotörténelem másodfokon. Budapest, 2010. 27.o

magát a helyi társadalmat, összetételét, a rájuk ható tényezőket a maguk komplexitásában vizsgáljuk meg.

Ilyen vizsgálati téma a Podmaniczky család és a városi közösség kapcsolata. Vajon ez a kapcsolat kizárólag a földesúr-jobbágy tengely mentén, az önkényesség és kiszolgáltatottság olvasatában értelmezhető? Én úgy gondolom, hogy nem. A várost a család különböző ágai birtokolták, a birtokosok eltérő személyisége, illetve az ügyben képviselt álláspontja, mentalitásuk is árnyalja a homogén földesúri közösség és a nekik kiszolgáltatott jobbágy (később szabad földműves) olvasatú megközelítést. Ugyanígy a “másik oldalon” is látszik a városlakók szerepvállalása közötti különbség, mind a földművesek, mind a bátortalanul, de vállalkozó rétegnek aposztrofálható kézművesek/kereskedők csoportjában is láthatunk eltérő viselkedésmintákat. Sőt, mindezt tovább árnyalva az aszódi jobbágyok esetében is találhatunk a közösség többi tagjától eltérő szemléletet, mentalitást, érdekérvényesítési magatartást. Így az úr-jobbágy viszony olvasatból is lehetőségünk adódik kilépni a vizsgálat során.

A Podmaniczky család szerepéhez is kapcsolható kérdés az úrbéri perek, majd az úrbéri egyezség ügye. Már a 19. század elején pert indítottak az aszódi jobbágyok a közös rétek és szántók használati jogával kapcsolatban, ugyanis ezeknek a lehetőségeknek a gyakorlati hiánya a periratok alapján erőteljesen visszaszorította az állattartást, ezzel összefüggésben rontotta a megélhetési lehetőségeket a város jobbágysági körében. Ami azonban az egyik legérdekesebb és legtanulságosabb kérdése az ügynek, az az 1858-as úrbéri egyezség után kezdődött.² A perek sarkalatos pontja volt a kézművesek által használt telkek úrbéres vagy majorsági, curialis jellege, hiszen a földesúrnak továbbra is adóztak a majorságon élők, szemben a volt úrbéresekkel. Ezáltal a taksások érdeke a telkek úrbéressé nyilvánítása, a földesuraké pedig ennek ellenkezője volt. A per a földesurak javára dőlt el, akik egyébként ekkor már egyre rosszabb anyagi helyzetben voltak. Az aszódi kézművesek egy része, azonban megkésve igen vehemensen próbálta módosítani az egyezséget, fellebbezést indított ellene, mely során I. Ferenc József elé került az ügy.³ Az úrbéri perek eme tanulságos utóöngéje, a városlakók egy részének mentalitását tükröző tanújel, melyet nem értelmezhetünk a hasonló dinamikával zajló lelkészvitától teljesen független esetnek.

Fontos értelmezési keret a szlovák nemzeti mozgalom hatásának vizsgálata is. Az aszódi ügy során a pánszlávizmus témája is megjelent. Ennek fontos előzménye Jozeffy Pál aszódi lelkészsége, majd az évekkel később a városban megjelenő nagy port kavaró, rejtélyes Masztics

² MNL PML IV.165.a.5.doboz

³ MNL PML IV.165.a.4.doboz

János azaz Jan Mastič⁴ tevékenysége, hiszen ő szlovák nyelvű röpiratok, kalendáriumok terjesztése mellett a magyar nyelv oktatásának megtagadásával hívta fel magára a figyelmet. Viselkedésével kiprovokálta a földesúr nemtetszését, aki mindenféle egyházi vizsgálatra vagy perre szánt időtől megkímélve az egyházat, maga döntött és lépett a tanító ügyében. Masztics rövid helyi pályafutása azonban mély nyomot hagyott a városban, hiszen a szabadságharc időszakában is hivatkozási alap volt az egyházi vizsgálat során. Ennek háttérében sejthetjük, hogy Jozeffy és Masztics hatása nem maradt nyom nélkül a Liptóból, Turócból ide települt szlovák ajkú népesség körében. Külön dimenziója a témának Koren István⁵ személye, akit sajtótámadások, ellene szóló röpiratok, vádak kísérték egész életében. „Pánszláv-e aki tót?” teszi fel a kulcskérdést egyik levelében az aszódi latin iskola tanára, Petőfi Sándor mentora. Életpályáján keresztül más megvilágításba helyeződik, árnyalatokat kap a szlavomán-magyaromán, hazaáruló pánszláv vagy hazaszerető magyar fogalompárok mentén felépülő szlovák-magyar kérdés, az útkeresés, az önmeghatározás, és a személy külső meghatározása. A megbélyegzés problémaköre mentén bontakozik ki egy bölcs tudós, szeretettel teli tanár, mélyen vallásos evangélikus személy gazdag életútja.

Külön dimenziót jelent az evangélikus egyház korabeli helyzete. A bevett felekezetnek nyilvánított egyház folyamatos önvédelmi harcot vívott a reformkor alatt és később is a katolikus egyházzal szemben, de az autonómiájuk megőrzése is folyamatos kihívás elé állította az egyház vezetőit. A szabadságharc után romlott a helyzet, Haynau az 1850. február 10-i rendeletével eltörölte a protestánsok autonómiáját, az egyházkerületek éléről hamar eltávolították a szuperintendenseket, és adminisztrátorok kerültek a helyükre. Az intézkedések háttérében az állt, hogy a Habsburgok politikai vezetői, főképp Haynau, a magyarországi protestánsokat hibáztatta az 1848 márciusában kezdődő eseményekért, forradalmároknak, lázadóknak tartotta őket, akiknek egyházi gyűléseit nyugodtan lehet politikai gyűlésnek nevezni.⁶ Tulajdonképpen két tűz közé került az evangélikus egyház, és maga a hazai evangélikusság, hiszen míg korábban az egyházon belüli szlovákság kialakuló önmeghatározásával járó konfliktusok miatt tekintették gyanús, a magyarságra veszélyes

⁴ A neveket magyar formában használom a dolgozat során azoknál a személyeknél is, akiknél mindkét névváltozat használata jellemző volt, ám az idegennyelvű változatra is igyekszek utalni ezekben az esetekben. (Lásd a következő hivatkozást)

⁵ vagy Štefan Koreň

⁶ Szathmári Judit: A magyarországi protestáns egyházak az önkényuralom éveiben. Az egyházi autonómia megtartásáért vívott harc, 1850-1860 in Fazekas Csaba szerk.: Fiala egyháztörténetek írásai, Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, Miskolc, 1999 <http://mek.niif.hu/02000/02082/html/szatmari.htm> (2019.3.28)

elemnek a felekezet tagjait, addig a szabadságharc után a haynau-i felfogás pont a magyar nemzeti függetlenség, az öngazgatás igényéért hibáztatta őket. Ebben a kontextusban vizsgálva érdemes tehát értelmezni az egyház szerepét a viszály során, püspökök, szuperintendensek, majd adminisztrátorok, egyének és autonóm gyűlések döntéseit kényszerülünk a különböző történeti időkben különböző keretek között értelmezni. Ami pedig a legfontosabb, Mikulás Dániel Ede, az ügy középpontjában álló lelkész nagyon ügyesen használta ki ezeket a folyamatokat, egyháza szorult helyzetét, a politikai vádakat.

Fontos kérdés lehet még a helyiek önpozícionálása. A gyülekezet tagjainak vitáján keresztül megismerhetjük az egyes érdekcsoportokat, rejtett és nyílt ellentéteket. A vádlók és vádlottak érvein keresztül a korabeli helyi társadalom értékrendszerét, gondolkodásmódját, önmeghatározását is azonosíthatjuk. A társadalmi hierarchiában elfoglalt szerep, gazdasági és presztízs vagy foglalkozási alapon történő önbesorolás, esetleg a nyelvi, etnikai csoporthoz való tartozás okozott-e feszültséget a helyi társadalomban? Vajon a társadalmi csoportok milyen önmeghatározás(ok) mentén szerveződtek, és voltak-e ellentétek? Hogyan viszonyult a lakosság a hatalomhoz, hogyan jelennek meg a helyi értelmiségiek és a földesúr a lakosság életében, és milyen szerepet játszanak a helyi belső harcokban? Az aszódi gyülekezet vitájában mindenképpen kiemelhetünk néhány kulcsfigurát, akik tájékozottságuknak és határozottságuknak köszönhetően kiváló érzékkel igyekeztek a maguk oldalára állítani az éppen aktuális szerveket. Felmerül az a kérdés is, hogy vajon az ügy első szakaszában látványosan port kavaró lelkészválasztás után folyamatosan csökkent-e a csoportok tömegbázisa, vagy az ügy „életben tartása” a „probléma generálása” egy idő után már talán csak néhány, egymással szembenálló hangadó érdeke volt. A kulcsszereplők vizsgálata, körülményeik megismerése tanulságos módon árnyalhatja a kialakult képet.

Az általam ismertett legfontosabb és legtanulságosabb vizsgálati keretek kiválóan mutatnak rá a téma összetettségére, az aszódi gyülekezet konfliktusának háttérében zajló folyamatokra, arra ható tényezőkre. A mikrotörténetírás egyik legnagyobb haszna a történelem szereplőinek ilyen komplex bemutatása, akár közösségről, akár egyénről beszélünk, mivel rávilágít arra, hogy a makrotörténetírás által tárgyalt, ábrázolt folyamatok egy-egy szála meghatározó volt a történelem sokszor névtelen és néma szereplőinek színes és szövevényes életében. A történelmi általánosságok és közhelyek felülbírálása céljából mutatja meg a múlt komplexitását.

1. Források és módszertan

A dolgozat két külön részre osztható. Az első fejezetek a város társadalmának bemutatására törekszenek, melyet kvalitatív és kvantitatív, makro- és mikroszinten igyekszem megvalósítani. A korabeli országleírások, népszámlálások, vagyonösszeírások és más kapcsolódó iratok mellett ennek az egységnek az alapját egy általam épített adatbázis adja. Az aszódi evangélikus gyülekezet egyházi anyakönyvein alapuló Microsoft Access programban felépített adatbázis⁷ 5047 személyt tartalmaz jelenleg, 1800-tól 1870-ig vittem fel az anyakönyveket. Az adatbázis struktúrájának köszönhetően lehetőséget nyújt mind statisztikai vizsgálatokra, mind egy-egy életpálya vagy egy-egy családtörténet lekövetésére is. Az egyének ugyanis össze vannak kötve az adatbázisban családi viszonyaik szerint, egy-egy személyhez eseményeket rendeltem, így a születése és keresztelese, házasságai, és halála külön szerepel dátummal és helyszínnel az adatbázisban, így a szülők, keresztszülők, házastársak, esküvői tanúk lekövetése is megvalósítható, de vertikálisan is visszakövethetőek a kapcsolatok, így több generációból álló családfák kialakítása is lehetséges az adatbázis segítségével. Emellett az egyén foglalkozása, vallása is része a hozzá kapcsolt adatoknak. A születési hely feltüntetése pedig segítséget nyújt a bevándorlások vizsgálatára. Ezeknek az adatoknak, és a rendelkezésre álló levéltári forrásoknak segítségével egy demográfiai, egy foglalkozásszerkezeti és egy főleg földbirtokviszonyokon alapuló vagyoni vizsgálat segítségével próbálom felvázolni a helyi evangélikus közösség társadalmi struktúráját. Mindezt a kapcsolatok vizsgálatával egészítem ki, ahol a közösség különböző csoportjainak kapcsolatépítési stratégiáit próbálom meg feltárni a házassági és a keresztszülői viszonyok feltérképezésével.

A dolgozat második felében a lelkészválasztás körülményeit, az azzal kapcsolatos vitákat ismertetem. Ehhez a fő forrásaim az Evangélikus Országos Levéltár Archivum Generalis Ecclesiae elnevezésű anyagában, illetve a Pest megyei Esperesség iratai között található jegyzőkönyvek, illetve az Aszódi Evangélikus gyülekezet Protocollumai. A dolgozatnak azonban ebben a szakaszában is felhasználok az adatbázisomat, mely segítséget nyújt a gyülekezet tagjainak beazonosításában, olykor az események feltárásában is.

Szeretnék néhány szót szólni a dolgozat elméleti bevezetésével kapcsolatos kérdésekről is. Az elméleti bevezető fejezetben fő célom, hogy áttekintést nyújtsak az identitás és az etnicitás kérdésköréről, illetve azok társadalomtörténeti értelmezéséről. Dolgozatom témája kapcsolódik a pánszlávizmus és a magyarországi nyelvharok kérdésköréhez is. A pánszlávizmussal magyar és nemzetközi irodalom is foglalkozott. Több megközelítésből is vizsgálták a mozgalmat, ennek

⁷ A Microsoft Access programban felépített adatbázis struktúrája az Eszterházy Károly Egyetem oktatóinak, Ballabás Dánielnek és témavezetőmnek, Pap Józsefnek a munkája.

ellenére még mindig sok a felmerülő kérdés a témában. Rátz Kálmán a Pánszlávizmus története című munkája 1941-ben került kiadásra és Szekfű Gyula: A magyarság és a szlávok című 1942-es munkája kiválóan láttatja a kérdés magyar politikai értelmezését, amely kissé sematizálja a pánszlávizmus fogalmát, és azt felhasználva ellenségképet teremt minden, a szláv nyelvéhez kötődni kívánó magyarországi szlávról. Gogolak Lajos: Pánszlávizmus, a szláv birodalmi gondolat című összefoglalója is ebben a korszakban keletkezett, de megközelítése eltér a fent említett munkák szemléletétől. Gecse Géza Bizánctól-Bizáncig című munkája jelenleg a legátfogóbb összefoglalója a témának, a munka megkerülhetetlen számunkra, ha a pánszlávizmus megismerésére és megértésére törekszünk. Vannak olyan összefoglaló munkák, amelyek érintik a kérdést, ilyen Niederhauser Emil: A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában címmel 1977-ben kiadott, és Arató Endre: A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája című, 1983-as munkája. Modernebb irodalom Európa nyelvi viszonyainak és az ezzel kapcsolatos politikai törekvéseknek az áttekintését nyújtó összefoglaló, melyet 2004-ben adtak ki: Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet-Közép és Dél-Kelet Európában a 19. és a 20. században. Modern társadalomtörténeti megközelítésben foglalkozik a pánszlávizmus kérdéseivel Demmel József a Pánszlávok a kastélyban című munkája, amely esettanulmányként is értelmezhető, a pánszlávizmusról, nyelvről és identitásról való gondolkodás politikai tükré is megjelenik a munkában. A témában sok tanulmány is olvasható, mint Kiss László: Pánszlávizmus vagy pánszlávizmusok? (Kísérlet az 1848 előtti pánszlávizmusok csoportosítására) című tanulmánya, vagy Kun Miklós: A Pánszlávizmus gyökereinél- A 19. század első fele szláv mozgalmainak értékeléséhez. De Pritz Pál Gecse Géza munkájáról írt recenziója épp annyira hasznos áttekintés, mint Szarka László utószava Rátz Kálmán könyvének újabb, reprint kiadásához. Rudolf Chmel: Ľudovít Štúr a szlovákok emlékezetében című munkája is érinti a kérdést. Ha a szlovák szakirodalomhoz fordulunk, hogy a téma értelmezéséhez ne egyoldalúan nyúljunk, akkor Peter Podolan munkái a legmodernebb és leghasznosabb feldolgozásokként mindneképpen segítségünkre lehetnek. Például Peter Podolan: Štúdie k jubileu Jána Kollára. Illetve Tatiana Žilíková néhány tanulmánya.

A pánszlávizmus eszméjével kapcsolatban nem született még olyan átfogó munka, amely azt vizsgálná, hogy a 19. századi Magyarországon pontosan mit értett a magyarországi politika, illetve közvélemény a fogalom alatt, illetve annak jelentéstartalma hogyan változott Magyarországon a század során. Ez a kérdés egy önálló disszertáció témája is lehetne. Éppen ezért nem vontam be a pánszlávizmus kérdéskörét a dolgozat elméleti bevezetőjébe. A dolgozat

tartalma azonban esettanulmányként igyekszik gyarapítani a pánszlávizmus kérdéskörével kapcsolatos tudásunkat.

Azért választottam az etnicitás és az identitás kérdéskörét, mert megfelelő kiindulópontnak tartottam ezen kérdések mentén vizsgálni és értelmezni az aszódi lelkészvita szereplőinek motivációját, viselkedését. Hosszú távon talán ezáltal járulhatok hozzá a korszak nyelvharcainak, és esetleg a pánszlávizmus korabeli értelmezésének árnyalásához, melyhez véleményem szerint a témára fókuszáló esettanulmányok tanulságos kiegészítést adnak.

Az evangélikus egyház korabeli történetét, illetve a párhuzamos nemzetépítések történeti háttérét azoknál az eseményismertetéseknel érintem, ahol szükség van a makrotörténeti „kitekintésre” hogy kontextusba tudjuk helyezni az aszódi eseményeket. Ezeknek a kérdéseknek nem szántam tehát külön fejezetet, alfejezetet.

B. Az identitás fogalmáról

1. Az identitás és az etnicitás fogalmának áttekintése

Az aszódi lelkészválasztás, és az azt követő 15 éves viszálykodás, pereskedés okainak megismeréséhez elsősorban a szereplők – a cselekvők mozgatórugóinak feltárása szükséges. Az identitás kérdésköre a motivációk megismerésének kiindulópontja lehet, hiszen az egyén és a közösség önképének feltárása és értelmezése a konfliktusok gyökeréhez vezethet minket. Az egyénhez többféle identitás tartozhat, ezek közül azonban az etnikai identitást szeretném kiemelni, mivel vizsgálatunk helyszíne a többnyelvű mezőváros, melynek evangélikus közösségében felfedezhetők a szlovák mozgalom hatásai. A párhuzamos nemzetépítések során kibontakozó konfliktusok nem csak országos politikatörténeti szinten jelentek meg. Ugyanis az egyén, vagy egy kisebb közösség életében ezek a hatások – mint például a nemzeti mozgalmak közötti választás kényszere – kisebb-nagyobb válságokat, olykor nehezen értelmezhető döntéseket, sajátos világgépet és identitáskonstrukciókat hozott létre. Mindezek értelmezéséhez a történelemtudomány határait kiszélesítve, az interdiszciplinaritás irányába elmozdulva kell segítségül hívnunk a különböző társadalomtudományokat. Ezért az identitás fogalmának rövid áttekintése, és az etnikai identitás részletesebb tudományos értelmezése ennek a fejezetnek a célja, melyet végül két identitáskonstrukcióval, a kettős identitás és a szituatív identitás bemutatásával egészítetek ki.

*Etimológiailag latin eredetű szó, azonosságot jelent. identitás – ‘azonosság’; ‘önazonosság, öntudat’: idegenben is megőrizte magyar identitását. – identikus: ‘azonos’. –identifikál: ‘azonosít’. – identifikáció: ‘azonosítás’.*⁸

Az identitás leírása, pszichológiai megközelítésben történő meghatározása Erik H. Eriksonhoz köthető. Ő volt az első, aki társadalomtudományi talajon foglalkozott az identitás jelenségével, és az identitást az egyén társadalomhoz való viszonyulásaként értelmezi. A kamaszkor végét tekinti az identitás kialakulása időszakának, mely identifikációk összességéből keletkezik. Az identitásképződés azonban élethosszig tartó fejlődés, amely az egyén és a társadalom szintjén öntudatlanul zajlik. Gyökerei még az első észlelés idejéhez nyúlnak vissza, az önmagára ismerés a kölcsönös elismertetés szintjén összekapcsolódik.⁹ Erikson felteszi a kérdést, vajon tudatos-e az identitásérzés? Olykor annak tekinthetjük. Ha az identitásképződés folyamata elhúzódik, akkor az önmagáról alkotott képpel való elfoglaltság is tovább tart. Az ember akkor van leginkább tudatában az identitásának amikor épp harcol érte, ekkor ismerkedik meg önmagával. Erik H. Erikson tehát pszichológiai, fejlődéslélektani megközelítésből írta le azt a jelenséget, melynek során az egyén meghatározza önmagát a társadalomban, az őt ért hatások és emlékek segítségével elhelyezi magát.¹⁰

A személyes identitást mindenképpen modern jelenségként értelmezi a tudomány. Pl. Aleida Assmann azt állítja, hogy az archaikus világban a státuszok határozták meg a személyiséget, és az elfogadás, befogadás rituáléi kizárták az autonóm önmeghatározás esélyét. Szerinte változást a 17. századdal kezdődő folyamatok hoztak, mert az ekkor bekövetkezett gazdasági és társadalmi átalakulások hatására jelent meg a belső impulzusok által mozgatott szubjektum.¹¹ Aleida Assmann értelmezése folytán tehát valamilyen módon, mégha közvetve is, megjelenik az identitás fogalmának történeti értelmezése, elhelyezése. Ezzel újabb kérdések merülnek fel. A fogalom értelmezéséhez, leírásához ugyanis hozzátartozik egy alapvető, és jelen esetben nagyon is releváns kérdés. Vajon az identitást mely tudomány keretei között érdemes értelmeznünk? Az elsősorban Aszódon, a 19. században zajlott folyamatok elemzése során, egy társadalomtörténeti megközelítésű kutatás kontextusában ugyanis okvetlenül felmerül, hogy vajon adaptálhatja-e ezt a fogalmat és kutatási területet az elsősorban múlttal

⁸ Magyar etimológiai szótár, identitás címszó, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/i-i-F266A/identitas-F267C/>

⁹Erik H. Erikson: Identifikáció és identitás in Huszár Tibor-Sükösd Mihály: Ifjúságszociológia, Közgazdasági és jogi kiadó, Budapest, 1969 72.o

¹⁰Huszár-Sükösd 1969, 80.o

¹¹Földes Györgyi: Identitás in Kricsfalusi Beatrix, Kulcsár Szabó Ernő, Molnár Gábor Tamás, Tamás Ábel szerk: Média- és Kulturtudományi Kézikönyv, Ráció Kiadó, Budapest, 2018 94.o

foglalkozó történész? E kérdés körbejárásához Bindorffer Györgyi és Pataki Ferenc munkái nyújtanak segítséget.

Tehát az identitás fogalmát mely tudományos kategóriához soroljuk? Láthattuk, a fogalom magyarázata során először a pszichológia tudományához kellett nyúlni, hiszen Erik H. Erikson úttörő fogalomalkotása és magyarázata elkerülhetetlen az identitás kérdésének értelmezéséhez.

Bindorffer Györgyi meghatározása szerint identitás lehet tudásszociológiai, történeti, és szociálpszichológiai kategória is.¹² Bindorffer Györgyi „*Kettős identitás – etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*” című munkájában elfogadja, hogy „*az identitás nem önmagától való és önmagában létező jelenség, szándékos alkotás eredménye.*”¹³ *Az identitás, melynek felépítettsége társadalmilag és kulturálisan meghatározott, önmeghatározás; egyszerre inkluzív és exkluzív, egyszerre azonosulás és elkülönülés, önálló egységként való létezés és a különbségek láthatóvá tétele.*”-határozza meg Erik Erikson és Utz Jeggle nyomán.¹⁴ „Minden társadalmi gondolat a tudás közösségét foglalja magában, az egyén pedig részt vesz abban a tudásuniverzumban, amit elődei kidolgoztak.”¹⁵

Bindorffer szerint az identitás társadalmi, illetve történelmi fogalomként is értelmezhető, mert „*az identitás politikai és társadalmi viszonyok változásainak a függvénye, így a történelemmel együtt változik.*”¹⁶ Az adott történelmi kor a társadalmi jelentéssel bíró azonosulási lehetőségek véges számát kínálja fel, valamint azok tartalma, melyet egy tanulási folyamat során sajátít el az egyén, történelmi koronként meghatározott.¹⁷ Az identitást az egyén a „ki vagyok én”, „mi vagyok én?” kérdésekre adott válaszok alapján építi fel, az interakciók rendszerében az egyén szerepei segítségével helyezi el magát, és identitása mindig a kívülről értékelt társadalmi pozíciójának a függvénye.¹⁸ A csoporttagságnak megfelelő társadalmi identitást az egyén önmaga szerkeszti meg, a csoporttagsághoz rendelt pozitív és negatív értéktulajdonítások alapján.¹⁹ Bindorffer Györgyi megfogalmazza az identitásválság fogalmát. Véleménye szerint

¹² Bindorffer Györgyi: *Kettős identitás – etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*, Új Mandátum kiadó, Budapest, 2001 18.o

¹³ Bindorffer Györgyi 2001, 18.o

¹⁴ Bindorffer Györgyi 2001. 18.o

¹⁵ Karl Mannheim *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge*. New York, London: közli Bindorffer Györgyi 2001, 18.o

¹⁶ Erik H. Erikson 1968 közli Bindorffer Györgyi 2001, 20.o

¹⁷ Bindorffer 2001. 20.o

¹⁸ Erik H. Erikson 1968 közli Bindorffer Györgyi 2001, 20.o

¹⁹ Giles H.-bourhis-R.Y.-Taylor- *Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations*. In: Gilcs, H. (szerk.): *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. New York: Academic Press, 307-347. 1977 közli Bindorffer Györgyi 2001. 20.o

„a megváltozott, nem egyértelmű társadalmi követelmények, politikai változások veszélyeztetik az egyén és a csoport addigi identifikációs teljesítményét, megkérdőjelezzik, vagy egyenesen tagadják az addig kialakított identitásképet. Ekkor beállhat az identitásválság, vagy erős negatív identitástudat alakulhat ki.”²⁰

Magyarországon Pataki Ferenc foglalkozott még behatóan az identitással, elsősorban mint pszichológiai, szociológiai és szociálpszichológiai jelenséggel. *„Identitás, személyiség, társadalom, az identitáselmélet vitatott kérdései - Értekezések, emlékezések”* című munkájában hangsúlyozza a fogalom interdiszciplináris voltát, azonban óva int attól, hogy az egyes tudományágak „kisajátítsák” a fogalmat, a saját megközelítésükből magyarázva annak mibenlétét.²¹ Általa alkotott definíciónak tekinthetjük a következő meghatározását: *„Az identitás kategóriája - még mindig felettebb általánosan szólva — abban a metszéspontban helyezkedik el, ahol az egyén társadalmi reprodukciója (a szocializáció) és az említett társadalmi részrendszerek reprodukciója találkozik és egybefonódik, s ezáltal előáll a társadalmi totalitás szakadatlan újratermelése.”²²* Idézett munkájában az identitással kapcsolatban felmerülő kérdésekre keresi a választ. Leírja, hogy maga az identitás mikor ütközik kihívásba, mikor lesz nehézség az egyén számára az önmeghatározás, mivel axiómának tartja, hogy az identitás nem állandó képződmény. *„Identitásprobléma — vagyis az egyén önmeghatározási feszültsége és nehézsége — ott és akkor jön létre, ahol és amikor a társadalom növekvő tagoltsága és a társadalmi egyén individualizációjának kibontakozása következtében az identitáskategóriák fokozatosan elváltnak természetes, készen kapott és rögzített alapjuktól.”²³* A társadalom tagolódásában látja tehát az identitáskonfliktus kulcsát. *„A személyes identitás hangsúlyai eltolódnak a választott és teljesítménynek minősíthető, egyéni erőfeszítéssel kidolgozott kategóriák felé, amelyeknek olykor már csupán szimbolikus és ideologikus valóságuk van.”* - írja.²⁴

Ahhoz, hogy a személyes identitást megfelelően értelmezhesük, a csoportalkotás kérdését is körbe kell járnunk. Az etnikai csoportalkotáshoz köthető alapfogalmak is tisztázásra szorulnak, hiszen dolgozatomban az egyén etnikai és nemzeti identitásának problematikája bontakozik ki, és a különböző csoportok etnikai önmeghatározásának kérdése is felmerül. Milyen definíciók léteznek az emberi közösségek kialakulásának, az etnicizmushoz, etnikai identitáshoz köthető

²⁰ Bindorffer Györgyi 2001. 21.o

²¹ Pataki Ferenc: *Identitás, személyiség, társadalom, az identitáselmélet vitatott kérdései - Értekezések, emlékezések* 64. Budapest, 1987, 7-12.o

²² Pataki Ferenc 1987. 13.o

²³ Pataki Ferenc 1987. 14.o

²⁴ Pataki Ferenc 1987. 14.o

elméleti megközelítésekben? Ennek áttekintéséhez a fogalomalkotó és úttörő társadalomtudósok munkáit hívtam segítségül.

Max Weber a *Gazdaság és társadalom*²⁵ című munkájában foglalkozik a csoportok kialakulásával és működésével. A közösségi kapcsolatok elemzésén belül az *egy fajhoz tartozással* foglalkozó alfejezetben a faji alapon kialakuló csoportokról beszél. A leszármazási közösségen nyugvó, egyforma, öröklött illetve örökölhető adottságok birtoklása jelenti nála az egy fajhoz tartozást.²⁶ Weber szerint a „fajok” akkor alkothatnak csoportot, hogyha a faji hovatarozást közös jegyként érzékelik, ez akkor következhet be, hogyha az egyforma fajú embereknek közös sorsuk van, illetve a szembenállóan más fajtájúakkal szemben ellenérzést éreznek. Az elkülönülés, másokkal szemben történő önmeghatározás a csoportképződés alapja ebben az esetben. Azonban a különböző fajú embereket összekötheti közös tevékenység, és Webernél ez is a közösség kialakulásának egy módja.²⁷

Weber az etnikai közösségbe vetett hit kialakulásaként definiálja az etnikai alapú közösségek létrejöttét. Az etnikai közösség fogalma az olyan emberek csoportja, akik nem alkotnak nemzetséget, de külső megjelenésük vagy szokáserkölcük hasonlósága, illetve hasonló emlékeik alapján meg vannak győződve közös leszármazásukról, és ennek a hitnek a terjesztése kap közösségképző szerepet. Weber szerint az etnikai összetartozás abban különbözik a vérségi, nemzetségi összetartozástól, hogy azzal ellentétben ez csak vélt összetartozás, nem pedig „közösség”, mivel nem tartozik hozzá valós közösségi cselekvés. Ezáltal az etnikai összetartozás csupán csak a közösségépítést megkönnyítő mozzanatként értelmezhető.²⁸

A közösségek maguk is kiválhatnak egy olyan összetartozás-érzést, ami sokáig fennmarad, és melyet később etnikai összetartozásként érzékelnek. A legközvetlenebbül Weber szerint annál a közösségnél tapasztalható ez, melynél egy sajátos tömegkultúra könnyíti meg a kölcsönös megértést. A helyileg elkülönülő, azaz anyaközösségtől elvándorolt közösségek esetében, ha valamilyen okból megmaradt az emlékbeli kötődés az anyaközösséghez, akkor nagy valószínűséggel etnikai közösség épül ki. Ezeknél a közösségeknél a régi kultikus közösségekhez való kötődés továbbra is fennmaradt, és a két közösséget átszövik a továbbélő nemzetségi kapcsolatok, közösségi alakulatok. Azoknál a közösségeknél, ahol ez már nem

²⁵ Max Weber : *Gazdaság és társadalom: A megértő szociológia alapvonalai 1.*, Gazdasági és Jogi kiadó, 1987

²⁶ Max Weber: *Etnikai és Közösségi kapcsolatok* in Tibori Tímea-T.Kiss Tamás: *Közösség-közösségi kommunikáció* szöveggyűjtemény, Okker Oktatási iroda, Budapest. 1998 52. o

²⁷ Max Weber, in Tibori Tímea-T.Kiss Tamás 1998. 52.o

²⁸ Max Weber, in Tibori Tímea-T.Kiss Tamás 1998. 58.o

létezik, a kapcsolatok, kötelékek megszűnnek, ott a vérrokonság lététől függetlenül nem létezik etnikai közösségi érzés sem.²⁹ Ha nem vesszük figyelembe ezeket a fontos tényezőket, mint a vérrokonsággal nem mindig egybeeső nyelvi azonosságot, vallásos hiten alapuló összetartozástudatot, és a politikai értelemben vett közös sorsot és ezektől lecsupaszítva vizsgáljuk az etnikai közösségeket, akkor megmaradnak a látványos, külsőségekben megmutatkozó elemek.

Az etnikai elkülönülésnek pedig a külsőleg jól felismerhető, drasztikus különbségek jelentik az alapját. Weber megállapítja, hogy a vallási és a nyelvi azonosságtudat hiánya sem zárja ki az etnikai közösségérzést, mivel a már említett külső jegyek fontos szerepet játszanak az etnikai rokonságba vetett hitben. Ilyen jegyek a hasonló öltözködés, a lakóhely hasonló megválasztása, a tipikus táplálkozási szokások, a munkamegosztás.³⁰ Az etnikai közösségérzet fontos eleme a más közösségektől való elkülönülés. Az a hit, hogy a mi szokásaink és erkölcsünk kiválóak, mások szokásai a miénktől alsóbbrendűek. A közös erkölcsöket Weber „etnikai becsületként” definiálja. A rendi vertikális megkülönböztetés horizontális megfelelője az etnikai becsület, mely szerint a becsületre épített kiválasztottságra minden etnikai csoport igényt tarthat, mivel nem a rendi hierarchia szintjén kiépült, alá-fölérendelt viszony keretei között értelmezik. Tehát Max Weber szerint a kiválasztottság-ézés és a különbségek felfedezése és hangsúlyozása adja meg az etnikai közösségek határait. Az etnikai közösség kialakulásával kapcsolatban összességben megállapítja, hogy *„vérségi kötelékeken alapuló közösséggel kapcsolatos elképzelés rendkívül könnyen hoz létre közösségi cselekvést, kivált politikai fellépést.”*³¹

Weber a nemzeti jellegről, tehát az imént ismertetett közösség-szervező identitás politikai és területi formába öntött megtestesüléséről azt írja, hogy az etnikai értelemben vett nemzeti jelleg rendszerint osztozik a néppel abban a szerinte homályos elképzelésben, hogy csakis a leszármazáson alapuló közösség lehet az alapja annak, amit mint „közöset” érzékelünk.³² Szerinte a valóságban gyakran azok, akik magukat azonos nemzeti jelleg megtestesítőinek tekintik, sokszor jóval távolabb állnak egymástól, mint azok, akiket ellentétes nemzeti jelleg megtestesítőiként kategorizálnak. Weber szerint a nemzeti összetartozás létezésébe vetett hitre épülő közösségi cselekvés alapjai nem állandók. Azt állítja, hogy ma a nyelvi közösséget tekintjük ennek az alapnak, azonban az összetartozás tartalmilag nem csak a nyelvi közösséget foglalja magában, hanem azt, amire magának a közösségnek a cselekvése irányul. Ennek a

²⁹ Max Weber, in Tibori Tímea-T.Kiss Tamás 1998. 60.o

³⁰ Max Weber, in Tibori Tímea-T.Kiss Tamás 1998. 61.o

³¹ Max Weber, in Tibori Tímea-T.Kiss Tamás 1998. 64.o

³² Max Weber, in Tibori Tímea-T.Kiss Tamás 1998. 67.o

cselekvésnek az eredménye az elkülönült politikai szervezet.³³ Ez alapján a „nemzeti” jelző definíciója így hangzik Webernél: *„Egy sajátos fajta pátoasz, amely a nyelvi vagy felekezeti közösségük, közös szokáserkölcük vagy közös sorsuk folytán összetartozó emberek csoportjainál összefonódik egy olyan hatalmi képződmény – egy már meglévő vagy általuk kívánt politikai szervezet gondolatával, mely az ő sajátjuk”* Weber nézeteinek ismertetése mellett fontosnak tartom az *eticitás* fogalmának alakulását, és a hozzá tartozó irányzat bemutatását.

Weber etnikai közösségekről és a nemzeti jellegről alkotott elméletéhez illeszkedik az *eticitás* fogalma is. Az *eticitás* (ethnicity) fogalma David Riesmanntól származik, és az Oxford English Dictionaryban jelent meg először, 1972-ben. A nyolcvanas évek végén terjedt el a fogalom az angol nyelvterületen, majd Európa német nyelvű országai is átvették a kifejezést (ethnizitát). A mi etnikum fogalmunkra nincsen angolszász megfelelő. Mindkét fogalom hasonló kutatásokat lefedő gyűjtőfogalom. Amerikában a bevándorló csoportok vizsgálata miatt az identitás vált az egyik legfontosabb elméleti alappá. Az identitás ezen a vizsgálatok szerint folyamatos mozgásban van, működéséne

k fenntartója az *eticitás* folyamata. Az *eticitás* ilyen megközelítésben a kulturális különbségek állandó társadalmi szerveződését jelenti.³⁴ Az *eticitást* két különböző irányból közelíti meg az európai néprajzi, antropológiai, szociológiai szakirodalom. Az egyik az esszencianista. Eszerint az egyén lényegi, társadalmi és történelmi meghatározottságon kívülálló jegye az etnikai hovatartozás, amely nem a politika mesterséges szervezése, vagy a kulturális különbségek eredete alapján jön létre, hanem a mástól való eltérés megfogalmazása a döntő. Ami a legjelentősebb, hogy az etnikai identitást statikusan közelíti meg, az etnikai identitásnak rövidebb-hosszabb idejű állandóságot tulajdonít.³⁵

Míg Riesmann az esszencialista irányzatot képviseli az etnikai identitás leírása és meghatározása során, addig vele szemben Fredrik Barth a konstruktivista irányzat képviselője és kidolgozója. Eszerint az etnikai identitás, mivel konstruált identitás, folyamatosan változik, nem állandó.³⁶ *A Régi és új problémák az etnicitás elemzésében*³⁷ címmel magyarul is megjelent tanulmányában beszél erről. A konstruktivistának aposztrofált megközelítés lényegét néhány

³³ Max Weber, in Tibori Tímea-T.Kiss Tamás 1998. 69.o

³⁴ Keményfi Róbert: Az „eticitás” fogalma és helye az etnikai térszerkezeti kutatásokban in Kisebbségkutatás, 11.évf 2. 2002 <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00014/pdf/376.pdf> 2020.03.21) 377.o

³⁵ Keményfi Róbert 2002, 377.o

³⁶ Keményfi Róbert 2002, 377.o

³⁷ Fredrik Barth: Régi és új problémák az etnicitás értelmezésében. Regio, 1996, 7.évf. 1.

mondatban foglalja össze. Az etnikai identitás a társadalmi szerveződés velejárója, így a kulturális különbségek társadalmi szerveződésének a problémájaként határozza meg az etnikai identitást. Az etnikai csoportok, és azok jellemzői mindig sajátos interakciós, történelmi, gazdasági és politikai körülmények között jönnek létre, tehát mindig egy szituáció hívja őket életre, nem pedig eleve adott a létezésük. Az etnikai csoport tagsága identitás kérdése, ezért besoroláson és önbesoroláson alapul.³⁸ Azonban a kultúra és az identitás kérdését újra kell gondolni. A kultúra folyamatos áramlásban lévőnek, ellentmondásosnak látszik, és az a tapasztalat, hogy különböző módon oszlik meg a különböző pozíciókban lévő személyek között. A kultúra, valamint az identitás jellemzője is, hogy habár nagyrészt másoktól sajátítjuk el, mint a világ értelmezésének alapját, mégis saját tapasztalatunk csapódik le benne. Az identitásérzésünket is csak mi magunk alakíthatjuk.³⁹ Az egyén pozíciója, kulturális háttere, képességei és értékei egyedül reá jellemzőek, az ő tapasztalatai alakították azokat, ezek is, és etnikai identitása is folytonos változásban van. A kultúra kontinuos variációiban bekövetkezett töréseket, diszkontinuitásokat vizsgálva igyekszik Barth megfogalmazni az etnicitás mibenlétét. Az etnicitás kifejezésére az egyes etnikai csoportok kultúrából kiemelt elemekkel, konstruált metaforákkal, a megkülönböztető vonás előtérbe állításával igyekeznek hangsúlyozni a különbségeket, a határvonalak aktív kialakítása révén igyekeznek érvényre juttatni a közös örökségre és identitásra való igényüket.⁴⁰

Barth visszautalt 1969-ben felállított téziseihez és módszertani javaslatához, melynek felülbírálatát szorgalmazta. Állítása szerint korábbi munkáiban az erőforrásokért folytatott versengés, valamint az egyes csoportok életformájából adódó hasonlóságokra és különbözőségére összpontosított. Ezzel szemben –állítja – a legújabb szakirodalom az állami struktúrához, nemzet és állam viszonyához, annak demokratikus és polgári formájához viszonyít. Barth szerint a két megközelítés ötvözése lehet célravezető.⁴¹ Egy, a múltban lezajlott folyamatokkal foglalkozó, történelmi vizsgálat során problémás Barth eme javaslatát adoptálni, hiszen a modern polgári nemzetállam keretei között igyekszik az etnicitást vizsgálni. Azonban az a felvetés, mely szerint az állam, mint hatalom szerepe is kulcsfontosságú, mindenképpen helytálló. Barth az imént ismertetett felvetését bővebben is kifejti, és javaslatot szolgáltat annak megvalósítására.⁴² Azt javasolja, hogy a komplexen egymásba szövődő erők elkülönítéséhez

³⁸ Fredrik Barth 1996. 3.o

³⁹ Fredrik Barth 1996. 5.o

⁴⁰ Fredrik Barth 1996. 7.o

⁴¹ Fredrik Barth 1996. 9.o

⁴² Fredrik Barth 1996. 10.o

modellezzük a folyamatokat makro-, közép-, és mikroszinten.⁴³ Mikroszinten a tapasztalás és az identitás kialakulásának folyamatait szeretné modellezni. Az egyén a viszonyok, igények, értékek és eszmék kontextusában elhelyezi önmagát, s etnikai identitástudatának kialakulásában meghatározó jelentőségű szimbólumok és társadalmi hovatartozások elfogadása és visszautasítása lekövethető. Az identitás kialakulásában szerepet játszó egyéni és társadalmi folyamatok kibontakozását figyelhetjük meg a mikroszintű vizsgálat során. Az e szinten megélt dolgok kihatnak a többi szintre, ez a szint adja mindazok bonyolultságát és komplexitását. Középszinten azokat a folyamatokat vizsgálhatjuk, ahol megvalósul a közösség létrejötte. Itt kapnak lendületet a mozgásukhoz a közösségek, a sztereotípiák létrejöttének dimenziója ez. Ezen a szinten zajlanak azok a folyamatok, melyek befolyásolják az egyén önkifejezését, cselekvését. Ez a szint a retorika, a vezetők szintje.⁴⁴ Barth szerint ez az a szint, amire a legtöbb tanulmány koncentrálna. Itt az egyén az etnikai mobilizáció során kiválasztja magát a többiek közül. Ezeket a folyamatokat nem tárgyalhatjuk mikroszintű alapjaitól elkülönítve, mert akkor elemzésünk elveszíti erejét, ugyanis nem világítunk rá megfelelően az események és folyamatok mélyére és mozgatórugóira.⁴⁵ A makroszint a hatalom, az állam szintje. Barth szerint az etnicitással makroszinten összefüggő képzelt közösség, az etnikai csoporton kívül az állam és a nemzet, valamint a vallási közösség, és a nemzetközi színtér.⁴⁶

Rogers Brubaker a *Csoportok nélküli etnicitás* című tanulmányában a csoportok kialakulását vizsgálja, az etnikai, faji, nemzeti jelenségek kontextusában. Brubaker kritizálja az etnikai, faji, nemzeti jelenségek, alkalomadtán konfliktusok kutatásában jelenlévő tendenciát, melyet ő csak csoportizmusnak nevez. Állítása szerint a társadalmi elemzés alapegységeit hajlamosak vagyunk egymástól élesen különböző, belülről homogén, kívülről lehatárolt csoportoknak, emellett közös céllal rendelkező, egységesen fellépő társadalmi szereplőknek tekinteni.⁴⁷ Rogers Brubaker különbséget tesz a kategória és a csoport között, mely szerinte nélkülözhetetlen az etnikai, faji, nemzeti csoportokról folytatott diskurzus során. Csak így tudjuk problematizálni a kettő közötti kapcsolatot, és nem eleve feltételezzük azt. Egy olyan közösség, melynek tagjai kölcsönösen hatnak egymásra, kollektív identitással rendelkeznek és felismerik egymást, valamint képesek összhangban cselekedni, még nem csoport, csak a csoportalakítás és a csoportként létezés lehetőségével rendelkező közösség. A kategória

⁴³ Fredrik Barth 1996. 10.o

⁴⁴ Fredrik Barth 1996. 11.o

⁴⁵ Fredrik Barth 1996. 11.o

⁴⁶ Fredrik Barth 1996. 13.o

⁴⁷ Rogers Brubaker: *Csoportok nélküli etnicitás* in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs: *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005. 112.o

csoporthá válásának vizsgálata tehát csak a két fogalom szétválasztásával valósítható meg.⁴⁸ A csoportok alakulása egy társadalmi, kulturális és politikai projektum, melynek dinamikája a javasolt vizsgálat során leírható.⁴⁹ A vizsgálat módszerére is ajánlatot tesz a szerző. Makro- és mikroszintű, azaz felül- és alulnézetből történő vizsgálatok lehetőségét is felveti. A felülnézet az állami politika szintje. Az alulnézet a mikroszintű vizsgálat, mely során azt tanulmányozhatjuk, hogyan sajátítják el, alakítják át, kerülnek ki a felülről előírt kategóriákat.⁵⁰ Megvizsgálhatjuk azokat a folyamatokat, melyek során az egyének a világ megértése céljából kategóriákat alkalmaznak, és ezeket a kategóriákat érzelmi asszociációkkal és értékítéletekkel ruházzák fel, a kategóriákat sztereotipizált hiedelmekhez és elvárásokhoz kapcsolják, tehát láthatóvá válik az a sokféle mód, ahogy az etnikai, faji, és nemzeti létezni és működni képes, anélkül, hogy úgy léteznének etnikai csoportok, mint szilárd entitások. Tehát segít elképzelni az etnicitást csoportok nélkül.⁵¹ Mindezekből kiindulva Brubaker állítja, hogy az etnicitás, a faji és a nemzeti csak konstruációk, melyek életre hívják önmagukat. Ahogy ő fogalmaz, *nem dolgok a világban, hanem látásmódjai a világnak*.⁵² Ezek a konstruációk reprezentációban, interpretációban, percepcióban, kategorizálásban és identifikációban nyilvánulnak meg. Alkotóelemei közé tartozik a garantálnak tekintett háttértudás, mely személyekben, intézményesített rutinokban ölt testet, ezeken keresztül fajilag, etnikailag, nemzetileg megjelöltként, ismerik fel a tárgyakat, cselekedeteket, embereket, helyzeteket. Brubaker szerint azonban nem elég azt mondani, hogy az etnicitás, a faji, a nemzeti konstruált, meg kell állapítani és ismerni azt, hogy mindezek hogyan vannak megkonstruálva. Meg kell ismerni, hogy miként, mikor és hogyan határozzák meg önmagukat, másokat, tapasztalják meg a világot és értelmezik gondolataikat faji, nemzeti és etnikai terminusokban.⁵³ A szerző javaslatai között még számomra figyelemre méltó és releváns lehet a csoportként való létezés változó természetének vizsgálata. Véleménye szerint érdemes azokra a folyamatokra összpontosítani, melyeken keresztül a csoportként létezés fejlődni és kiteljesedni szokott, valamint azokra, melyeken keresztül elsorvadhat.⁵⁴

Az etnicitás, identitás és csoportalkotás vizsgálatának a kérdését Richard Jenkins is tanulmányozta. Probléma- és kérdésfelvetései az *Etnicitás újragondolása: identitás,*

⁴⁸ Rogers Brubaker in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 112.o

⁴⁹ Rogers Brubaker in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 117.o

⁵⁰ Rogers Brubaker in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 116.o

⁵¹ Rogers Brubaker in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 117.o

⁵² Rogers Brubaker in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 120.o

⁵³ Rogers Brubaker in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 121.o

⁵⁴ Rogers Brubaker in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 122.o

kategorizálás és hatalom című tanulmányában jelentek meg magyarul. Jenkins Fredric Barth etnikumról szóló elképzeléseit gondolta újra. Az identitás kialakulása során vannak külső és belső meghatározásra irányuló folyamatok. A belső önmeghatározás során az alany, az individuum jelzi a csoporthoz tartozóknak és a csoporton kívülieknek az önmeghatározását. Ennek a belső meghatározásra irányuló cselekvésnek is van külső vonatkozása, hiszen az egyén egy feltételezett hallgatóság felé irányulva teszi mindezt. A külső meghatározási folyamatok azok, amikor egy csoport másokat X-ként vagy Y-ként határoz meg, ez lehet olyan eset, mikor a másik csoport önmeghatározásának érvényre juttatása történik meg, azonban konfliktusos esetben ez az egyik csoport által a másikra erőltetett meghatározás is lehet.⁵⁵ Jenkins Bartha és Hagendoomra építve megállapítja, hogy az identitás, akár kollektív, akár az egyén szintjén beszélünk róla, minden esetben kétoldalú dolog, az én és mások, illetve a mi és mások közötti interakcióban határozódik meg. Az identitás – mondja – legyen az társadalmi vagy egyéni, a külső és belső meghatározási folyamatok találkozási pontján jön létre.⁵⁶ Tehát az alapok lefektetésénél Jenkins párhuzamot, sőt, egyenlőséget von a társadalmi vagyis kollektív, és a személyes, individuális identitás között, ugyanazok között a keretek között képzelet el kialakulásukat és működési mechanizmusukat.

Jenkins is használja a kategória és a csoport fogalmakat. Azonban nem a Brubaker-féle definíció keretében. Mint a fentiekben levezettem, Brubaker szerint a kategória és a csoport egy identitásképző folyamat két végén helyezkedik el, addig Jenkins szerint az a különbség a két fogalom között, hogy a kategória külső meghatározottságú, a csoport pedig belső meghatározottságú. Azonban a társadalmi csoportok és a társadalmi kategóriák nála is különböző típusú, a társadalomban is megtalálható közösségeket jelölnek.⁵⁷ A kategória-csoport, külső meghatározottság belső meghatározottság kereteinek értelmezéséhez, kiegészítésképpen érdemes megemlíteni, hogy Jenkins tézise szerint a külső meghatározottság hat a belsőre. A kategorizálás megtapasztalása megerősítheti egy meglévő csoport identitását. A belső meghatározottság is hat a külsőre, a Mi meghatározása megköveteli egy Ők, vagy Mások létét. A csoport önazonosítása részben a mások azonosításával is történik. Ez ugyanúgy érvényes egyéni szinten is.⁵⁸ A csoportok vizsgálata során Jenkins felveti az etnikai csoport és a faji csoport közötti különbség kérdését. A szakirodalomban ez a kérdés egyáltalán nem

⁵⁵ Richard Jenkins: Az etnicitás újragondolása: identitás, kategorizálás, hatalom in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs: Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005. 128.o

⁵⁶ Richard Jenkins in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 128.o

⁵⁷ Richard Jenkins in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 130 o

⁵⁸ Richard Jenkins in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 132 o

tisztázott. Az etnicitás történelmileg és kulturálisan sokkal átfogóbb jellegű, mint a faj, emellett az etnikai kapcsolatok kevésbé konfliktusosak, mint a fajok közötti viszony, valamint a hierarchia léte is hiányzik az etnikumoknál.⁵⁹ Azonban Jenkins úgy véli, hogy ezt a kérdést érdemes tovább vinni, és szintén a kategória-csoport közötti különbség kontextusában vizsgálni. Az etnikai csoporthoz való tartozás általában választott, de a faj esetében ez nem mondható el. Az etnicitás lényege a befogadásban áll, a faj esetében a lényeg a kizárás, ugyanez a helyzet a csoportidentifikációval és a kategorizálással. Azonban tekintettel kell lennünk arra, hogy a csoportidentifikáció és a külső kategorizálás szervesen összefügg, és annak a meghatározása faji értelemben hogy kik vagyunk Mi, és kik Ők, jelentős szerepet játszik a belső meghatározottságban is, illetve sok olyan etnikai kategorizálási folyamat van, amely nem von maga után faji megkülönböztetést.

Jenkins szerint az énkép és az önmagam egy egység, mely összeolvad a közképpel amikor a csoportközösségek alapját alkotó közös jelentések és értelmezések létrejönnek. Csoportidentifikáció és külső kategorizálás egymásba kapcsolódik olyan helyzetekben, amikor az ellenállás vagy a megerősítés mozzanatai létrehozzák az etnicitást.⁶⁰

Jenkins a társadalmi kategorizálás szemléltetésére felállított egy modellt. A modell a társadalmi kategorizáláson belül az etnikai kategorizálásra koncentrál. A kategorizálást informális és a formális csoportokra bontja. Ez a két csoport nem áll éles ellentétben egymással, hanem inkább a hangsúlyeltolódás folyamatát hivatott szemléltetni. A formális csoportba az adminisztráció, az intézményesített politika, adminisztratív elosztás tartozik, a formális és az informális csoport peremterületén található a munkavállalás, a piaci kapcsolatok és a rokonság. Informálisnak tekinthetőek a közösségi kapcsolatok, a szexuális kapcsolatok, és a rutinszerű kapcsolatok.⁶¹ A rutinszerű nyilvános interakció alatt a szemtől-szembeni kapcsolatot érti a szerző. Ezek egy csoport jelei, melyek identitásának valamely aspektust képviselik. Az etnikai identitás explicit jelzései ebben a vonatkozásban a nyelv, az öltözék, a viselkedés. Az identitással összefüggésben fontos szerepe ezen interakciók között a humornak, a verbális visszaélésnek és az agresszióknak, mivel ezek akkor jelennek meg, amikor a kategorizálás társadalmilag nem elfogadott, a társadalmi szabályok leplezni kívánják a csoportok közötti feszültséget. A közösségi kapcsolatok Jenkins szerint a kisebb települések lakosai között létrejött viszonyok hálózatából épülnek ki, ezáltal számtalan lehetőséget adnak az etnikai kategorizálásra. A

⁵⁹ Richard Jenkins in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 137.o

⁶⁰ Richard Jenkins in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 138.o

⁶¹ Richard Jenkins in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 140.o

csoportidentitáson belül az etnikai kategorizálást artikulálják a helyi közösségek. A rokonsági és házassági kapcsolatokról megállapítja Jenkins, hogy a kategorizálás létrehozza azokat a helyzeteket, amelyekben a házassági és udvarlási piac az etnikai status quo-t fogja újratermelni.⁶² Az üzlet és a piac világa is etnikailag kategorizált, ez kimutatható abban a viselkedési formában, mely mögött a társadalom rejtett szabályai bontakoznak ki. Ki kivel köt üzletet? Ki mivel üzletel? Kinek milyen árat kell fizetni bizonyos javakért és szolgáltatásokért.⁶³

Richard Jenkins a társadalmi identitás fogalmának egy olyan keretet igyekszik adni, mely egyaránt érvényes egy csoportra és az egyénre is. Az ő értelmezésében az identitás külső és belső meghatározási folyamatok találkozásából jön létre, és felhívja a figyelmet arra, hogy mindkettő figyelembevételével érdemes csak vizsgálni. A külső meghatározás és a kategorizálás szerepét a formalitás és az informális kontextusában kívánja vizsgálni. Ez a skála, melynek egyik végletén, a formális kategorizálás oldalán a politikai hatalom helyezkedik el, a skála túloldalán pedig rutinszerű nyilvános interakció található, véleményem szerint hasonlít Brubaker a makroszint és a mikroszint, a felülnézet és az alulnézet vizsgálatáról szóló javaslatára⁶⁴, a két felvetésben az a közös, hogy a hatalom oldaláról és a közösség mikrovizsgálatáról, a mélyben rejlő viszonyainak oldaláról is fontosnak tartják a vizsgálat elvégzését.

Az etnikai hovatartozás kérdésével foglalkozott Thomas Hylland Eriksen is. Azért érdemes foglalkozni Eriksen etnikummal kapcsolatos nézeteivel, mert ő kifejezetten a folyamatokra és a változásra fókuszál e terület tanulmányozása során. Így újabb, és fontos aspektussal egészíti ki az etnicitás kérdéskörének vizsgálatát. *Etnikai osztályozás: mi és ők* című munkájában. Szerinte az etnikai hovatartozás társadalmi kapcsolatok által jön létre, melynek alapja egy megkülönböztetés kívülállók és beavatottak között. Az etnikai hovatartozás feltételez egy kapcsolatot egymást kulturálisan különbözőnek tekintett csoportok között, akik bizonyos esetben megpróbálnak még jobban különbözni, vagy éppen hasonlóvá válni.⁶⁵ Az ő értelmezésében az etnikai hovatartozást nem cselekvők hajtják végre, de elláthatja az a cselekvőket jelentéssel.⁶⁶ Eriksen az etnikai kategorizálás változó jellegét is hangsúlyozza. Az egyén relatív folytonossága változik, sőt, több csoport tagja is lehet, attól függően, hogy ezek a

⁶² Richard Jenkins in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 141.o

⁶³ Richard Jenkins in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 142. o

⁶⁴ Rogers Brubaker in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 116.o

⁶⁵ Thomas Hylland Eriksen: *Etnikai osztályozás: Mi és ők*, in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs: *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005 48.o

⁶⁶ Thomas Hylland Eriksen in in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 148.o

csoportok milyen mértékben izolálódnak a többi csoporttól.⁶⁷ Eriksen ezt a megállapítást a kevert etnikumú közösségekre, főként a nagyvárosokra vonatkoztatja ebben a munkájában. Azt állítja, hogy az etnikai hovatartozást létrehozó csoportok közötti kapcsolatokat több tényező befolyásolhatja, ilyenek a gazdasági jelenségek, például új csoportok bekerülése a termelés rendszerébe, de ilyen lehet akár a népességnövekedés, vagy a migráció is.⁶⁸ A csoportok sztereotípiák alkotásáról egy nagyvároson belüli csoportok kontextusában megállapítja, hogy az egyének első információja, amit a másiktól kapott, az etnikai hovatartozása volt, ennek az információnak a birtokában már tudták, hogy hogyan kell egymással viselkedniük, mert a csoportok között sztereotizált viszonyok működtek. A csoportok tagjai rendelkeztek némi valós vagy vélt tudással a másik csoport tagjainak hibáiról vagy éppen erényeiről, és ezeket felhasználva és kifejezésre juttatva kommunikáltak velük. Miután ezek a fogalmak a másik csoportról egy csoport kulturális tudásának a részévé válik, kiszámíthatóan irányítja a tagok egymással szembeni viselkedését, akkor már etnikai sztereotípiáknak nevezhetjük őket.⁶⁹ A kulturális antropológiában a sztereotipizálás *„egy adott csoport kulturális megkülönböztetésének sztereotizált elképzelésének létrehozására és következetes alkalmazására utal.”*⁷⁰ A sztereotipizálás néhány esetben pejoratív, de vannak kivételek, emellett ugyanúgy megjelennek az alárendelt és az uralkodó csoportok nyelvhasználatában a jelentős hatalmi különbségekkel rendelkező társadalmakban, mint azokban, ahol az etnikumok között erőegyensúly van. A legtöbb soketnikumú társadalomban létezik etnikai alapú sztereotipizálás.⁷¹ Eriksen megállapítja, hogy gyakran biztosra veszik a kutatók a többetnikumú társadalmakkal kapcsolatban, hogy a csoportok elkülönülnek és különbözőek is maradnak, pedig a kontaktusra, az interaktív aspektusra is hangsúlyt kellene fektetni. Létrejöhét két etnikai csoport között konfliktus, melyet dichotomizációnak nevezünk, de interetnikai alkalmazkodás is megvalósulhat. Azonban az etnikumok közötti interakció során szükség van egymás kölcsönös elismerésére. Hogyha ez nem valósul meg, akkor az egyik fél etnikai identitását „alulkommunikálják” az interakció során. A különbségek elismerése a komplementarizáció. Eriksen szerint a dichotomizáció egy Mi-Ők típusú kapcsolatot ír le, míg a komplementarizáció egy Mi-Ti jellegű kapcsolatot ábrázol.⁷² Tehát az interetnikus kapcsolatok egymás kölcsönös

⁶⁷Thomas Hylland Eriksen in in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005.. 150.o

⁶⁸ Thomas Hylland Eriksen in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 150.o

⁶⁹ Thomas Hylland Eriksen in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 151.o

⁷⁰ Thomas Hylland Eriksen in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 152.o

⁷¹ Thomas Hylland Eriksen in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 152.o

⁷² Thomas Hylland Eriksen in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 157.o

elismerésén alapulnak, és ha nincs, vagy kicsi a komplementarizáció az ilyen típusú kapcsolatok során, akkor létrejöhet a gyengébb csoport asszimilációja.⁷³

2. A kettős identitás és a szituatív identitás

Az identitás fogalmának általános áttekintése mellett szeretnék két olyan identitástípust tárgyalni, melyek a nyelv és a nemzet identitásformáló szerepének hatására, azoktól nem függetlenül alakultak ki, ezáltal a múlt szereplőinek önmeghatározását is értelmezhetjük ezen fogalmak keretei közt. Meggyőződésem, hogy az alábbi két identitásforma a történelem szereplőin keresztül is tetten érhető. Véleményem szerint a múlt szereplőinek megismerése, viselkedésük, motivációik feltárása során önmeghatározásuk árnyalásával könnyebben értelmezhetővé tehetünk bizonyos társadalomtörténeti folyamatokat.

a) Kettős identitás

„A kettős identitás egy olyan identitáskonstrukció, amelyben egy többségi dominanciájú országban élő kisebbség saját etnikai identitásának (...) megőrzése és reprezentációja mellett magáévá teszi, internalizálja, és érzelmileg átéli a többségi etnikum nemzeti identitásának azon elemeit, amelyek a saját etnikai identitásának elemkészletéből hiányoznak.”⁷⁴ A kettős identitás egyensúlyra törekedve próbálja meg az etnikai és a nemzeti identitás egymást pótolni képes elemeinek összerakásával kiépíteni az egyén saját konstrukcióját, az identitás elemeinek szelektív kombinációjából. Azonban a harmónia és az identitásegyensúly mellett konfliktusokat is tartalmaz, melyeket a kisebbségi helyzetből fakadó hátrányok, konfrontációs helyzetek, sérelmek váltanak ki.⁷⁵

Bindorffer Györgyi felállította a kettős identitás kauzális modelljét, mely szerint létezik egyensúlyban lévő identitás, konfliktusos identitás, elvesztett identitás, illetve újrafelfedezett és visszaszerzett identitás is. Az egyensúlyban lévő identitás legfontosabb jellemzője, hogy az egyén biztonságban érzi magát azáltal, hogy kisebbségként elismerik a többségi társadalomban.⁷⁶ Tehát nem kényszerül védekezésre, mivel a többség nem akarja őt asszimilálni, de annak lehetőségét nyitva hagyja számára. Ebben az identitáskonstrukcióban a kétféle identitásmodell elemei harmonikus egységet alkotnak, nem zárják ki egymást, ezáltal az egyén nem él meg belső konfliktust, meghasonulást.⁷⁷ A konfliktusos identitás esetében

⁷³ Thomas Hylland Eriksen in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs 2005. 157.o

⁷⁴ Bindorffer Györgyi 2001. 11.o

⁷⁵ Bindorffer Györgyi 2001. 11.o

⁷⁶ Bindorffer Györgyi 2001. 182.o

⁷⁷ Bindorffer Györgyi 2001. 182.o

azonban már nincs szó sem a biztonságérzetről, sem a harmóniáról, mivel ebben az esetben külső hatásra elvesztik kompatibilitásukat a különböző identitásmodellek elemei, sőt kizárják egymást. Bindorffer Györgyi szerint ez akkor következik be, amikor a kisebbséggel szemben diszkriminatív politikai helyzet alakul ki. Ekkor a kisebbségi identitás irányába mozdul el az egyén identitáskonstrukciója.⁷⁸ Az elvesztett identitás maga az asszimilálódás, az etnikai identitás elemeinek elvesztése, melynek kiváltó oka az egyéb csoportidentitások irányába való elmozdulás. Az identitásvesztés mobilizációs kényszer, esetleg státuszváltás, vagy a forrásokhoz való hozzájutás érdekében történik, de a többségi csoport irányába, tehát a nemzet irányába hat.⁷⁹ Az újra felfedezett identitás esetében az egyén az etnikai identitás elemeit a nemzeti (anyaországi nemzeti) elemeivel egészíti ki, így téve elfogadhatóvá a következő generáció számára is.⁸⁰

Bindorffer Györgyi modellje rávetíthető a 19. századi Magyarország multietnikus világára is. Az eszmei, illetve politikai folyamatok hatására kibontakozó nyelvi ellentétek, a párhuzamos nemzetépítések konfliktusai a múlt szereplőit választás elé állították. Több esetben mikrotörténeti vizsgálatok mutatják be egyéni életutakon keresztül ezeknek a választásoknak a nehézségét, az önmeghatározások és világgépek változatosságát. Ezek a ránk maradt gazdag irathagyatékok és részletes történeti feldolgozások eredményeként születő munkák megmutatják a múltban létezett identitáskonstrukciókat, a kettős identitás megnyilvánulási formáit.

Több ilyen munkája született Demmel Józsefnek, aki Justh József⁸¹, Haan Lajos⁸², illetve a Szeberényi család három generációján⁸³ keresztül is bemutatta a magyar és a szlovák önzonosság között csapongó útkeresés változatosságát.

Demmel József munkáihoz hasonlóan szintén a kettős identitást, valamint a szlovák és a magyar nemzet közötti választás problémáját mutatja be Katona Csaba tanulmánya, mely a Kabina család három generációján átívelve vezet át bennünket három élettörténeten. A kettős identitású Frantisek Kabina-t például egy családi konfliktus hatására saját unokája „pánszláv

⁷⁸ Bindorffer Györgyi 2001. 183.o

⁷⁹ Bindorffer Györgyi 2001.

⁸⁰ Bindorffer Györgyi 2001.

⁸¹ Demmel József: Pánszlávok a kastélyban- Justh József és a szlovák nyelvű magyar nemesség elfeledett története. Kalligram, Pozsony, 2014.

⁸² Demmel József – Katona Csaba (szerk.): Slovenský kňaz, maďarský historik. Listy a denník Ľudovíta Haana (Kor/ridor Könyvek 9.), Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Békéscsaba-Budapest, 2016.

⁸³ Demmel József: A kettős identitás ára, A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban. Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, Békéscsaba, 2014.

érmüként” aposztrofálta⁸⁴, miközben ugyanezt az embert a dualizmus kori pesti szlovák közélet „hungarofilként” emlegette.⁸⁵

Az identitásról, illetve a szlovák-magyar önmeghatározás közötti döntésről szóló történeti munkák, mikrotörténeti biográfiák által bemutatott életutakban is jól kirajzolódnak a Bindorffer Györgyi által felvázolt jellemzők. A legsarkalatosabb pont azonban a történelmi körülményeknek köszönhetően a legtöbb esetben a nyelvhasználat, illetve a politikai szerepvállalás kérdése. A 19. századi Magyarországon a párhuzamos nemzetépítések során a magyar állam részéről erős nyomás érkezett a magyar nyelv és identitás irányába, ezzel ellenállásra, és önmeghatározásuk megerősödésére készítette az ország határain belül élő népeket. Ennek hatására a korábban jellemző hungarus-tudat, illetve a kettős nemzeti identitás lehetősége egyre inkább visszaszorult, hiszen mindkét oldal csakis a kizárólagos választást fogadta el, ellenséget látva és láttatva a másik oldalon. A politikai törésvonal hatására kialakult kényszer következtében a kettős identitások tehát a legtöbb esetben csakis konfliktusos identitások lehettek.

b) Szituatív identitás

A szituatív identitás tézise az akkomodáció jelenségén nyugszik. Az akkomodáció szó szerinti értelemben nyelvi hasonulást jelent. Cseresznyési László szociolingvisztikai-nyelvantropológiai kézikönyvében a nyelvek és a nyelvhasználaton keresztül tetten érhető stratégiákkal foglalkozik, és egy helyen leírja, hogy „*a diskurzus során a résztvevők a másik fél identitása szerint módosítják saját nyelvi viselkedésüket.*”⁸⁶ Ennek háttérében valamiféle csoportazonosság jelzésének motivációja áll.

Német Ágnes Adél a Szituatív nyelvhasználat és identitás? Álandi nyelv- és identitásváltozások Svédországban című tanulmányában⁸⁷ a már említett nyelvantropológiai tézisen alapulva vizsgálja a helyiek nyelvi szokásait. Az az antropológia tudománya által lefektetett nézet a fő kiindulópontja, mely szerint a nyelvi attitűdök nem csupán nyelvészeti kérdések, mögöttük társadalmi eredetű okok húzódnak, a nyelvjárások használati módja tükrözi a beszélőközösség

⁸⁴Katona Csaba: Egy szlovák származású polgárcsalád három nemzedéke a 19–20. században a politikai sodrában. In: Családok, családfák, generációk. Szerk. Bana József–Katona Csaba. Budapest–Győr, 2007. Mediawave Konferenciák I. 130.o

⁸⁵ Katona Csaba 2007. 136.o

⁸⁶ Cseresznyési László: Nyelvek és stratégiák, avagy a nyelv antropológiája, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004, 49.o

⁸⁷ Német Ágnes Adél: Szituatív nyelvhasználat és identitás? Álandi nyelv- és identitásváltozások Svédországban in Horváth László szerk. Ingenia Hungarica II., Budapest, LETE Eötvös József Collegium, 2016 <http://hdl.handle.net/10831/34814> (letöltve 2019.6.6)

társadalmi szokásait. A továbbiakban ennek a tanulmánynak a tartalmára hagyatkozva szeretnék felállítani egy hipotézist, így eltekintek a további hivatkozásoktól.

A finnországi Åland-szigetek államjogilag Finnországhoz tartoznak, de svéd nyelven beszélnek az itt élők, azonban dialektusuk eltér a kontinentális svéd nyelvtől, finn szavakkal és archaikus svéd kifejezésekkel keveredik. Ezáltal sem az anyaországban, sem Svédországban nem komfortos számukra a kommunikáció. Identitásuk tehát sajátos, ahogy Németh Ágnes más kutatási előzményekre hivatkozva fogalmaz: a svéd nyelvből fakadó orientáció nem igen mozog együtt a svéd identitással, de a finn identitást sem fedi teljesen a helyiek önmeghatározása. Egy sajátos, helyi, ålandi identitás alakult ki, mely persze a svéd és a finn hatásokból építkezve, azokra asszociálva épül fel.

A vizsgálat megállapította, hogy az ålandiak, akik sajátos helyi svéd dialektust használnak, abban a helyzetben, amikor svédekkel lépnek interakcióba, átveszik a svéd sztenderd dialektust. Az antropológia tudománya az ilyen helyzeteket úgy értelmezi, hogy nem csak a kommunikáció megkönnyítése ebben az esetben a cél. Egy identitásbeli törekvés is áll e magatartás mögött, a célja, hogy azokat az értékeket, melyeket az átvett nyelv vagy nyelvjárás használói vallanak, önmagukra is érvényesnek mutassák. A megkérdezett interjúalanyok egy részénél látens svéd identitást állapított meg a szerző, ahol a standard svéd nyelv használatakor svédebbnek érezték magukat az interjúalanyok. Volt azonban olyan interjúalany, akit kifejezetten kellemetlenül érintett, hogy más nyelvjárást kellett használnia, és helyi vagy épp finnországi identitása erősödött a standard svéd használatának hatására. A Finnországhoz való tartozás érzését, a finn identitás kialakulását a nyelvi különbségek akadályozzák az ålandiak esetében, míg Svédország kulturálisan is vonzó hely számukra, azonban a legtöbb esetben a svédekhez való kötődésük is ambivalens. Az interjúk alapján viselkedésben, mentalitásban, bizonyos sztereotípiák mentén különbséget tesznek önmaguk és a „svédek” között. A helyiek és a svédek közötti különbségek hangsúlyozása a saját önazonosságuk erősítését jelenti, az ålandiak és a svédek között húzódozó homályos határ keresésére és feltárására szolgál.

A megkérdezettek általában a nyelvi azonosság és a gazdasági lehetőségek miatt vonzódnak Svédországhoz. A felsőfokú oktatás és munkahelykeresés tekintetében sokkal több lehetőséget látnak ott, mint szülőhelyükön, vagy Finnországban. Így el tudják képzelni, hogy Svédországba települjenek át. Svéd közegben többen automatikusan térnek át a számukra szegényesebb, korlátozottabb önkifejezésre alkalmas sztenderd svéd dialektusra. Tehát az identitás szituatív jellege az én értelmezésemben összefügg a Svédországgal kapcsolatos pozitív asszociációkkal, az oktatás és más területen nyújtott gazdag lehetőségekkel, a vonzó kultúrával, melynek a média

által részeseinek érzik magukat. A svédekkel kapcsolatban felállított negatív sztereotípiák pedig a saját helyi identitásuk őrzésének jelzése, illetve eszköze.

Az álandiak helyzete igen speciális. Bindorffer Györgyi modelljével szemben még ha meg is állapíthatunk egy nagytestvér-kistestvér svéd-finn relációt, akkor sem beszélhetünk nemzet és nemzeti kisebbség, többség-kisebbség viszonyáról. Ezáltal asszimilációs nyomásról sem. Annak ellenére, hogy az álandi vizsgálat kidolgozottsága, statisztikai alapjai, mélysége okán még kiforratlan, az általa megnevezett és kiemelt szituatív identitás fogalma igen figyelemreméltó és használható definíció. Feltételezem, hogy a multietnikus Magyarország történeti vizsgálata során megfelelő körültekintéssel és óvatossággal élve adaptálható fogalom, melynek használatával tovább árnyalhatók az identitás kérdésével érintkező társadalomtörténeti vizsgálatok. Ebben az értelmezésben tovább lépek a dialektusváltás kizárólagosságán, és a nyelvsváltás kontextusában is használnám a fogalmat. A szituatív identitás fogalmát egyrészt nem kötném össze a kettős identitás fogalmával, illetve nem feltétlenül javaslom az asszimiláció egy állomásaként sem értelmezni. Feltételezem, hogy a multietnikus és többnyelvű Magyarországon létezhetett ez az identitástípus, melyet különböző élethelyzetek hívhattak elő többnyelvű közegben szocializálódott történelmi szereplők esetében. A szituatív identitás fogalmát a történeti közeg vizsgálata során némileg módosítanám, illetve az eredeti fogalmat a tanulság alapján részletezném. Így tehát egy olyan identitáskonstrukció, melyet egy adott homogén nyelvű közeg vonzó tulajdonságai, illetve a közeg által kínált lehetőségek hatására az adott közeg irányába fellépő, nyelvi vonatkozásban is megnyilvánuló részleges identitásváltás. A szituatív identitás ebben az értelmezésben nem feltétlenül jár teljes és végleges identitásváltással, azaz asszimilációval, jellege lehet végleges és ideiglenes, és az alkalmazkodás vágya nagymértékben motiválja kialakulását.

II. A város társadalma

Az események értelmezéséhez nélkülözhetetlen egy átfogó, a város társadalmát feltáró elemzés.

A 19. századi, modernizálódó társadalom vizsgálata hagyományosan három tengelyen alapszik, melyek a népszámlálások szemléletéhez, illetve szemléletváltozásaihoz igazodnak. A három tengely valójában három különböző nézőpontja a társadalom vizsgálatának.⁸⁸

Ilyen értelemben a tevékenységszerkezet, a vagyon megoszlása és a presztízs által felállított hierarchiák rendszerében kell elemeznünk a társadalmat. Dolgozatomban ezt a megközelítést is

⁸⁸ Kövér György: A struktúra tengelyei in Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris, Budapest, 1998 44-69.o

igyekszem alkalmazni. A rendelkezésemre álló forrásokhoz igazodva mutatom be a foglalkozásszerkezetet, és az úrbéri perek alapján ábrázolom a birtokviszonyokat. Azonban a város társadalmának bemutatása nem csak a strukturális felépítést igyekszik átadni. Az általam épített anyakönyvi adatbázis segítségével, a források nominalitását kihasználva kapcsolom össze az adatokat, így a statisztikai jellegű adatokat személyes példákkal, konkrétumokkal egészítem ki. A társadalmi presztízs vizsgálata pedig az aszódi evangélikus lakosság társadalmi kapcsolati hálóinak részleges feltárásával, a házasságok és a keresztszülői kapcsolatok elemzésével valósul meg. Azonban ennek a vizsgálatnak nem célja egy presztízshierarchia felállítása, helyette azt próbálom meg körüljárni, hogy hogyan alakultak ki ezek a kapcsolatok. Felfedezhető-e valamilyen tudatos logika a viszonyok kiépülésében, és vajon vannak-e kiemelt családok, akik valamilyen oknál fogva magas presztízzsel bírtak a helyi közösségben?

A város társadalmának vizsgálata tehát nem csak a strukturális vizsgálatok, illetve statisztikák mentén épül fel. A demográfiai vizsgálatok hagyományosnak számítanak az ilyen jellegű társadalomtörténeti munkáknál. Én azonban a leíró demográfia mellett arra is felhasználok a rendelkezésemre álló forrásokat, hogy a társadalmat mutassam be a felfedezhető jelenségek mögött. A nyelvi viszonyok bemutatása sem feltétlenül jellemzi a társadalomtörténeti megközelítésű várostörténeti munkákat. Sokszor ezeknek a források adta lehetőségei ugyanúgy korlátai, mint ahogy egy-egy adott korszakban például nem is feltétlenül releváns egy ilyen vizsgálat. Azonban egy 19. század közepére, egy háromnyelvű településre vonatkozó vizsgálat során megkerülhetetlen a nyelvi kérdés körbejárása. Ezért minden rendelkezésre álló forrást megpróbáltam felhasználni erre a célra. Hiszen az aszódi lelkészválasztással kapcsolatos ügy esetében kiemelt szerepet kaptak a nyelvi konfliktusok, így ez a vizsgálat kulcsfontosságúvá vált a város ábrázolása során.

A. Aszód bemutatása

1. A színhely

Aszód a Gödöllői-dombság tövében, a Galga-mentén helyezkedik el, Pest-Pilis-Solt illetve Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye északi részén fedezhetjük fel az egykori térképeken. De Heves és Nógrád vármegye határainak közelsége is meghatározó, mely kihatott a település életére és kapcsolataira, hiszen a tágabb értelemben vett Galgamente, akár néprajzi, akár földrajzi megközelítésben értelmezzük, megyehatárokon átívelő terület. Aszód városa Gödöllő és Hatvan mezővárosok közé beékelődött falu majd kisváros volt, mely fekvésének köszönhetően a Galgamente piaci központját testesítette meg, ez a gazdasági és kulturális

szerep mindig is jelen volt Aszód életében. A települést, melynek határában egy katolikus premontrei kolostor működött valamikor Szentkereszt néven, a középkorban egy bizonyos Azai vagy Azowi család birtokolta⁸⁹, majd a török hódítás után felbukkan Garai Farkas és Strucz Ferenc neve, e két család tulajdonában állt ekkor, a 16. században a település.⁹⁰ A következő évszázadban a Garai családon keresztül a Szelényi családra szállt Aszód falu és Aszódszentkereszt. A Szelényi család kihalásakor Szelényi Lőrincz özvegye, Justh Judit örökölte meg a birtokot, akinek második férje Osztruluczki János volt.⁹¹ Az ő közös gyermekük Osztruluczky Judit 1716-ban örökölte meg a területet apjától, aki ekkor már I. Podmaniczky János hitvese volt. A település tehát ezidőtájt került a Podmaniczky család birtokába, és utolsó területeiket a 19. század végén vesztették el. Aszód és a Podmaniczky család kapcsolata a következő évszázadokban nagyon gyümölcsöző volt. 1761-ben kapott mezővárosi rangot a település, mely ekkor már a Podmaniczky család uradalmi központja volt. A család betelepítéspolitikájának köszönhetően alakult ki Aszód multietnikus jellege is. A török uralom és a Rákóczi-szabadságharc időszakában ugyanis szinte teljesen elnéptelenedett, ennek orvoslására szervezett telepítést Podmaniczky I. János, melyet utódai is folytattak. Így települtek le a szlovák nyelvű földművesek is Aszódon, akik az északi megyékből érkeztek a második szlovák letelepedési hullám alatt zajlott betelepítés keretében. A Podmaniczky családdal kötött szerződésük 1716-ban keletkezett.⁹² A 18. század első harmadában kezdődött a németek beköltözése is.⁹³ Podmaniczky János azonos nevű fia és unokája, Sándor, a szomszédos Ráday családdal együtt szervezte meg a németajkúak birtokaikra telepítését. Badenből, Württembergből toborzott parasztokat hívtak be, emellett Ausztriából, sőt, Magyarország hagyományosan németajkú településeiről is érkeztek új lakók az említett protestáns főurak birtokaira a magántelepítések során.⁹⁴ Az Aszódon letelepedő németek a helytörténeti irodalom szerint iparosok voltak, mivel a település a szláv-szlovák ajkúak letelepedése után már nem tudott több földművest befogadni, emellett a fejlődő kereskedelmi központ elsősorban az iparosokat vonzotta. Ezt az állítást az egyházi anyakönyvek is alátámasztják.⁹⁵ A 18. század végén és a 19. század első felében folytatódott a német betelepülés Aszódra, mivel a mezővárosi rangot és vásártartási jogot kapó település ipara és

⁸⁹ Asztalos István: Kisváros a Galga mentén I. Aszód, 2004. 92.o

⁹⁰ Asztalos István I. 2004. 106.o

⁹¹ Asztalos István I. 2004. 110.o

⁹² Gyivicsány Anna: A magyarországi szlovákok. Útmutató kiadó, Budapest, 1998. 6.o

⁹³ Asztalos István I. 2004. 282.o

⁹⁴ Konrad Gündisch: A dunai svábok. In. Faragó Tamás (szerk.): Magyarország társadalomtörténete a 18–19. században 2. Budapest, 2004. 267.o

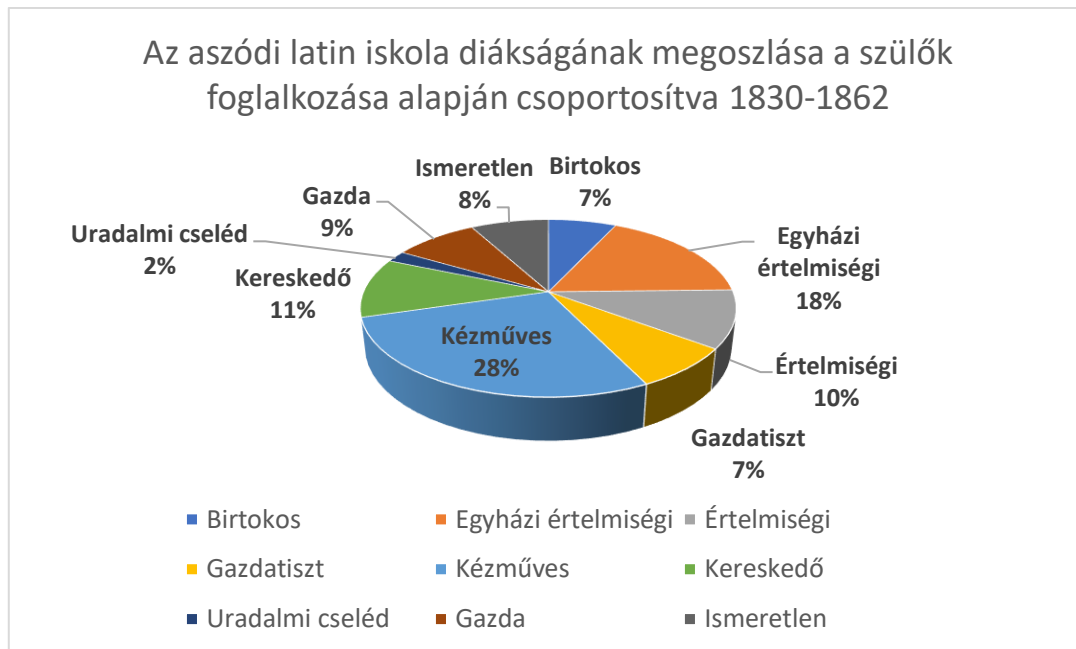
⁹⁵ Evangélikus születési, házassági, halotti anyakönyvek, Aszód, 1811–1870.

kereskedelme fokozatosan fejlődött, ezzel újabb és újabb kézműveseket csalogatva a városba különböző területekről. Az aszódi kézművesség fejlődéséről a következőt írja Podmaniczky Frigyes: *„Különb en e kis vásár szép képét nyújtá az Aszódon letelepített ipar és kereskedelem fejlődésének (...) méltán állíthatom, hogy az atyánk vetette mag kikelt, mégpedig dúsan s bokrosan, amint mondani szokás.”*⁹⁶

Tehát egyértelműen megállapítható, hogy a kis falu és egy katolikus prépostság nyomát őrző Szentkereszt pusztá várossá emelkedését és iparosodását a Podmaniczky család segítette elő. Kihasználták a város szerencsés fekvését, hiszen Aszód a Felvidék és az Alföld találkozásánál található kis folyó völgyében, kedvező helyen terül el. A Vác, illetve a Kassa felé vezető országutak is keresztülszeltek. Mindezen idővel csak lendített a vasút is, de az már egy másik korszak, a Podmaniczky család virágzásán túl kezdődő új történet.

A Podmaniczky család szerepének még egy jellegzetességét is fontos hangsúlyoznunk, mégpedig az evangélikus főurak egyházi tevékenysége. Már magával a betelepítésekkel is evangélikus karaktert adtak a kiürülés határán álló településnek. Emellett az egyháztámogató és kulturális tevékenységük felvirágoztatta a szellemi életet a környéken. Erre nagyon jó példa az aszódi latin iskola 1727-es megalapítása és folyamatos támogatása, melynek vonzáskörzetét értelmezhetjük a város szellemi és kulturális vonzáskörzeteként is. Az iskola léte hiánypótló volt, mert a felvidéki és pesti középiskolák, kollégiumok és líceumok ahhoz nagy távolságra voltak innen, hogy széles társadalmi réteg használhassa a szellemi és társadalmi felemelkedés eme lehetőségeit. De az Aszódon alapított latin iskola új lehetőséget teremtett. Akár a környék iparosainak és módosabb földműveseinek általános tájékozottságát, szellemi felemelését, akár a térség jövődöbeli egyházi értelmiségi utánpótlását nézzük, a latiniskola/kisgimnázium nagy segítséget jelentett. Az ábrán a diákság társadalmi, pontosabb foglalkozáscsoport szerinti megoszlását láthatjuk, mely nagy vonalakban rávilágít a latin iskola említett funkcióira is.

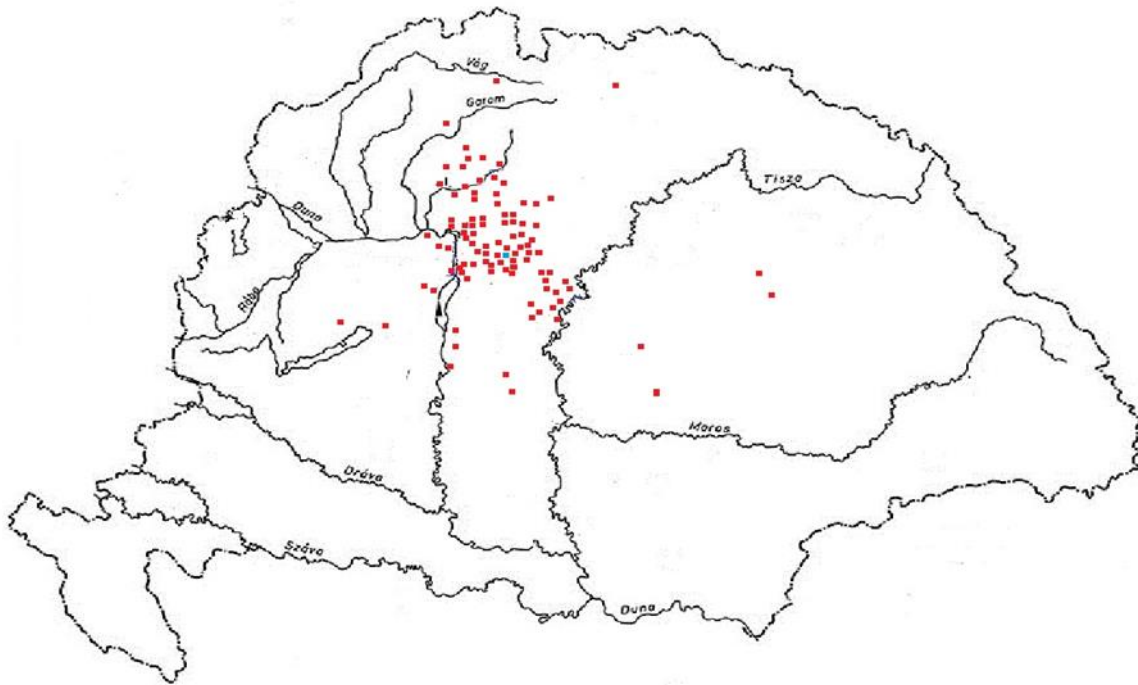
⁹⁶ Podmaniczky Frigyes: Egy régi gavallér emlékiratai, válogatás naplótöredékekből, Helikon kiadó 1985, 70.O

1. ábra: Az aszódi latin iskola diákságának megoszlása⁹⁷

Az iskola vonzáskörzetének bemutatása pedig megmutatja a város kulturális, szellemi vonzáskörzetét. A térkép tanulása nyomán megfogalmazhatjuk, hogy Aszódra tekinthetünk úgy, mint egy kisebb térség protestáns szellemi szigetére, mely a nógrádi evangélikus települések közelségében, a kor léptékeit nézve azonban már messze az északi evangélikusok lakta megyéktől, nagy katolikus földesurak birtokai közé beékelődve táplálta a protestáns kultúrát, tudományt és szellemi életet.

⁹⁷ Az ábra adatai a Koren István aszódi iskolai anyakönyvének adataiból készült adatbázisom alapján készültek. Matricula, az aszódi latin iskola anyakönyve 1833-58 AVKK Aszódi Petőfi Sándor Múzeumának irattára.

2. ábra: Az aszódi latin iskola vonzáskörzete 1830-1860⁹⁸

A városban azonban izraelita és katolikus, valamint református népesség is jelen volt. A felekezeti arányok az 1860-es évektől kezdve látványosan megváltoztak. Fényes Elek leírása szerint Aszódon 1851-ben 1000 evangélikus, 220 katolikus és 330 zsidó vallású, valamint 10 református élt.⁹⁹ Galgóczy Károlynál 1877-ben a felekezetek létszáma már a következőképpen alakult: 1148 evangélikus, 1044 katolikus, 390 zsidó, 58 református. Az 1869-es népszámlálás adatai szerint az ekkor 2553 lakosú városban 1028 katolikus, 1107 evangélikus, 37 református és 380 zsidó lakott.¹⁰⁰ Az 1880-as népszámlálás adatai szerint pedig 2048 lélek lakta Aszódot, közülük 1486-an voltak magyarok, 752-en szlovákok, és 78-an vallották magukat németnek. 1109 volt az evangélikusok, 856 a római katolikusok, 390 a zsidók, és 45 a reformátusok száma.¹⁰¹ Az iparosodás és a Podmanizky család csődje párhuzamosan hatott a felekezeti, majd etnikai arányok megváltozására, és habár a számok a „protestáns sziget” funkció gyengülését mutathatják, a valóságban erősen szervezett, a helyi felekezeti identitást erősítő evangélikus egyház, a vegyesházasságok növekedése ellenére is koherens evangélikus közösség napjainkban is virágzik. Ebben bizonyára komoly szerepe van a helyi evangélikus

⁹⁸ A térkép a Koren István aszódi iskolai anyakönyvének adataiból készült adatbázisom alapján készült. *Matricula, az aszódi latin iskola anyakönyve 1833-58* AVKK Aszódi Petőfi Sándor Múzeumának irattára.

⁹⁹ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, 1851 „Aszód”

¹⁰⁰ Galgóczy Károly: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája II. Budapest 1877, „Aszód” 173. o.

¹⁰¹ 1880-as népszámlálás adatbázisa. <http://mtdaportal.extra.hu/adatbazisok.html>

középiskolának, mely az Entwurf¹⁰² utáni ideiglenes hanyatlása ellenére végül újjászerveződött, és 1948-ig folytatta megkezdett küldetését, melyet végül a vészterhes 20. század sem tört meg teljesen, a rendszerváltás után újra feltámadt hamvaiból.

Az 1860-70-es években elinduló változások azonban mindenképpen jelzik számunkra, hogy az 1847-1862 között zajlott lelkészválasztó persorozat lezárulása nagy vonalakban egybeesik egy olyan korszak végével, amely a város történetében meghatározó volt.

2. A Podmaniczky család

Podmaniczky család története összeforrt a várost történetével. Hiszen Aszód nem csak az uradalmi központjuk volt, hanem lakóhelyük, életterük is. Aszód mindennapjaiban a helyi közélet meghatározó szereplőiként, illetve fontos döntéshozóként is jelen volt a család. A gazdasági vonatkozások tekintetében pedig végképp nem beszélhetünk külön a birtokoscsaládról és uradalmáról. A tárgyalt időszakban, amikor az aszódi lelkészek folytak, zajlott az aszódi jobbágyság és a város birtokosainak úrbéri pere is, mely végül egy korszakot lezárva 1858-ban ért véget. Fontos dimenziója a Podmaniczkyiak aszódi jelenlétének a vallás kérdése is. Az evangélikus földesurak tevékenységétől nem függetlenül lehetett Aszód egy erős protestáns sziget Pest megyében. Ezáltal a Podmaniczkyak erős kézzel irányították a helyi gyülekezetet, hatalmukat nem igen engedve ki a kezükből, szemüket soha le nem véve a helyi evangélikusság életéről, működéséről. Az alulról építkező protestáns egyház és az erőskezü tekintélyelvű hatalom érdekes és nem konfliktusmentes találkozása jellemzi ezt a viszonyt. A család helyben betöltött szerepének mélyebb és összetettebb értékeléséhez a Podmaniczky család történetének hol kontúrosabb, hol alaposabb felrajzolása és áttekintése lehet az első lépés. Azonban aki a család történetének megírására szánja rá magát, komoly akadályba ütközik. A primer írott források hiányával kell szembesülnie, mivel a család irattára a második világháború során leégett. Ezzel a helyzettel nem elsőként szembesültem, a város történetének, feltárásában úttörő szerepet végző múzeumalapító történész, Asztalos István számára is komoly problémát okozott a forráshiány.¹⁰³ Így kénytelen voltam olyan szakirodalmi feldolgozásokhoz nyúlni, melyek az 1944-ben Rákoskeresztúron leégett családi irattár anyaga alapján íródtak. Ilyen Feöldy Doby Antal munkája a Podmaniczky családról¹⁰⁴, valamint Vargha Zoltán: Báró

¹⁰² A rendelet tartalmát, és az aszódi iskola visszaminősítésének körülményeit a B/1 fejezetben részletesen ismertetem.

¹⁰³ Asztalos István: Kisváros a Galga mentén. Problémák, felvetések egy elkészült településmonográfia kapcsán in Korkes Zsuzsa szerk. Kutatások Pest megyében Tudományos Konferencia I. Múzeumi Füzetek 4. Szentendre, 1997. 301.o

¹⁰⁴ Feöldy Doby Antal: Podmaniczky család, Podmanini és Aszódi báró, Budapest, Buchsman F. kiadó, 1892

Podmaniczky János önéletrajza 1786-1883 című könyve¹⁰⁵, mely a Lukinich Imre által szerkesztett Podmaniczky családról szóló sorozat második kötete. Mindkét munka nagy segítségül szolgál a család múltjának megismeréséhez. Podmaniczky János Rákoskeresztúron őrzött naplójának¹⁰⁶ a legnagyobb értéke számunkra, hogy általa követhetjük a családi birtok felaprózódását és elenyészését. A folyamat a reformkorban kezdődött el, de a század második felére fejeződött be, ez a folyamat hatással volt az Aszódon zajló eseményekre. Természetesen Podmaniczky Frigyes emlékiratait sem hagyhatom ki az ismertetésből, hiszen a Podmaniczkyak történetével kapcsolatos információk mellett irodalmi stílusával, egyéni meglátásaival közelebb visz minket a család belső életének, a Podmaniczkyak világának megismeréséhez, miközben mindettől nem függetlenül elsőkézből kapott, egyéni szemléletet is közvetítő áttekintése ennek az eseménydús és tanulságos történelmi korszaknak. A fejezet felépítése tükrözi céljaimat. Hiszen először egy családtörténeti áttekintéssel szeretném bemutatni az előzményeket, egészen a 19. századig, melyet mélyebben és részletesen igyekszek ábrázolni, főleg egy-egy családtag életrajzán, életútján keresztül teszem, illetve részletesebben kitérek a családtagok 1848-as szerepvállalására. Végül a család gazdasági viszonyait mutatom be, itt is főleg a 19. századra koncentrálok, és igyekszem elhelyezni a családot a környékbeli protestáns és nem protestáns főúri birtokoscsaládok világában, viszonyítás képpen, hogy rálátást nyerjünk a mezőváros mikrovilágán kívüli, nagyobb és tágabb dimenzióban is létező világban betöltött helyükre, pozíciójukra.

a) *A család története a kezdetektől a 19. századig*

A család korai története kissé ködöbe burkolódik, de szerencsére nem teljesen veszett el a múlt homályában. A család korai történetét a bevezetésben is említett Feöldy Doby Antal munkájából¹⁰⁷ ismertetem. E szerint a munka szerint a Podmaniczky familia Trencsén vármegyéből származik, egykor a vármegye legrégebbi családjának számítottak, bár későbbi történetük máshova kötötte őket. A későbbi birtokos család a Podmanin nevű településről származik, a Vág-Beszterce szomszédságában fekvő falu tehát a család névadója. 1399-ben a Podmaniczkyak megkapták a vág-besztercei várat és uradalmat Albert királytól. A következő évszázad a birtokgyarapodások idősza volt. 1440-ben Luczka, Fekete-Kosztolecz, Vrch-

¹⁰⁵ Dr. Vargha Zoltán: Gróf Vigyázó Sándorné báró Podmaniczky Zsuzsanna (1838–1923) életrajza Budapest 1931.

¹⁰⁶ Dr. Vargha Zoltán: Báró Podmaniczky János (1786–1883) életrajza. 1933. 8 220 l.(recenzió) in Turul, 1933-1/2 <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Turul-turul-1883-1950-1/1933-16BC1/1933-12-16BC2/szakirodalom-16CE1/dr-vargha-zoltan-grof-vigyazo-sandorne-baro-podmaniczky-zsuzsanna-18381923-eletrajza-budapest-1931-magyar-tudomanyos-akademia-kiadasa-8-223-16CE2/> (2019.11.10)

¹⁰⁷ Feöldy Doby Antal 1892.

Tepla helységekben jutottak ugyanis birtokhoz. A sort 1466-ban Hatne nevű településen illetve 1482-ben Hlinikiben szerzett birtokukkal folytatták. A család hatalmát és politikai helyzetét mutatja, hogy Mátyás király idejében Podmaniczky László felesége Guthi Országh Mihály nádor lánya volt. László komoly szolgálatokat tett az uralkodónak, viszonyuk jól szemlélteti a család politikai és hatalmi emelkedését. Podmaniczky László fiáról, Jánosról tudjuk, hogy 1505-ben főkamrás volt, 1510-1514 között pedig Pozsony vármegye főispánjaként működött. 1502-1506 között pedig bárói rangot nyert II. Ulászlótól. A bárói ranghoz címert is járt, melyben a Jagelló sas is megjelent. Ami azonban a legfontosabb, a rang vörös pecséttel járt. *„II. Ulászló király formula könyvéből ; azon külön okmányok közt van a történelmi nevezetességű Podmaniczky család részére kelet nélkül (1502—1506) kiállított bárói diploma szövege, melyben II. Ulászló Podmaniczky János főkamrás mestert az ország főnemesei, bárói sorába emeli s egyúttal bárói czímerül különös kegyelme és jóakarata jeléül a Jagelló-ház fehér sasával aján-dékozza meg, a veres viasszal való pecsételés kiváltságával toldva meg e kitüntetésekét.”*¹⁰⁸ A vörös pecsét ténye és a kinevezés körülményei azért fontosak, mert a báró elnevezés nem teljesen egyértelmű. A „báró” fogalma ugyanis három különböző kategóriára osztható. A Magyar Királyságban ugyanis a középkor óta léteztek az országos bárók, a „veri regni Hungariae barones” fogalma alatt, akik a legszűkebb értelemben véve is bárónak számítottak, a királyi tanács tagjai voltak, akiket oklevelekben név szerint felsoroltak. Azonban a báróknak volt még egy csoportja, a „természetes bárók”- „barones naturales” akiket a nagybirtokosok és az országos méltósághoz jutó bárók közötti komoly átfedés miatt különböztetünk meg. Ugyanis az országos tisztségeket betöltő családok hivatalt be nem töltő tagjait nevezték természetes bárónak. A harmadik típus a legtágabb értelemben vett bárói rang, a vöröspecsétes bárók csoportja. Ők a királytól kaptak örökletes bárói rangot, és általában nem voltak mágnások, nagyrészt kevesebb birtokkal rendelkező nemesi családok kapták ezt a címet.¹⁰⁹ Ez a fajta bárói rang adományozás 16. században jelent meg, és a Podmaniczky család bárói rangja is ebbe a kategóriába tartozik. Tehát a Podmaniczky család nem a legszűkebb értelemben vett bárói rangot viselte. Személyükben egy társadalmilag a 16. században felemelkedő, ambíciózus családról van szó.

Podmaniczky János testvére, István nagyon fontos szereplője volt a család történetének. Ő a mohácsi vész után Szapolyai János szolgálatába állt, sőt, esztergomi érsek híján nyitrai püspökként ő koronázta meg az uralkodót. Ennek köze lehetett ahhoz a tényhez, hogy a

¹⁰⁸ Feöldy Doby Antal 1892. 8.o

¹⁰⁹ Kubinyi András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. Századok, 122 (1988) 1-2. sz. 149-150.o

Szapolyai család birtokai körbevették a Podmaniczky család ekkori uradalmát. Azonban mikor Podmaniczky István tudomást szerzett Ferdinánd magyarországi hadjáratáról, úgy döntött, hogy még időben fogadalmat tesz neki, mint általa elismert és támogatott magyar királynak. Ennek eredményeként bocsánatot nyert az uralkodótól, és megtarthatta birtokait.¹¹⁰ Podmaniczky István szerepe azért volt kulcsfontosságú ebben az időszakban, mert a korabeli politikai és egyházi elit nagy része életét vesztette a mohácsi csatamezőn. Így az ő pozíciója, a nyitrai püspöki cím is felértékelődött. Rangidős püspökként az uralkodó legális megkoronázásának jogát is ő kapta meg¹¹¹. Ezzel fontos történelmi szerep jutott neki. Sőt, kétszer is megélhetett egy ilyen történelmi pillanatot, mert egy éven belül az uralkodót és az ellenkirályt, Habsburg Ferdinándot is ő koronázta meg. Podmaniczky István Rafael és János nevű unokaöccsei János király pártján álltak, feltehetően birtokaik védelme céljából oszlott meg tudatosan a család a két uralkodó között.¹¹² Podmaniczky István a vallás terén is komoly döntéseket hozott. 1528-ban áttért a protestáns hitre. Ezzel a lépéssel gyökeres fordulatot vett a család élete, hiszen a család politikai helyzetét is befolyásolta.

Idővel ugyanis ismét változtak a dolgok, a testvérek is átálltak a Habsburgok oldalára, és így 1543-ban azonban kegyelmet nyertek Ferdinándtól.¹¹³ Rafael 1559-ben bekövetkezett halálakor viszont a kincstárra szálltak birtokai. A család protestáns ága pedig nem tudta visszaszerezni a katolikus családtagok birtokait. Így sötét korszak köszöntött a családra. Birtokok és vagyon híján nem vállalhattak tovább aktív szerepet az ország politikai életében, hosszú időre háttérbe szorult a gyarapodásnak indult, kismanes rangból bárói címig jutó Podmaniczky család.¹¹⁴

A következő családtag, aki ismét a történelem színpadára lépett, ezáltal pedig felbukkant írott forrásainkban, Podmaniczky Gábor volt, Korpona város bírása és követe. Az ő unokája I. János, akinek a nevéhez köthető a Podmaniczky család aszódi birtokszerzése, mellyel elkezdődött a város és a Podmaniczky család közös története.

Aszódot eleinte a Garayak bírták. I. Lipót 1683-ban neczpáli Juszt Judithnak, néhai Osztrólczy János feleségének adományozta Aszód pusztát.¹¹⁵ Fontos adat, hogy a település ekkor pusztán volt, még távol vagyunk 1683-ban a későbbi mezővárosi rangtól, vásártartástól és

¹¹⁰ Bessenyei József: Hogyan változtassunk pártot? A köpönyegforgatás művészete http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/hogyan_valtoztassunk_partot_a_koponyegforgatas_muveszete (2019.8.10)

¹¹¹ Tarján M. Tamás: Szapolyai János koronázása http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1526_november_11_szapolyai_janos_koronazasa/ (2019.8.10)

¹¹² Bessenyei, Rubicon, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/hogyan_valtoztassunk_partot_a_koponyegforgatas_muveszete

¹¹³ Nagy Iván: Magyarország nemesi családjai IX. Pest 1863. 337.o

¹¹⁴ Nagy Iván 1863. 338.o

¹¹⁵ Feöldy Doby Antal 1892. 25.o

szép uradalmi központtól, ugyanis ekkor még a Szent Kereszt nevű prépostság nyomait őrző, a török kor dúlásainak áldozatul esett, szinte teljesen elnéptelenedett puszta volt. Podmaniczky János fiai, II. János és Sándor alkották a család két ágát. Ők már birtokuknak tudhatták Aszódot, melyhez anyai ágon jutottak. Jánosé az idősebb ág, Sándoré az ifjabb ág volt.

I. János és a család két ágát alkotó fiai Mária Teréziától bárói rangot kaptak, melyet csak 1783-ban hirdettek ki.¹¹⁶ Innentől tehát ismét főrangú családként tekinthetünk a Podmaniczkyakra.

b) Egy kényszerű társbérlet konfliktusai – a család aszódi élete
Podmaniczky Frigyes visszaemlékezései alapján

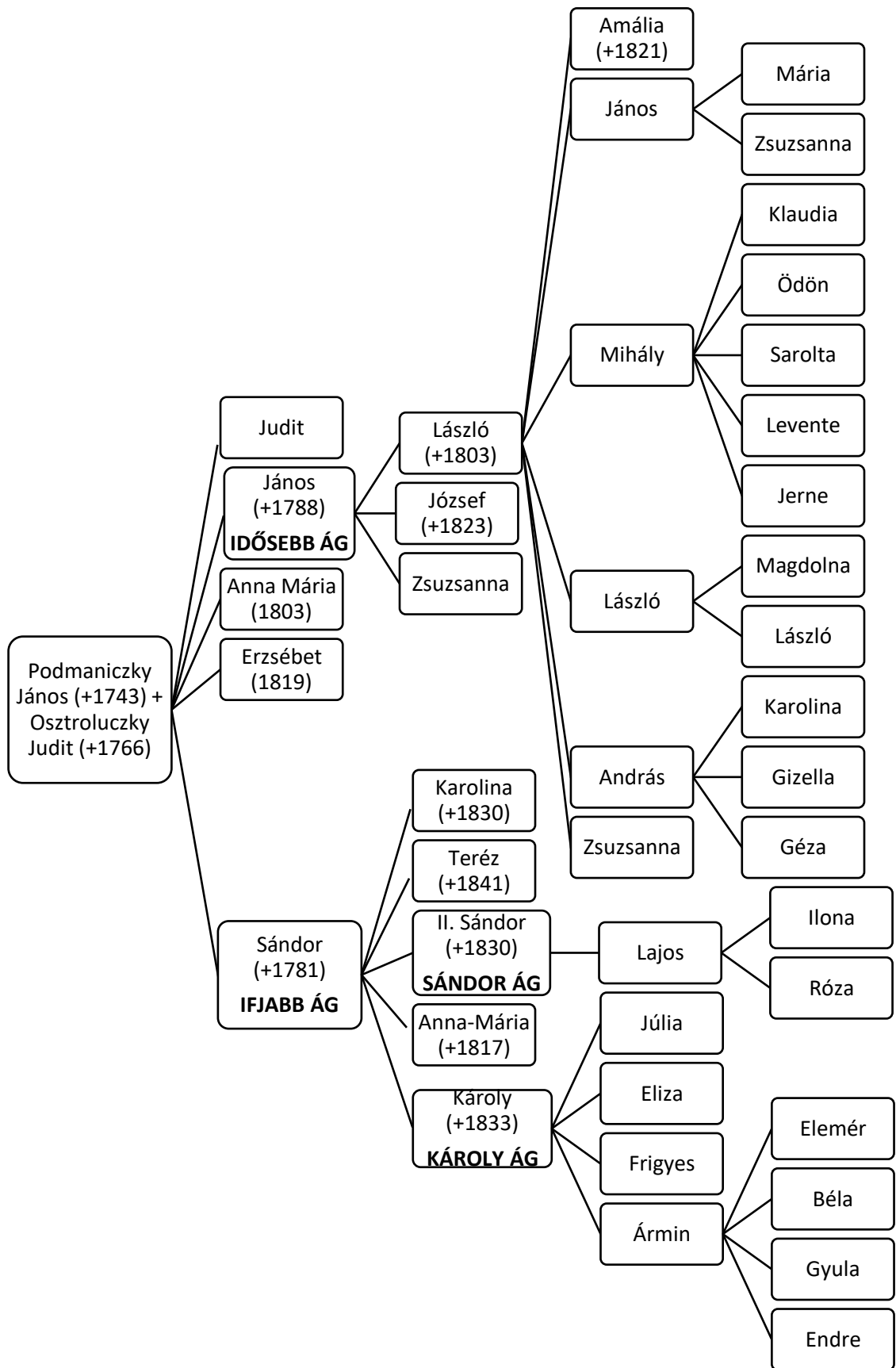
Podmaniczky Frigyes visszaemlékezése¹¹⁷ magas színvonalú, szubjektív tükre a 19. századnak, de a munkára úgy is tekinthetünk, mint a Podmaniczky család történetének színes, és izgalmas krónikájára. Ezért a család belső viszonyainak és mindennapi életének ábrázolásához, sőt, az egyes családtagok karakterének bemutatásához is segítségül hívom a munkát, melyet a korszak sajtójával és egyéb forrásaival egészíték ki.

A már említett I. Podmaniczky János fiaival, II. Jánossal és I. Sándorral a Podmaniczky család két ágra szakadt. Egy idősebb (János), és egy ifjabb (Sándor) ágra.

3. Az idősebb ágat alapító János fiai László és József voltak. József császári-királyi kamarás volt, és mivel örökösök nélkül halt meg, az ágat László vitte tovább. Podmaniczky László fia volt III. János, ő a rákoskeresztúri birtokot igazgatta, testvére Andor és Mihály voltak.

¹¹⁶ Nagy Iván 1863. 341.o

¹¹⁷ Podmaniczky Frigyes, 1985.

3.ábra: A Podmaniczky család családfája¹¹⁸

Podmaniczky József 1756-ban született és 1823-ban halt meg. Kortársai kimagaslóan intelligens embernek ismerték. Házi tanítója 14 éven keresztül Szontágh Sámuel volt, a Tiszai Evangélikus Egyházkerület későbbi püspöke¹¹⁹, ő a klasszikus evangélikus értelmiségi mintákhoz igazodva német egyetemre járt, magas műveltséggel rendelkezett. Hozzá hasonlóan tanítványa, József is ezt az utat járta be. Podmaniczky József a Göttingeni Egyetemre járt, és olykor professzorai is zseniként emlegették az éles eszű, a természettudományokhoz és joghoz vonzódó fiatal főnemest.¹²⁰ A Göttingeni Egyetemen anyakönyvei szerint 1776 októberében iratkozott be az egyetem jogi fakultásra, melyet 1779-ben fejezett be, az 1776/77. tanév téli szemeszterében politikát, világtörténelmet, a tavaszi szemeszterében statisztikát, világ- és európai történelmet hallgatott, az 1777/78. tanév téli szemeszterében pedig újságírást hallgatott August Ludwig Schlözernél.¹²¹ Emellett későbbi tudományos érdeklődése, gazdasági és természettudományi háttértudása az angliai Royal Society tagságát eredményezte számára.¹²² Az egyetem elvégzése után tett egy európai tanulmányutat, melynek befejezése után gyorsan a fiumei kormányzóság tanácsosává vált. Később a Budai helytartótanács tanácsosa lett. 1791-ben írta az 1826-ban, Pozsonyban kiadott Principia Vectigalis Tricesimalis pro Deputatione commerciali elaborata című munkáját, melyben az osztrák vámrendszert vizsgálta,¹²³ A nagy műveltségű, természetpártoló báró 1878-tól az egyik szabadkőműves páholy nagymestere volt,¹²⁴ emellett a korszak nagy gondolkodóival is kapcsolatban állt¹²⁵. Ilyen volt például Wilhelm von Humboldt¹²⁶. József nem lakott Aszódon, az őt illető kastélyrészt átengedte

¹¹⁸ Nagy Iván, 1863. 340.o

¹¹⁹Oravec Ödön: Az aszódi ág. ev. Petőfi-reálgymnázium első évtizedei in A Bányai ev. egyházkerület Aszódi Petőfi Reálgymnáziumának értesítője az 1930-31-es tanévről. Petőfi Gimnázium, Aszód, 1931, 11.o

¹²⁰ Krász Lilla: „Respublica litteraria Podmaniczkyana” Báró Podmaniczky József nyugat-európai utazása egy útitárs naplójának tükrében in Gurka Dezső szerk.: A báró Podmaniczky család szerepe a 18–19. századi magyar kultúrában, Gondolat Kiadó, Budapest, 2017. 74.o

¹²¹ Krász Lilla in Gurka Dezső 2017. 74.o

¹²² Sz. Kristóf Ildikó: Alexander von Humboldt és a Podmaniczkyak-Mozaikok a földrajz és az egyetemes néprajz 19. századi tudománytörténetéhez in Gurka Dezső 2017, 34.o

¹²³ Magyar Életrajzi Lexikon, 1982, „Podmaniczky József”

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarEletrajziLexikon_2/?query=Podmaniczky%20J%C3%B3zsef&pg=424&layout=s(2018.10.27)

¹²⁴ Gurka Dezső: Báró Podmaniczky Károly német kulturális kapcsolatrendszerének alakulása in Gurka Dezső 2017. 122.o

¹²⁵ Krász Lilla tanulmányában a 80-85. oldalon részletesen leírja, hogy a tanulmány fő forrásául szolgáló útinapló hogyan mutatja be a tudatos kapcsolatépítést, melyet Nyugat-Európában folytatott Podmaniczky József, ahol a magas műveltségű, sokszor tudományokkal foglalkozó kiválóságok társaságába egymáson keresztül, ajánlásokkal jutott el a báró. – Krász Lilla in Gurka Dezső 2017. 73-90.o

¹²⁶ Sz. Kristóf Ildikó: Alexander von Humboldt és a Podmaniczkyak-Mozaikok a földrajz és az egyetemes néprajz 19. századi tudománytörténetéhez in Gurka, 2017. 33.o

Lászlónak és családjának lakhatás céljára, magának néhány szobát tartva fenn.¹²⁷ Végül örökösök nélkül halt meg.

Podmaniczky József tudományos, kulturális kapcsolatainak mérete, a közelmúltban elindult kultúrtörténeti adatbázisoknak, újonnan felfedezett értékkel bíró forrásainak¹²⁸ köszönhetően került napvilágra¹²⁹. Ezeknek a kutatásoknak köszönhetjük, hogy árnyaltabb képet kaphattunk szellemiségéről, műveltségéről. Azonban nem minden Podmaniczky családtag esetében vagyunk ilyen szerencsés helyzetben. József testvéréről, Podmaniczky Lászlóról sokkal kevesebbet tudunk. Vargha Zoltán 1933-ban megírta Podmaniczky János életrajzát¹³⁰, ebből a munkából juthatunk némi információhoz Podmaniczky László életéről.

Podmaniczky László 1747-ben született Aszódon, és 1803-ban halt meg. Vargha Zoltán szerint 1790-ig katona volt, méghozzá egy lovasezred kapitánya volt a császári hadseregben, és Lemberg környékén teljesített szolgálatot 1783-1790 között. Ide vitte friss feleségét, Lembergi tartózkodásuk után Nagykökényes, Pest és Aszód volt Podmaniczky László és családja székhelye. Vargha utal arra, hogy a hadsereg elhagyása után birtoka jövedelméből és gazdálkodásból élt, állítása szerint ugyanis a tiszavasvári Podmaniczky uradalom évi 50 lovat szállított az osztrák hadseregnek. Gyereknevelésben, mindennapi életvitelében katonás rend, a hadseregben elsajátított szigor és keménység jellemezte őt a Vargha-féle ábrázolás alapján, emellett utalást találunk a kibontakozó magyar nemzeti eszméhez, illetve a magyar nyelvhez való kötődésre is az életrajzi munkában, melyet konkrét tények nem támasztanak alá.

Podmaniczky László fia volt Podmaniczky III. Sándor, aki az idősebb, János ág harmadik generációját képviselte. János 1780-ban született és 1883-ban halt meg. Pesten, Aszódon és Nagykökényesen töltötte gyermekkorát. 14 éves korában beiratkozott a lőcsei evangélikus gimnáziumba. A Vargha Zoltán által ismertetett életrajzi adatok alapján Sárospatakra ment továbbtanulni, 1805-ben kitűnő bizonyítványt szerzett ott, majd ügyvédbojtár lett. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Sárospatakon a református jogakadémiára járt. Fél év ügyvédbojtárkodás után Podmaniczky János úgy döntött, hogy gazdálkodni szeretne, ezért Detken zálogba vett egy birtokot, melyet igazgatni kezdett. Rövid időn belül sikereket ért el

¹²⁷ Vargha Zoltán 1933. http://rakoskeresztur.lutheran.hu/honlap/multunk/podmaniczky/folap_1.html

¹²⁸ Sz. Kristóf Ildikó idézett tanulmánya egy német-amerikai Humboldt kutatás keretei között valósult meg, fő forrása a kutatás keretei között összeállított adatbázis, *A The Humboldt Digital Library: A Global Network of Knowledge*, Humboldt munkásságának és kapcsolatainak magyar vonatkozásait kutatva jutott el a szerző Podmaniczky Józsefhez.

¹²⁹ Krász Lilla Podmaniczky József utinaplóját kapcsolatháló vizsgálatra lehetőséget adó forrásként is elemzi Ids.: a tanulmány bevezetője, Krász Lilla in Gurka Dezső, 2017. 78.o

¹³⁰ Dr. Vargha Zoltán: Báró Podmaniczky János (1786–1883) életrajza. Magyar Tudományos Akadémia 1933.

tervezett céljaiban, bebizonyította, hogy van érzéke a birtokigazgatáshoz, gazdálkodáshoz. Ennek köszönhetően rövidesen a Podmaniczky család közösen birtokolt, tehát ekkor még nagy kiterjedésű és osztatlan birtokegyüttesének főfelügyeletével bízták meg. Ő utasította és ellenőrizte az egyes birtokrészek felügyelőit és ispánjait. A Detken élő földesúr az 1820-as években megbotránkoztató házasságot kötött, ugyanis elvette egy pesti boltos lányát Hodossy Mária személyében. A románc úgy kezdődött, hogy a lányt a birtokára vette házvezetőnőnek. A korban szokatlan házasság kiváló példája Podmaniczky János sajátos szemléletének és függetlenségének. Néhány évvel később a család birtokigazgatásában változások álltak be. 1820-1832 között zajlott egy hosszas jogi folyamat a Podmaniczky családban, mely során az osztatlan és közösen irányított birtokegyüttest négy különböző részre osztották fel. Ekkor Podmaniczky János a rákoskeresztúri uradalmat kapta meg, és itt letelepedve gazdagította örökségét. A sikeres gazda ide vonult vissza a szabadságharc után is, melyben részt vett, és a honvédek oldalán harcolva sérüléseket is szerzett. A Podmaniczky vagyon felosztása nem volt sikeres döntés a család részéről. A birtokaikat önállóan kezelő, de a gazdálkodáshoz nem értő családtagok lassan mind elvesztették birtokaikat. Ez a folyamat a szabadságharc után bontakozott ki. Podmaniczky János testvéreinek és unokaöccseinek is segített megmenteni néhány birtokmaradványt. Ő maga hatalmas vagyont halmozott fel, mely fiú örökös híján nem maradt Podmaniczky-kézen. Podmaniczky János magán viselte a család néhány tagjára kifejezetten jellemző szabadszelleműséget, függetlenségét. A korszakban sokszor furcsának tartott, de mindenképpen unikális magatartását és világnézetét a korabeli sajtó róla szóló megnyilvánulásai is tükrözik. A magyar dzsentri talán valójában inkább csak az irodalomban létező közhelyének ugyan nem felelt meg, szemléletét mégis inkább egy köznemeséhez, mint mágnáséhoz hasonlították. A birtokait és vagyonát nagy ügyességgel gyarapító, egyébként külön rákoskeresztúri Podmaniczky azt állította magáról egy anekdota szerint: „*Nem nobilis dolog jól élni, tudva, hogy unokái koplalni fognak. Én nem vagyok annyira önző, hogy családomra ne gondoljak.*”¹³¹ - állítja róla például a Pesti hírlapban megjelent nekrológ, mely arra is kitér, hogy jótékonyásra viszont nem sajnálta a pénzt a kiadásait alaposan meggondoló báró. Ezt alátámasztja az ugyanebben a lapszámban, néhány hírrel arrébb megjelenő tudósítás is, melyben a fővárosi tanács felemlegette érdemeit, kiemelve, hogy a városi tanács tagja volt 1848 előtt is, és anyagilag támogatta Pestet a provizórium idején.¹³² Életútja alapján egy szabadelvű, mondhatni feudalizmus-ellenesen gondolkodó, társadalmi határokat elvből átlépő ember képe rajzolódhat ki előttünk, hiszen polgárlányt vett feleségül a báró, aki több

¹³¹ Pesti Hírlap, 1883.2.9, 40. szám címlapja

¹³² Pesti Hírlap, 1883.2.9, 40. szám, 3. oldal

alkalommal fejezte ki, hogy a rangbéli különbségekről nem szándékozik tudomást venni. Érdekes, hogy Podmaniczky János saját állítása szerint a Habsburg-ház debreceni trónfosztásakor annyira kiábrándult a forradalomból, és a szabadságharc céljaiból, hogy bánatában még Haynau ebédmeghívását is elfogadta.¹³³ Vargha Zoltán ezt egy Vigyázó Sándornénak 1883-ban írt, azóta feltehetően megsemmisült, Podmaniczky Jánostól származó levélre hivatkozva állítja.

Podmaniczky III. János testvére, László báró 1792-ben született. Doby Antal szerint anyja hivatalnoknak nevelte, és házasságáig kamarai tanácsos volt. Miután megnősült, gazdálkodni kezdett. Pesten élt, és innen irányította vidéki gazdaságait. 1865-ben halt meg.¹³⁴

Podmaniczky Mihályt, János, Andor és László testvérét Podmaniczky Frigyes távolságtartó, konok emberként írta le.¹³⁵ Vargha Zoltán munkája szerint az 1786-ban született főúr eladósodásakor sokat veszekedett és pereskedett testvéreivel, Jánossal, ám a bajban mindig hozzá fordult a könnyelműen gazdálkodó főúr. Viselkedésének leírása alátámasztja Podmaniczky Frigyes benyomását.¹³⁶ Az idősebb ághoz tartozott még Podmaniczky András-vagyis Andor. ő Aszódon élte le az életét. A Podmaniczky család fiatalabb ága is két részre szakadt, Podmaniczky Károly és testvére Sándor alapítottak egy-egy önálló ágat. Károly fiai Ármin és Frigyes voltak, míg bátyjának Podmaniczky Lajos báró volt az örököse.

Az örökölt családi vagyon felosztása szokatlan, kényelmetlen és bonyolult körülményeket teremtett a Podmaniczky családban. Hiszen az ösiség törvénye szerint a fiatalabb ág birtokolta a várat vagy kastélyt. A Podmaniczky család esetében más volt a helyzet, ők megosztottak a kastélyon. Az aszódi kastélyt két részre osztva birtokolta az idősebb, és a fiatalabb ág. Középen, a lépcsősor tetején lévő középső egység a halottasház volt. Itt osztották két oldalra a kastélyt. A keleti oldalon az idősebb János ág legfiatalabb tagja élt, tehát Podmaniczky Andor. A másik oldalt a fiatalabb Sándor ág lakta, így a kastély nyugati fele ismét két részre osztódott.¹³⁷ Ugyanis az ifjabb ágat képviselő II. Sándor és öccse, Károly, úgy egyeztek meg, hogy annak ellenére, hogy a törvény szerint fiatalabb családfő birtokolja a kastélyt, Sándor átengedi öccsének a ráeső kastélyrész felét. Károly ezt tulajdonképpen úgy fogadta el, hogy maga az épület keleti szárnya egyedül Sándoré volt, Károly, Frigyes és Ármin apja pedig a kertet és a

¹³³ Vargha Zoltán 1933, https://rakoskeresztur.lutheran.hu/honlap/multunk/podmaniczky/folap_7.html (2019.09.01)

¹³⁴ Feöldy Doby Antal 1892. 32.o

¹³⁵ Podmaniczky Frigyes, 1985. 59.o

¹³⁶ Vargha Zoltán 1933. : http://rakoskeresztur.lutheran.hu/honlap/multunk/podmaniczky/folap_5.html

¹³⁷ Podmaniczky Frigyes, 1985. 63.o

melléképületeket birtokolta és lakta. Ez a szokatlan megoldás később sok kényelmetlenséggel járt. Végül a kastély nyugati szárnyához, a Sándor-szárnyhoz egy új kastélyt építettek. Podmaniczky Lajos már ebben a külön kastélyban lakott, mely azonban belülről is össze volt kötve az eredetei, U alakú kastély nyugati szárnyával. Podmaniczky Károly halála után özvegye végleg Aszódon telepedett le gyermekeivel, így kötődik Aszódhoz Podmaniczky Ármin és Frigyes, akik a nekik jutó kastélyrészben nevelkedtek.

Így tehát az aszódi Podmaniczky kastélyt a család három különböző ága birtokolta és lakta a 19. század folyamán.¹³⁸ Ez az együttélés nem volt teljesen surlódásmentes. Podmaniczky Frigyes a következőket írta visszaemlékezésében: *„Lajos unokatestvérünk családjával nem valánk oly kedélyes egyetértő viszonyban, mint Andor bátyánkkal. Lajos unokatestvérünknek ugyanis fiúgyermek elhalálozván, két lánygyereke maradt. Az ősiség megállapította törvények szerint a összes férfiágot illető javai mireánk voltak tehát szállandók”*¹³⁹–írja Podmaniczky Frigyes. *„E körülmény vált kútfejévé mindazon számtalan kisszerű s nem ritkán felette bosszantó torzsalkodásoknak, melyek egymást érő megújulása az egy és ugyanazon belsőleges együttlakást gyakran tűrhetetlenné tette”*¹⁴⁰ Ezek a kellemetlen viták, illetve Podmaniczky Lajos támadásai unokaöccse szerint csaknem élete végéig tartottak. *„Lajos hosszú évek súlyos csapásai után, élete vége felé békült csak meg a család másik ágával.”*¹⁴¹ Podmaniczky Lajos és Ármin az aszódi lelkészválasztás ügyében is eltérő oldalon álltak, ezzel ellentmondásos helyzetet teremtve a gyülekezetben.

Kik voltak tehát az Aszódon élő családtagok?

Az eddigiekben ismertetett idősebb ág tagja volt Podmaniczky Andor, László, Mihály, János, Amália és Zsuzsanna testvére. Podmaniczky Andor 1799-ben született és 1861-ben halt meg, Aszódon. Lovassági tiszt volt. Kétszer nősült, életét Aszódon élte le. Podmaniczky Frigyes visszaemlékezése szerint jó viszonyt ápolt velük, a család ifjabb ágának Károly ágával. Katonai múltja öregebb korában is kísértette, hiszen a visszaemlékezés szerint igyekezett minél férfiasabb szokásokat és tartást kialakítani ifjú rokonában, amikor épp lehetősége volt időt töltenie Frigyesel, aki úgy emlékszik vissza rá: mint aki „Szerette a bátorságot, fürgeséget, pontosságot, nyíltszívúséget”¹⁴².

¹³⁸ Podmaniczky Frigyes, 1985. 13.o

¹³⁹ Podmaniczky Frigyes, 1985. 65.o

¹⁴⁰ Podmaniczky Frigyes, 1985. 65.o

¹⁴¹ Podmaniczky Frigyes, 1985. 65.o

¹⁴² Podmaniczky Frigyes, 1985. 57.o

A fiatalabb ágat, mely Podmaniczky I. Sándorból indult ki, II. Sándor és Podmaniczky Károly, valamint lánytestvéreik alkották. Ők Karolina, Teréz, és az irodalmi szalont vezető, a pest-megyei kulturális életben jelentős szerepet vállaló Anna Mária voltak.¹⁴³

Podmaniczky II. Sándorból indult ki tehát a Podmaniczky család ifjabb ágának „Sándor-ága”. Az ő felesége gróf Wartensleben Klára volt, akivel Pesten élt, csak nyaranta laktak aszódi birtokukon. Fiuk báró Podmaniczky Lajos volt.

Podmaniczky Lajos 1803-ban született Aszódon, és 1875-ben halt meg, Budán. Zeneszerző volt, már ifjú korában zenét tanult Pozsonyban. Első zeneművei közé tartozik az Ungarisches Rondo és az Ecossaises, melyek meg is jelentek Bécsben. Írt keringőt, nyitányt, ötöst fuvolára valamint vonós hangszerekre.¹⁴⁴ Az 1823-as Hébe zsebkönyvben¹⁴⁵ több munkája is megjelent,¹⁴⁶ az irodalmi válogatást, és Podmaniczky Lajos tehetségét több ízben is méltatta a korabeli sajtó, egy alkalommal egy koncertről is beszámolt a Magyar Kurír, amely nyitódarabját szintén Podmaniczky Lajos szerezte, feltételezhetően a zsebkönyv által kapott figyelemmel is összefüggött a meghívás. Ezt támasztja alá a koncertről beszámoló méltatás is:

*„Pesten is f. h. 7d. a' Választó-Fejedelmek palotájában nagy és válogatott Gyülekezet előtt Muzsikás Akadémia tartatott, mellyhez a' megnyitó darabot ifjú Báró Podmaniczky Lajos Úr készítette, 's általa muzsikusi talentomát, melly- ről már harmadévi kijött Magyar Rondó- jával 's tavaly a' Zsebkönyvhöz készített énekek' daljaival kedvező véleményt gerjesztett, dicséretesen megbizonyította.”*¹⁴⁷

Podmaniczky Lajos könyvtáráról is híres volt, melynek az eredete a 18. századra tehető. A zeneszerető báró honosította meg Aszódon a házi muzsikálást. Hubert Gabriella szerint ebben a könyvtárban az ókori klasszikus szerzőktől kezdve a magyar irodalomig válogatott anyagot gyűjtött össze, ennek kiépítéséhez kiterjedt kapcsolatokat tartott fenn európai könyvkereskedőkkel.¹⁴⁸

¹⁴³ Gurka Dezső: Báró Podmaniczky Károly német kulturális kapcsolatrendszerének alakulása in Gurka, 2017, 124.o

¹⁴⁴ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. „Podmaniczky Lajos”
<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/p/p20190.htm>

¹⁴⁵ Szépirodalmi zsebkönyv, Igaz Sámuel szerkesztésében, 1823-1826 között jelent meg, évente.

¹⁴⁶ Haisz András szerk.: Tudományos Gyűjtemény 1822, 6. évfolyam, 12. sz, 101.o

¹⁴⁷ Magyar Kurir 1822-04-16 / 31. szám

¹⁴⁸ H.Hubert Gabriella beszámolója in Kultúrkörök rovat, Evangélikus Élet, 2008, 32,
<https://zope.lutheran.hu/ujzagok/evelet/archivum/2008/39/24?print=1>

Úgy tűnik, a tehetséges báró az 1820-as években volt aktív zeneszerző és költő. Később felhagyott ezzel a tevékenységével. Felesége Prónay Zsófia volt, akitől négy gyermeke született. Két fia és két lánya közül csak Róza élte meg a felnőttkort, ő 31 évesen halt meg 1865. júliusában. Többi gyermeke 1830-ban halt meg, így nem voltak örökösei.¹⁴⁹ Feltételezhetően családalapítása, majd a családjában bekövetkező tragédiák hatására fordult el a zeneszerzéstől, hiszen Podmaniczky Frigyes korábban közölt visszaemlékezésrészlete is utal arra, hogy mennyire megviselte a bárót gyermekei halála.

A báró királyi kamarás tisztséget is betöltött, illetve úgy tűnik, hogy a gazdálkodás irányába is nyitott volt, mivel a Magyar Borismertető Egyesület alelnöki pozícióját is betöltötte¹⁵⁰, sőt, ebből a pozíciójából adódóan, amikor 1860-ban létrejött egy kezdeményezés a „magyar kertészeti ipar” fejlesztése céljából, mely az ország különböző ilyen témájú egyesületeit összefogva egy központi bizottmány segítségével évente mezőgazdasági, kertgazdasági vándorkiállításokat szervezett, akkor Podmaniczky Lajost a központi bizottmány tagjává választották.¹⁵¹ A főúr a Nemzeti Casino tagja is volt.

A Podmaniczky család elkötelezett volt a protestáns oktatás, valamint a magyar nemzeti eszmével összefüggésben a magyar nyelv oktatása, fejlesztése iránt. Podmaniczky Lajos oktatással kapcsolatos elköteleződését mutatja például, hogy a Békési Gimnázium felújításához a Békés megyei esperesség alfelügyelőjeként¹⁵² önkéntes adománnyal járult hozzá.¹⁵³

Podmaniczky Lajos aktív szerepet játszott az aszódi evangélikus gyülekezet életében, bár a szabadságharc után Ármin vette át a helyét a gyülekezet felügyelői székében. Az unokatestvér más stílussal és mentalitással kezelte a gyülekezet ügyeit. Mindkét báró jelentős szereplője volt a lelkészválasztás kapcsán kialakult konfliktusnak. Azonban Podmaniczky Lajos Frigyes által sugallt személyiségjegyei az aszódi vita során is kirajzolódtak.

Podmaniczky Károly nevéhez köthető a Podmaniczky család ifjabb ágának másik fele, az ő gyermekei, Podmaniczky Ármin és Frigyes.

¹⁴⁹ Feöldy Doby Antal 1892. 29.o

¹⁵⁰ Kémlő a gazdaság, ipar és kereskedésben c. folyóirat 1836. október 8-i számának címlapja

¹⁵¹ Divatcsarnok, 1860.7.10, 28. szám, címlap

¹⁵² Nem találtam más helyen bizonyítékot arra, hogy ezt a tisztséget betöltötte a Pest megyei érdekeltségű protestáns báró.

¹⁵³ Petz Gyula: A mezőberényi gimnázium története in Zsilinszky Mihály szerk. A Békésvármegyei Régészeti és Múvelődéstörténelmi Társulat Évkönyve 4. 1877-1878, Gyula, 1878. 34.o

Károly az ifjabb ágat alapító Podmaniczky I.Sándor és Jeszenák Éva Zsuzsanna tizenkettedik gyermekeként született Aszódon, 1772. november 13-án. Papp Gábor megállapítása szerint életútja magán viselte a család kiemelkedő tagjaira jellemző közös vonásokat: közéleti feladatvállalás, a magyar evangélikus felekezet, a magyar művelődés és a nemzeti ügyek pártolása– mindig a német kulturális orientációval összeegyeztetve.¹⁵⁴ Ahogy végignézünk a családtagok sorsán, egyre inkább kirajzolódik számunkra Papp Gábor megállapításának helytállósága, hiszen a legtöbb családtag életútjából kidomborodik a korabeli protestáns értelmiségre jellemző németországi egyetemjárás- mely a német kultúrához való vonzalmon túl a protestáns gyökerek keresése miatt is kulcsfontosságú volt. Illetve a nemzeti kérdés pártolása és az ezzel kapcsolatos szerepvállalás is több ízben karakteresen jelenik meg a családtagok életében, de például az aszódi gyülekezettel kapcsolatos események megismerése során is tapasztalhatjuk ezeket a vonásokat.

Podmaniczky Károly részt vett a Martinovics-féle összeesküvésben, ezért Bécsbe internálták, ahol idejét az orvostudományokban való elmélyülésnek szentelte. Miután kegyelmet kapott, Selmecbányára ment, bányászati tanulmányokat folytatni, majd bányamérnökként ott maradt. – állítja apjáról visszaemlékezésében Podmaniczky Frigyes. Ám Papp Gábor utánajrásából tudjuk, hogy Podmaniczky Károly nem vett részt közvetlenül az összeesküvésben, csak szimpatizált azzal. Az internálás sem pontosan úgy történt, ahogy a családi emlékezet vallja. Podmaniczky Károly ugyanis már a jakobinus mozgalom felszámolása előtt beiratkozott a Selmecbányai Bányászati Akadémiára. Szintén Paptól tudjuk, hogy az akadémia elvégzése után Selmecbányán dolgozott egy ideig, a főkamagrófi hivatalban, majd Németországba indult, hogy ismereteit és kapcsolatait bővítse. Freibergben huzamosabb időt töltött, ahol egy nagyon jó hírű bányászati akadémia volt, és ő a szász fejedelem engedélyével járt órákra oda, és időközben összeismerkedett Friedrich Wilhelm von Charpentier szász bányakapitány lányával, Julie von Charpentier-vel és végül feleségül vette.¹⁵⁵ Visszatért Magyarországra és Nagyszebenben kincstári tanácsosként szolgált, időközben meghalt édesanyja, és örökösként Aszódra települt. Felesége 1811-es halála után döntött úgy, hogy gazdálkodni kezd, és felhagy a bányászati karrierrel. Új felesége második Elise von Nostitz und Jänkendorf lett, akinek az apja Gottlob Adolf Ernst von Nostitz und Jänkendorf szász politikus volt¹⁵⁶. Ő volt Podmaniczky Ármin és Frigyes, valamint Júlia, Eliza és Mária édesanyja.

¹⁵⁴ Papp Gábor: Podmaniczky Károly báró, a minerofil bányatiszt in Gurka, 91.o

¹⁵⁵ Papp Gábor in Gurka Dezső 2017. 98.o

¹⁵⁶ Papp Gábor in Gurka Dezső 2017. 102.o

Podmaniczky Károly 1812-ben visszatért az aszódi birtokra, ezután a gazdálkodásra fordult a figyelme. Birtokait fia visszaemlékezése szerint német gazdasági elven kezdte el technikailag modernizálni. Például Szászországból hozott mesterrel tervezette meg a majorokat és gazdasági épületeket. – állítja Podmaniczky Frigyes. Podmaniczky Károlyt 1819-ben táblabíróvá nevezték ki. Papp tanulmánya szerint Pesten is bérelt lakást, hogy a két város között ingázzon, ennek munkájához, politikai szerepvállalásához, de a szellemi közegre való magas igényéhez is köze volt. Egyházához való kötődését és társadalmi presztizsét mutatja, hogy 1826-ban a Dunántúli Egyházkerület felügyelőjévé választották.¹⁵⁷ Podmaniczky Károly 1833-ban halt meg Aszódon.

Podmaniczky Frigyes báró Pesten született, és csak apja halála után töltött el néhány évet Aszódon, a családi kastélyban. A középiskolát Miskolcon végezte el. Fiatalon bekapcsolódott a reformországgyűlésekbe, Ráday Gedeon megyei követ mellett volt irnok, majd Kossuth pártján korteskedett Vácott. A szabadságharcban is részt vett, huszárkapitányként harcolt. Büntetése külföldi közlegénykedés volt, az osztrák hadseregben, majd hazatérte után visszavonult egy időre a közéletől. A szabadságharc utáni elszigetelődés mutatja a történelem viharaiiban is aktív család ismétlődő kényszerpihenőit, mely Frigyes életét sem kerülte el. Az 1860-as évektől kezdve az enyhülő közeg és az óvatos közelítés időszakában ismét folyamatosan politizálni kezdett, különböző kerületek alsóházi képviselőjeként munkálkodott, de 1861-ben az országgyűlés alelnöke is volt. 1868-1869-ben a Hazánk című folyóirat szerkesztője volt. 1875-1885 között az Operaház és a Nemzeti Színház intendánsaként működött. 1889-től a Szabadelvű Párt elnökeként tevékenykedett. Politikai nézetei illeszkednek a családról kialakított képbe. 1871-ben csatlakozott a Budapesten a Fővárosi Közmunkák Tanácsához, melynek 40 évig volt az alelnöke. Budapest mai elrendezése, a modern Budapest kiépülése erőteljesen összekapcsolható a báró nevével. Olyan épületek megtevezése, felépítése felett bábaskodott, mint a Halászbástya, a Millenniumi Emlékmű vagy épp a Parlament.¹⁵⁸ A köztudat szerint a VI. kerületi Podmaniczky utca névadója Podmaniczky Frigyes volt, ám a Krúdy Gyula által Budapest vőlegényének aposztrofált báróról nem ezt az utcát, hanem az V. kerületi Podmaniczky Frigyes teret nevezték el. A VI. kerületi Podmaniczky utca ugyanis Podmaniczky László nevét viselte eredetileg. Az evangélikus földesúr a családi hagyományhoz igazodva az evangélikus egyházban is fontos rangot töltött be, 1865-től a Bányai Egyházkerület

¹⁵⁷ Podmaniczky Frigyes 1985. 11. o

¹⁵⁸ Tarján Tamás: Podmaniczky Frigyes születése, 1824. június 20., Rubicon Online, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1824_junius_20_podmaniczky_frigyes_szuletese/ (2019.9.1)

felügyelője volt.¹⁵⁹ Podmaniczky Frigyes élete és szellemisége kiválóan illeszkedik az olykor különnek számító Podmaniczky család karakteres képviselőinek sorába. A következő, apjáról írt sorokkal akaratlanul önmagát, és néhány más rokonát is kiválóan jellemzi: „*Tudományos műveltsége, emberszeretete s finom magatartása következtében feltűnő kedvelt egyén volt, különösen a polgárok, mesteremberek s jobbágyai körében. A polgárok közül legjobb ismerősei valának Kappel, Aebly, Liedemann, Fuchs bankárok és nagykereskedők; nemkülönben Vogel műasztalos, mint feltűnő nagyiparos. Az aristocratia, éles és gyakran hamis s a democratia felé hajló, akkoriban nagyon perhorrescált élcei s észrevételei miatt, kevésbé szerette s kedvelte őt; amivel ő azonban semmit sem gondolt s ósdi nagyurainkat mindig mandarinoknak csúfolta.*”¹⁶⁰

Podmaniczky Frigyes testvére, Podmaniczky Ármin 1825-ben született, Pesten. A gimnázium alsóbb osztályait testvéréhez hasonlóan Miskolcon végezte, majd az Aszódra települt család földrajzilag közelebb fekvő iskolát választott, így a híres pesti evangélikus gimnáziumban végezte el a felsőbb osztályokat. A gimnázium elvégzése után Késmárkon tanult jogot, egy évig.¹⁶¹ A reformkor politikai életében bátyjával együtt vett részt, így jelen volt a reformországgyűléseken, korteskedett Kossuthnak Vácott. Az első magyar minisztériumban a felsőház korjegyzője. A szabadságharcban is harcolt, majd az 1850-es években sorstársaihoz hasonlóan visszavonult. Figyelme ekkor egyházára irányult. Az aszódi evangélikus gyülekezetben ekkor vállalt szerepet, a felügyelője lett. Már utaltam arra, hogy a Podmaniczky család tagjai mindig szigorúan felügyelték a helyi egyházi életet. Podmaniczky Ármin aszódi visszavonultsága alatt vállalta fel ezt a szerepet, átvéve Podmaniczky Lajos korántsem konfliktusmentes gyülekezetbeli tevékenységét. Nagyon jól szemlélteti a viszonyokat és a közeget, hogy míg Lajos olykor az egyház szabályait felülírva tevékenykedett, addig Ármin már a törvényekhez illeszkedve fejtette ki tevékenységét. Személyében mecénásra és hatalmát feltételezhetően kapcsolatainak keresztül az aszódi gyülekezet javára fordító őrangyalra lelt a zaklatott helyi evangélikusság. Az aszódi latin iskola ugyanis ebben az időszakban került veszélybe, vissza is minősítették, mert az Entwurf elnevezésű oktatási törvény által kiírt feltételeknek nem tudott megfelelni a kis középiskola. Podmaniczky Ármin kiállt az iskola megmentése mellett, melyért nagyon hálás volt neki az aszódi evangélikus gyülekezet.¹⁶² 1862-ben Miklóssy János lelkeszel átszervezték az intézményt, Petőfi egykori alma materét,

¹⁵⁹ Podmaniczky Frigyes, *Naplótöredékek*, Franklin Társulat, Budapest, 1887, III. kötet, 90.o

¹⁶⁰ Podmaniczky Frigyes, 1887, I. kötet, 5.o

¹⁶¹ Bolla Lajos: Báró Podmaniczky Ármin in *Az Aszódi Ágostai Evangélikus Algymnasium értesítője 1888.1889-es iskolai évről*, Az Aszódi Királyi Javító-Intézet Könyvnyomdája, Aszód, 1889. 3. o

¹⁶² EOL PME Az aszódi evangélikus gyülekezet presbitériumi gyűlésének jegyzőkönyve 1854.11.11

melynek köszönhetően sikerült megmenteni és gimnáziummá minősíteni a lefokozott kis latin iskolát.¹⁶³ Az 1860-as évektől a politikai légkör enyhülése és az első alkotmányos kísérletek hatására újra aktivizálta magát, bekapcsolódott a politikai életbe. A váci járás főbírája majd Szarvas képviselője lett. Anyagi összeomlása, csődje miatt 1870-ben végképp elhagyta Aszódot. Óbudán élte le élete utolsó szakaszát, ahol császári-királyi tanácsos majd korona uradalmi igazgató lett, hiszen anyagi helyzete miatt kénytelen volt hivatali munkát vállalni. 1886-ban halt meg helyben, Óbudán.

c) A Podmaniczkyak és a szabadságharc

Ismerjük meg a Podmaniczkyak szabadságharcban betöltött szerepvállalását is, hiszen csak így kaphatunk átfogó képet a főnemesi családról. Mind a város történetének ezen időszaka, mind a család portréja szempontjából fontos adalék ennek az intenzív időszaknak a története, a család szerepvállalása. A család 1848-49-es tevékenységét ismét Podmaniczky Frigyes emlékirataiból igyekszem rekonstruálni.¹⁶⁴ A protestáns szellemiségű Podmaniczky család tagjai aktívan részt vettek a magyar politikai életben, Podmaniczky Frigyes és Podmaniczky Ármin feljebb ismertetett rövid életrajza bizonyítja ezt. A testvérpár ellenzéki volt, Kossuth Lajos eszméinek hű követőiként vettek részt az országgyűléseken. A szabadságharc kitörésekor sem hátráltak meg. Podmaniczky Frigyes nemzetőrként tevékenykedett Pesten 1848 őszén. Októberben többedmagával elhatározta, hogy egy hat századból álló önkéntes nemzetőri zászlóaljat toboroznak össze.¹⁶⁵ Sikeresen megszervezték a csapatot, melynek nagy része állítása szerint a pesti Lipótvárosból került ki. A toborzott sereg elindult a Dunántúlra, több nap menetelés után elfoglalták Lipót várát¹⁶⁶, nehogy az ellenség rajta üssön. Egy napnyi pozsonyi kitérő után visszavonult a csapat Pestre.¹⁶⁷ 1848 november 30-án a volt közlegény már főhadnagyként csatlakozott a Károlyi István által kiállított 16. Károlyi lovasezredhez.¹⁶⁸ 1849 január végén Békés-megyébe vezényelték a csapatot, de nem került sor összecsapásra. Podmaniczky Frigyes visszaemlékezése szerint a nyári hadjárat során a Vág-vonalát védő hadmozgásokban vett részt,

¹⁶³ Bolla Lajos 1889. 4.o

¹⁶⁴ Podmaniczky Frigyes 1985. 257-287.o

¹⁶⁵ A nemzetőreg toborzásának akkor lett komoly szerepe, amikor egyértelművé vált, hogy nem csak belső, polgári rendtartással kapcsolatos feladata, hanem honvédelmi szerepe is lesz a szervezetnek. lsd: Hermann, Róbert: A szabadságharc hadtörténete 1848-49, Budapest, 2001, 48.o

¹⁶⁶ Szlovákul ma mesto Leopoldov, németül: Leopoldstadt, magyarul Újvároska. Akkor Nyitra vármegye területén helyezkedett el. A szabadságharc őszi hadjárata során egy ideig magyar kézen volt.

¹⁶⁷ Podmaniczky 1985. 268. o

¹⁶⁸ 16. Károlyi huszárezred: Károlyi István, Pest vármegye főispánja ajánlotta fel a pénzt az ezred felállítására. Az első huszárosztályt februárra szerelték fel. Bem erdélyi hadtestébe került. Az ezred 4. osztálya a turai csatában harcolt. <https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/huszartortenelem/2/1848-1849-honved-lovassag/16-karolyi-huszarezred> 2019.09.01)

hiszen ismertetése szerint 1849 júniusában Nyárasd¹⁶⁹ mellett került sor először közelharcra, ahol sikerült a dragonyosokat visszavernie a lovasezrednek. A következő roham azonban visszavonulással járt, az ellenség túlereje miatt, mindezt Podmaniczky Frigyes igen megalázónak érezte. A visszavonulást követő nap Pered alatt ismét sikeresen szerepelt a sereg.¹⁷⁰ Ezután Szemerénél biztosították Görgey az ellenség által sarokba szorított seregének a visszavonulását, valamint Ácsnál a sereg Komáromba vonulását előőrsként biztosították és részt vettek a komáromi csatában.¹⁷¹ A csata után századossá nevezték ki a 25 éves főnemest. A világosi mezőre, pontosabban a szöllősi síkra is ő vezette osztályát, katonái között szétosztotta maradék pénzét. A lefegyverzett sereget először Bruckba vitték. Itt tudták meg, hogy Haynau táborszernagy seregéhez osztották be őket. Ugyanis a magyar szabadságharc tisztjeit az osztrák hadseregbe sorozták be közlegénynek, és igyekeztek az országtól minél távolabb állomásoztatni. Mindennek háttérében az osztrák minisztertanács 1849. augusztus 16-án hozott döntése állt, mely alapján azok a honvédek, akiknek a katonai szolgálat teljesítésén kívül nem róható fel bűncselekmény- újraalkalmazhatók. Ez azonban nem feltételes módot jelentett. Haynau javaslatára azokat, akik tisztként harcoltak a szabadságharcban, de korábban nem voltak katonák, méltóságukra, származásukra és katonai rangjukra való tekintet nélkül közkatonaként kell besorozni a hadseregbe, és szláv vagy német ezredbe kell beosztani.¹⁷²

A kényszerbesorozott Podmaniczky Frigyes Bruckban¹⁷³ látogatta meg Ármin testvére, pénzt és híreket vitt neki. Onnan Olaszországba vezényelték Frigyeset, ahonnan 1850 július 6-án tért vissza, öccse, Ármin esküvőjére. Ugyanis besorozott honvédtiszteket a rendszer konszolidálásával párhuzamosan elbocsájtották. Ennek háttérében a rendszer anyagi fenntartásának nehézsége, illetve a besorozott honvédtisztek katonai megbízhatatlansága állt, hiszen gyakran nagy létszámban szöktek meg, folyamatosan politizáltak, lázadóként megbízhatatlan elemek voltak, akik nem tarhattak össze egy hadsereget.¹⁷⁴ Podmaniczky Frigyesre a szabadság után egy évtizedes elszigeteltség várt.

¹⁶⁹ Klapka tábornok a VIII. hadtest csapataival június 20-án vereséget szenvedett Nyárasdnál. – lsd. Hermann 2001, 326.o - Nyárasd, a korban Pozsony vármegyében található Alsónyárasd és Felsőnyárasd nevű településeket fedi, 5 mérföldre Komáromtól. Ma Szlovákia területén található az 1940-ben egyesített Nyárasd nevű település, szlovák neve Topoľníky.

¹⁷⁰ Peredi csata, 1849. június 20-21-én, Honvéd győzelemmel végződött. Pered is a Csallóközben található, Pozsony vármegye része volt. A nyári hadjárat fontos csatája.

¹⁷¹ A második komáromi csata, 1849. július 2.

¹⁷² Dobák András: Azt hittük, győzelemnek urai leszünk, s íme, lealáztatás szolgálói lettünk. in Levéltári közlemények 69, 1998. 1-2. 158.o

¹⁷³ Bruck an der Mur, Ausztria

¹⁷⁴ Dobák András 1998. 159.o

A család másik fiatal férfitagja, Podmaniczky Ármin ugyan nemzetőr volt, de a szabadságharcra kapcsolatos tevékenységéről keveset tudunk. 1902-ban az aszódi iparoscsalád sarja, Némedy Imre azt nyilatkozta a Hatvan és Vidéke Hírlapnak, hogy gyerekként megélte a szabadságharcot, és élénken emlékszik Miskolczi Sándor huszárcapitány halálára.¹⁷⁵ Miskolczi Sándor a hatvani csata során sérült meg, és Aszódra menekítették őt. Podmaniczky Árminhoz szállították. A városon átvonuló osztrák sereg azonban keresni kezdte a huszárcapitányt, de nem találták meg, mert Podmaniczky Ármin két napig rejtegette egy fűkamrában, egy ápolónő társaságában.¹⁷⁶ Azonban ennek ellenére Miskolczi Sándor meghalt. Podmaniczky Ármin Aszódon temettette el.

Podmaniczky János a következőképpen nyilatkozott 1848 március 15-éről: "*A márciusi forradalomban részt nem vettem, de örültem a törvényes reformoknak, különösen az úrbériség eltörlésének, mert jobbágyaimnak mindig jóakaró barátja voltam.*"¹⁷⁷ Pest városában a forradalmi időkben csatlakozott a nemzetőrséghez, melynek 6. majd 10. századának kapitánya lett. A Károly kaszárnyában egy alkalommal fellázadtak az olasz katonák, a rendbontás leverésére Podmaniczky János is kivonult. Ott azonban olyan komoly sérülést szerzett, mely megakadályozta a későbbi harcokban való részvételben. Azonban amit tehetett, megtette a haza érdekében: Az újoncozáshoz felajánlotta egész évi házbérijövedelmét, 500 forintot, a pesti határban termelt minden rozs búzáját, 300 pozsonyi mérőt s azonfelül 500. forintot adott. Emellett saját költségén szerelt fel 22 dömsödi önkéntest. Pest városa által kiállítandó őrseregnek, az ú. n. csatároknak egész felszerelését ő vállalta el, 10.344 forintot szánva annak költségeire.¹⁷⁸ Podmaniczky János a Habsburg-ház trónfosztásával már nem értett egyet. Ettől a ponttól kezdve saját bevallása szerint csalódott a forradalom és a szabadságharc céljaiban. Talán ez az oka annak, hogy a szabadságharc leverése után több ismerős és rokon kérte közbenjárását

¹⁷⁵ mezőtelegdi Miskolczi Sándor 1824-ben született Nagyváradon, apja főszolgabíró volt, református családból származott. 1846-1848 szeptembere között Bécsben nemesi testőr volt. 1848. szeptember 24-én már honvéd főhadnagy volt. Schlick hadteste ellen harcolt 1848 decemberétől. 1849. februárjában alszázados lett a 9. Miklós huszárezredben A VII. hadtestnél. 1849. április 5-én kapott sebet a hatvani csatában. 1849. április 13-án halt meg Aszódon. – Bona Gábor, Az 1848-1849-es szabadságharc tisztikara.

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/szazadosok-az-184849-evi-szabadsagharcban-96F2/eletrajzi-adatok-989D/m-9EE9/mezotelegdi-miskolczi-sandor-9F8E/> (2019.09.01)

¹⁷⁶ Nagy Sándor: Miskolczi Sándor utolsó napjai, Hatvan története blog, 2011.

https://hatvantortenete.blog.hu/2011/04/06/miskolczi_sandor#more2800517

¹⁷⁷ Vargha Zoltán 1933. http://rakoskeresztur.lutheran.hu/honlap/multunk/podmaniczky/fo lap_7.html

¹⁷⁸ Vargha Zoltán 1933. http://rakoskeresztur.lutheran.hu/honlap/multunk/podmaniczky/fo lap_7.html (2018.11.10)

fogságba esett honvéd családtagjának kiszabadításában, hiszen ehhez a kéréshez feltételezniük kellett, hogy jó kapcsolatot ápol az osztrák hatóságokkal.

Szabadságharcban vállalt szerepe miatt a Podmaniczky család, mint más, hozzájuk hasonló főúri család, elszigetelődött. Kapcsolataik beszűkültek, visszavonultak birtokaikra. Podmaniczky Ármin, ahogy életrajzában is látszik, ebben az időszakban az aszódi evangélikus gyülekezetre koncentrált, és az aszódi iskola fellendítése, enyészettől való megmentése volt a célja. Ármin ebben az időszakban volt aktív szereplője az aszódi evangélikus gyülekezet életének, mely fedésben van Mikulás Dániel Ede tevékenységével, ezért is fontos szereplője az általam ismertetni kívánt eseményeknek.

A család kapcsolatainak beszűkülését, a szabadságharc utáni kényszerhelyzetet nagyon jól festi le Podmaniczky Frigyes báró emlékirataiban: *„most a szomszédságban lakó ismerőseim felkeresése és meglátogatása képében teremték magamnak társas összeköttetéseket. (...) Az idők tanújele gyanánt említendő itt fel, hogy egynémely, tulajdonképpen velem szorosabb viszonyban állott családot felkeresni nem hittem tanácsosnak, tartván attól, hogy schlecht gesinnt forradalmár megjelenése nem is fogna szívesen vétetni azok részéről, akik a lezajlott események hírében állóktól úgy rettegetek, mint a tűztől. Hány úriember, akivel hajdan szorosabb összeköttetésben állottam, mikor esetesen a velem való találkozást ki nem kerülhetne, még csak emlékével sem látszott bírni s múltaknak s hideg és kimért maradt...”*¹⁷⁹ Patay Józsefről, Szilassy Györgyről úgy nyilatkozik, hogy ahhoz a néhány családhoz tartoztak, akiket egymás között „patent” névvel illettek, ami azt jelentette, hogy körükben nyíltan beszélhettek. Ismeretlen, vagy e kérdésben nem megbízható főúri családok előtt visszafogták magukat. Podmaniczky Frigyes elmeséli házkutatása történetét is, melyre előre figyelmeztették, ezt az alkalmat még kettő követte, kéziratait is elolvasták. A Podmaniczkyak elszigeteltsége fokozatosan oldódott a politikai hangulat változásával.

d) Elszegényedés- a család gazdasági helyzete a 19. században Ekkorra azonban a család folyamatosan kibontakozó csődje vetett árnyékot pozíciójukra és befolyásukra. Mivel a szabadságharcban betöltött politikai szerepük mellett a család 19. századi gazdasági helyzete is komoly hatással volt társadalmi helyzetükre, és persze Aszód mezőváros gazdaságára, társadalmára. Valamint az aszódi úrbériség megszűnésére

k körülményeire, ezért lehetőségeimhez mérten vagyoni szempontból is ismertetem a család 19. századi történetét, birtokaik irányításának módját, következményeit. Szerencse a

¹⁷⁹ Podmaniczky Frigyes, 1985, 324.o

szerencsétlenségben, hogy bár a Podmaniczkyak levéltára 1944-ben leégett, Lukinich Imre szerkesztésében Vargha Zoltán által gondozva 1933-ban megjelent báró Podmaniczky János naplója, mely főleg a család gazdasági viszonyait taglalja, ez az értékes forrás ebben a formában, ellenőrizhetetlenül de feldolgozva maradt rá az utókorra.

Először azonban érdemes elhelyezni a főúri családot a magyarországi főnemesek és jómódú köznemesek világában. Ehhez Fónagy Zoltán monumentális munkáját¹⁸⁰ hívom segítségül. A munka, és az általam összeállított táblázat időben a Mária Terézia alatti, 1767-1774 közötti úrbéres összeírás anyagára támaszkodik, ezek a viszonyok azonban többé-kevésbé 1848-ig konzerválódtak, így segít nekünk megismerni a család 1848 előtti helyzetét.¹⁸¹ Az elemzést kicsit nehezíti, hogy ezek az adatok csak az úrbéres földekre vonatkoznak.

¹⁸⁰ Fónagy Zoltán: Nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. I.-II. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2013.

¹⁸¹ Fónagy Zoltán 2013. I. 14.o

A Podmaniczky család birtokai:¹⁸²				
	Település	méret, holdban	összesen	
Podmaniczky család	Földvár, Heves	2541		
	Vezseny, Heves	913	3454	
Podmaniczky János	Felsőpalojta, Hont	14		
	Dengeleg, Nógrád	265		
	Felsőpetény, Nógrád	55		
	Heréd, Nógrád	272		
	Kökényes, Nógrád	34		
	Penc, Nógrád	0		
	Aszód, Pest	507		
	Keresztúr, Pest	324		
	Verseg, Pest	184		
	Gyóró, Sopron	24		
	Kisfalud, Sopron	91		
	Mihályi, Sopron	322		
	Kostyán, Turóc	26		
	Csánig, Vas	91		
	Lak, Vas	47		
		Magyargencs, Vas	27	2283
	Podmaniczky Sándor	Dengeleg, Nógrád	265	
		Felsőpetény, Nógrád	55	
		Heréd, Nógrád	306	
Kökényes, Nógrád		34		
Aszód, Pest		522		
Keresztúr, Pest		340		
Verseg, Pest		193	1715	
			7452	

4. ábra: A Podmaniczky család birtokai

A Podmaniczky család összesen tehát 7452 hold birtokkal rendelkezett. Azonban az örökösöket külön vizsgálva őket az 1000-5000 hold közötti birtokkal rendelkező világi magánbirtokosok

¹⁸² A táblázat forrása: Fónagy Zoltán 2013. II- 1277-1278.o

közé sorolhatnánk Fónagy Zoltán kategóriái alapján.¹⁸³Ebbe a kategóriába a nemesi birtokosok 5,3%-a tartozott, 293 birtokos, ők a nagy középbirtokosok voltak, ez a réteg tartotta kezében az úrbéres földek 12%-át.¹⁸⁴Fónagy Zoltán a „nagy középbirtokos” kategóriát a nagybirtok és a középbirtok határán álló birtokmennyiségre érti, itt találhatjuk meg a nagybirtokos arisztokrácia kisebb vagyonú tagjait, valamint a bene possessionatus, azaz a jómódú köznemesség elitjét.¹⁸⁵

A következő táblázat az Aszód melletti két nagyobb mezőváros, Gödöllő és Hatvan, valamint a szűkebb Galgamente településeit veszi sorra, tulajdonképpen Aszód közvetlen környezetét. Ezáltal megismerhetjük az uradalmi központként funkcionáló város környezetének birtokosait.

Település	Birtokos
Aszód	br.Podmaniczky Sándor , br.Podmaniczky János
Gödöllő	gr.Grassalkovich Antal
Hatvan	gr.Grassalkovich Antal
Iklad	Ráday Gedeon
Domony	Szemere Pálné, Kandó József, Ónódy Jakab, Matyus Pál, Halász János, Richter Károly, Kandó József
Bag	gr.Grassalkovich Antal
Hévízgyörk	gr.Grassalkovich Antal
Galgahévíz	Hg Eszterházy Miklós
Galgamácsa	gr.Grassalkovich Antal
Verseg	Majthényi Károly, br. Podmaniczky Sándor, br.Podmaniczky János, Vincze Pál, Kákonyi József
Váckisújfalu	gr. Grassalkovich Antal
Acsa	Prónay Gáborné özv.
Tura	gr. Eszterházy Miklós

5. ábra: Az Aszód környéki települések birtokosai a 19. században

Láthatjuk, hogy Aszód Gödöllő és Hatvan városok között elhelyezkedő mezőváros, tulajdonképpen az óriási Grassalkovich birtokkomplexumba ékelődött „ idegen testként” értékelhető protestáns „sziget”. Aszód úrbéres földjei 522 és 507 kataszteri holdra rúgtak, míg a heves-vármegyei Hatvan Grassalkovich Antal 1974 holdas, Gödöllő pedig 2778 holdas birtoka volt. A két város mellett több kisebb környékbeli falu is a Grassalkovich uradalomhoz tartozott, Váckisújfalu, Galgamácsa, valamint az Aszód közvetlen szomszédságában lévő Bag, és a részben evangélikus szlovákok lakta Hévízgyörk, melynek evangélikus gyülekezete az

¹⁸³ Fónagy Zoltán 2013. I. 98 és 99.o

¹⁸⁴ Fónagy Zoltán 2013. I. 28.o

¹⁸⁵ Fónagy Zoltán 2013. I. 62.o

aszódi evangélikus gyülekezet leányegyháza volt. A katolikus főúr 10.000 hold fölötti birtokegyüttesével az ország legnagyobb birtokosai közé tartozott.¹⁸⁶A nevek között még felbukkan Eszterházy Miklós, aki Turát és Galgahévizet birtokolta. Az Aszóddal szomszédos Ikladot egy a Podmaniczkyakhoz hasonlóan, Fónagy besorolása szerint nagy középirtokosok közé sorolható, szintén protestáns főúr, Ráday Gedeon birtokolta. Ráday birtokai nagyrészt Nógrád vármegyében voltak, valamint Pest-Pilis-Solt vármegye északi (Iklad, Gyömrő, Pécel) és déli (Harta, Gomba, Apostag) részén található néhány általa birtokolt település. Úrbéres földjeik mérete 4369 hold.¹⁸⁷ A Rádayak mellett még egy protestáns főnemes családot találunk Aszód környékén, méghozzá a Prónayakat. Velük házassági kapcsolatot is ápoltak a Podmaniczkyak, például Podmaniczky Lajos felesége báró Prónay Zsófia.¹⁸⁸ Rajtuk kívül néhány köznemes család között felosztott településeket találunk a térségben. Összességében a Podmaniczky család aszódi és Aszód környéki, valamint részben dél-Nógrád és Heves-megyei birtokokkal rendelkező középirtokos család volt, akiknek uradalmi központja a nagybirtokosnak és mágnásnak nevezhető katolikus főúri Grassalkovich család által birtokolt területek között helyezkedett el. A Podmaniczky családban az volt a hagyomány, hogy a család vagyonát - osztatlan birtokait egyben irányítják. Ez a feladat a család mindenkor legidősebb férfitagjára hárult.¹⁸⁹ 1766-ban a családtagok kötöttek egy egységet, mely a nők örökségével volt kapcsolatos. Ez alapján Kőkényes, Dengeleg, Darócz, Keresztúr, Kisfalud, Penc, Petény, Palojta birtokokból, és az aszódi szőlőből részesültek a család női tagjai, de Varsány, Verseg, Mindszent, Kerekharaszt, Heréd, Sáp, Földvár, Vezseny, Martfű, Homok, Bökönye és Aszód azok a birtokok, melyek jövedelméhez nem volt joguk.¹⁹⁰1766-ban halt meg I. János felesége, Osztrólczy Judit. Az 1766-os orszálys szerződés¹⁹¹ célja a család birtokainak egybentartása lehetett. Ugyanis a nemesi birtokok felaprózódásának egyik oka az utódok magas száma,

¹⁸⁶ Fónagy Zoltán 2013. I. 53.o

¹⁸⁷ Fónagy Zoltán 2013. I. 1310.o

¹⁸⁸ Aszódi evangélikus házassági anyakönyvek, 1813-1900. 290.o

¹⁸⁹ Vargha Zoltán 1933, http://rakoskeresztur.lutheran.hu/honlap/multunk/podmaniczky/folap_2.html (2018.11.10)

¹⁹⁰ Vargha Zoltán 1933, http://rakoskeresztur.lutheran.hu/honlap/multunk/podmaniczky/folap_2.html (2018.11.10)

¹⁹¹ Osztályos egyezség: A hagyatéki eljárásban az örökösöként érdekeltek között a hagyatékból való részesedés arányára -vagyis a tulajdonközösség megszüntetésére – vonatkozóan létrejött egyezség. Az osztályos egyezség tárgya kizárólag hagyatéki vagyon vagy annak egy része lehet. Az osztályos egyezség a hagyaték megnyíltára visszamenőleges hatállyal határozza meg a részesedés arányát, mégpedig úgy, hogy a hagyatékból mindegyik örökös részesül valamilyen – a megállapodás szerinti – arányban. lsd: Éless Tamás, Juhász Edit, Juhász Imre, Kapa Máttyás, Papp Zsuzsanna, Somlai Zsuzsanna, Szécsényi-Nagy Kristóf, Timár Kinga, Tóth Ádám, Török Judit, Varga István: A polgári nemperes eljárások joga. ELTE, Eötvös Kiadó, 2014.

https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_527_polgari_nemperes_eljarasok/ch06s02.html+&cd=4&hl=hu&ct=clnk&gl=hu (2018.11.10)

generációkon keresztül, a másik pedig az öröklési rendnek az a vonatkozása, mely során a fiú és lánytestvérek azonos arányban részesülnek az örökségnek számító birtokokból. Nagyon jól szemlélteti ezt a helyzetet a Sztankovánszky család esete. A Tolna-megyei család a megyében az elsők között állította meg birtokainak felaprózódását azzal, hogy az öröklési rendet megváltoztatták a 18. század közepén, tehát a Podmaniczkyak osztályos szerződésének időszakában, méghozzá úgy, hogy a lánytestvérek örökségét birtok helyett pénzben fizették ki.¹⁹²

A család birtokában lévő területek méretéről a visszaemlékezésen alapuló szakirodalom annyit közöl, hogy Földvár, Vezseny, Martfű, Homok és Bökönye-puszták 50.000 kataszteri holddal bírtak, a penci, petényi, palojtai uradalmak 1000 hold körüli mérettel bírtak összesen. A család Beleznaynétól örökölt hitbizománya 23.381 hold volt, ezt József báró felügyelte, de a 19. század első felében egy másik örökség is gyarapította a családi vagyont, a Bujanovszky örökség is körülbelül 2500 holdra rúgott.¹⁹³ Aszód területe körülbelül 3000 hold lehetett. A fentebb ismertetett, Fónagy Zoltán munkáján alapuló statisztika és a Podmaniczky János írására támaszkodó beszámoló láthatóan nem egyezik. Ennek egyrészt az az oka, hogy a Mária Terézia-féle összeírás csak az úrbéri földeket vette számba, másrészt a Vargha-féle szakirodalmat mindenképpen forráskritikával kell kezelnünk, mert Podmaniczky János visszaemlékezése nem feltétlenül volt pontos. Emellett az általa közölt adatok időbeliségét is nehéz megállapítani, mivel egy 1766-os szerződést, majd egy 1808-as eseményt ismertet, de nem lehet tudni, hogy a birtokviszonyok melyik időszak „pillanatfelvételét” szemléltetik.

Az azóta elégett forrásokra támaszkodó szakirodalom segít szemléltetni a család bevételeit. Földvár, Vezseny, Martfű, Bököny és Homok települések jobbágyok és zsellérek utáni jövedelmével és a majorságok bevételeivel együtt 107.118 forintnyi tiszta bevételt jelentett évente.¹⁹⁴ A nagy birtoktest irányítása azonban az 1830-as évekre már megváltozott. Addigra minden örökös kikérte az örökséget, és a felosztott birtok darabjait külön, önállóan, és saját gazdatiszttal vezették. Az ifjabb ág előbb, majd 1832-ben az idősebb ág is egyenlő részekre osztotta fel a birtokegyüttest.¹⁹⁵

¹⁹² Gaál Zsuzsanna: A dzsentri születése, A Tolna megyei reformkori középbirtokos nemesség átalakulása a neoabszolutizmus és a dualizmus korában, Szekszárd, 2009, 18.o

¹⁹³ Vargha 1933, http://rakoskeresztur.lutheran.hu/honlap/multunk/podmaniczky/folap_2.html (2018.11.10)

¹⁹⁴ Vargha 1933, http://rakoskeresztur.lutheran.hu/honlap/multunk/podmaniczky/folap_5.html (2018.11.10)

¹⁹⁵ Vargha 1933, http://rakoskeresztur.lutheran.hu/honlap/multunk/podmaniczky/folap_5.html (2018.11.10)

A birtokegyüttes felaprózódott, tulajdonosai több-kevesebb sikerrel birkóztak meg a gazdálkodás feladataival. Andor báró, aki a visszaemlékezés szerint gazdag embernek hitte és mutatta magát, nem nézett szembe az önálló birtokirányítással kapcsolatos feladatokkal és problémákkal. Hamar kimerült hitelkerete, melyet az 1840-ben megszavazott váltótörvénynek köszönhetően vehetett fel. Testvérétől, az ekkor már Rákoskeresztúron élő és gazdálkodó Podmaniczky Jánostól kért segítséget. Podmaniczky Andor hitele kimerült, és fizetéseképtelen lett Wodiáner Rudolfnal szemben, aki betáblázta adósságát, így Andor 10.000 ft kölcsöntől esett el. János báró úgy segített testvérén, hogy megvette a közös penci birtokból Andor részét, 4000 koronáért. De ez az összeg nem volt elég a tartozás rendezésére, végül Andor hitelezői a földvári uradalom felosztására kényszerítették a családtagokat, így pótolva ki Andor tartozását.¹⁹⁶ Podmaniczky Andor csődpere 1842-52 között zajlott, és pont elég lett a vagyona arra, hogy hitelezőinek igényeit kitudja fizetni. Andor mellett Podmaniczky János Mihály nevű öccse is csődbe jutott. Már 1842-ben zálogba adta a földvári uradalom rá eső 1/32-ed részét, szintén Wodiáner Rudolfnak. Ebből pereskedés is lett a Podmaniczky és a Wodiáner kereskedő család között, mivel az akkor még osztatlan birtok elzálogosítását a család többi tagjának akaratának ellenére követte el Mihály, erre reagálva János nem akart bért fizetni a kereskedőnek a birtokért, ezért Wodiáner megszerezte Mihály zálogleveleit, megszorogatta őt. Ez Mihály és János között konfliktushoz vezetett. 1846-ban a család megosztotta a földvárvezesnyi uradalomban, melynek Mihályra eső részén ekkor a már többször említett kereskedő ült, 1849-re pedig megszerezte Mihály öcsödi birtokát is. Tíz évvel később, 1858 decemberében zárult Podmaniczky Mihály eladósodása, ekkor árverezték el dengelegi és varsányi örökségét is.¹⁹⁷

Ám nem csak az idősebbik ág képviselői bántak könnyelműen vagyonukkal. Podmaniczky Lajos 1837-ben már három darab pesti-rákosi rétyjét zálogosította el a Grabovszky családnak.¹⁹⁸ 1841 tavaszán zálogba adta az akkor még osztatlan földvári uradalomnak a ráeső negyed részét, 32 évre, Zichy Lászlónak és Petrich András altábornagynak. 1841 tavaszán Wodiáner Rudolfhoz került Lajos báró visontai birtoka is, zálogként. A család összeült és tervezetet írtak Lajos báró megmentésére, de 1841-re már 1255035 forint volt a tartozása, ami 1846-ra már 1305955 forint lett, ez felülmúlta vagyona értékét. A keresztúri birtokot János mentette meg, még hozzá úgy, hogy a 7/25-öd arányú birtokrészt, mely Lajos tulajdonában volt, zálogba vette, és amikor a Lajos-féle csődtömeg 1865-ben zálogváltóperrel akarta visszaszerezni, a

¹⁹⁶ Vargha, 1933, http://rakoskeresztur.lutheran.hu/honlap/multunk/podmaniczky/folap_5.html (2018.11.10)

¹⁹⁷ Vargha, 1933, http://rakoskeresztur.lutheran.hu/honlap/multunk/podmaniczky/folap_5.html (2018.11.10)

¹⁹⁸ Vargha, 1933, http://rakoskeresztur.lutheran.hu/honlap/multunk/podmaniczky/folap_5.html (2018.11.10)

csődválasztmánytól megvette az örökjoggal együtt. Podmaniczky Lajos varsányi birtokát 1854-ben adta el a csődtömeg, 905 kataszteri hold 126.468 ft-árt lett kikiáltva.¹⁹⁹Varsánypusztát, valamint a 478 kataszteri holdas Sáp pusztát, a 315 holdas Mindszentpusztát, valamint Gyöngyöspatát és a pestrákosi réteket is Podmaniczky János vette meg, ahogy testvérei birtokait próbálta megóvni, úgy a család ifjabb ágából származó unokatestvérei vagyonát is igyekezett megmenteni, védve a családot a teljes lecsúszástól. Ezekkel a kármentésekkel, mint már említettem, súlyos adósságokat vett a nyakába.²⁰⁰

Podmaniczky Ármin 1855-ben, Andor csődjekor megvásárolta a kastély keleti szárnyát, ebben az időben a Podmaniczky név a régi fényében látszott csalókan ragyogni Aszódon. Ám Ármin sem kerülhette el sorsát, a sok kölcsön miatt anyagi helyzete gyorsan romlott, magával rántotta öccsét is, aki vele kezelte saját vagyonát. Podmaniczky Frigyes visszaemlékezéséből annyi derül ki, hogy Ármin is komoly adósságokat halmozott fel, a csődtől és az azzal járó megaláztatástól 1869-ben Beniczky Ödön és gróf Keglevich Béla mentette meg, mert a két nemes átvette az adósságok reálistan kiegyenlíthetőnek bizonyuló részét.²⁰¹ A megmaradt 38 000 forintnyi tartozást Podmaniczky Frigyes fizette ki, mely összesen felül, ahogy írja, egyebe nem maradt, mint ingóságai, bútorai, lovai, fegyverei, kocsijai, melyeket azonnal értékesített. Podmaniczky Frigyes beszámol arról is, hogy Podmaniczky Lajos halálával rá szállt a Beniczky-féle hitbizomány ház fele, melynek értékesítésére beszélte rá Jánost. A házat 1875-ben adta el a család, mely által a Sándor-ág fejenként 10 000 ft-nyi tőkéhez jutott. Ez a pénz az addigra elszegényedett testvéreknek nagy segítség és megkönnyebbülés volt.²⁰²

Podmaniczky Ármin csődje után már csak a kastély keleti szárnya mellett felépített zöld kastély maradt meg a Podmaniczkyak kezén. A testvéreit és unokatestvéreit kiegészítő, kiválóan gazdálkodó III. János nagy vagyont halmozott fel, de nem voltak fiúörökösei, így nem maradt egyben a tekintélyes birtokegyüttes. Ugyanez a helyzet a csődbejutott Andor sikeresen gazdálkodó fiával, Gézával is. 1911-ben már csak 232 holdnyi terület volt a Podmaniczky család kezében a korábban birtokközpontjuknak számító Aszódból.²⁰³

A Podmaniczky család birtokvesztései, eladósodása nem számítottak egyedi jelenségnek. Okát részben a 19. század elején rosszul szervezett hitelezési rendszerben kereshetjük. Ez a megközelítés azonban csak egy szegmense a jelenségnek, mely azonban nem általános, de

¹⁹⁹ Vargha 1933, http://rakoskeresztur.lutheran.hu/honlap/multunk/podmaniczky/folap_5.html (2018.11.10)

²⁰⁰ Vargha, 1933, http://rakoskeresztur.lutheran.hu/honlap/multunk/podmaniczky/folap_5.html (2018.11.10)

²⁰¹ Podmaniczky Frigyes 1985. 426.o

²⁰² Podmaniczky Frigyes 1985.428.o

²⁰³ Asztalos István, 2004. I. 202.o

gyakori volt a 19. századi birtokos nemesség esetében. Ungvári László a fejletlen gazdasági és hitelezési viszonyok eredményeként festi le a nemesség elszegényedésének folyamatát.²⁰⁴ Az 1840-ben született váltótörvény, melynek célja Széchenyi javaslatai alapján az elidegeníthetetlen földbirtokkal rendelkező nemesség hitelképessé tétele, valójában kiszolgáltatta a nemességet, mivel a törvény végrehajtási rendelkezései megfoszták a nemességet a kiváltságaiból eredő jogorvoslattól. A váltótörvényt²⁰⁵ a hitelezéssel foglalkozó intézményhálózat felállításával kellett volna érvénybe hozni. A század első felében ugyanis a nemesség ezzel a törvénnyel a szándék ellenére nem kapta meg a lehetőséget birtokai hitelből történő fejlesztésére, mivel a rövidtávú uzsorahitelek felvételére volt csak lehetőségük, mely csak pillanatnyi problémamegoldást nyújtott rövidtávú anyagi problémák esetére. Emellett nagyon magas kamatok mellett volt csak lehetőség a hitelezésre. Ezek a viszonyok, és az uzsora rendszere komoly okai voltak a nemesség eladósodásának, melynek gyökerét tévesen sokszor az örökváltság végrehajtásában látták a politikusok, pedig a probléma már a század első felében kezdődött, csak a nemesi birtok elidegeníthetlensége leplezte a jelenséget.²⁰⁶ A korszakban a nemesi birtokkal rendelkező, az ősiség törvénye alapján elidegeníthetetlen birtokkal rendelkező nemések nem tudtak jelzáloghitelt felvenni, ezért más módon juthattak hitelhez. Egyrészt bevett szokás volt a birtokok elzálogosítása, mely során a hitelező használhatta a birtokot, annak javaival. Ezt 32 évre lehetett kötni, de alkalomadtán meghosszabbították.²⁰⁷ A hitelezés másik gyakori formája az auszugális hitel volt, amely egy 1723-as törvényre, amely a könyvkivonati eljárást honosította meg²⁰⁸, így adva lehetőséget a kereskedőknek a pénzbeli hitelt vásárolt tárgyért való tartozásként feltüntetni, egy ilyen számla birtokában pedig hitelesítheti a tartozást. A hitelezésnek ez a rejtett formája is bevett volt, ez a technikai megvalósítás adott lehetőséget az uzsora szedésre, a követhetetlenül magas kamatok behajtására.²⁰⁹ A nemesség hitelviszonyait és az elzálogosítás mértékét jól szemlélteti például, hogy Tolna megyében a 19. század közepére a középbirtokos nemesség nagyrésze eladósodott, a megye nemessége 50 év alatt 2,5 millió pft hitelt vett fel.²¹⁰ Persze nem állíthatjuk, hogy ne akadt volna olyan középbirtokos az említett megyében, aki jól forgatta vissza a felvett pénzt.

²⁰⁴ Ungár László: A magyar nemesi birtok eladósodása 1848 előtt in Századok, 69. évf. 1-3. sz. 1935 45.o

²⁰⁵ 1840.évi XV. tc.

²⁰⁶ Ungár László: A magyar nemesi birtok eladósodása 1848 előtt in Századok, 69. évf. 1-3. sz. 1935 45.o

²⁰⁷ Vargha Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek története, Budapest, 1896, 187.o

²⁰⁸ Vargha Gyula 1896. 41.o

²⁰⁹ Ungár László 1935. 48.o

²¹⁰ Gaál Zsuzsanna 2009. 19.o

A dzsentrifikáció folyamatának mindneképpen köze volt a hitelviszonyokhoz. Ez a jelenség azonban sokkal összetettebb, több komponensű, minthogy egyetlen tényezőt lássunk a háttérben. A birtokos nemesség elszegényedésének folyamatát komplexebben szemlélteti Gál Zsuzsanna és Szilágyi Adrienn munkája. A tolnai nemességgel foglalkozó munka például a birtokok felaprózódására is felhívja a figyelmet. A megyében a 18. századra megmerevedtek a birtokviszonyok, - persze ez, és a birtokaprózódás jelensége sem kizárólag erre a térségre jellemző, ennek, és a birtokosság magas születésszámának köszönhetően a hatalmas latifundiumok már a 19. század elejére középbirtokokká aprózódtak fel.²¹¹

Ahhoz, hogy a nemesség birtokvesztésének kérdését könnyebben átláthassuk, érdemes néhány konkrét példán keresztül megismerni a folyamatot. A békés-megyei Harruckern családdal Szilágyi Adrienn foglalkozott. A békés-megyei Harrucken család a vármegye nagyrészét, 5/6-át birtokolta a gyulai uradalommal, 1720-tól. A birtokszerző János György halála után zökkenőmentesen zajlott le az örökösödés, fia, Ferenc kapta meg birtokait, és apja főispáni pozícióját. Ám az ő halálával a család férfiága szűnt meg, így az örökösök öt részre osztották az óriási uradalmat. Gyulai, békési, szentesi, szarvasi és csabai rátára oszlott a birtokegyüttes. Az 1789-ben feldarabolódott uradalom két rátája is a Wenckheim családé lett, de a csabai ráta egy részét az azt öröklő Harruckern Borbála adósságai fejében zálogba adta a családnak. A nagy Wenckheim uradalom is tovább tagolódott generációról generációra. A szentesi rátát öröklő Károlyiak annak orosházi uradalmát 1814-ben, 1816-ban, majd 1824-ben osztották fel. A szarvasi rátát öröklő Mária Anna négy gyermeke örökölte, illetve fia részéről az unokái is.²¹² A birtok felaprózódása ebben az esetben azonban nem okozott teljes felmorzsolódást, az örökösök 1853-ig családgyűléseket tartva igazgatták a birtokegyüttes sorsát, olykor kölcsönt adva egymásnak.

Gaál Zsuzsanna tolna-megyei példákon keresztül tulajdonképpen egy modellt állított fel, miszerint a 19. század második felére két különböző középbirtokos életút létezhetett. Az egyik típus kizárólag a gazdálkodásnak szentelte életét, felismerve, hogy a gazdálkodás a 19. század második felében már szaktudást igénylő hivatás volt, ahogy a közigazgatási pálya is, melyek közül választani kellett. A másik típus az, aki ezt nem látta be, birtokosainak csak tulajdonosa, hagyományos klasszikus nevelésben részesül, gazdálkodási ismeretei felszínesek.

²¹¹ Gaál Zsuzsanna, 2009. 17.o

²¹² Szilágyi Adrienn: Az uradalom elvesztése, Nemesi családok a 19. századi Békés vármegyében, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2018. 77-89.o

Tevékenységük és érdeklődésük középpontjában a közélet állt. A szerző több példát is említ a közéletben sikeresen tevékenykedő birtokosokra, akik viszont gazdaságilag eladósodnak.²¹³

A tolna-megyei Gindly család 1730-ban szerzett birtokokat a Tengelic környéki pusztákon. A családban a fiú és a leányág azonos módon örökölt, így a birtokok hamar felosztódtak. Gindly Antal azonban a 19. században jó döntéseket hozott. 1807-ben osztályegyezséget kötött testvéreivel, ahol 5200 holdas tengelicei birtokukat és egy Vas megyei 900 holdas uradalmat öt részre osztottak, négyen a tengelicei birtokból kaptak, egy testvér a másik megyében lévő 900 holdat kapta. Az egyik fiútestvér és egy nagynéni halálával bekövetkező újabb osztozkodás eredményeként a tengelicei birtokot már csak három testvér birtokolta, mivel az egyik testvér örökségét ismét máshonnan adták ki. Ezután egyik testvérétől megvásárolta a részét, így az 5200 holdas uradalom 2/3-át már ő bírta. Antal nagyon sikeresen gazdálkodott, óvatosan adott kölcsönöket, és csak egy örökösöt jelölt ki utódjául, akit hamar bevont a gazdálkodásba. Fia sikeresen vitte tovább a családi örökséget, halálakor 1 millió 739 ezer forintos hagyatékát csak 17.433 ft adósság terhelte, ráadásul felesége családjának birtokait bérbe vette, ezzel megmentette gyerekei számára az anyai örökséget.²¹⁴ Ezzel az esettanulmánnyal szerettem volna szemléltetni, hogy nem következett minden esetben csőd a birtokaprózódásból, a gazdálkodás és a családi örökség kezelése, felosztásának mikéntje is kihatott a birtokoscsaládok sorsára.

A Csapó család szintén a 18. században került Tolna megyébe, és az imént ismertetett birtokgyarapodások egyik örököse lett, mikor Csapó Dániel Gindly Katalinnal kötött házassága során jutott birtokhoz Tengelicén és Baracson. Halálával lánya, Ida örökölte a birtokot, aki unokaöccsére hagyta végül örökségét. Mivel ő még kiskorú volt, apja jelentkezett, hogy fia örökségét igazgassa. A hagyatékon sok adósság volt, és a katonai pályán sikeres apa nem tudott jól gazdálkodni fia örökségével, nem értett a gazdálkodáshoz. Csapó Vilmos, az örökös nagykorúsításakor gazdálkodni kezdett örökségében, de egyébként human érdeklődési körű, a gazdálkodás felé nem túl nyitott fiatalember volt. Az örökségen lévő hiteleket újabb és újabb kölcsönök bevonásával próbálta kifizetni, de a pesti uzsorások mindig egyre nagyobb kamatot kértek. Sok váltónál 50% feletti kamat szerepelt. Vilmos a csődeljárás során felkért ügyvéd lányát feleségül vette, és új, elidegeníthetetlen örökösök megnevezésével a felére csökkent a

²¹³ Gaál Zsuzsanna 2009. 89-90.o

²¹⁴ Gaál Zsuzsanna 2009. 73-76.o

terhelhető birtok, majd a Magyar Földhitel Intézettől felvett hitel és a birtokok bérbeadása mentette meg Csapó Vilmost vagyona elvesztésétől²¹⁵.

Mindezek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a fenti minták a Podmaniczky családra is igazak. Az első lépés a birtokok „felszívódásának” irányába hagyományosan a birtokaprózódás, az uradalom felosztása. Az osztályegyezségek, mint láthattuk, sikeres eredményeket hozhattak az örökösödés szempontjából, hatékony döntés lehetett a birtokaprózódás ellen a lánytestvéreket egy-egy arra kiválasztott, különálló birtokrészből kifizetni, esetleg föld helyett pénzben adni át jussukat. A Podmaniczky család 1766-os osztályegyezsége is ezt célozta meg. A másik hatékony megoldást a békési példa mutatja, ahol az összetartó család igyekszik részben együttesen kezelni a szétesett birtokokat. A Podmaniczky családnál a nagybirtok felosztására 1820-1830 között került sor, a földmérési és egyezkedési folyamat 10 évre rúgott. Az egyes családtagok birtokrészei már a reformkor során el lettek zálogosítva, a jussukhoz jutott családtagok hitelt hitelre halmoztak. Sikereket csak Podmaniczky János ért el, aki a rákoskeresztúri uradalmat bírta az osztozkodás után. Az ő példája alátámasztja Gaál Zsuzsanna modelljét. A többi, más területen sikeres családtag már a század első felében súlyos adósságokat halmozott fel, melynek eredménye csak az 1860-as-70-es évekre lett látványos birtokvesztés.

A Podmaniczkyak birtokviszonyait áttekintve megállapíthatjuk, hogy az 1847-62 közötti időszak, Mikulás Dániel Ede lelkeszségének, és az ahhoz kapcsolódó viták és pereskedések lefedik azokat az évtizedeket, amikor a hajdan dicső, nagy birtokkomplexumot bíró és irányító család birtokai felaprózódnak a kikért örökségek miatt. A gazdálkodáshoz nem értő családtagok ujjai között szétfolyt a Podmaniczky vagyon. A Podmaniczky család Aszódon élő tagjainak csődjei és folyamatos elszegényedése egy időben zajlott a jobbágyfelszabadítást megcélzó és végrehajtó úrbéri perekkel, az úrbéri egyezség megszületésével földesurak és volt jobbágyaik között. Ezek a körülmények keretezték Aszódon az evangélikus gyülekezet peres vitáját, ahol a lelkész megválasztása kérdésében kialakult vita komoly érdekérvényesítő küzdelmekhez vezetett.

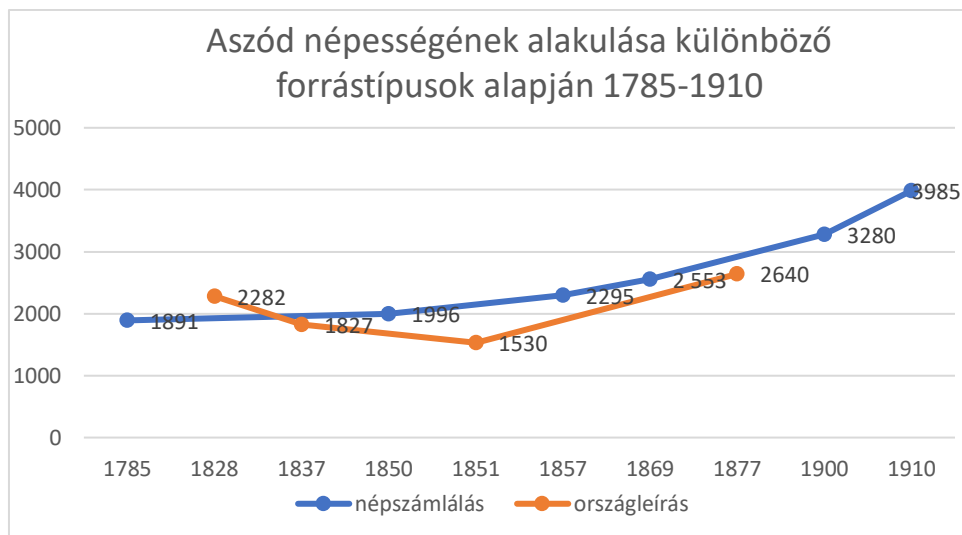
²¹⁵ Gaál 78-79.o

B. Demográfiai vizsgálatok

A város demográfiai viszonyainak vizsgálatakor szembesülnöm kellett a rendszeres népszámlálások előtti kor forrásadottságainak jellemzőivel, melyek Aszód esetében sem túl szerencsések. Mivel a város iratanyaga megsemmisült, ezért az oly értékesnek számító adóösszeírások formájában sem juthattam plusz információhoz a város népességével kapcsolatban. Így végül a nem teljesen megbízható korabeli országleírások, majd a népszámlálások felhasználásával igyekezek képet alkotni a város demográfiai viszonyairól. Ezeket a forrásokat egészítem ki az egyházi anyakönyvek adataival, így megbízhatóbb képet kaphatunk a népesség alakulásáról. A leíró demográfiai vizsgálatokat mikroszintű elemzésekkel kiegészítve próbálom árnyalni. Remélhetőleg a léptékváltással sikerül olyan jelenségekre rávilágítanom, melyek esetleg egy általános leíró vizsgálat során nem mutatkoznak meg. A léptékváltás, a megfelelő feldolgozás hozzájárul ahhoz, hogy komplex képet alkossunk a demográfiai mutatókon, a történeti demográfia által feltett kérdéseken keresztül a város társadalmáról. A demográfiai jelenségek mögött nem csak számok, hanem egyének, egyéni döntések állnak, ezek figyelembevételével és tanulmányozásával közelebb kerülünk a város társadalmának komplex megismeréséhez.

Vizsgálataim fő forrásai az adatbázisom, és a 19. századi népszámlálások és országleírások. Az adatbázisom az aszódi evangélikus gyülekezet anyakönyveit²¹⁶ tartalmazza. Mind a születési, mind a házassági és halotti anyakönyvek adatait úgy rögzítettem az adatbázisban, hogy az Aszódon élt evangélikusok három generációjának életéről jussunk információhoz. Mindezt úgy tettem, hogy az általam részletesen vizsgált eseménysort is lefedjék időben az adatok. Így 1800-1862 voltak a fő időhatárait az adatok rögzítésekor. Az anyakönyvek adatai az adatbázisomban összekapcsolódnak a személyek nevével, adataival, így lehetőségem nyílt a makroszintű statisztikai vizsgálaton való túllépésre, az adatok által kirajzolódó jelenségek árnyaltabb vizsgálatára.

²¹⁶ Aszódi Evangélikus Gyülekezet anyakönyvei,

6. ábra: Aszód népességének alakulása

népszámlálás		országleírás	
Év	lakos	Év	lakos
1785	1891	1828	2282
1850	1996	1837	1827
1857	2213	1851	1530
1869	2 553	1877	2640
1880	2401		
1890 ²¹⁷	2556		
1900	3280		
1910	3985		

218

7. ábra: Aszód lakossága a népszámlálások és országleírások tükrében

²¹⁷ http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/ksh-1890_-evi-osszesített-osszeiras/adatlap/930

²¹⁸ Források:

1784-87-es népszámlálás: Az első magyarországi népszámlálás 1784-1787, Budapest, 1960. , 1850-57-es népszámlálás adatai- Kiadta Központi Statisztikai Hivatal, 1993, KSH, Budapest, Fényes Elek 1851. <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyas/> (2020.3.21)

1859. évi kiadvány, 1863. évi helynévtár, 1870. évi népszámlálás, valamint az 1873-as helységnévtár adatai: Az 1850. és 1857. Évi népszámlálás, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993, IV. melléklet, 142.o https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1850-1857/?pg=2&layout=l&query=Asz%C3%B3d

1869-es népszámlálás: Sebők László: Az 1869-es népszámlálás adatai, KSH, 2005, 143.o

Galgóczy Károly: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája II. Budapest 1877, 173.o

Aszód népességének alakulását szemlélteti a két forrástípusra épülő diagram, valamint a diagram tartalmával azonos adatokat tartalmazó táblázat (4. és 5. ábra). Az országleírásokat különösen kritkusan kell kezelni. Ludovicus Nagy leírásával az a probléma, hogy nem ismerjük a forrásait²¹⁹, Fényes Elek pedig az 1830-as években kiadott egyházi sematikusokra, és az említett Ludovicus Nagyra alapozta későbbi munkáit is, tehát nem frissítette az adatokat, valamint sok pontatlanság és hiba mutatható ki nála.²²⁰ Benda Gyula Keszthely demográfiai vizsgálatánál arra a következtetésre jutott Fényes Elek statisztikájával kapcsolatban, hogy az 1851-es munkájának Keszthely szócikke alatt fellelhető adatait valószínűleg az 1840-es évek nem nemes összeírásainak eredményeiből becsülte meg.²²¹ Ennek ellenére, mivel a 19. század első felének megismeréséhez nem sok forrás áll rendelkezésünkre Aszód vizsgálata során, megkerülhetetlennek tartottam ennek a néhány országleírásnak a felhasználását. Az adatokat táblázat mellett diagramon is ábrázoltam, ahol jól látható, hogy Ludovicus Nagy 1828-as összeírása nagy valószínűséggel a valóságnál magasabb népességszámot adott meg. Ezt a felvetést megerősíti, hogy Benda Gyulának is ez volt a tapasztalata keszthelyi vizsgálata során²²². Az általam készített diagramon párhuzamosan futnak egymás mellett az országleírások és a népszámlálások adatai. Ezek keletkezésének éveit kötöttem össze, így az ábra akkor lenne teljesen hiteles, hogyha egyenletes népességnövekedést feltételezhetnénk, így azonban csak egy tendenciára lehet következtetni. A század első felében eltérést láthatunk a két forrástípus adatai közt, azonban a 19. század második felétől a modern népszámlálások adatai és a két országleírás népességnövekedést mutatnak. A vizsgált források alapján a szabadságharc után a város népessége dinamikus növekedésnek indult, de az 1869-es, 1880-as és az 1890-es népszámlálás adatai szerint ebben a három évtizedben stagnálás, illetve 1869 és 1880 között visszaesés következett be a népességszámban. Azonban az 1900-as évre, majd 1910-re nagymértékben gyarapodott a népesség.

A népszámlálások mellett, mint már említettem, az egyházi anyakönyvek szolgálnak hasznos információkkal, részletesebb adatokkal számunkra. A aszódi evangélikus és katolikus anyakönyveket dolgoztam fel ilyen téren, statisztikai szempontból. Mivel Aszódon létezett egy nem elhanyagolható méretű izraelita hitközség is, így a statisztikában érdemes lenne őket is megjeleníteni. Az adatgyűjtésem azonban nem terjedt ki az izraelita anyakönyvekre. Mivel az

²¹⁹ Benda Gyula: Keszthely népessége 1696-1851., Budapest, Történeti Demográfiai Füzetek, 16. sz, KSH. 1998. 100.o

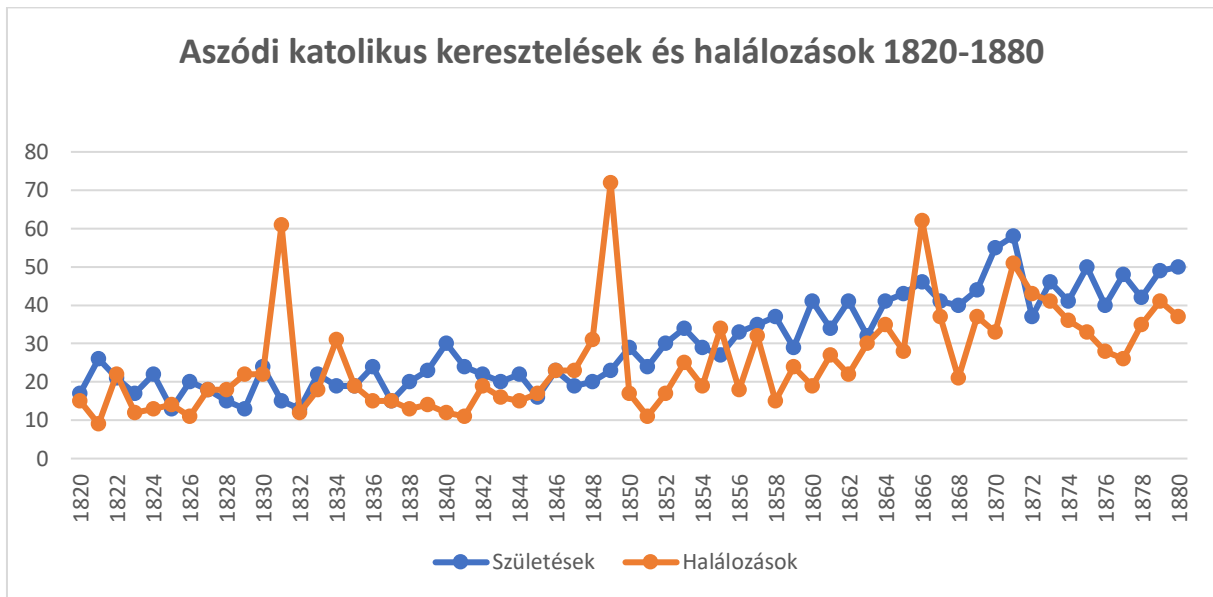
²²⁰ Szasztkóné dr. Sin Aranka: Adalékok Fényes Elek pályájához, Statisztikai Szemle, 1998. 74. évf. Budapest, KSH 259.o

²²¹ Benda Gyula 1998. 100.o

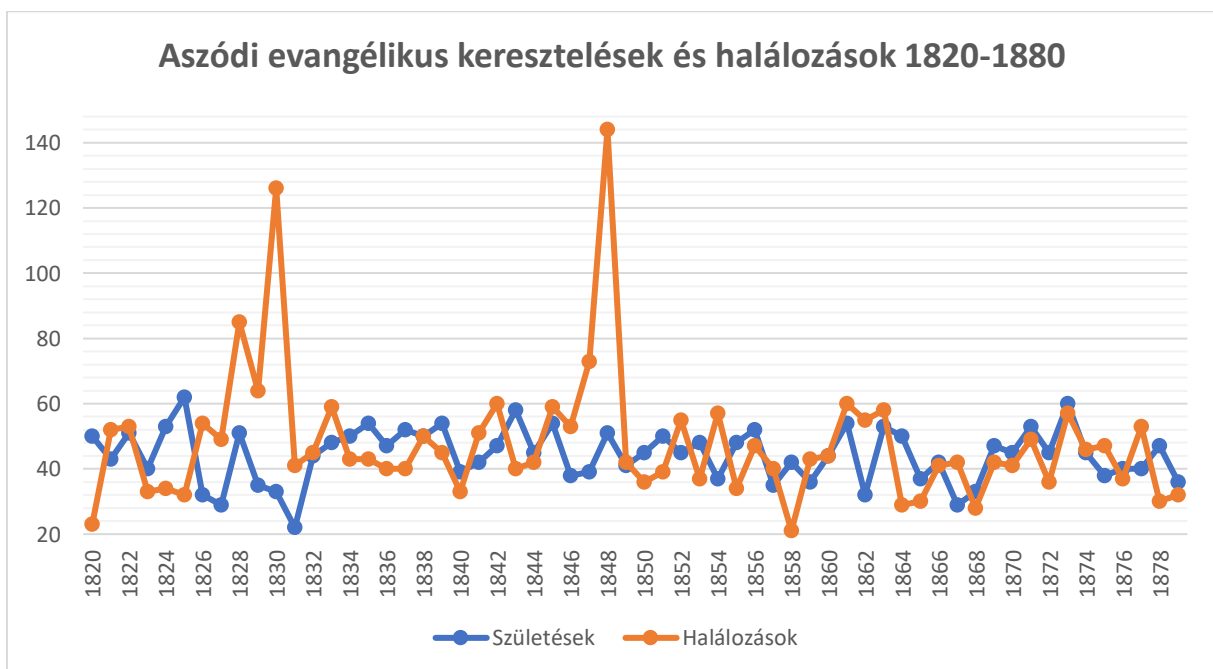
²²² Benda Gyula 1998. 100.o

adatbázisom felépítése- főleg annak megközelítése miatt- éveket vett igénybe, így az adatgyűjtésre szánt időbe már nem fértek bele az izraeliták.

Az aszódi evangélikus és katolikus felekezetek demográfiai összehasonlítása azonban sok tanulsággal szolgál. Az alábbi diagramok ezzel a kérdéssel foglalkoznak.

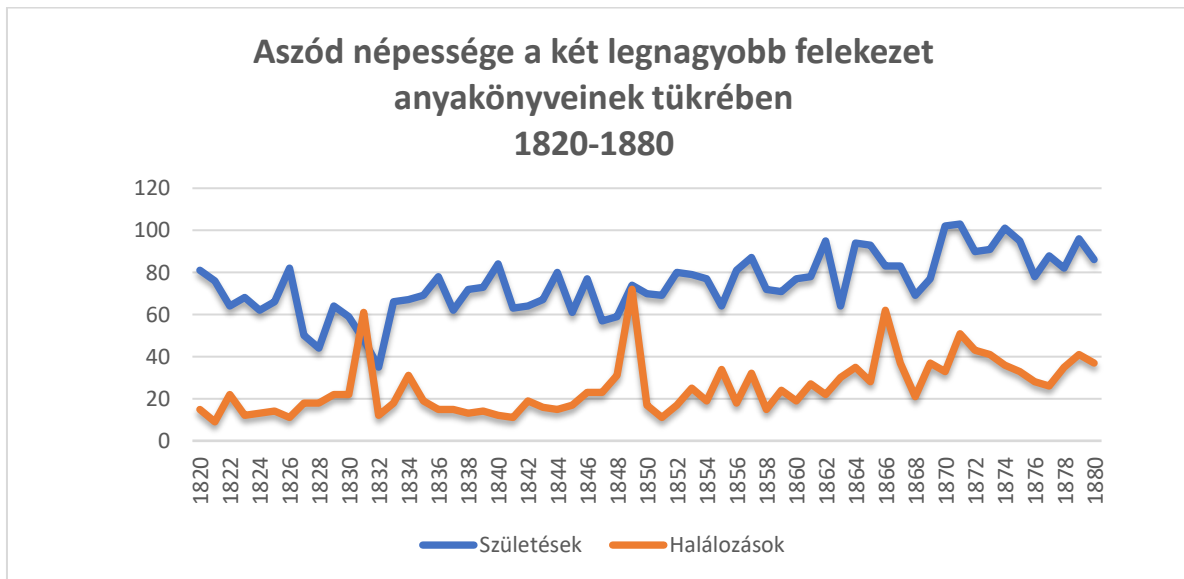

8. ábra: Az aszódi katolikus keresztelések és halálozások 1820-1880²²³

²²³ A 8-11. és a 13. ábrák forrásai az aszódi evangélikus és katolikus egyházi anyakönyvek

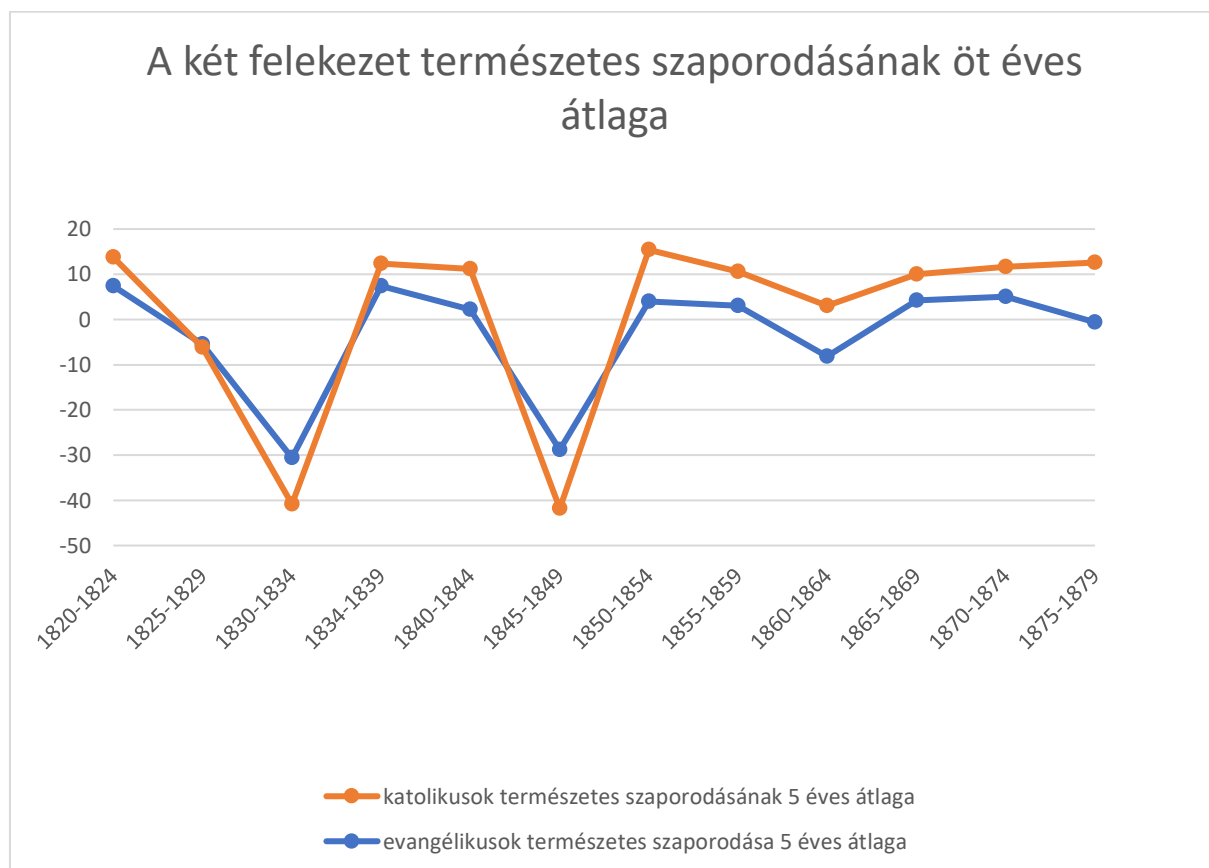
9. ábra: Az aszódi evangélikus keresztelesek és halálozások 1820-1880

10. ábra: Aszód népessége a két legnagyobb felekezet anyakönyvei alapján

A népesség számának az alakulását a század második felében nagy valószínűséggel természetes szaporulat helyett a bevándorlás befolyásolta nagyobb mértékben. A feltételezést az egyházi anyakönyvek vizsgálatával tudjuk ellenőrizni. A dolgozatban vizsgált evangélikusság ismertetésén túl az Aszódon élő katolikusok adatai is tanulságosak. Az anyakönyvek alátámasztani látszanak azt a feltételezést, miszerint a természetes szaporulat helyett a bevándorlás hatott pozitívan a népesedési mutatókra. A 8. ábra, mely az aszódi katolikus egyházi anyakönyvek alapján készült, 1820-1880 között ábrázolja a születési és halálozási nyers mutatószámokat. Az ábra alapján a katolikus születések száma 1850-ben, 10 év után érte újra el az 1840-es 30-at, majd egyre jobban nőtt a katolikus születések száma, 1864-től már az évi 40-50 katolikus születés volt jellemző. A születések mellett a halálozások száma is növekvő tendenciát mutatott. Tehát a diagramon párhuzamosan nő a születések és a halálozások száma is, mutatva a 19. század közepén beinduló katolikus betelepülést. Az evangélikusok születési és halálozási hullámszáma a katolikusok esetében nem jelentkezik. Az evangélikus egyházi anyakönyvek alapján készített ábra (9. ábra) szerint az evangélikus népességre nem volt jellemző a katolikusoknál tapasztalt népességnövekedés. Ha a két legnagyobb aszódi felekezet anyakönyveinek születésszámaikat és halálozásait összevonnak nézzük (10. ábra) akkor láthatjuk, hogy a korábbi évtizedekhez képest nem csökkent a születések száma a két keresztény gyülekezetben, de a halálozások számában visszaesést tapasztalhatunk. Azonban a születések

számának mélyebb elemzése árnyalhatja a jelenséget. A 8-10. ábrákon látható diagramok alaposabb megfigyelése során felfigyelhetünk arra a jelenségre, hogy az 1831-es és az 1849-es kolerajárvány magas halálozásainak következménye mindkét esetben 20 évvel később felfedezhetőek a születések számának visszaesésében. A természetes szaporodás vizsgálata ad egyértelmű választ a kérdésre, miszerint a bevándorlás vagy a természetes szaporulat, esetleg a kettő együttes hatása állt a népességnövekedés hatterében. A következő diagramon, a 11. ábrán a természetes szaporodás 5 éves átlagait ábrázoltam.

11. ábra: A két legnagyobb aszódi felekezet természetes szaporodása

Ezen diagramon szintén jól kivehető az 1831-es és az 1849-es kolerajárvány hatása a természetes szaporodásra. 1850 után újra népességnövekedésről beszélhetünk, melyet ismételten megtört egy járvány. Az anyakönyvek alapján a tífuszt sikerült beazonosítani, mely 1862-63-ban volt jelen a városban. Érdekes módon az 1866-os kolerajárványt, melynek köszönhetően az éves mérleg 25 fős fogyás volt, elfedi az ötéves átlagokat mutató statisztika. A természetes szaporodás pozitív előjele jellemezte 1866 után a vizsgált aszódi felekezeteket. Ezt egy 1870-71-ben bekövetkezett újabb tífusz járvány, valamint tömeges tüdővész törte meg. Az adatok alapján ugyanis úgy tűnik, hogy az 1872-73-as országos kolerajárvány nem érintette Aszódot. A 10. ábra diagramján látható, hogy 1871-ben voltak magasak a halálozások, ezek

háttérben azonban a halálokok között feltűnően sokszor megjelenő tüdőbaj és gyakori tífusz állt. Az 1872-1873-as években néhány környékbelit eltemettek ugyan Aszódon, akik kolarában haltak meg, de az aszódi lakosságot láthatóan nem érintette a járvány. Aszódon tehát az utolsó nagyobb kolerajárvány 1866-ban volt.

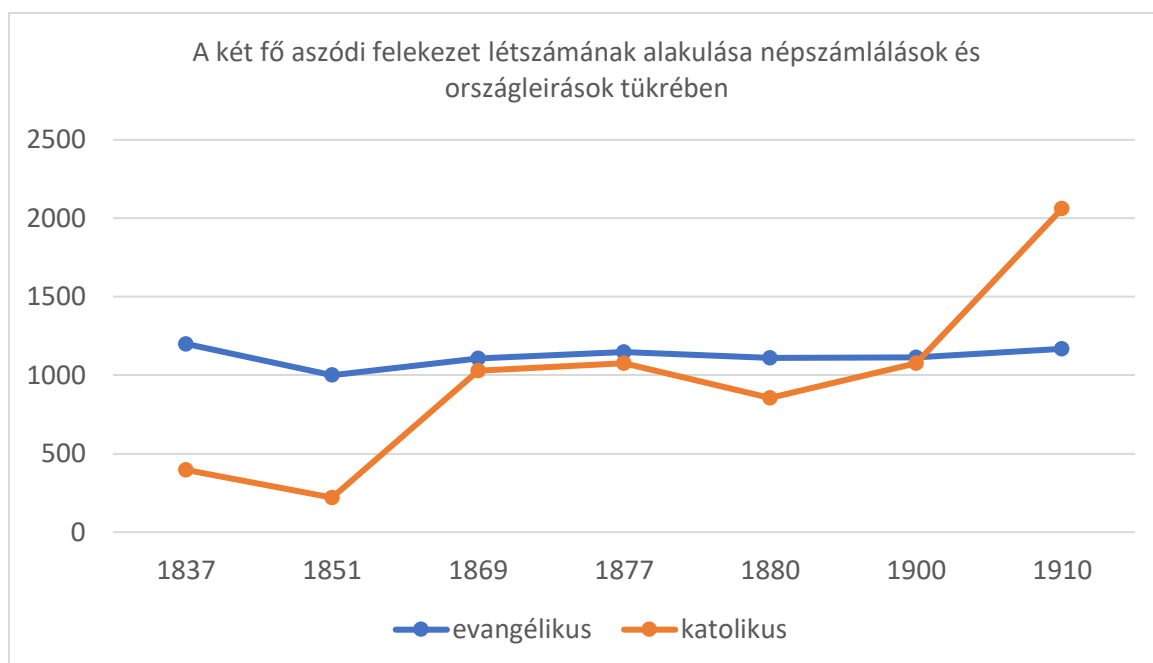
A természetes szaporodás diagramja összességében azt mutatja számunkra, hogy a népszámlálásokban és országleírásokban látható dinamikus népességnövekedést nem a természetes szaporodás okozta.

Az két aszódi legnagyobb felekezet anyakönyveit 1880 utáni időszakban már nem vizsgáltam meg, sőt, az 1880 utáni népszámlálások bemutatása a dolgozat időhatárait figyelembe véve inkább kitekintésként értelmezhetőek. 1890 után egyértelmű és látványos bevándorlásról beszélhetünk. Ennek háttérben a város nagymértékű iparosodása áll. 1899-ben nyitotta meg Kaufmann Imre ecetgyárát, de a városban működött a Ganz és társa vállalat egyik telepe²²⁴. Emellett a helytörténeti irodalom szerint két téglagyár is üzemelt Aszódon, egy időben párhuzamosan. A Podmaniczky család téglagyára, valamint az Engländer Adolf-féle Aszódi Góztéglagyár.²²⁵

Az anyakönyvek bevonásával azonban egy fontos jelenségre figyelhetünk fel, ez pedig a katolikusok létszámának folyamatos növekedése, miközben ugyanez az evangélikus lakosságra nem volt jellemző. Az ábrákon látható diagramok jól kivehetően ábrázolják a folyamatot, mely során a katolikus felekezet létszámában átvette a vezető szerepet, így a Rákóczi-szabadságharcot követő újratelepülés óta evangélikus profilú kisváros fokozatosan veszítette el protestáns jellegét. Ezt a jelenséget mutatja a népszámlálások és országleírások alapján készült, szintén e két felekezetet ábrázoló diagram is.

²²⁴ https://library.hungaricana.hu/en/view/FszekCimNevTarak_16_037_13/?pg=273&layout=s

²²⁵ Asztalos István II. 2004. 449.o

12. ábra: A két legnagyobb aszódi felekezet létszámának alakulása

A század végének látványos és tömeges katolikus betelepülésére a város iparosodása ad magyarázatot.

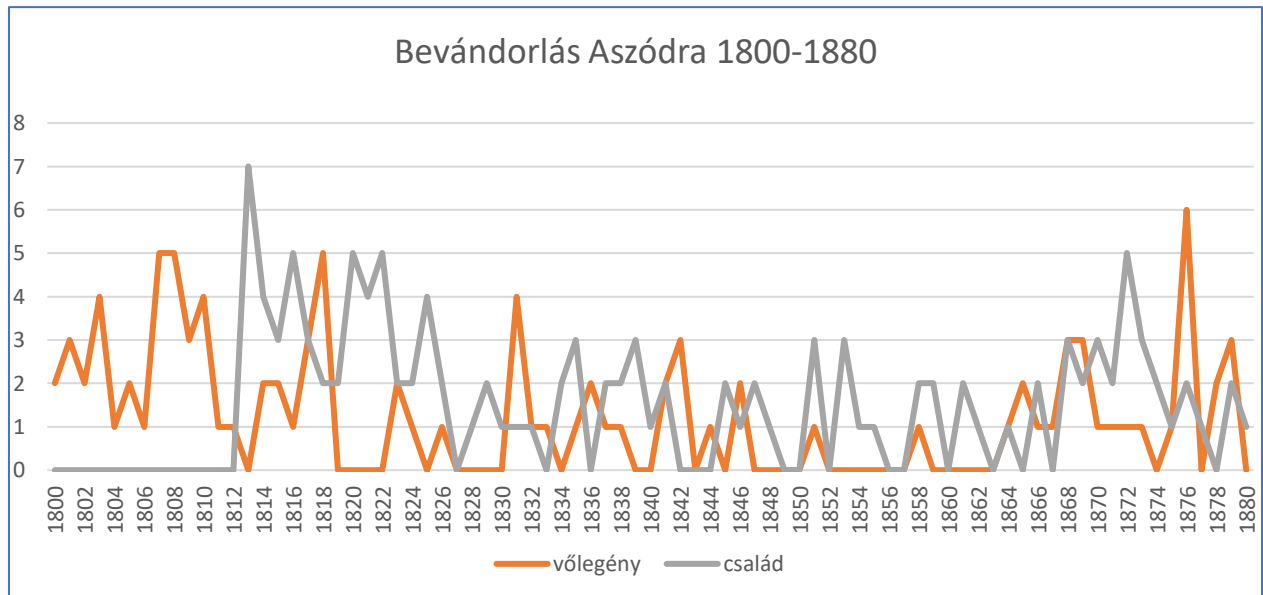
Aszódon a keresztény felekezetek természetes szaporodása 1820-1880 között összesen 1179 fő volt az anyakönyvek alapján, évente 19,65 fő volt a két felekezet természetes szaporodása. (1. melléklet lsd. mellékletek között). Természetes fogyás az 1820-1880 közötti időszakban 1831-ben, 1849-ben, 1866-ban, majd 1869-ben, 1871-ben és 1880-ban volt. 1831-ben 28 fővel születtek kevesebben, mint ahányan meghaltak, ez az 1831-es országos kolerajárvány helyi megjelenésének volt az eredménye. Ugyanúgy kolera okozta a természetes fogyást 1849-ben is és 1866-ban is. A szabadságharc utáni kolerajárvány eredménye 21 fős fogyás, míg az 1866-os kolerajárvány alatt 25 ember a különbség. 1880-ban pedig a tuberkolózis szaporította meg a haláleseteket Aszódon.

A népesség alakulását a természetes szaporodás vagy fogyás mellett a bevándorlás és az elvándorlás mutatja. A 19. századi Aszód esetében nehezen megfogható és számszerűsíthető a bevándorlás, illetve az elvándorlás. Azonban Benda Gyula Keszthellyel kapcsolatos munkájában rámutatott egy vizsgálati lehetőségre²²⁶. A bevándorlást az anyakönyvek segítségével a következőképpen vizsgálta. Minden évben feljegyezte azokat a házasságokat,

²²⁶ Benda Gyula: Zsellérből polgár, egy Társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely társadalma 1740-1849. L'Harmattan, 2008. 207-210.o

ahol a férj nem helybéli származású, de bizonyítottan a városban települ le. Ezt pedig a később helyben születő gyerekeinek anyakönyvi bejegyzései mutatják meg számunkra. Benda Gyula a házasság időpontjához viszonyított idősorokat állított össze. A másik idősor Keszthely esetében a helyben született gyerekek születési évéhez kapcsolódva azoknak a gyermekeknek a feljegyzése és megszámlálása, akiknek a szülei nem a városban házasodtak, őket bevándorló családoknak tekinti. Benda harmadik idősora a vizsgálat kiegészítéséhez az adóösszeírásokat használja, de Aszód esetében ezt a forrástípust sajnos ki kell zárunk.

A bevándorlás vizsgálatát leszűkítettem az 1800-1880 közötti evangélikusokra, tehát kizárólag az e felekezetű bevándorlókkal foglalkozok. A 19. századi aszódi lakosokat tartalmazó adatbázisom megkönnyítette a vizsgálat elvégzését. A források nominalitását kihasználtam, így könnyű és hatékony volt azok kiszűrése, akik korábban nem jelentek meg házastársként vagy szülőként az anyakönyvekben, illetve nem helyben születtek. Az 1810 előtti születéseknél értelemszerűen a korábról hiányzó házasságok miatt volt lehetetlen a beazonosítás, mivel az adatbázisom csak 1800-tól vezeti a házasságokat és a születéseket is.

13. ábra: Bevándorlás Aszódra 1800-1880

Ennek ellenére a diagramon kivehető egy bevándorlási hullám, mely a 19. század első felére tehető. Nem tudjuk, hogy ez a betelepülési hullám mikor kezdődhetett, de az 1830-as évekre csengett le. Nehéz eldönteni, hogy mennyire tekinthetjük ezt a néhányal több betelepülő vőlegényt és családot „bevándorlási hullámnak”. Mindenesetre valamivel több új szereplő

jelent meg a város életében az 1820-as évek végéig, mint utána, mert 1830-1860 között beköszöntött egy olyan időszak, mely alatt valamennyire stagnált a betelepülők száma, ekkoriban az évente három betelepülő családnál nem találunk többet. Mindehhez még hozzáteszem, hogy a betelepülő családok első gyermekük születésekor jelennek meg az idősorban, tehát feltételezhetően néhány évvel azután, hogy megjelentek Aszódon. Később, a kiegyezés után ismét elkezdett növekedni a város népessége, és a betelepülők száma is. Érdekes kérdés, hogy kik telepedtek le Aszódon, és honnan érkeztek? Mivel viszonylag kevés családról beszélünk, ezért név szerint kigyűjtöttem a családfőket. Így az Aszódra betelepülők egy részének bemutatásával mélyítem a vizsgálatot.

A bevándorlások vizsgálata során egy jelenségre nem kapunk sehol magyarázatot. Az 1851-es Fényes Elek-féle országleírás 1530 főben állapította meg a város népességét. 1857-ben 2213 főt ismertet a statisztika, míg az 1869-es népszámlálás 2553 főről tanúskodik. A természetes szaporodás és a keresztények bevándorlása ezt nem támasztja alá. Az izraeliták 1851-ben 330-an voltak Fényes Elek szerint a városban²²⁷. 1869-ben, a népszámlálás²²⁸ alapján ekkor 380 főről, 1877-ben Galgóczy leírása²²⁹ alapján 390 főről beszélhetünk. Az 1890-es népszámlálás idejére nőtt a számuk 433 főre. Tehát az izraeliták természetes szaporodása, illetve bevándorlása sem állhatott emögött a jelenség mögött. Ahogy Aszód városhoz csatolt pusztá vagy egyéb terület sem.

A bevándorlást azonban érdemes mikroszinten is megvizsgálni. Az egész vizsgált időszakra kiterjesztve foglalkoztam az evangélikus családok be- és elvándorlásával. Ezekkel az eredményekkel szeretném árnyaltabbá tenni a statisztikai vizsgálatot, illetve kiegészíteni a gyülekezet bemutatását.

Először nézzük meg, hogy kik telepedtek le Aszódon a század első harmadában, amikor valamivel jelentősebb volt a bevándorlás, mint az azt követő évtizedekben. Az 1800-1830 közötti időszakban több kézművescsalád telepedett le a városban. Egy részük átmenetileg élt itt, míg mások később a városi közösség meghatározó szereplőivé váltak. Népesedő családjuk sűrű kapcsolatihálózatot épített ki a város kézműveseivel, átfonva a céhes- és magánviszonyokat. Például 1800-ban jelent meg a városban a Hankovszky család. Mihály, a

²²⁷Fényes Elek 1851. <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyves/> (2020.3.21).

²²⁸Sebők László: Az 1869-es népszámlálás adatai, KSH, Budapest, 2005, 143.o

²²⁹Galgóczy Károly 1877.173.o

családfő, ekkor települ be feleségével, Kaszner Katalinnal. Az aszódi latin iskola naplójából²³⁰ tudjuk, hogy Mihály varga volt. Azonos nevű fia csak 1823-ban született, őt írták be az aszódi középiskolába 10 éves korában, de a fiúnak volt két, 1814-ben és 1818-ban született nővére is. A család folyamatosan jelen volt a városban 1839-ig. 1800-1830-ig vagy az apa, vagy az anya, néhány esetben a legidősebb lány, Julianna folyamatosan keresztelt helyi kézműveseknek. Ez mutatja, hogy hatékonyan betagozódtak a település társadalmába. Nem tudjuk, hogy 1839 után mi történt a családdal, az idős szülők a városban maradtak-e, azonban az ifjabb, Aszódon végzett Mihálynak már nincsen nyoma az anyakönyvekben. Feltételezhetően ő is, és nővérei is elhagyták a várost. A Neumann családdal már más a helyzet. 1803 júniusában kötött házasságot Neumann Frigyes János Szanta Zsuzsannával, ebben az esetben csak a férj volt bevándorló, ő Schweidnitzből érkezett Magyarországra. Ez a településnév a lengyelországi Świdnicát fedi, akkoriban Poroszország része volt a dél-sziléziai város. Az anyakönyvben az esküvői bejegyzésben aszódiként feltüntetett felesége valószínűleg egy átmenetileg itt élő család sarja volt, mert rokonai hosszútávon nem szereplői az aszódi iratoknak. Ebből a házasságból született egy Frigyes nevű fia. Az idősebb Frigyes hét évvel házasságkötése után újranősült, az özvegy férfi Baumvets Juliannát vette feleségül. Az 1828-as összeírásban kézművesként szerepel Neumann Frigyes családfő, aki képfestő volt, és akinek második házasságából született lánya, Julianna, Koren István aszódi latin iskolai tanár a későbbi férje. Fia Károly pedig Petőfi Sándor osztálytársa volt az aszódi középiskolában. Majd Pozsonyban végzett főiskolát, és nem költözött vissza szülővárosába. Ebből a házasságból 1818-ban született másik lánya, Amália Klára 1845-ben ment hozzá Lányi Károlyhoz, egy gömöri pap fiához, aki Podmaniczky Károlyné pusztavarsányi ispánja volt. Tehát Neumann Frigyes második házasságából származó gyerekei sikeres házasságokat kötöttek, de el is hagyták a várost. Koren István felesége, Julianna csak 1856-ban költözött el, amikor Koren István -részben a Mikulás Dániel Ede támadásai, és a gyülekezet helyzete, valamint a latin iskola ellehetetlenülése miatt- elfogadta a szarvasi középiskola állásajánlatát. Költözéséig a férj és a feleség is aktív és megbecsült tagja volt a helyi társadalomnak. Összességében Neumann Frigyesnek végül csak az első házasságából származó fia maradt Aszódon, neki Bendorfer Friderikától hat gyermeke született. Az 1820-as években vándorolt be Aszódra Lang Henrik tímár, aki Leistner Frigyes özvegyét, az aszódi származású Raksányi Juliannát vette feleségül. Lang Henrik Szászországból érkezett, és 1858-ban, 55 évesen Aszódon halt meg. Öt gyermeke született, 1827-ben Henrik, majd két évvel később egy Julianna nevű lány, aki gyermekként meghalt,

²³⁰ Matricula, az aszódi latin iskola anyakönyve 1833-58 AVKK Aszódi Petőfi Sándor Múzeumának irattára.

1831-ben Frigyes, 4 évvel később, 1835-ben Károly Ferenc, majd 1836-ban Ferdinánd, illetve négy évvel később Emília Klára. A két legidősebb fiú felbukkan az aszódi latin iskola anyakönyveiben, Koren e két tanítványa jó jegyeket szerzett. Henrik az utolsó évig végezte az iskolát, az utolsó szintaxis osztályt már nem végezte el, míg öccse 1846-ban teljesen végigjárta a latin iskolát. Nem tudhatjuk, de feltételezhetjük, hogy a fiúk későbbi értelmiségi pályájuk miatt hagyták el a várost, a lányok esetében pedig a házasság lehetett az oka annak, hogy ez a generáció már nem maradt Aszódon.

De nem csak más országokból érkező kézművesek vertek gyökeret a városban, például 1803-as házasságával tűnik fel az anyakönyvekben a Kaderják család. A családfő, Ádám neve mellett csak annyit találunk a származás megjelölésekor, hogy Hont vagy Nógrád vármegye, tehát Mikulás Dániel lelkész bizonytalan volt ebben a kérdésben. Kaderják Ádám mondhatni népes varga dinasztiát alapított a városban. Dusek Zsuzsannától négy gyermeke született, közülük Mihály és Sámuel alapított helyben családot, és vitte tovább apja foglalkozását. De természetesen a környékbeli falvakból is költöztek be Aszódra. Közéjük tartozott például Heittmann András hévízgyörki szabó, ő már az 1830-as években házasodott be Aszódra. 1836-ban vette feleségül Hankovszky Johannát, aki a század elején a városba települő vargának a lánya volt. Három közös gyermekük született. Karolina Johanna, Sophia Amália és Pál András, aki később Hatvanba települt át, de nem alapított családot. 1856-ban a megözvegyült szabó feleségül vette Blaisz Zsuzsannát, akitől József és Károly nevű gyerekei születtek. Károly Aszódon halt meg, mint magánzó, 1905-ben.

De nem csak kézművesek és kereskedők költöztek Aszódra ebben az időszakban, hiszen előfordult, hogy más településről származó földművesek házasodtak aszódiakkal és alapítottak itt családot. Ilyen volt például Jakus Márton, aki Egyházasdengelegről származott, 1810-ben vette feleségül az aszódi földműves családból származó Paltsjk Máriát, és itt alapítottak családot. Fiuk Márton, Neczpál Katalint vette nőül, és három gyerekük született. A család harmadik generációját az 1849-ben született Katalin, az 1852-ben született Márton, és az 1857-ben született Judit képviseli. Hasonló a helyzet Marta Andrással és Baschutta Pállal is. András a szomszédos Hévízgyörkről, míg Pál Ikladról származott. Mindketten aszódi földműves családból származó nőt vettek feleségül, és a városba költöztek, gyerekeik születtek itt.

Az 1840-es években megcsappant az evangélikus betelepülők száma. Mégis ebben az időszakban érkezett a városba Schramkó János csizmadia, aki a Nógrád vármegyei Podhorcz településről származott. 1842-ben kötött házasságot Bentsok Mária földművesnővel. Ez a frigy

azt mutatja, hogy nehéz volt beilleszkednie a kézművestársadalomba, legalábbis ekkor nem volt keresett férj vagy vőjelölt ezekben a körökben. Azonban második felesége Jankovits Julianna, már helyi csizmadia család szülötte volt. Egy másik, hasonlóan hangzó név is felbukkant az anyakönyvekben ebben az időszakban. Schramka Mihály szintén csizmadia volt. Ő Záhorból települt be Aszódra, lakhelyét az Ung vármegyei településsel azonosítottam. Mihály is a városban alapított családot, ő Drozsik Dániel lányát vette feleségül, aki szabó, és az 1830-as években céhmester volt. Ebből láthatjuk, hogy jobb pozícióban volt az aszódi kézművestársadalomban, mint az imént bemutatott János. Schramka Mihály 1865-ben az aszódi evangélikus gyülekezet kurátora is volt. Ez is jelzi számunkra a közösségben elfoglalt helyét. Poljak András földműves 1844-ben házasodott össze Nagy Judittal.

A sziráki származású férj aszódi feleségének lakhelyén alapított családot. Kutsay Györgyöt az uradalom vonzotta a városba, ugyanis a Podmaniczkyak foglalkoztatták faragóként és molnárként a csővári származású kézművest, aki 1846-ban aszódi kézműves családba házasodott be, mikor feleségül vette Gál Máriát. A szabadságharc után véget ért a Podmaniczkyak virágzása, a család a szabadságharcban betöltött szerepe miatt rossz helyzetbe került, és a gazdasági helyzetük sem volt túl biztató. Ebben az időszakban nem volt túl vonzó hely a város a betelepülőknek. Az anyakönyvek sem árulkodnak új családokról, elvéve átmenetileg megjelenit egy-egy pár, vagy beházasodott egy-egy férj, mint például az ikladi születésű szíjgyártó, Vladár Ferenc, aki 1858-ban Farkas Zsuzsanna kézműveslányt vette feleségül. De a pár idővel eltűnt a szemünk elől, a város születési anyakönyveiben sem hagytak nyomot maguk után.

A helyzet a kiegyezés után javult, lendületet vett a bevándorlás Aszódra, ahol az úrbérrendezés és az úrbéri egyezség megtámadására indított per tanulságai szerint az 1850-es és 1860-as években rossz volt a kézművesség helyzete, a tisztázatlan adósságok, az elhúzódo, a taksa kérdéséről folytatott per pedig egy időre visszavethette a kereskedelmet és a kézművesipart.²³¹ Valószínűleg ezt a jelenséget tükrözik az anyakönyvek is, hiszen ebben az időszakban elvéve találunk példát bevándorlásra. Ilyen ritka eset Berták Sámuel mészárosé, aki Vanyarcról vándorolt be Aszódra, 1868-ban vette feleségül Éliás Klárát. A 41 éves feleségnek ez a második házassága volt. Klára Répássy János özvegye volt, férje szintén mészárosmester volt, három életben maradt gyermekük kapott új apát a vanyarci kézműves formájában. Balásovich Gusztáv telekkönyvmérő 1852-ben házasodott Aszódra a helyben lakó Klein Juliannával, a család a

²³¹ MNL PML IV.165 a-b., Aszód mezőváros úrbéri pere

városban maradt. A férj Fejér megyéből, Tordasról származott, Klein Julianna kézművesek lánya volt, és a házassági bejegyzés tanulsága szerint még ő sem Aszódon született, a Pest-pilis-solt vármegyei Zsidóról vándorolt Aszódra a családjával. A felhozott példákkal ki is merül az 1850-1870 között az anyakönyvekben nyomot hagyó, Aszódra bevándorló kézművesek száma. Láthatjuk, hogy ők mind falusi kézművesek voltak, tehát az anyakönyvek tanulsága alapján úgy tűnik, hogy a város kézművesekre és kereskedőkre gyakorolt vonzása és presztízse ebben az időszakban visszaesett. Az 1860-as évek második felében a Budapest-Hatvan vasútvonal kiépülésével egyidőben fellendült a bevándorlás a városba.

Az 1860-as évek végétől pedig a város új vasútvonalnak is köszönhető iparosodása, az épülő, bár sokszor csak néhány évig működő gyárak – mint például az aszódi cukorgyár²³²- hatására fokozatosan népszerű célponttá vált. Ekkorra azonban úgy tűnik, hogy a betelepülés már nem korlátozódott az evangélikus kézműves népeiségre, megjelentek a katolikusok is, ezt a folyamatot láthattuk az általam ábrázolt diagramon. Az 1850-es évektől fokozatosan gyarapodott a felekezetenkénti egyes házasságok száma. Ettől az időszaktól kezdve már nehezebb az aszódi evangélikusságot homogén közösségként vizsgálni, több tekintetben átalakultak a helyi viszonyok. Dolgozatom időhatára, az aszódi evangélikusok lelkészválasztással kapcsolatos konfliktussorozatának lezárása egyszerre több megközelítésből is korszakhatárnak tekinthető. Hiszen az úrbériség végjátékaként szolgáló per 1866-ban zárult le, a fellendülő iparosodás, az 1867-es évben elkezdődő vasút építése mind-mind gazdasági, társadalomszerkezeti és demográfiai változásokat hoztak a város életébe.

C. A társadalmi struktúra leírása

1. Vagyoni rétegződés és birtokviszonyok

Aszód esetében a források nem mindig kegyesek a város múltját, annak gazdasági és társadalmi emlékeit feltárni kívánó kutatóval. A város irattára mellett a Podmaniczky család rákoskeresztúri levéltára is legégett. Az MNL PML iratanyaga a tárgyalt korszakról nem túl gazdag Aszód tekintetében, a váci járás irattára, szolgabírói iratai is elég hiányosak, az 1850-es évek járásbírósi anyagában pedig találhatóak ugyan hagyatéki leltárak és egyéb örökösödési iratok, azonban mind időben, mind mennyiségben annyira korlátozott ezeknek a forrásoknak a száma, hogy statisztikai áttekintést nem készíthettem volna belőlük. Így a városlakók vagyoni

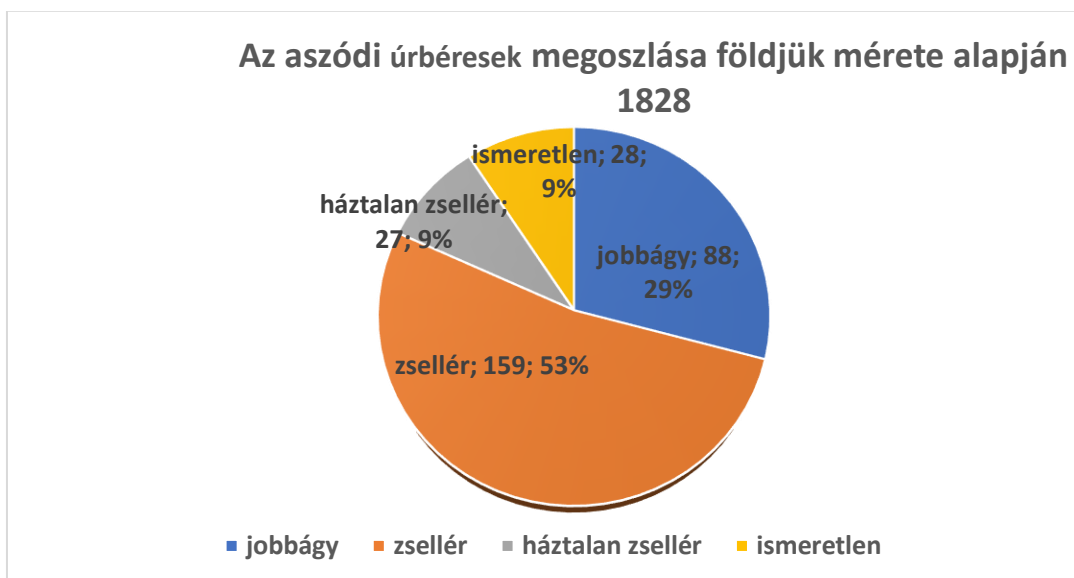
²³² 1869-1873 vagy 1874 között működött egy cukorgyár a városban. Hlbocsányi Norbert tanulmányához készült jegyzetben említi az aszódi cukorgyárat, mely 1873-ban szűnt meg és a Schossberger család alapította-Hlbocsányi Norbert: A Kohner család vállalkozásai in Tanulmányok Budapest múltjából XXXVIII, Budapesti Történelmi Múzeum, Budapest, 2012, 70. o, Mellette Galgóczy Károly Monográfiájában egy 1874-ben bezárt cukorgyárat említi, „Aszód” in Galgóczy Károly 1877. 73.o

helyzetét az 1828-as összeírás alapján próbálom bemutatni, adataimat kiegészítem az anyakönyvekre épülő adatbázissal, hiszen a források hiányát a nominális adatokra épülő adatbázissal igyekszem ellensúlyozni. A másik forráscsoport, melyet használok, a város 1840-ben induló úrbéri perének iratanyaga. Mindebből láthatjuk, hogy főként a birtokviszonyokra fókuszálva van lehetőségem bemutatni a társadalom rétegződését, helyzetét. A fejezetet pedig az Úrbéri egyezség aláírása és hatálybalépése után indított magánper bemutatásával zárom, mely az egyes csoportok helyzetének árnyaltabb bemutatása mellett mentalitásbeli sajátosságokat is megjelenít számunkra.

a) Aszód lakossága az 1828-as vagyoni összeírás tükrében

Az 1828-as összeírás korántsem a legmegbízhatóbb forrás egy-egy település gazdasági helyzetének vizsgálatakor, azonban sokszor az egyetlen részletes leírás. Aszód esetében is ez a helyzet. Ezért megpróbálom bemutatni – inkább hozzávetőleges képet nyújtva – a város lakóinak gazdasági helyzetét. Fő forrásom ebben a vizsgálatban az 1828-as összeírás Aszódra vonatkozó adatgyűjteménye.²³³

Az összeírás az úrbéri viszonyokat tükrözi, kategóriái az úrbériség szemüvegén keresztül kerültek kialakításra, így kiindulópontként a föld birtoklásával kapcsolatos kategóriák, a jobbágyok, zsellérek és háztalan zsellérek megoszlását mutatom be.

14. ábra: Az aszódi úrbéresek megoszlása 1828

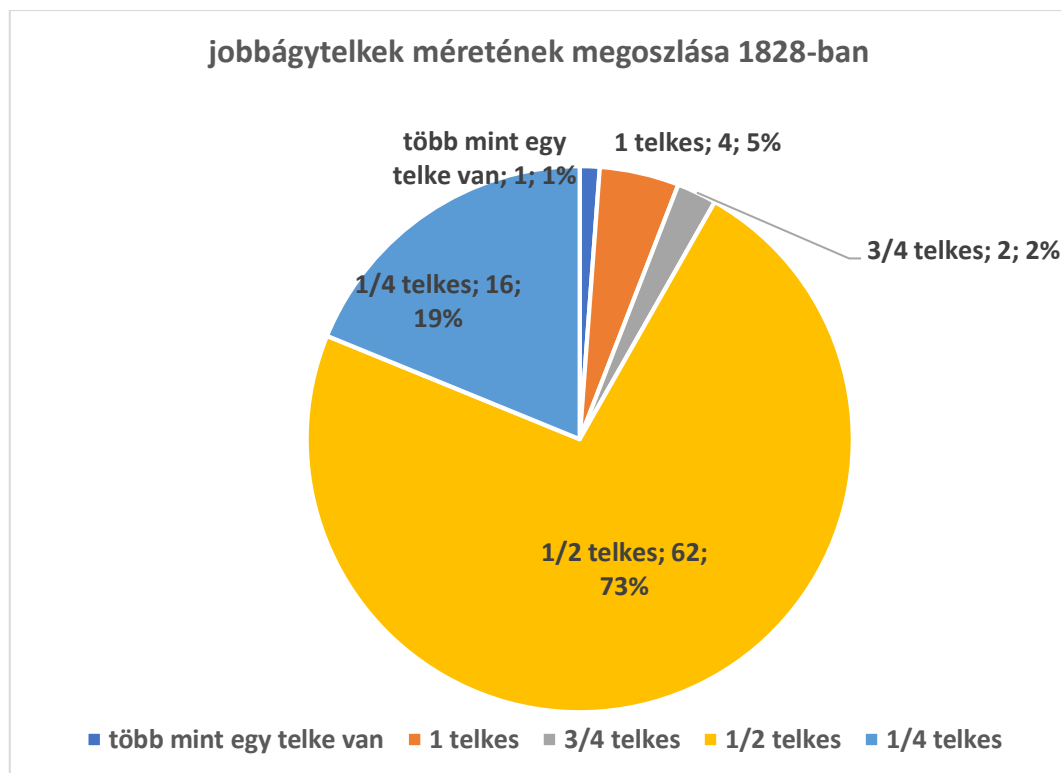
²³³ MNL OL, Mikrofilmtár, Conscriptio regnicolaris art. VII. 1827 ordinata, B 118 623078

Mint láthatjuk, 88 jobbágy osztozott az egyébként 42 jobbágyteleknyi birtokon. 159 házas zsellért, és 27 háztalan zsellért találunk a jobbágyok mellett. Nézzük meg először a jobbágyok helyzetét.

külső telek mérete	birtokló jobbágyok száma	teleknagyság megnevezése
94 mérő búza, 6 kapás rét	1	2 és 3/4 telkes
36-38 mérő búza, 4 kapás rét	4	1 telkes
26-27 mérő búza, 3 kapás rét	2	3/4 telkes
18 mérő búza, 2 kapás rét	62	1/2 telkes
9 mérő búza, 1 kapás rét	16	1/4 telkes
összesen:	85	

15. ábra: Az aszódi külső telek megoszlása

Mária Terézia urbárium 26 hold szántóban és 5 kaszás rétben állapította meg a külső telek méretét. Azonban Aszódon 19 hold és 4 kaszás rét volt egy jobbágytelek mérete, ez alapján számoltam ki a külső telek mérete alapján a telekméreteket.

16. ábra: A jobbágytelkek méretének megoszlása Aszódon, 1828-ban.

A telkes jobbágyok vagyonát tekintve figyelemre méltó, és nem általános a 94 mérős gabonafölddel és hat kapás réttel bíró Belussa József helyzete, aki az összeírás alapján nyolc

marhával, négy lóval és egy aprójószággal bírt. Azon kevés aszódiak közé tartozott, aki szőlővel nem rendelkezett. Úrbéres telken csak egy háza volt.

A négy telkes jobbágy és a két $\frac{3}{4}$ telkes jobbágy is rendelkezett szőlővel és állatokkal, igás állattal és aprójószággal is. Ők komplett gazdaságot tartottak fenn. 4/2, 4/8 illetve 1-2 pozsonyi mérőnyi szőlőn gazdálkodtak, két egytelkes gazdának nem volt lova ugyan, de egyiküknek 2, másikuknak 5 marhája volt.

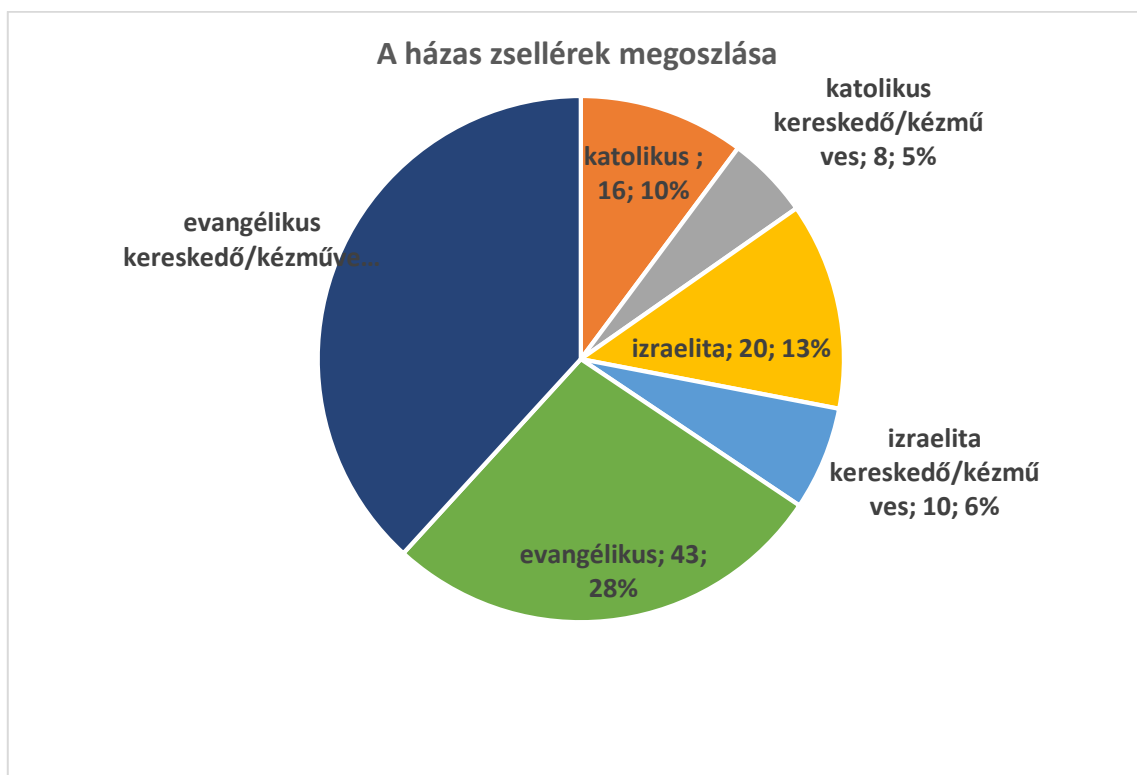
A 62 féltelkes gazdából 57-nek volt szőlője is, abból az öt gazdából, akik nem bírtak szőlővel, négy állatot sem tartott. Az öt ilyen gazda egyike Darabos Márton azonban négy lovat tartott és aprójószággal is bírt. A szőlővel bíró féltelkes gazdák között is találunk öt olyan földművest, akik nem tartottak állatokat. Az 56 állattartó gazda közül 40-nek csak egy marhája volt, a maradék 16 gazda átlagosan 2 marhát tartott. A lovak száma jobban megoszlott, a legtöbben négy lovat tartottak, 60%-uk, azaz 34 gazda. 18 olyan féltelkes gazda található az összeírásban, aki négy lovat is tartott, és egy tehenet. Összességében a komplett gazdasággal rendelkező féltelkesek igyekeztek legalább egy tehenet, de legtöbb esetben csak egyet, és több lovat tartani. Látszik, hogy aki nem tudott szőlőhöz jutni, annak az állatok tartására sem volt – vagy csak korlátozottan volt – lehetősége. Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy az állatok tartása és a szőlőföld birtoklása egymással összefüggött, és párhuzamosan tükrözik a féltelkekkel bíró földművesek gazdasági helyzetét. Ha egy gazda megtehetette, szőlővel és a munka hatékonyságát növelő állatokkal próbálta növelni vagyonát, bevételeit.

A jobbágyok és a zsellérek különválasztása során szemet szűrt számomra, hogy a jobbágyok között Babjok János az egyetlen olyan gazda, aki kézműveskedéssel is foglalkozott. Az 1828-as összeírás szerint egész évben végezte a mesterségét. Azonban megállapításommal nem csak erre a forrásra támaszkodok, az életrajzi adatokat és kapcsolatokat is feldolgozó adatbázisomban is ellenőriztem a földműveseket. Így láthatjuk, hogy a mesteremberek és a földművesek között nem volt általános átfedés.

A telkes gazdák után a zsellérek bemutatására térek át. A házas és háztalan zsellérek az uradalomban szolgálhattak, azonban az úrbéres földdel nem rendelkező kézművesek és kereskedők is ebben a kategóriában jellennek meg a feudális-rendi szemléletű összeírásban. Az 1828-as összeírással kritikusan kell bánnunk, ugyanis, ahogy Benda Gyula is észrevette Keszthellyel kapcsolatos munkája során, az összeírás pontatlanul adja vissza a kereskedők és iparosok számát. Benda Gyula tapasztalatai arra motiváltak, hogy kritikusan, más források egyidejű felhasználásával forduljak ehhez a problémához, mely a zsellérek kategóriáján

keresztül mutatkozik meg, azon oknál fogva, hogy a nem úrbéres földön élő jobbágyok ebben a kategóriában kaptak helyet, attól függetlenül, hogy taksá formájában adóztak-e. Aszódon ugyanis a taksá formájában történő adózás a kereskedelmi tevékenységből élőkre volt jellemző, így a zsellér kategória egy része a kézműveseket és a kereskedőket fedte le.

Vizsgálatomban felosztottam a zselléreket felekezet szerint. Ezáltal az evangélikusokon keresztül tudom szemléltetni adatbázisom és egyéb forrásaim alapján az 1828-as összeírás pontosságát vagy pontatlanságát. Az evangélikusok esetében ugyanis az 1828-as összeírásban kézművesként vagy kereskedőként jelöltek kiegészítettem azokkal, akik ezen tevékenységek valamelyikét végezték Aszódon ebben az időszakban. Persze róluk nem tudhatjuk biztosan, hogy taksások, de egy 1840-ben keletkezett levél alapján tudjuk, hogy kik lehettek biztosan azok 12 évvel később, ezzel az összeírással is árnyalom a vizsgálatot. A katolikusok esetében csak azokat a családfőket jelölhettem kereskedőnek vagy kézművesnek, akiket az összeírás is annak jelölt, illetve akik 12 évvel később taksával fizettek a földesúrnak.

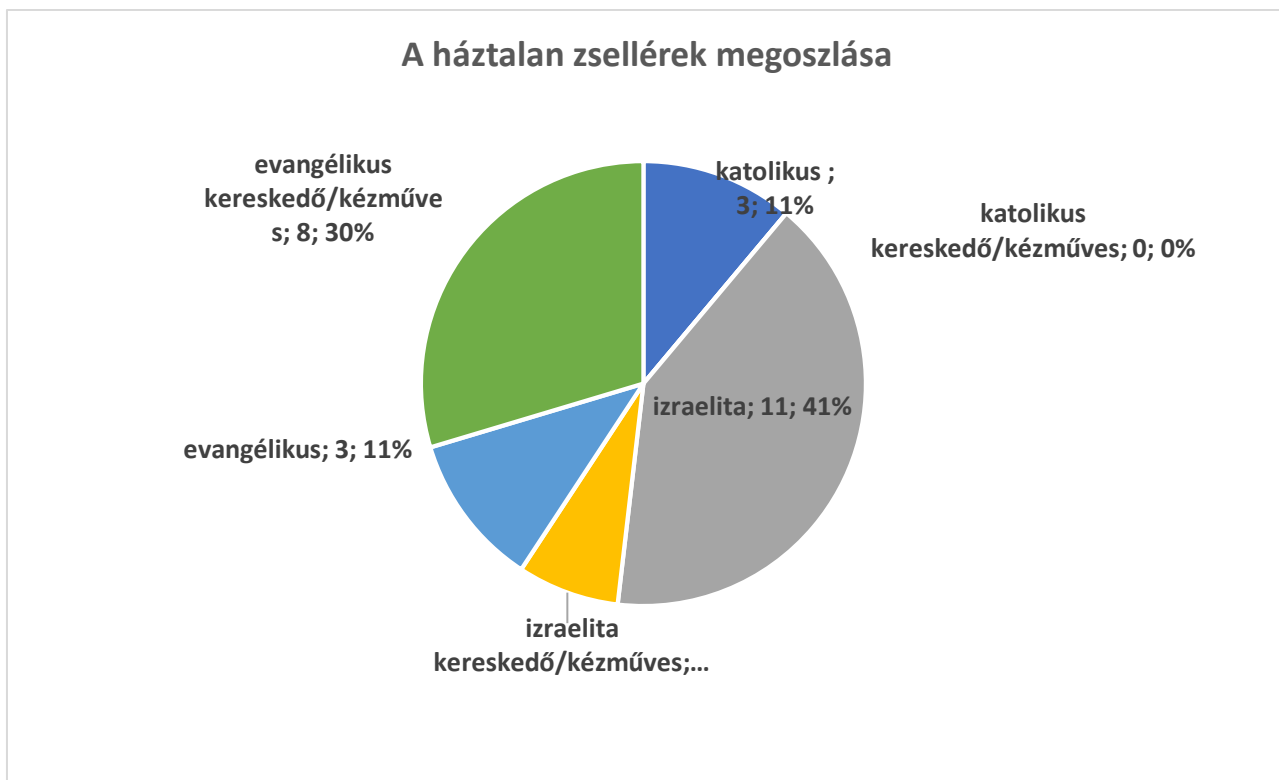

17. ábra: A házas zsellérek megoszlása 1828-ban Aszódon

A 157 házas zsellér 19%-a volt izraelita vallású, 15%-uk katolikus, 66% pedig evangélikus. 49%-ról tudtam biztosan megállapítani, hogy kereskedő vagy kézműves foglalkozású, ám ahogy említettem, a katolikusok és az izraeliták esetében nem tudtam leellenőrizni az összeírás

adatait. Ez a vállalkozóréteg eléggé mobil volt, sokszor észak-magyarországi megyékből érkeztek, mint Liptó, Turóc és társaik, voltak családok, akik gyorsan tovább is álltak, mások itt maradtak. A demográfiai viszonyokat ismertető fejezetben láthattuk, hogy a városban élő, ekkoriban betelepülő kézművesek és kereskedők más területekről, időnként szabad királyi városból ide települő kézműves- és kereskedőcsaládok, sokszor Magyarország határain túlról, német államokból is érkeztek. Emellett már a 18. század első harmadában betelepülő német területről érkező családok eleve kézműves foglalkozásúak voltak. Ezeket a családokat Asztalos István kigyűjtötte az aszódi anyakönyvekből és publikálta az eredményeket, a betelepülő családfőket és foglalkozásukat is ismerteti. Tehát az Aszódon élő kézművesek és kereskedők egy része bizonyosan nem kényszerből kézműves foglalkozást választó földtelen helybéli zsellér, hanem egy vállalkozó szellemű és mobil iparos közösség tagja, akiket vonzott a város. A házas zsellérek maradék 38%-a, 43 evangélikus vallású és 16, egyébként katolikus vallásúnak feltételezett, a forrásban izraelitának nem jelölt, és az evangélikus adatbázisomban be nem azonosított családról mondhatjuk el, hogy földnélküli zsellérek voltak, akik nagyrészt az uraságok majorságában dolgozhattak. Az aszódi evangélikus anyakönyvek ebben az időszakban még nem jelölték a foglalkozást a bejegyzéseikben, ezért ennek ellenőrzése akadályokba ütközik.

Azonban az 1828-as összeírásban rögzített vagyonukból vonhatunk le némi tanulságot. Az 59 házas zsellérből 24 házas zsellér rendelkezett egy kis szőlővel, 12-en tartottak állatot, 6-an marhát is tartottak, egy valaki lovat. Ő Blátsik Márton, négy lova volt, és két mérőnyi szőlője, feltehetőleg fuvarozásból élt. Marhából 1–1-et tartottak a zsellérek, és aprójószágból is. Két házas zsellér rendelkezett csak háziállattal, ám ők szőlőfölddel nem, és ők csak aprójószágot tartottak. 14 főnek közülük csak szőlője volt. Ingó vagyonukról nincs információnk, azonban az eredmények azt mutatják, hogy nem rendelkezettek túl nagy vagyonnal. Nagyrészüket feltehetően a Podmaniczky családnál szolgált. Például az összeírásban szereplő Búzás Pál fia, József a főúri családnál szolgáló volt, míg Krizsan János fia csőszként szerepel a későbbi anyakönyvekben.

18. ábra: A háztalan zsellérek megoszlása Aszódon 1828-ban

A 27 földnélküli zsellér 41%-a volt evangélikus vallású, 11%-a katolikus, a többiek izraeliták. Az evangélikusokat tekintve 8-an voltak kézművesek, és három családfőről feltételezhetjük, hogy nem találunk meg őket a taksások között sem. Nekik, hármuknak sem szőlője, sem állata nem volt.

A zselléreket tekintve láthattuk, hogy érdemes volt alaposabban foglalkozni e kategória összetételével, mert az 1828-as úrbéri földek alapján készült összeírás elrejtette volna előttünk az aszódi társadalom tagoltságát és valódi viszonyait.

Az evangélikusok között 33 olyan kézművest és kereskedőt találtam, akiket zselléreként tüntetett fel az 1828-as összeírás, de az összeírás nem jelezte, hogy kézműveskedésből, kereskedelemből éltek. Őket egyéb források alapján azonosítottam be, az egyházi anyakönyvek, az aszódi úrbéri perek helybéli taksásokat érintő iratai, illetve egy közvetett forrás alapján, mely az aszódi céhek történetét ismerteti, de az eredeti irat sajnos elpusztult. Tehát a 68 aszódi evangélikus kézműves és kereskedő közül 35 jelent meg az összeírásban, és 33 családfőt én azonosítottam. Ezek alapján láthatjuk, hogy érdemes volt leellenőrizni az összeírást, hiszen az evangélikus kézműves-kereskedők közel fele rejtve maradt volna előttünk, ha kizárólag erre a forrásra

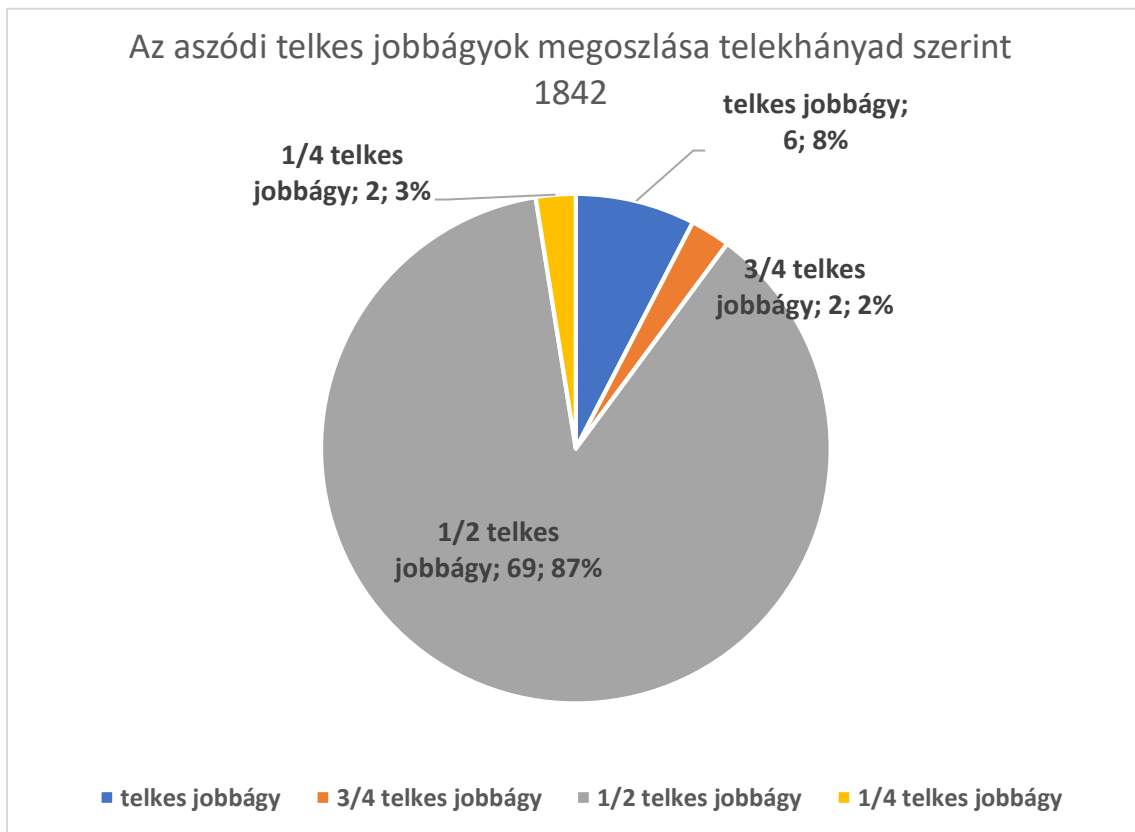
támaszkodunk. Így Aszód esetében is meg tudom erősíteni Benda Gyula Keszthellyel kapcsolatos tapasztalatait.

Aszódon a 19 katolikus és a 31 izraelita zsellér között léteztek még olyan városlakók, akik iparral foglalkoztak, de az evangélikusokhoz hasonlóan elrejtette őket az összeírás. A teljesen pontos eredményekhez mikroszinten fel kellene dolgozni a másik két felekezethez kapcsolódó adatokat, ez azonban egy újabb, hosszú kutatás és adatbázisépítés után valósulhatna csak meg. Azonban az aszódi katolikus anyagönyvek makroszintű feldolgozása során szerzett tapasztalataim alapján megállapíthatom, hogy nem volt olyan számottevő a kézművesek és kereskedők aránya ebben a felekezetben, mint az evangélikusok esetében.

b) A föld alapú vagyon megoszlása az 1840-es években

1839 szeptemberében az aszódi lakosok az úriszékhez folyamodva panaszt emeltek a földesuraik ellen. Ezzel a levéllel egy hosszú úrbéri per kezdődött el, mely csak a jobbágyszabadításért ért véget, az örökváltság szerződésének megkötésével. A panaszlevéllel tehát elindult az úrbéresek és a földesurak közötti per, melynek egyik számunkra fontos eredménye 1842-ben a földek újraosztályozása és Aszód telekkönyvének elkészítése volt. A taksások panaszait végül egy külön per keretei között kezdték el tárgyalni, így ennek keretei között az aszódi taksások névsorához is hozzájuthattam.

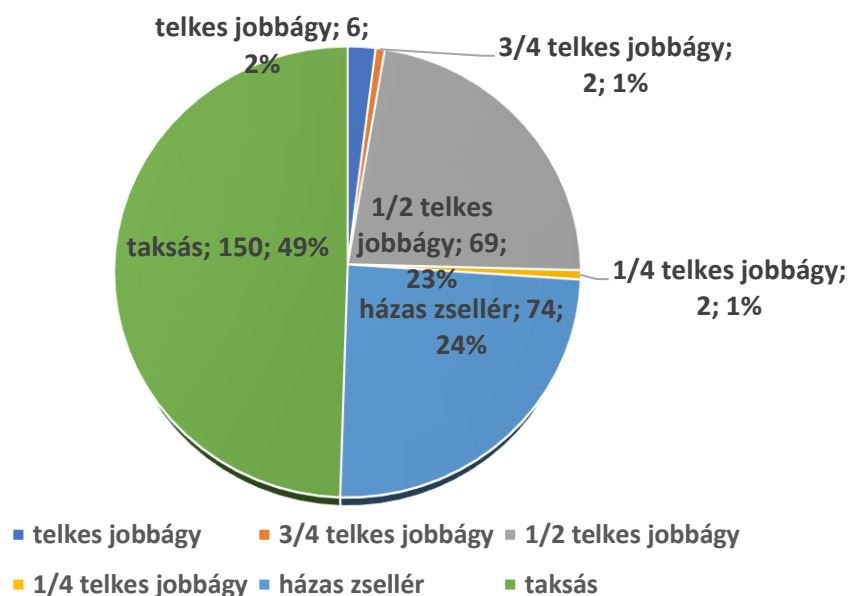
Az 1842-es telekkönyv és más, hozzá kapcsolódó források alapján igyekszem felvázolni az aszódi úrbéresek birtokviszonyait.

19. ábra: A telkes jobbágyok telekméretének megoszlása Aszódon 1828-ban

A telkes jobbágyok megoszlását egy tortadiagramon ábrázoltam. Aszódon nagyon kevés volt az egész telekkel bíró jobbágy, a negyedtelkes, vagy annál nagyobb földdel bíró jobbágyok kimagasló részét adják a féltelkesek. 1828-ban 16 negyedtelkes úrbéres volt Aszódon, 1842-ben már csak kettőt találunk belőlük, egy részük a házatlan zsellér kategóriába kerülhetett át, hiszen felaprózódhatott az a kis terület, de ezt lehetetlen leellenőrizni. A telkes jobbágyok száma kettővel nőtt, a féltelkeseké öttel. A változások mögött az örökösödés állhatott.

Aszód nem nemes lakosainak megoszlása telekméret és a földesúrhoz való viszonya alapján 1842

20. ábra: Aszód nem nemes lakosainak telekméret szerinti megoszlása 1828-ban

A féltelkes zsellérek aránya magas volt a jobbágyok között. Azonban, ha a házas zselléreket is belevesszük a vizsgálatba, akkor már más képet kapunk a helyi viszonyokról. A következő (21. ábra) már a házas zsellérekkel és a taksásokkal együtt ábrázolja az aszódi társadalmat, mely természetesen a nemesi rangú, adómentes népeiséget mellőzi.

A taksások, ahogy az iratok névsorokkal és foglalkozásaik ismertetésével alá is támasztják, kézművesek és kereskedők voltak.

A tortadiagram nem tartalmazza a házatlan zselléreket, akik 1828-ban 27-en voltak, közülük 6 keresztényről állapítottam meg, hogy nem kézműves vagy kereskedő, 11 olyan izraelita van még az összeírásban, akinek foglalkozásáról és vagyoni helyzetéről nincs információ. Azonban az izraeliták helyzete speciális ebben az időszakban, az ő vizsgálatukra nem tér ki a kutatás. A házatlan zsellércsaládok gyarapodásával kapcsolatban pedig nem rendelkezünk információval. Azt azonban láthatjuk, hogy a telekkel bíró zsellérek, tehát $\frac{1}{4}$ telekrésznél kisebb földet birtoklók aránya hasonló a féltelkesekéhez, a telkes, $\frac{3}{4}$ telkes és $\frac{1}{4}$ telkes jobbágyok aránya elenyésző, hiszen együttesen adják ki a vizsgált sokaság 4%-át. A városon belül azonban magas volt a taksások aránya, akik a források szerint kézművesek és kereskedők. Míg az 1828-

as összeírás adatai alapján 62% volt a zsellérek aránya, ebből 53%, 157 fő volt a házas zsellérek aránya és mennyisége, mely a taksásokat is magában foglalta, addig az 1842-es adatok alapján láthatjuk, hogy 150 fő, ekkor arányaiban 49% a taksások mennyisége. 1828-ban 78 fő volt kézműves, 56 fő volt nem izraelita zsellér és nem kézműves vagy kereskedő a házas zsellér kategóriában. Ezek alapján az előbbieket számának, tehát a kézműveseknek és a kereskedőknek kellett 78-ról 150 főre gyarapodnia, miközben az 56 fő házas zsellér száma nőhetett 74-re. A foglalkozás-kategóriai vizsgálatok fognak valódi választ adni erre a kérdésre.

c) *Egy esettanulmány az úrbéri perekről*

A város 19. századi történetének, a vizsgált időszakban lezajló meghatározó eseménye volt a jobbágyszabadítás, az úrbéri egyezség megkötése.

Az aszódi úrbéri pereket Asztalos István alaposan és részletesen feldolgozta a sokszor idézett, a város történetével foglalkozó kutatások során alapmunkának számító többkötetes helytörténeti monográfiájában, ezért nem kívánom részletesen ismertetni az eseményeket, a per egyes állomásait. Helyette nagyrészt lényegre törően foglalom össze az aszódi úrbéri pereket, melyeknek egy fontos aspektusát, mint egy rövid esettanulmányt szeretnék kiemelni, mert az úrbéri egyezség megkötésén túlmutató, 1866-ig tartó vitában felfedezhető némi összefonódás Mikulás Dániel Ede ügyével is.

Ahogy Asztalos István is ismerteti, a jobbágyok a pert indító levélben a faizási jogról és legelőkérdésről panaszkodtak, mivel az urbárium által közösnek ítélt legelőket a földesurak kisajátították, így megfosztották őket az állattartás lehetőségétől. A peranyaghoz csatolt kimutatás bizonyítja, hogy Aszódon folyamatosan csökkent az állattartás 1770 és 1840 között. A kézművesek panasza 1839-ben azzal volt kapcsolatos, hogy a curialisnak minősített földjeik, házhelyeik után semmiféle kedvezményt nem kaptak, de a magas adókat fizették, melyet a földesúr megemelt, 18 napi robotot kiváltó összeget is fizetniük kell, és nagyon nehéz kitermelniük ezeket a magas adókat. Az aszódi lakosok perindító beadványainak eredménye az előbbieken forrásként használt 1842-es határbejárás eredményeként szolgáló telekkönyv, mely az 1858-as úrbéri egyezség alapja is lett. Azonban 1844-ben bürokratikus okokból lelassult, mondhatni leállt az aszódi úrbéresek pere, mivel újabb iratokat kért be az úriszék. A szabadságharc is tovább bénította a helyzetet, bár tény, hogy a Podmaniczky család 1848-ban már az áprilisi törvényeket megelőzve eltörölte az úrbéri szolgáltatásokat, a robotot, dézsmát, taksát. Ez egyébként az úrbéri peres iratokból kirajzolódik, azonban úgy tűnik, a földesurak hamar meggondolták magukat e tekintetben, mert a taksások tartozásai fókuszpontba kerülnek

a perek során. Az úrbéri egyezséget végül a gödöllői járás főszolgabírója előtt kötötték meg, békés megegyezés született, az 1839 óta tartó per lezárásaképpen.

Az úrbéri egyezés megkötésekor 71 zsellér élt a városban, 161 családfő fizetett taksát, ebből 32 családfő volt izraelita. A teljes jobbágyok számáról és arányáról nincs pontos információ, mert a bemondási tábla három földesúri birtok adataiból kettőét tartalmazza, Podmaniczky Ilona volt jobbágyainak bemondási táblája nincs meg az iratok között. Podmaniczky Ármin és Andor volt jobbágyai, akik legalább negyed telket váltottak meg, 58-an voltak. A volt úrbéri földekkel bíró jobbágyokról annyit tudunk, hogy 42 4/8-ad számú telek 1384 holdon oszlott meg.

Az úrbéri perek lezárása és az úrbéri egyezés megkötése után néhány kézműves fellebbezést nyújtott be az egyezséggel szemben. Ők nem írták alá a szerződést, mert magukat úrbéresnek tekintették, és azt állították, hogy a földesúr és a mellette álló ügyvéd és a városi vezetőség is rákényszerítette őket arra, hogy curialisnak fogadják el a földjüket. Az iratokból kiderül, hogy néhány taksás felhatalmazta Drozsik Dániel szabót, hogy képviselje az ügyüket. Egy 1860-ban keletkezett levélben úgy fogalmaz, mintha az összes aszódi taksás nevében írna, mert általánosságban célja megszüntetni Aszódon a taksát. Az ügy érdekessége, hogy Drozsik Dániel és társai az összes létező hivatalt szüntelenül bombázták leveleikkel, melyben a felettük zsarnokoskodó urasággal szemben kérnek védelmet, a taksa eltörlése formájában. 1860–1866-ig folyamatosan levelezett az egyes hatóságokkal, egymás ellen panaszkodva rájuk. Írt a Gödöllői Szolgabíróságnak, a Helytartóságnak és több alkalommal írt magának Ferenc Józsefnek is. A legelső levelet már a fellebbezés előtt, az úrbéri egyezés megkötésének időszakában írta, legalábbis egy későbbi levelében ezt állítja. A hosszú pereskedés és fellebbezések, vizsgálatok sorozata mind-mind akörül az állítás körül forgott, hogy maga Ferenc József 1860-ban utasítást adott Drozsik levelére reagálva az aszódi taksák eltörlésére. Drozsik Dániel állítása szerint ekkor éppen börtönben volt – ugyanis lázítás és izgatás miatt börtönbe került – és az aszódi városi vezetőség a földesurakkal és az úrbéresekkel lepaktálva visszaküldte a parancsot, melyet maga Ferenc József küldött Aszódra ügyükben.

„Ugyan még 1848 évben Báró Podmaniczky Úri család, magas kormányunkat meg előszte és maga elengedett minden úrbéri teherviseléseket (...) És úgy ezen elengedésből kitetszik hogy Úrbér alá tartoztunk, nemkülönb a népi pörbörből még 1840 (...) ottan kiderül hogy taxa fizetések úrbéri zselléri úri adózásnak el van ösmerve. Mégis az uraság 1856-ban erőszakot vett rajtunk, amiért folyamodunk a helytartósághoz, és részünkre végzés hozatott (...) az itten ff szolgabírói végzés tanusítja, nem különben Ő felsége császár adott kézbesítési rendeltetett meg

(...) de mivel minek utána Úri családnak ellenére szolgált, azért az aszódi bírakat maga részére vonta, hogy városunkat elárulhassák, ugyan föl is adták egészen magas helytartósághoz hogy Aszód kuriális város, már 1854. évben ezért a végzésemet megtagadták.”

Az ügyet megismerhetjük a főszolgabíró szemszögéből is, aki az alispáni hivataltól kapott számonkérő levelet az aszódi úrbéri egyezség fellebbezésével kapcsolatban.

„Mielőtt saját alázatos véleményemet nyilvánítanám, szükségesnek tartom a beadó jellemét tüzetesen jellemezni: Drodzsid Dániel aszódi lakos szabómester, a varrotűt súlyosnak találván, becsületes kenyérkeresetét a zugírászattal váltotta fel mint ilyen az együgyű népet elámította, és azzal kecsgettette, hogy ő ki fogja eszközölni azt, hogy Aszódon a taxák meg fognak szűnni, a volt úrbéresek pedig az egész határt megkapják. A nép ámitásának hitelt engedvén, ama nagy része érintett zugírászt meghatalmazottjának választá. Ezen minőségben egyik alaptalan kérvényt a másik után faragta egyik hatóságot másik után háborította, sőt még ő Császári Királyi Apostoli Felesége legmagasabb számolyjánál is valótlan panaszokkal megjeleni vakmerősködött. (...) Ugyanebből a levélből kiderül az uralkodótól származó, Drodzsid és társai által annyira óhajtott parancs helyzete is: “Drodzsid Dánielnek mindent benyújtott panaszait az eszközölt vizsgálatok eredményeit és a tekintetben kibocsájtott felsőbbi végzésekkel együtt az irattárban kikerestetvén a fönnálott Cs. Királyi Megyei hatóságnak fölterjesztette, melyekből kitűnt hogy ő Császári Királyi Felségének ily legmagasabb parancsa mellyel Aszódon a taxát megszünttette volna nem létezett.”

Az aszódi lelkészválasztással is összefüggött ez a helyzet, mivel egyik panaszlevelében Drodzsid pártja meg is említette az esetet. Azt állították a panasztevők, hogy a földesurakkal összefogó városvezetők elszabotálják a császári parancsokat, sőt, a császár ellen lázítják a lakosságot, mert a császár a katolikusok pártján áll és az evangélikusok ellen vannak, de eközben Ármin báró és csoportja a helybéli evangélikus lelkész ellen is van, akit üldöz. Ez az érvelés egyrészt erősen összevág maga Mikulás Dániel Ede érvelésével, akit a szabadságharc előtt aktívan támogatott az egyik földesúr, majd mikor ő, Lajos báró a háttérbe szorult, és Ármin, Podmaniczky Frigyes testvére aszódi visszavonultságának ideje alatt a gyülekezet felügyelője lett, Mikulás Dániel Ede elvesztette a főúri család támogatását. A pozícióját féltő lelkész, heves feljelentésekkel támadta ellenfeleit, gyakran szerepelt a császári parancsok szabotálása, a császár tiszteletének megtagadása a lelkész feljelentései között. Maga, ahogy a főszolgabíró fogalmazott „zugírás” is erőteljesen jellemzi Mikulás Dániel Ede viselkedését, hiszen a személye körüli perek, persorozat során ő is egyházi és világi szinten is hatóságról

hatóságra járt, a különböző igazságszolgáltatási szinteket akár egymás ellen is kijátszva, a számára előnyös döntés kicsiholása érdekében tevékenykedett.

Az aszódi úrbéri egyezség megtámadásának volt még egy számunkra kulcsfontosságú aspektusa. Ugyanis néhány levélben az úrbéres gazdákra is panaszkodik, mely szerint a közös legelőt, a paskomot, illetve „Paskomot” feltörték, ezért a taksások nem jutottak hozzá. Ugyanis az aszódi zsellérek és úrbéresek között is kialakult egy vita, a közlegelők ügye. 1859-ben a zsellérek azt kérték, hogy 3 hold földet kaphassanak a közlegelőből. Ez a követelés irreálisan nagy volt, a volt úrbéresek ebbe nem akartak beleegyezni, végül a Helytartótanács azt reagálta beadványukra, hogy ez már a volt jobbágyok és volt zsellérek belső ügye, egymás között kell megoldaniuk. Láthatóan Drozsik Dániel – egyébként néhány zsellér támogatót maga mögött tudva – azért vonta össze panaszaiban a két ügyet, hogy jobb pozícióba kerüljön. Mindenesetre ezekből a levelezésekből kibontakozik a taksások és a volt úrbéres földművesek közötti ellentét, mely során a taksás kézművesek a zsellérek mellett álltak, hiszen önmagukat úrbéres zsellérként határozták meg.

Drozsik Dániel és Heittman András szabómesterek álltak a levelezés, panaszírás középpontjában. Az aszódi úrbéri perrel szemben öt társukkal léptek fel, Patrik János csizmadiával, Mikljan Mihály szüccsel, Kapusztá Györggyel és két zsellérral, Schaffer János katolikus kapással és Turányi Mihály kanással. Az 1842-es taksások között Patrik Jánost, Schaffer Jánost, Mikljan Mihályt és Heittman Andrást találtam meg. 1849-ben mindannyian taksások voltak.

Végül az aszódi taksások pere a sok levélváltás, vizsgálat, felülvizsgálat után 1869-ben egy minisztériumi rendelettel ért véget, melyben a vármegye közösségét kérte tájékoztatni az alispán, hogy a kérdéses ügyben más, mint őket elutasító határozat nem létezik, ezért minden újabb folyamodványukat az igazságszolgáltatás minden szintjén figyelmen kívül fogják hagyni. Ezzel a tanulságos utóöngével zárult le az úrbériség Aszódon. A perek háttérben mindenképpen látnunk kell a csőd előtt álló, szegényedő Podmaniczky családot, az abszolutizmus rendszerét, mely alatt háttérbe szorult a bárói család hatalma, az evangélikus egyház helyzetét, mely a protestáns pátens miatt sokkal rosszabb pozícióban volt, mint korábban. Ezek a körülmények keretezték a taksa eltörléséért harcoló vakmerő kézműves és néhány társának megállíthatatlan bürokratikus harcát.

2. Foglalkozásszerkezet

A foglalkozásszerkezeti vizsgálatok során ismét kénytelen vagyok az 1828-as összeíráshoz, és az úrbéri perek során keletkezett telekkönyvhöz és taksás összeíráshoz nyúlni, melyeket ismét

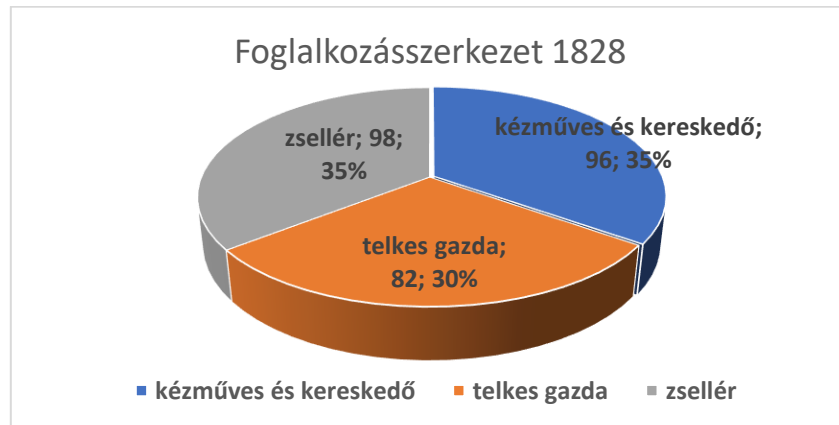
egyéb forrásokkal, főleg anyakönyvekkel, az adatbázisom adataival kiegészítve használok fel. Hátrány, hogy ezekben az iratokban nem jelennek meg a nemesek és a honoráciorok. A szellemi foglalkozásúakat külön fogom ismertetni, így nem jelennek meg az arányokban, de megismerhetjük a város társadalmának ezt a szegmensét is.

1845 után pedig 10 éves időmetszetekben vizsgálom meg öt év házassági adatait, és ezeket az adatokat, idősorokat összevetve próbálok következtetést levonni, és képet adni a város lakóinak foglalkozásszerkezetéről. Pontosítva az evangélikus és a katolikus lakosság foglalkozásszerkezetéről szóló adatokat. Tehát az 1845-49, 1855-59, 1865-69 illetve 1875-79-es időintervallumokban az összes olyan keresztény aszódi házasságát ábrázolom, amely esetében az új család a városban maradt. Kritérium volt még, hogy mindkét fél első házassága legyen. Valójában az evangélikusságra szeretnék fókuszálni, és a demográfiai ismertetés során látványos katolikus betelepülés foglalkozásszerkezetre gyakorolt hatását szeretném láttatni az adott időhatárok között. Ezen adatok már nem tartalmazzák az izraelitákat, és az időközben betelepülő néhány református családot. Azonban itt már megjelennek a nemesek és az egyházi-világi értelmiségiek. Céлом, a rendelkezésre álló források lehetőségeinek kihasználásával betekintést nyújtani az aszódi társadalom szerkezetébe, ehhez pedig azért a házassági anyakönyveket választottam, mert a fiatal, élethelyzetet váltó, családot és feltételezhetően egzisztenciát alapító felnőtteken keresztül szerettem volna megfogni ezt a kérdést.

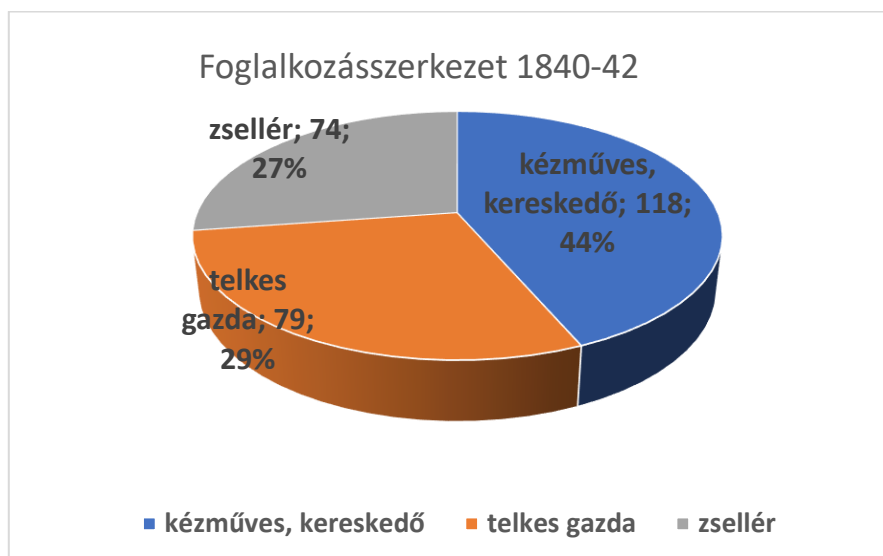
Az úrbériség által szabott társadalmi keretek, a jobbágyok, zsellérek és nemesek megoszlása igen egyoldalúan mutatja meg a társadalom struktúráját. Egyszerre mutat sokat, hiszen a jogi-rendi tagolódást, a birtokviszonyok mentén a (föld alapú) vagyoni eloszlást, illetve a foglalkozásszerkezeti struktúrát is ábrázolja, ha az adózás típusát is bele vesszük a számításba. Azonban ellentmondásos módon, ez a sok igen kevés, ugyanis hozzávetőlegesen írja le a társadalmat, hiszen ahogy a földek méretéből sem következtethetünk feketén-fehéren a vagyoni helyzetre, úgy például a taksás és úrbéres adózók közötti megoszlást is komoly kritikával kell kezelni.

Az 1828-as összeírás eredményeit már láthattuk, azonban ismét ehhez a forráshoz kell fordulnom, hogy hozzávetőleges összehasonlítást nyerjünk a társadalom korabeli kereteihez alkalmazkodva a foglalkozásszerkezetéről is. Az anyakönyvek, úrbéri peres iratok, illetve maga az összeírás adatait összevetve, a taksásokat, de az úrbéreseket is név szerint egyenként átnézve azonosítottam be a kézműveseket és a kereskedőket az 1828-as összeírásban szereplő családfők között. A következő arányok így jöttek ki, a jobbágyok, azaz telkes gazdák száma tehát azért csökkent a birtokviszonyoknál feltüntetett arányokhoz képest, mert az úrbéres földön élő,

jobbágyként adózó kézműveseket és kereskedőket foglalkozásuk szerint az adott kategóriába soroltam – így mivel nem a jogi-úrbéri kategóriák leírása, hanem az abban rejlő lehetőségek kiaknázása a célom – a telkes gazda kategória alatt a kézműves-kereskedő tevékenységet nem űző, legalább negyed telekkel bíró jobbágyokat értem. A foglalkozásszerkezet 1828-as és 1840-42-es időpontok közötti változását tudom szemléltetni az összeírás, és az 1840-es taksás összeírás és az 1842-es telekkönyv alapján. A két 40-es évekbeli forrást is nominalitásának köszönhetően tudtam építő módon felhasználni a vizsgálat során.

21. ábra: Foglalkozásszerkezeti megoszlás 1828-ban

22. ábra: Foglalkozásszerkezeti megoszlás a birtokviszonyok alapján 1840-42-ben

Láthatjuk, hogy a kézművesek és kereskedők száma nagy arányban növekedett, látszólag a zsellérek számának hátrányára. Ez a változás már az előző, birtokstruktúrákkal foglalkozó fejezetben is felmerült. Úgy tűnik, mintha a zsellércsaládok kategóriájában elvesző kézműves-kereskedők kerültek volna az új összeírás során a helyükre. A valóságban azonban, ha nem is

látványos, de folyamatos bevándorlást mutattak a demográfiai eredmények, a városban megjelenő, és itt is maradó vőlegények, illetve az új családok vizsgálata során, ez a szabadságharcig mindenképpen jellemző volt. Mivel nominális adatokról van szó, ezért a következőkben össze is vetem a két táblázat családjait. Kik azok, akikkel többen lettek a kézművesek és kereskedők? Honnan jöttek, vagy végig jelen voltak a városban, csak el voltak rejtve szemünk elől az 1828-as összeírásban?

A helyi kézművességgel kapcsolatban már a város demográfiai viszonyainak ismertetése során konkrét példákon keresztül is bizonyítást nyert, hogy meglehetősen mobil csoport volt. De milyen céhek működtek és mely mesterségek divatoztak a reformkori városban?

Aszódon a 18-19. század folyamán három céh működött. Az aszódi csizmadiák céhe 1782-ben, a szabók és szűcsök céhe pedig 1804-ben kapta kiváltságlevelét.²³⁴ Az építőipari céh szintén 1804-ben kapta meg privilégiumát, szabályzatuk szerint hozzájuk tartoztak a kőművesek, üvegesek, asztalosok és rézművesek is.²³⁵ Az aszódi ruhaipari céh – életét dokumentáló, mára megsemmisült iratok feldolgozása alapján – általában 25-30 mesterből állt és összesen 381 inast szerződötett fennállása alatt.²³⁶ Ez a szám nem tűnik olyan nagyoknak, de érdemes más kontextusban is megvizsgálni az aszódi kézművesség méretét. Aszód 1828-ban 2228²³⁷ fős település volt az összeírás szerint, de a megbízhatóbb népszámlálások alapján 1850-ben 2213²³⁸ fő élt a városban. Azt megállapíthatjuk, hogy hozzávetőlegesen 2000 fős településről van szó, és a század utolsó harmadára változtak meg ezek a számok. Egy ekkora település nem nemes és nem honorációr lakosságának 1828-ban 35%-a, körülbelül egyharmada foglalkozott iparral vagy kereskedelemmel. A becsléseim szerint legalább ekkora volt az iparos és kereskedőréteg aránya, mert ennyi embert tudtam beazonosítani. 1840-42-re ez az arány legalább 44%-ra növekedett.²³⁹ Összehasonlítva a magyar társadalomtörténet- és várostörténetírás ikonikus mezővárosával Keszthellyel, ahol a népesség 1771-ben – egy Benda Gyula által megbízhatónak és alaposnak aposztrofált lélekösszeírás alapján – már 3772 fő lehetett, a becsült népesség 1830-39 között 4800 fő, illetve 1840-49 között 5140 fő²⁴⁰. Ezen a településen 1827-ben 18,8% volt az iparosság, 0,68% a kereskedők aránya, 1845-ben pedig

²³⁴ Asztalos István 2004. I. 312.o

²³⁵ Asztalos István 2004. I. 313.o

²³⁶ Asztalos István, 2004. I. 314.o

²³⁷ 1828-as összeírás aszódi adatai, MNL OL, Mikrofilmtár, Conscriptio regnicolaris art. VII. 1827 ordinata, B 118 623078

²³⁸ 1850-es népszámlálás ide vonatkozó adatai

²³⁹ Az arány hozzávetőleges, a forrás nem tartalmazza az összes izraelita kereskedőt és kézművest

²⁴⁰ Benda Gyula 2008. 106.o

22,24% az iparosok, és 2,76% a kereskedők aránya.²⁴¹ A teljesség igényével végzett összehasonlítás sokkal összetettebb vizsgálat keretei között lenne hiteles, tekintve, hogy Keszthely egy falu és egy mezővárosi rangú városrészből állt össze²⁴², illetve elhelyezkedésének köszönhetően a halászat és a szőlőművelés volt a legmeghatározóbb tevékenységi forma, miközben Aszód egy Pest-Buda közelében, fontos országutak mellett elhelyezkedő, de Keszthelynél lényegesen kisebb mezőváros és uradalmi központ volt. Az összehasonlítás tehát bonyolultabb és összetettebb kérdés az általam bemutatott néhány arány szemléltetésénél, melyen némileg az aszódi honoráciorok és nemesek hiánya is torzít, azonban azt láthatjuk, hogy Aszódon magas volt az iparosok és a kereskedők aránya. Arányuk és számuk az 1840-es évekre azonban látványosan sokat nőtt. Mi állhat ennek a hátterében?

Az 1828-as összeírás és az 1840-es és 1842-es nominális adatok összevetése alapján megállapítható, hogy 1828-ban 96 kereskedőt és kézművest számolhatunk össze. Közülük 27-en izraeliták, akikről további információval nem rendelkezünk, és az 1840-es évekbeli adatokban nem találjuk meg őket, mivel az izraelita taksások a keresztényektől függetlenül tárgyaltak a földesurakkal az adózási viszonyaikról. 1828 és 1840-42 között 11 evangélikus kézműves vagy kereskedő hagyta el a várost, legalábbis ennyi családfő neve tűnt el az adatokból. Ilyen lehetett Hegedűs János csizmadia, aki mellett egy másik azonos vezetéknevű családfő is szerepel az összeírásban. Ő szintén csizmadia, aki 1825-ben bukkant fel először az Aszóddal kapcsolatos forrásokban, Mártonnak hívják, és a leszármazottaival együtt a városban maradt, lánya egy helyi csizmadiához ment férjhez. János tehát eltűnik a forrásokból, miközben Márton itt maradt, feltételezhetően együtt próbáltak meg Aszódon letelepülni, de az egyik családtag idővel odébb állt. 4 katolikus kézműves nem szerepel a későbbi forráscsoportban, pedig a katolikusok is részt vettek a keresztény taksások által kezdeményezett vizsgálatban. 30 olyan evangélikus kézműves-kereskedő családfőt találtam a forrásokban, akik egyértelműen itt maradtak, 13-an pedig vagy az üzletet megöröklő özvegyek, vagy más rokonok, sokszor leszármazottak, tehát biztosították a család és az ipar helyi folytonosságát. Azonban a két táblázatot összevetve látható, hogy öt olyan családfő nem szerepel az 1840-42-es névsorokban, akikről az anyakönyvek és egyéb iratok, például az egyházi perek tanúvallomásai azt mutatják, hogy a városban voltak 1828-ban is, és utána is, 1870-es évekig. Ameddig intenzíven feldolgoztam a forrásokat, helyben éltek, és családjuk is itt maradt.

²⁴¹ Benda Gyula 2008. 222.o

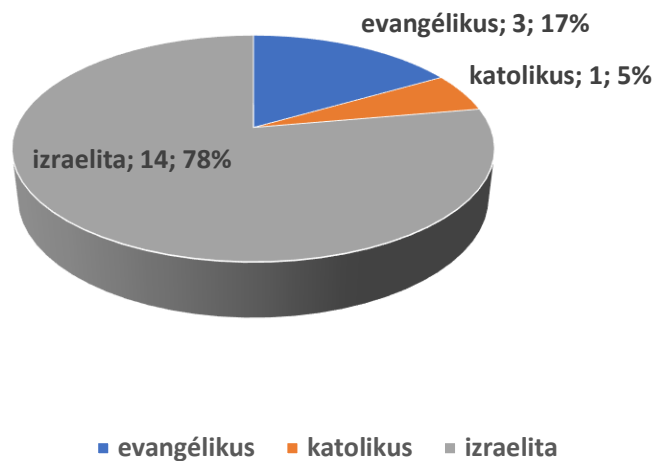
²⁴² Benda Gyula 2008: 34.o

Az 1840-42-es adatokban 49 olyan kézműves és kereskedő, vagy annak rokona található, aki szerepel az 1828-as összeírásban is. A 6 fő különbség, ebben a vizsgálatban azért jött ki, mert vannak olyan családok, akiket a későbbi forrásokban többen képviseltek, több örökös, esetleg az apa mellé a fia is beállt üzni az ipart. Ilyen a Gál vagy a Fabri család. 1828-ban 27, 1842-ben 35 izraelita taksása volt összesen a földesuraknak. Az izraelita taksások száma tehát szintén növekedett, de foglalkozásukról nincsen információnk.

Az 1840-42-es névsorokban szereplő 144 kézműves és kereskedő közül tehát 66 családról állapíthatjuk meg, hogy 1828 és 1840-42 között jelentek meg a városban. A 66 családot tekintve 62-ről tudjuk, hogy bevándorló volt, ugyanis négy kézműves családfő eredetileg aszódi jobbágy családból származott, és így váltott foglalkozást. A 64 bevándorló közül 29-ről tudhatjuk biztosan, hogy a városban maradt. Azokat a kézműveseket és kereskedőket soroltam ide, akiknek a leszármazottai a városban maradtak. 18 betelepülő családról vagy férfiról állíthatjuk, hogy elhagyta a várost, feltételezhetően néhány itt töltött év után, egy részük a szabadságharc után tűnik el a forrásokból. Erről a 18 kézművesről és kereskedőről nem tudhatjuk biztosan, hogy eltűntek, elképzelhető, hogy egy részük egyszerűen nem volt aktív tagja a helyi közösségnek, nem volt kapcsolati tőkéje itt, mivel a keresztszülők között és az 1847-ben kezdődő lelkészválasztási ügy névsoraiban vagy egyéb iratokban sem bukkan fel a nevük. Néhányan családot alapítottak Aszódon, majd eltűntek a forrásokból. A névsorban 6 személyről nincsen semmilyen információ, nekik a vallásuk sem állapítható meg. Egy ember biztosan katolikus volt. A forrás jellege miatt az izraeliták számának gyarapodása vagy csökkenése ebben a helyzetben nem mérhető. A 64 új betelepülő egyébként a demográfiai fejezetben ábrázolt, a városban az anyakönyvek alapján megjelenő és helyben maradó férjeket és családokat ábrázoló diagramon mérsékelten jelenik meg, olyannyira, hogy 64 kézműves férfiből, pontosabban az 59 evangélikusból 5-öt találtam erre az időszakra leszűkítve, tehát 59 evangélikus betelepülőből csak 5 jelent meg az adott időszak forrásaiban. Így tanulságként vonható le, hogy az anyakönyveken keresztül nem lehet hitelesen mérni a bevándorlást, mert nem a betelepüléssel egy időben házasodnak és alapítanak családot, illetve akik átmenetileg élnek és tevékenykednek a városban, teljesen rejtve maradnak előttünk.

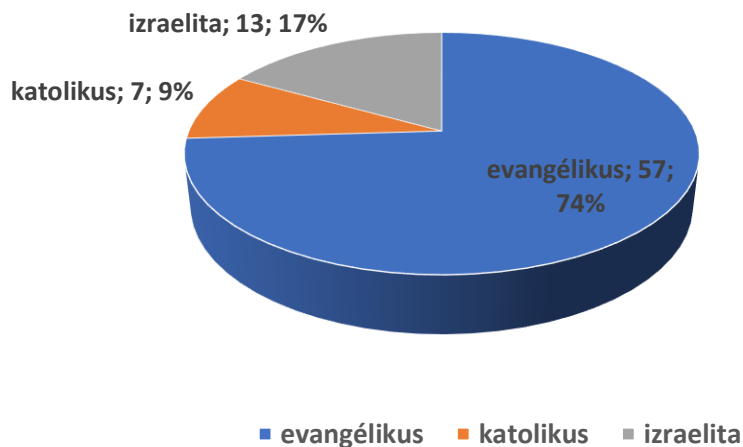
A két összeírás által nyújtott lehetőségek kiaknázását még a kereskedők és iparosok felekezeti arányával, illetve a kézművesek által üzött ipar, tevékenységkör megoszlásával szeretném zárni.

A kereskedők felekezeti megoszlása Aszódon 1828-ban

22. ábra: A kereskedők felekezeti megoszlása 1828-ban

A kézművesek felekezeti megoszlása Aszódon 1828-ban

23. ábra: A kézművesek felekezeti megoszlása 1828-ban

Láthatjuk, hogy Aszódon evangélikusok űzték. A római katolikusok teljesen háttérbe szorultak ezeknél a foglalkozásoknál, de a felekezet városi aránya sem volt számottevő a tárgyalt időszakban.

A következő táblázat az 1828-as adatokra épülve az egyes foglalkozások megoszlását mutatja be. Sokat foglalkoztunk a helyi kézművesiparral, de a helyi kézművesek foglalkozási megoszlása is közelebb visz minket a helyi ipar megismeréséhez. Az aszódi kézművesek nyilvánvalóan az évi 3 aszódi országos vásárra, illetve más regionális értékesítési lehetőségek

mentén termeltek, és nem kizárólag a város népességét látták el. Podmaniczky Frigyes is erre 1828-ban a kereskedelmet az izraeliták, a kézművességet nagyrészt az

utalva írt az aszódi vásárokról: „...helybeli eseménynek volt mondható, a negyedévenként ismétlődő országos vásár, amely Aszód vidékének kereskedelmi s ipari központját képezvén, az akkor létezett viszonyokhoz hasonlítva eléggé tekintélyes számba vehető forgalmat idézett elő.”²⁴³

Tevékenységi ágak megoszlása a kézművesek között 1828		
csizmadia	22	29%
tímár	7	9%
szabó	11	14%
szűcs	3	4%
tűs	2	3%
nyeregyártó	1	1%
asztalos	2	3%
varga	3	4%
kőműves	2	3%
fazekas	2	3%
köteles	1	1%
kovács	1	1%
képfestő	1	1%
pék	1	1%
kerégyártó	1	1%
aranyműves	1	1%
molnár	1	1%
könyvkötő	1	1%
fésűs	2	3%
borbély	1	1%
Ismeretlen	11	14%
összesen	77	100

24. ábra. Az aszódi kézművesek tevékenységének megoszlása, 1828

A tevékenységi megoszlást látva megállapítható, hogy a ruhaipari céhhez kötődő szakmák uralták a helyi kézművesipart, hiszen a csizmadiák és a szabók aránya a legmagasabb, 29% illetve 14%, a tímárok 9%, képfestő(k), szűcsök és vargák összesen még 10%-ot tesznek ki. Maguk a kőművescéh tagjai 10%-ot tettek ki. A fazekas, pék, molnár, a szolgáltatást végző borbély száma és aránya elenyésző ebben az időszakban.

A következő táblázat pedig a 40-es évek adatait mutatja be.

²⁴³ Podmaniczky Frigyes: Egy régi gavallér emlékei 60. o.

csizmadia	28	25%
szabó	13	12%
tímár	3	3%
szűcs	10	9%
tűs	2	2%
nyeregyártó	1	1%
asztalos	2	2%
üveges	1	1%
kőműves	3	3%
fazekas	1	1%
köteles	1	1%
mészáros	1	1%
képfestő	1	1%
szappanos	1	1%
kerégyártó	3	3%
molnár	4	4%
fésűs	2	2%
kalapos	2	2%
lakatos	1	1%
szíjgyártó	1	1%
gyógyszerész	1	1%
ismeretlen	28	25%
	110	100%

25. ábra, az aszódi keresztény kézművesek tevékenységének megoszlása 1840-42

Az 1840-es összeírás és az 1842-es telekönyvi névsorokhoz kigyűjtött anyakönyvi és egyéb adatok alapján úgy tűnik, hogy az arányok hasonlóak az 1828-ashoz. Ebben az időszakban is a ruhaipari mesterségek voltak a legnagyobb arányban jelen a helyi iparban. A feldolgozás folyamatának minden szintjéhez – szűcs, tímár, varga, képfestő, majd kalapos és szabó, és persze a csizmadia – kötődött ruhaipari mesterség Aszódon, sőt még az eszközkészítő, Schellhorn Jakab tűs személyében, is jelen volt a láncban. A többi foglalkozást elvétve képviselte 1-2 ember a városban. Schellhorn Jakabról Podmaniczky Frigyes is ír visszaemlékezésében, anekdotája szerint az aszódi tűs olyan jó minőségű tűt készített, hogy a tűt Carlsbadból hozató Károly bárónak rá kellett döbbennie, hogy aszódi, Schellhorn-féle tűt adtak el neki.²⁴⁴ Ugyanitt elmeséli, hogy Lang, a tímármester a helyi csizmadiák és szíjgyártók számára szerzett cserzett bőrt, és azt is megemlíti, hogy a Galga-pataknak köszönhető, hogy megjelent itt a képfestő mesterség és durvapasztó- és gubakallósok telepedtek le, melynek köszönhetően elindult a ruhaipar.²⁴⁵

²⁴⁴ Podmaniczky Frigyes 1985. 66. o

²⁴⁵ Podmaniczky Frigyes 1985. 60-68.o

A foglalkozásszerkezetet az 1840-es évektől általam alkotott „keresztmetszetek” idősorai által ismerhetjük meg. Minden második öt év házassági adataiból szűrtem ki a vőlegény foglalkozását, amennyiben első házasságról van szó. Így próbáltam megragadni az Aszódon élő, vagy itt letelepedő családokon keresztül a foglalkozás szerkezetének változásait. A szűrés másik feltétele az volt, hogy a család a településen maradjon, így kerültem el, hogy az Aszódról férjhez menő lányok befolyásolják az eredményeket.

foglalkozáskategória	1845-49			1855-59		
	katolikus	evangélikus	összesen	katolikus	evangélikus	összesen
birtokos						
szellemi foglalkozás					2	2
posta/vasút					1	1
katona					1	1
földműves	9	17	26	6	7	13
zsellér- szegényparaszt	4		4	1	1	2
kézműves vagy kereskedő	4	7	11	6	6	12
szolga	5		5			
	22	24	46	13	18	31

26. ábra

foglalkozáskategória	1865-69			1875-79		
	katolikus	evangélikus	összesen	katolikus	evangélikus	összesen
birtokos	1		1			
szellemi foglalkozás	3		3			
posta/vasút			0	1		1
katona		8	8			
földműves	10	14	24	9	21	30
zsellér- szegényparaszt		3	3			
kézműves vagy kereskedő	2	7	9	3	5	8
szolga		2	2			
	24	26	50	13	26	39

27. ábra

A frissen házasuló férfiak statisztikájából látható a katolikusok folyamatos térnyerése, bár az 1875-79-es adatok alapján ebben az öt évben éppen csökkent a helyben házasodó katolikusok evangélikusokhoz mért aránya, valójában 1874-től lett az aszódi katolikus gyülekezet önálló anyaegyház. Az életpályájuk elején lévő helyi vagy betelepülő férfiak foglalkozását tekintve látható, hogy csökken az iparosok és kereskedők száma, 1845-49 között 24%, majd 38% 1855-

59 között, azonban 1864 után arányuk és számuk is kevesebb, 1864-69 valamint 1874-79 között 19%, mely 9 illetve 8 ilyen foglalkozású újonnan családot alapító férfit jelent, miközben a földművesek aránya 50-70% körül mozog ebben az időszakban. Ez a jelenség azért érdekes számunkra, mert például Galgóczy Károly monográfiája is egy városias jellegű települést fest elénk, amikor 1877-ben Aszódról ír. „A község már régi idők óta a megye egyik legiparosabb helyeinek egyike” – mondja utalva a helyi vásárookra, és a kézműves és kereskedőréteg magas helyi arányára, melyre részletebben is kitér – „a lakosság közt mindenféle számos iparos, azután fűszer, vásáros, vegyes, rőfös, kisebb-nagyobb kereskedő van. Takarékpénztár, Casinó, régi gyógyszertár, három fogadó, kávéház, sörcsarnok..” – sorolja.²⁴⁶ A viszonylag kis létszámú népesség miatt a foglalkozásszerkezet ilyen módon való bemutatása nem tud igazán pontos képet adni a helyi közösség felépítéséről, azonban az eredmények esetlegessége ellenére is le tudunk vonni néhány következtetést.

Az idősorokban folyamatosan jelentek meg a katonák. A besorozott katonák minden alkalommal helyi földműves családból származtak, mint Potsotska Sámuel, Salamon István, Lipták János, Mezei Pál stb. A Budapest-Hatvan vasútvonal felépítését (1867) csak egy Zsák József nevű vasúti őr személye mutatja, bár az 1870-es évektől már folyamatosan jelent meg a sokszor német nevű és Németországból származó vasúti személyzet az aszódi egyházi anyakönyvekben. Korniczky Miksa gyógyszerész után megjelent egy új gyógyszerész is a városban, Balog János személyében. Koritzky Maximilian (Miksa) Petőfi Sándor középiskolájába, az aszódi latin iskolába járt 1845-49 között, apja gyógyszerész volt helyben, aki után ő örökölte meg a patikát, és vitte tovább apja szakmáját 1878-ban bekövetkezett haláláig. Feltételezhető, hogy ez okból jelent meg az új gyógyszerész a városban. Balog János mellett csak Faltay János nemesi rangú gazdatiszt, illetve Mocskonyi Ágoston, gimnáziumi tanár képviselik a szellemi foglalkozásukat az eddigi áttekintésben, mivel az eddig általam használt források nem voltak alkalmasak bemutatásukra, és nem jelenítették meg a közösségen belüli arányukat sem.

²⁴⁶ Galgóczy Károly 1877. 172. o

D. A többnyelvű település: Nyelvi viszonyok

Aszód a 19. században hagyományosan többnyelvű, vegyes; evangélikus, katolikus és izraelita felekezetű, de evangélikus többségű település volt. Többnyelvűsége a birtokoscsalád 18. századi telepítéspolitikájának köszönhetően alakult ki. A szláv-szlovák ajkú népességet tekintve Gyivicsány Anna és Krupa Andrással könyve²⁴⁷, valamint Gombos János tanulmánya²⁴⁸ segít számunkra megismerni és átlátni az előzményeket, míg a német anyanyelvűek betelepülését Konrad Gündisch tanulmánya²⁴⁹, valamint a részben németországi családkutatásokra támaszkodó helytörténeti irodalom felhasználásával vázoló fel.

A mai Magyarország területére a törökkor végén, illetve a Rákóczi-szabadságharc időszakában megindult belső migráció során települt be a szlovák ajkú népesség az északi vármegyékből. A migráció hátterében egyrészt a török alól felszabaduló területek vonzása állt, a jó termőföldek, a munkaerőhiány, valamint a földesurak által ígért adókedvezmények. Másrészt az evangélikus vallású szlovákokat a szabad vallásgyakorlás lehetősége is motiválta. A spontán migráció jogilag jobbágyszökésekben nyilvánult meg. A munkaerőhiánnyal küzdő földesurak gazdasági kedvezményekkel és vallásszabadsággal próbálták rábírní a jobbágyokat a birtokukra való áttelepülésre. Idővel azonban a betelepítés szervezett formát öltött.²⁵⁰

A szláv-szlovák ajkú jobbágyság déli irányú migrációja három szakaszban zajlott. Az első letelepedési hullám 1690-1711 közötti időszakra tehető, ekkor még szökések formájában vándoroltak le a délebbi területekre Trencsén, Liptó, Zólyom, Árva és Szepes megyékből. Ekkoriban a nyelvhatár környékére települtek, és jellemző, hogy innen később tovább vándoroltak délebbre. Ekkoriban jelentek meg Pilisszántón, Piliscséven, Oroszlányban, de a nógrádi és észak-pest megyei településeken is, például Vanyarcon, Acsán, Csőváron. A második hullám már főleg, de nem kizárólag a földesúri telepítések időszaka volt. Az ilyen szervezett betelepítéseket az e célból megbízott impopulátorok végezték, földesúri megrendelésre, és a betelepülő jobbágyok illetve a birtokos közötti viszonyt, jogokat és köteleességeket betelepítési szerződésekkel szabályozták. Gyivicsány Anna és Krupa András munkája szerint az aszódi Podmaniczky család és betelepülő jobbágysai között létrejött 1716-ra

²⁴⁷ Gyivicsány Anna-Krupa András: A magyarországi szlovákok, Útmutató kiadó, Budapest, 1977

²⁴⁸ Gombos János: A magyarországi szlovákok története a betelepüléstől a polgári fejlődésig in Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből, Kőrösi Csoma Sándor Főiskola, Békéscsaba, 1995
https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/fejezetek_a_mo_i_romanok_es_szlovakok_tort/ (2020.03.21)

²⁴⁹ Konrad Gündisch: A dunai svábok. In: Faragó Tamás (szerk.): Magyarország társadalomtörténete a 18–19. században 2. Budapest, 2004.

²⁵⁰ Gyivicsány Anna, Krupa András: A magyarországi szlovákok, Útmutató kiadó, 5.o

datált szerződése az egyik legkorábbi ilyen jellegű irat.²⁵¹ A harmadik letelepülési hullám a Dunakanyart és a Dunántúlt érintette, de Bánátot és Bácskát, illetve a keletebbre lévő Zemplén vármegyét, és a Bükk, valamint a Mátra vidékét is ekkor népesítették be tót ajkú jobbággyokkal. Ezt a harmadik letelepülési hullámot a 18. század második felére datáljuk.

Pest megye tehát az első kettő, de főleg a második letelepedési hullám alatt népesült be észak-Magyarországról érkező jobbággyokkal. 1715-ben már 280 olyan Nógrád megyéből érkezett telepest rögzítettek a váci járásban, akik az előző hullám során először Nógrád megyébe települtek, főleg Hont, Nyitra vagy Zólyom megyéből, majd onnan is tovább álltak, így érkezve meg Pest megye váci járásába. Tanulságos eset a cinkotaiak helyzete, ahol annak ellenére, hogy a jobbággytelkek számát maximalizálták, és 32 egész telket szeretett volna betelepíteni a földesúr, ugyanennyi családdal, hogy a birtokok ne aprózódjanak el, de ez irányú szándéka akadályba ütközött. Ugyanis a telepített jobbággy után gyakran szökött otthon maradt rokon, így a hely egyre szűkösebb lett, a művelhető föld felaprózódott.²⁵² A jobbággyok Pest megyében, 1734-ig szabadon költözhettek. A 18. században összefüggő szlovák településhálózat alakult ki Pest megyében, Csővár, Acsa, Püspökhatvan, Galgagyörk, Váckisújfalu, Vácbotyán, Zsidó²⁵³, majd Aszód, Csornád, Szöd alkotta települések vonalában.²⁵⁴

A német betelepülés hátterében is munkaerőhiány állt. Az állami szintű betelepítés-politika három hullámban zajlott. Azonban ezek megindulása előtt a Német-római Birodalom területéről indult áttelepülés hátterében magánbirtokosok és egyházi birtokosok álltak. Ilyen volt a Ráday család és a Podmaniczky család, akik az 1750-es évek előtt megszervezték birtokaik német ajkú betelepítését.²⁵⁵ A város történetével foglalkozó kötetben Asztalos István Brandtner Pál, ikladi születésű, de az anyaországba visszatelepült orvos kéziratára, osztrák, magyar és német levéltárak anyagából összeállított családtörténeti kutatására, illetve az aszódi evangélikus anyakönyvekre támaszkodva sorolja fel a 18. században Aszódon élt német ajkú családokat. 83 családnevet találunk az ismertetésben. Ezek közül 23 család első említése 1750 előtti. A legkorábbi említés 1730-ból származik. 50 olyan német családot találunk közöttük, akiknek első anyakönyvi, vagy összeírásokból származó felbukkanása 1750-1800 közötti, de

²⁵¹ Gyivicsány Anna-Krupa András, 1977. 6.o

²⁵²https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/fejezetek_a_mo_i_romanok_es_szlovakok_tort/ (2020.3.4)

²⁵³ Akkoriban Sido, Zsidó, ma Vácegres néven ismert település

²⁵⁴https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/fejezetek_a_mo_i_romanok_es_szlovakok_tort/ (2020.3.4)

²⁵⁵ Gündisch 267.o illetve Asztalos I. 211.o

jellemzően 1750-80 a valós időhatár, így az aszódi németek tömeges és hullámszerű bevándorlása is 1730-1780 közöttre tehető. Ebből a 83 családból azonban csak 15 család maradt Aszódon a 19. században. Ők azok, akik a 19. századi anyakönyvekben, így adatbázisomban is szerepelnek: Benesdorfer, Elefant, Fischer, Jung, Kastner (Kaszner), Klein, Kreidlmayer, Krieg, Kurasch, Schaiben (Scheiben) Schellhorn, Spröfser, Wachter, Weiss, Wolfgang.²⁵⁶

Asztalos István a német kutatásokon alapulva 23 család származását tudta beazonosítani. Ebből 9 család olyan magyarországi városból települt át Aszódra, ahol német nyelvű lakosság, vagy polgárság²⁵⁷élt. Egy családról lehetett biztosan megállapítani, hogy Ausztriából települt át, és a maradék 13 család a Német-római Birodalomból érkezett Aszódra. Bajorországból, Württembergből, Hannoverből, Brandenburgból és Szászországból.²⁵⁸ Ebben az időszakban bevándoroltak között a helytörténeti irodalom 25 kézművest, 6 szellemi foglalkozású családfőt, 4 uradalmi alkalmazottat (hajdú, csász, vadász, csatlós?) azonosított be. A 19. századi aszódi egyházi anyakönyvekben, úrbéri iratokban német családnevű földművest, úrbéri telken élő gazdát nem találni.

Német anyanyelvűek azonban nem csak a 18. században érkeztek Aszódra. Ahogy a 18. században Aszódon élő német családból csak 15 maradt itt, úgy a 19. század első felében ide érkezőkre is jellemző lehetett, hogy csak átmenetileg éltek a városban. A következő táblázat azokat a német nevű családokat ábrázolja, pontosabban az első Aszódon megjelenő családtagot, amelyek a 19. század során nem csak hogy éltek Aszódon, de az anyakönyvekben is nyomot hagytak, és a város társadalmába beilleszkedve véglegesen itt telepedtek le.²⁵⁹

²⁵⁶ Asztalos István I. 2004. 217.o

²⁵⁷ Szabad királyi városok is vannak közöttük

²⁵⁸ Asztalos István I. 2004. 216.o

²⁵⁹ Német vezetéknévű családok, azonban a beszélt nyelvet és az identitást nem állapíthatjuk meg pusztán a vezetéknév hangzása alapján- ugyanez a helyzet a szláv-szlovák

Vezetéknév	Megjelenés	Szülváros vagy megye	Foglalkozás
Neumann	1803	Swidnicza- Szilézia	képfestő
Blázy	1804		szabó
Intiby	1804		kézműves
Ode	1805		kézműves
Leistner	1812	Gross?	kézműves
Graner	1814		kézműves
Pfahl	1814	Freyerstatt	kézműves
Elinger	1815	Selmezbánya	szabó
Chrastina	1823	Trencsén	kézműves
Czechmeister	1825	Pozsony	képfestő
Lang Henrik	1825	Szászország, Tanna	tímár
Biller	1830	Bajorország	kézműves
Seitleben	1834	Földvár	kézműves
Quis Franciska	1842	Felső-Ausztria	nevelő
Fisher Mihály	1842	Tiszaöldvár	kovács
Chrastina Ádám	1842	Trencsén	csizmadia
Zechmeister György	1854	Pozsony, Pozsony	kalaposmester

28. ábra: Német vezetéknévű családok bevándorlása Aszódra

A város demográfiai viszonyaival foglalkozó fejezet részletesen foglalkozik a bevándorlással, azonban érdemes név szerint is megnézni a betelepülőket. E szemléltető célú táblázat azt sejteti számunkra, hogy az 1830-as években megszűnt a német nyelvű családok letelepedése. Ebben az időszakban kezdett el a bevándorlás mértéke is csökkenni, majd stagnálni, egészen az 1860-as évek második feléig, mely azonban már egy új korszak a város történetében.

Azonban nem csak a német nyelvű telepések bevándorlása volt folyamatos. Északi megyékből érkező szláv vezetéknévű kézművesek is folyamatosan telepedtek meg Aszódra a 19. században.

Név	Honnan érkezik	Első említés	Foglalkozás
Krmetzky János	Tornóc, Nyitra	1824	hentes
Bobor János	Bénye, Pest	1825	földműves
Csepela János	(Tisza)csege	1825	kézműves
Kutsa János	Legénd, Nógrád	1834	kézműves
Schramkó Mihály	Záhora, Hont	1840	csizmadia
Kermetzky János	Liptó	1842	kézműves
Roykó Lajos	Selmecbánya, Hont	1843	ügyvéd
Sipka János	Tarnócz, Liptó	1846	szűcs
Blahó János	Sámsonháza, Nógrád	1851	szolga
Sramka János	Podhorcz, Nógrád	1851	csizmadia
Podhorszky Sámuel	Iklad, Pest	1852	kézműves
Holkó János	Nagy Csepcesény, Turócz	1858	szíjgyártó
Holkó János 2	Turóc	1858	kalaposmester

29. ábra: Szlovák-szláv nyelvű vezetéknevű családok betelepítése Aszódra

Aszód multietnikus jellege tehát a földesúr által szervezett betelepítések eredményeként alakult ki, azonban a bevándorlás, - mégha nem is tömeges- de folyamatos volt a 19. század első felében. A nyelvi viszonyok alakulását azonban ebben a korszakban nehezen tudjuk követni. Így tehát a korabeli országleírások alapján próbálom bemutatni a város nyelvi jellegét.

Vályi András 1799-ben keletkezett országleírásában a következőt állította Aszódról: „...*Most népes város, fekszik egy kies halomnak oldalán, lakosai magyarok, németek, és tótok, 's a' birtokos. (...) Lakosai között jó mester emberek találatnak, 's híresek kék gubáik, a' Város is napról napra öregbítettik. Leg Újjabb útszája Neustistnek²⁶⁰ hívattatik; szőlő hegye, 's mezői közepszerű termékenységgel bírnak, pusztája is van határjában, melly a' barmok' tartására kiváltképen alkalmas; Galya vizének patakja foly alatta, melly sok malmok hajtásárol nevezetes. Országos vásárok is meglehetősek esnek benne; fája keves lévén, második Osztálybéli.*”²⁶¹ Ez az 1799-ben keletkezett leírás mind a szlovák, mind a német jelenlétet említi. Az akkor létrejött új utca elnevezésének nyelve a német hatás súlyát is jelzi számunkra.

²⁶⁰ Neustift lehetett az eredeti kifejezés, melyet „új utcának, legújabb alapítású utcának” lehetne nevezni.

²⁶¹ „Vályi András :Magyarországnak leírása, II. kötet, 1799. „Aszód” <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/ValyiFenyos-orszagleirasok-81A15/valyi-andras-magyar-orszagnak-leirasa-87F85/1-kotet-81A16/a-81A43/aszod-> (2020.03.21)

1812-ban Hübner János német geográfus virágzó és népes mezővárosként festette le Aszódot, melynek magyar, tót, német lakosai többnyire evangélikus vallásúak.²⁶²

1837-ben is tót-magyar-német mezővárosként ábrázolta Aszódot egy országleírás, Fényes Elek ebben az évben kiadott kötete. 395 katolikus, 1200 evangélikus, 97 református és 530 zsidó élt ekkor a városban Fényes Elek szerint, és magas volt a mesteremberek aránya. Ugyanő 1851-es leírásában Aszódot már pusztán tót mezővárosként említi.²⁶³ A két időpont között, 1847-ben Fényes Elek a következőképpen ábrázolja a megye nyelvi és felekezeti viszonyait:

Pest-Pilis-Solt vármegye lakosságának nyelvi és felekezeti összetételéről: Pestvármegyének népessége összesen 590900 lélek. (...) Nyelvükre nézve 392585 magyar, 38613 tót. 127500 német, 12000 rác, 20202 zsidó. Vallásukra nézve a 386.924-re menő r. katolikusok 129 plébániái közül 20 az esztergomi, 18 a kalocsai érseki, 64 a váci, 27 pedig a fejérvári püspöki megyéhez tartozik. Van a megyében e vallásfelekezet részéről 1 érseknek (a kalocsai) 1 püspöknek (váci) s 2 főkáptalanaiknak székhelye, s 16 szerzetes ház. — Az evangélikusok 34 anya egyházban 40,213 lelket számlálnak, s a bányavárosi superintendenstől igazgattatnak.”

²⁶⁴

Fényes Elek 1837-es és 1851-es Aszód leírása alapján tehát ebben a rövid időszakban felszámolódott a város németes jellege. Természetesen nem vehetjük készpénznek ezeket a nem feltétlenül túl pontos leírásokat, ráadásul jelentős változás nem következhet be ilyen rövid idő alatt egy település életében. Azonban az 1830-as és az 1850-es évek között eltelt időszakkal kapcsolatban néhány jellemző és észrevétel talán mégis elgondolkodtató Fényes Elek észrevételeivel kapcsolatban.

Az 1830-as, de főleg az 1840-es éveket a reformkor eszméinek politikai célú kibontakozása jellemezte. Ennek része a magyar nyelv kérdése, annak terjesztése, általánossá tétele konkrétumokban is megfogalmazott célja volt a magyar politikai vezetőrétegnek. Ennek a kérdésnek a konkrétabb ismertetésére, és az aszódi viszonyok bemutatására később, a Masztics

²⁶²Hübner János: Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat, városokat, emlékezetre méltó mezővárosokat, helységeket, folyókat, tavakat, tengereket, öblöket, fokokat, szigeteket, hegyeket, erdőket, barlangokat, pénzeket, mértékeket, 's t. e. f. ismértető lexikon. Pest, „Aszód” https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Lexikon_HubnerLexikon_1/?query=Asz%C3%B3d%20t%C3%B3t&pg=258&layout=s (2019.7.1)

²⁶³ Fényes Elek, 1851. „Aszód” <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyese/>

²⁶⁴ Fényes Elek: Magyarország leírása II. kötet, Pest, 1847. 205.o https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Books_13_Helytortenet_0741_Fenyese_Elek_Magyarorszag_leirasa_2_113/?pg=209&layout=s&query=Pest-pilis (2020.3.21)

János esetét ismertető alfejezetben, illetve Koren István életútíráásánál is kitérek. Fejezetemben csak érzékeltetni szeretném, hogy a magyar nyelv ügyével kiemelten foglalkozó korabeli sajtó hogyan vélekedett Aszód lakosságának nyelvi helyzetéről. Erre pedig kiváló példa az aszódi zsidó elemi iskoláról írt cikk a Pesti Hírlap 1844 szeptember 26-i számából. A cikk írója kifejti, hogy a 2200 lakosú Pest közeli mezővárosban kicsi, 500 fős a zsidó hitközség. Annak elemi iskolai látogatásán kellemes élmény érte a magyar nyelv ügyét fontosnak tartó szerzőt, ugyanis, idézem: „*A’ gyermekek egy kedves kis magyar imával, ’s különösen egyik közülök egy igen igen kedélyes magyar köszöntéssel kezdetek el a’ próbatételt. Láttunk sok kielégítő helyes ’s szép irati gyakorlatokat; hallottunk jól olvasni magyarul ’s németül; csodáltuk a’gyermekek’ korát nézve, a’ számolási ügyességet, valamint szállítási , árjegyzék!, utalványt ’stb. rögtönzött feltevényeket magyarul ’s németül; megleptek bennünket honitörténetbeli és földleirási ismérteikkel ’slb. ‘ és ezt mind magyarul.*” - lelkendezett a szerző, aki a magyar nyelven tanuló zsidó ifjúságnak illetve, a tanítók asszimilációjának kifejezetten örült: „*...jól és Szépen beszélnek magyarul, sőt Strausz Moritz úr külseje által is tudatja, miként neki édes óhajta, hogy őt magyar hazánkban magyarnak tekintsék.*” – írja. Azonban nem csak az aszódi izraeliták magyarosodásáról juthatunk információhoz. A cikk így folytatódik: *...Igen érdekes volt látni, miként az itten épen nem idegen pánszlávismusi mozgalmak’ ellentétéül a’ jelenlevő zsidóatyák annnyi kedvet, sőt tiszteletet mutattak a’ nemzetiség iránt*²⁶⁵

Ha pedig az iskolák tanítási nyelvéről esik szó, az evangélikus iskoláról is rendelkezünk ilyen jellegű információval, hála a protestáns unió céljából létrejött lapnak, az Evangélikus Egyház és Iskola nevű orgánumnak, melynek egy 1845-ös számában a következőt olvashatjuk: „*Az elemi iskolában működik Takács Pál, kiről elég legyen említenünk, hogy magyar léteére a’ különben tótajkú gyülekezet teljes bizodalját bírja; ’s bár növendékei 143-an vannak, kiket tótul, németül kell tanítania: még is a nemzeti nyelvet annyira megkedveltette velők, hogy nemcsak olvasni szeretnek; hanem beszélni és szónokolni is tudnak; melly igyekezetében, kivált a’ kisebbeknél a’felebb említett decan úr igen cél-szerű tót-magyar ABC-és könyvecskéje — mit az illetőknek ezennel ajánlani el nem mulaszthatunk — segíti.*”²⁶⁶ Tehát megtudhatjuk, hogy az aszódi evangélikus elemi iskola tanítási nyelve német és szlovák volt. Fontos információ, hogy – feltételezhetően a földesúr akaratától nem függetlenül- az elemi iskola tanítója magyar származású és anyanyelvű volt. A későbbiekben ennek a helyzetnek az előzményeit is megismerhetjük, ugyanis Takács Pál előtt egy Masztics János nevű tanító működött az elemi

²⁶⁵ Pesti Hírlap, 1844.9.26. 662.o

²⁶⁶ Protestáns Élet és Iskola, 1845.március 16-i száma, 264.o

iskolában, aki a magyar nyelv tanításának megtagadása, és más tanítók ilyen irányú buzdítása miatt mindenféle egyházi vizsgálat nélkül a földesúr döntése okán hagyta el az aszódi gyülekezetet. A magyar nyelv oktatásának fejleményein túl azt is megtudjuk, hogy az egyébként aszódi születésű evangélikus lelkész szerző, Elefánt Mihály, tótajkúként definiált a az aszódi evangélikus gyülekezetet.

Mindezek után felmerül a kérdés, hogy tulajdonképpen milyen nyelvű volt az aszódi evangélikus gyülekezet? Milyen nyelven szólt a prédikáció? Nos, erre a kérdésre választ kapunk a Pest Megyei Evangélikus Esperesség irataiból, illetve az Aszódi Evangélikus Gyülekezet protocollumaiból. 1859 januárjában ugyanis az aszódi prédikáció kérdését is tárgyalta az esperességi gyűlés. Az aszódi egyházban megfogyatkozott a német nyelvű hívek száma, így a német prédikáció feleslegessé vált. Ezzel szemben a magyar nyelvűek aránya nőtt, ezért havonta egyszer magyar istentiszteletre lett szükség. Ennek megtartására kérte fel lelkészét, Mikulás Dániel Edét a gyülekezet, ő azonban megtagadta a magyar istentisztelet és prédikáció megtartását. A következő hónapban a helyi presbitériumi gyűlésen került újra szóba a kérdés. A gyűlésen jelen voltak az esperességi küldöttek, és nekik nyújtottak át egy kérvényt, melyben ügyük támogatására kérték a küldötteket, aláírásukkal hitelesítve és nyomatékosítva azt. Ebben a magyar nyelvű prédikációért állnak ki. Az egyik oszlopban azoknak az aszódi evangélikus hívőknek az aláírása szerepel, akik *„éppen hogy, vagy egyáltalán nem beszélnek tótul, ezért az istentisztelet számukra élvezhetetlen”*, a másik oszlopban pedig azokét, akik támogatják őket, átérezik problémájukat. Tehát beszélnek szlovákul, de támogatják a magyar nyelvű istentisztelet ügyét. A szlovákul nem értők csoportjában a következő neveket találjuk: Répásy János, Prém Pál, Varsányi Soma, Prém Lajos, Faska Lajos, Faltay János. Bogsch János, Némedy János és fia, Szúdy József, Urbán János, Faska Mihály, Chrastina Mihály, Sziller András. Figyelemre méltó, hogy kevés szláv névre figyelhetünk fel, ellenben német vezetéknevűeket bőven találunk a kérvényezőik között. Ilyen Lang Henrik, aki már Aszódon született, azonban édesapja Szászországból vándorolt be Magyarországra, és telepedett le a városban 1825 környékén. A magyar prédikációért folyamodó Graner Pál családja az 1700-as évek végén már Aszódon élt. Biller Ferdinánd is második generációs aszódi, édesapja András az 1820-as években települhetett be Bajorországból, 1830-ban már Aszódon házasodott. Weisz Lajos is a 18. században betelepült család sarja, ahogy Königer Ferdinánd is. Kermetzky vagy Körmötky Pál az 1700-as évek első évtizedeiben idetelepült, Észak-Magyarországi megyék valamelyikéből érkező szláv-szlovák családból származik. Neve talán Körmöcbányára utalhat. Bentsok János szintén a szlovák nyelvet elhagyók közé tartozik, hiszen ő is a korai szlovák

telepesek egyike. Ők mindketten kézművesek. A Straub család az 1770-es években jelent meg az aszódi anyakönyvekben, Chrastina Mihály édesapja, Ádám pedig az 1820-as években telepedett le Aszódon, Trencsén vármegyéből érkezett a városba. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a generációk óta itt élő német nyelvterületről származó kézművescsaládok leszármazottai között többen elkezdtek áttérni a magyar nyelvre, de néhány második generációs magyarországi, aszódi német is elkezdte elhagyni az anyanyelvét, és a magyart használni helyette. Nézzük meg a másik csoportot is.

Akik „átérzik” az előbbieknél problémáját, „támogatják őket”, tehát értették a szlovák nyelvű prédikációt, hiszen a német nyelvűre már nem volt szükség ekkor Aszódon, de a magyar nyelvűért csak a csak magyar nyelven értő egyháztagok támogatása miatt léptek fel: Pfahl Frigyes, neki az apja vándorolt be Aszódra, 1814 környékén, valószínűleg a bajorországi Freystadtból. Troisch Ernst, és Heitmann András, aki közvetve a szomszédos Hévízgyörkről származott. Straub József, 3. generációs aszódi, akinek felmenői a 18. századi német származású telepesek közé tartoznak, aláírók még az Ondrik, Masznyik, Hrencsjar vezetéknévű jobbágyok, ők szlovák nyelvterületről betelepült földművesek, az 1700-as évek eleji szervezett letelepítéskor kerültek a városba. Holkó János 1858-ban telepedett le, Turócz megyéből vándorolt Aszódra, Portier Pál pedig Galántán született kereskedő. Urbán Elek, Plachoviny Mihály, Schramko Mihály a hont-megyei Záhórából települt be 1840-ben. A neveket nézve úgy tűnik, hogy az Aszódon élő németek fogyásának oka az asszimiláció volt. Azonban ez a folyamat eltér a hagyományostól, mivel nem csak a magyar nyelv irányába asszimilálódhattak a helyiek, hanem a szlovák nyelv beolvasztó ereje is érvényesült, miközben találtunk olyan szlovák származású kézműveseket is, akik a magyar nyelvet vették át.

Gyivicsány Anna magyarországi szlováksággal foglalkozó könyvében²⁶⁷ a nemzetiségileg vegyes településeket csoportokba sorolja. A felekezetiileg homogén, de nyelvileg vegyes kategóriában példának hozza Pilisszentkeresztet, ahol a szlovákság 18. század eleji betelepülése után 20-40 évvel érkeztek meg a településre a németek. A szlovák többség nyelvileg beolvasztotta a németiséget, és csak néhány családnév és sírkő bizonyítja, hogy németek is éltek a településen. Persze a kulturális kölcsönhatás összetettebb jelenség, hiszen német népszokásokat vett át a szláv közösség, azonban a nyelvi asszimiláció szlovák irányba húzott. Annak ellenére, hogy Pilisszentkeresztet a felekezetiileg homogén kategóriába sorolhatjuk, míg

²⁶⁷ Gyivicsány Anna: Anyanyelv, kultúra, közösség- A magyarországi szlovákok. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1993.

Aszód felekezetiileg is vegyes volt, az evangélikusság jelentős túlsúlya hasonlóa teszi Aszódot Pilisszentkereszthez.²⁶⁸

Véleményem szerint az általam felsorolt adatok azt mutatják, hogy Aszódon a nyelvi viszonyok alakulásának egyik jellemzője, hogy a helyi németiség asszimilációja magyar és szlovák nyelvi irányba is megvalósulhatott a 19. század során. Ezt statisztikai adatokkal azonban nem lehet alátámasztani, mivel az általam ismertetett releváns forrásokon kívül nem találhatunk más bizonyítékot. A néhány családból álló névsorok ugyan statisztikailag nem értékelhetők, azonban egy jelenségre világíthatnak rá, melynek mértékével azonban nem vagyunk tisztában. Az aszódi szlovákság nyelvvesztése azonban még a 20. század elejére sem következett be. Az Aszódon élő szlovákság nyelvi asszimilációjának lassúságának, sőt, a 19. század folyamán asszimiláló képességének okai sokrétűek. Gyivicsány Anna több faktort felállítva elemzi a különböző típusú szlovákok lakta településeket. Szerinte az ott élő szlovákság társadalmi hovatartozása, és a település társadalmi tagolódása ugyanúgy hatással van a település karakterére, mint az anyaetnikummal fenntartott kapcsolat, illetve a szóban forgó város vagy falu településföldrajzi kapcsolatrendszere, és persze a vallása.²⁶⁹ A fejezet elején felvázoltam a szlovákság letelepedésének irányát. Ezáltal megállapítható, hogy Aszód az észak-pest megyei és dél-nógrádi összefüggően szlovákok lakta településhálózat része, emellett mind a betelepülés irányát, mind a házassági kapcsolatokat²⁷⁰ tekintve élénk kapcsolatokat ápol az észak magyarországi megyék lakosságával. Az aszódi piacok és vásárok pedig élénk gazdasági kapcsolatokat feltételeznek. Az Aszódon élő szlovákság nem földműves volt, a kézműves-kereskedő rétegben is találhatunk szlovák nyelvterületről érkezőket, akár az újratelepítés után itt földhöz jutott földművesek, telkesgazdák soraiból származó családokat, mint a Kermetzkyiek, akár később észak-Magyarországról bevándorlókat, mint a szlovák nyelvűek között aláíró Holkó nevű kézműves. Emellett az értelmiségi pályán mozgó, sokszor egyházi pályán lévő honoráciorok sorában találhatunk olyan személyeket, mint Koren István, aki közvetlenül Turóc megyéből, közvetve Domonyból származott, de ilyen volt például Korniczky Miksa gyógyszerész, vagy éppen Roykó Lajos, a selmecebányai líceum egyik tanárának fia. Így tehát több tényező összhatása mentén őrizte meg az aszódi szlovákság nyelvét és kultúráját.

Az igehirdetés és az istentisztelet nyelvét tekintve abban biztosak lehetünk, hogy 1880-ban még igény volt Aszódon szlovák anyanyelvű evangélikus istentiszteletre, mivel az 1880-as

²⁶⁸ Gyivicsány Anna 1993. 43.o

²⁶⁹ Gyivicsány Anna 1993. 31.o

²⁷⁰ lásd későbbi fejezet

egyházlátogatási jegyzőkönyv pontosan nyilatkozik az istentiszteletek rendjéről és nyelvéről. A vasárnapi istentiszteletek „tót” nyelven voltak megtartva. „Sátoros ünnepeken”²⁷¹ „tót” és magyar nyelvű istentisztelet volt a szokás, és délután is volt egy istentisztelet két énekkel, prédikációval, és annak tót, azaz szlovák nyelvű magyarázatával. A jegyzőkönyvből kiderül, hogy német nyelvű istentiszteletre is szükség volt az egyházközségben, méghozzá az ikladi leányegyház igényelte.²⁷² 1880 után abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy statisztikai adatokkal is követhetők az egyes települések nyelvi és vallási viszonyai. Azonban sajnos ezen a téren némi ellentmondásba ütközhetünk a puha források és a statisztikák összehasonlítása során.

A modern népszámlálások 1880-tól kezdve tartalmaznak nyelvi adatokat. Azonban mégsem tekinthetjük pontosnak ezeket a felméréseket. A francia nemzetállam fogalom mentén alakították ki a kategóriákat, azaz a magyar (politikai) nemzetnek a tagja minden magyar állampolgár. Így a nemzetiségre felesleges rákérdezni. Sőt, a kérdőíveket kialakító bizottság nagy része, például Keleti Károly is, úgy gondolta, hogy a nemzetiségre vonatkozó kérdés annak bonyolult definíciójával csak félrevezeti a válaszadókat.²⁷³ Ezért az anyanyelvre adott válasz alapján állapították meg az etnikai hovatartozást. Ezzel azonban elvették a válaszadótól annak a lehetőségét, hogy az általa megjelölt beszélt nyelvvel esetleg nem azonos identitása folytán attól eltérő etnikumot jelölhessen meg válaszként.

²⁷¹ A kereszténység három fő ünnepét nevezik így, húsvét, karácsony és pünkösd

²⁷² EOL Pest Megyei Esperesség iratai, Aszódi egyházlátogatási jegyzőkönyv, 1880

²⁷³ Gyimesi Réka „...különben is tisztában voltunk, hogy minden honpolgár magyar” A népszámlálások kérdéskörének változásai 1850 és 1941 között in Az idő alakzatai és időtapasztalat a magyarságtudományokban, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Pécs, 2017, 96.o

Az aszódi lakosság anyanyelvi és vallási megoszlása a modern népszámlálásokban 1910-ig									
1869									
lakos	római katolikus	görögkatolikus	evangélikus	református	unitárius	izraelita			
2 553	1028	1	1107	37		380			
1880 anyanyelv									
lakos	Magyar	%	német	%	tót	%	szerb	%	
2401	1486	61,89	78	3,25	752	31,32	1	0,04	
	1880	vallás							
római katolikus	%	evangélikus	%	református	%	izraelita	%		
856	35,65	1109	46,19	45	1,87	390	16		
1890									
lakos	magyar	német	tót	horvát	szerb				
2551	2297	45	207	1	1				
	1890	vallás							
római katolikus	evangélikus	izraelita	görögkatolikus	református					
1093	977	433	2	46					
1900 anyanyelv									
lakos	magyar	német	tót	horvát	rutén	oláh			
3285	2098	50	400	1	1	30			
	1900	vallás							
római katolikus	evangélikus	görögkatolikus	görög-keleti	református	izraelita	uniárius			
1607	1114	11	4	98	449	1			
1910 anyanyelv									
lakos	magyar	német	tót	horvát	rután	oláh	szerb	egyéb	
3989	3405	50	498		2	17	4	13	
	1910	vallás							
római katolikus	görögkatolikus	evangélikus	görög-keleti	református	izraelita	unitárius			
2061	30	1167	18	193	513	7			

30. ábra, Az aszódi lakosság anyanyelvi és felekezeti megoszlása a modern népszámlálásokban 1910-ig²⁷⁴

Ahogy a város demográfiai viszonyaival foglalkozó fejezetben is tárgyalom, Aszódon az 1860-as évek második felétől látványos katolikus-magyar bevándorlás ment végbe. Ez a folyamat lekövethező a népszámlálások nyelvi és felekezeti eredményein is. A reformátusok és a

²⁷⁴ Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, 1869-1910-es népszámlálások https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalások/

katolikusok száma is folyamatosan nőtt, igaz, a reformátusok aránya 1910-re sem vált számottevővé. A görög-keleti, görög-katolikus és unitárius felkezet képviselői esetlegesen megjelennek, létszámuk marginális. Az izraeliták száma kis mértékben növekszik. Nyelvi szempontból látható, hogy a magyarok száma nőtt, a németeké stagnált. Alkalmanként megjelentek románok és szerbek, horvátok a statisztikában, arányuk és számuk nem volt számottevő. Azonban a tótok, azaz szlovákok aránya és száma érdekes és nehezen követhető kérdés, melyet talán kicsit árnyal, ha összevetjük az evangélikus felekezet aktuális méretével. Figyelemreméltó jelenség a szlovákok számának ingadozása. Míg 1880-ban 752-en vallották magukat tót anyanyelvűnek, addig tíz évvel később már csak 207-en. 1900-ban viszont kétszer annyian, mint tíz évvel korábban, miközben az evangélikusok aránya nem hullámzott ilyen mértékben. A számokból úgy tűnik, hogy esetleges, hogy mikor mennyien vallották magukat szlovák anyanyelvűnek. Azonban nem csak a számok titokzatos alakulása kérdőjelezi meg számunkra azt, hogy a népszámlálások a valós nyelvi, etnikai viszonyokat tükrözik-e. Mert miközben a népszámlálások az aszódi szlovákság alacsony, nem számottevő arányát, esetleges asszimilációját sejtetik, addig, mint feljebb említettem, 1880-ban még szlovák nyelvű volt az istentisztelet többsége, csak ünnepekkor tartottak magyar istentiszteletet a szlovák nyelvű mellett. A statisztikákat tekintve ennek a helyzetnek az idő előrehaladtával meg kellett volna változnia. Azonban az Evangélikus Egyház és Iskola című folyóirat 1905. évi március 2-i számában találhatunk egy részletes álláshirdetést, amely az aszódi anyaegyház tagjai maguk, illetve a hévízgyörki, valamint ikladi leányegyházai számára keresnek lelkészt.²⁷⁵ A hirdetésben szerepel, hogy a magyar mellett tót és német nyelv bírása is feltétele a lelkészi állás betöltésének. Iklad német nyelvű falu volt, és láthattuk, hogy 1880-ban is az ikladi istentisztelet nyelve volt német, míg Aszódon szlovák és magyar nyelven végezték a szertartásokat. Hévízgyörk az 1910-es népszámlálás szerint 2024 lakossal bírt, melyből 8-an tótok, 4 német és 4 egyéb nyelvű lakta, a többi 2008 lakosa magyar volt. Felmerülhet tehát a kérdés, hogy miért volt szükség szlovák nyelvtudásra az aszódi lelkészi pozíció betöltéséhez, hogyha a statisztikák szerint nem beszéltek jelentős mértékben ezt a nyelvet, sem a leányegyházakban, sem az anyaegyházban? Számomra a statisztikában feltüntetett szlovákok számának indokolatlan hullámzása, illetve a szlovák nyelvű istentisztelet 1880-as, illetve 1905-ös igénye azt bizonyítja, hogy a népszámlálások nem pontosan tükrözik az Aszódon élő szlovák nyelvű, szlovák identitású csoport valós méretét. A népszámlálások nyelvi viszonyainak ilyen jellegű problémáira figyelt fel Várkonyi Péter, Kompolttal kapcsolatos kutatása során. Ő ugyanis

²⁷⁵ Evangélikus Élet és Iskola, 1905. március 2., 9. szám, 108.o

megállapította, hogy habár a népszámlálások alapján 1910 óta nem léteznek németek Kompolton, mégis gyakorlatilag napjainkig él a településen egy ingroup és outgroup szempontból is svábnak nevezett csoport, akik a 20. század közepéig mind nyelvhasználat, mind névhasználat, anyagi kultúra, iskolázottság, de még a közéleti magatartás és szokások tekintetében is elkülönül a településen élő magyaroktól. Így tehát Várkonyi Péter azt a megállapítást teszi, hogy a történelmi Magyarország etnikai viszonyainak feltárásához nem elegendő kizárólag a népszámlálások eredményeire támaszkodnunk, ha releváns eredményt szeretnénk.²⁷⁶ Úgy tűnik, az aszódi szlovákság esetében is hasonló a helyzet, ugyan ők nem tűntek el a statisztikákból 1910-re, de úgy tűnik, hogy a megjelenített számokhoz képest erősebb szlovák jelenlét lehetett Aszódon a korszakban. Mindennek az oka, hogy az önazonosság és a nyilatkozott beszélt nyelv nem minden esetben lehetett fedésben egymással.

E. Kapcsolatok

Egy város társadalmának vizsgálata nemcsak a társadalom rétegződésére, vagy a demográfiai folyamatok feltárására korlátozódik. Az ilyen jellegű kutatások célja a társadalom magatartásának vizsgálata is lehet, annak megértése és az ezzel kapcsolatos összefüggések feltárása. A kapcsolati hálók, illetve azok változásainak vizsgálata segít mélyebben megismerni a közösséget, a közösség szerveződésének mechanizmusát. A komasági vagy a házassági viszonyrendszer vizsgálata már nem csak antropológiai, néprajzi kérdés. A gazdasági viszonyok, a rendi hierarchia, a társadalom struktúrája mérhető fogalmak, azonban azt, hogy mi az egyén valódi helye egy közösségben – mondja a modern társadalomtörténet-írás – az önmaga által feltételezett pozíció, illetve az határozza meg, hogy a közösség milyen helyet jelöl ki az egyén számára a saját közegében. Így az egyén emberi interakciókon, hálózatokon keresztül való pozicionálása, a szereplők felfogása szerint mutatja be a közösség felépítését. Ezt a két nézőpontot, a nem egymás ellen létező, hanem egymást kiegészítő vizsgálati megközelítést, Benda Gyula strukturális szemléletként és relációs felfogásként definiálja.²⁷⁷ A kapcsolatok elemzésével a helyi közösség ábrázolásának egy új dimenziója tehát a célok, a relációk viszonylatában próbálom ábrázolni a helyi társadalmat. E megközelítés mögött

²⁷⁶ Hegedűs István-Várkonyi Péter: A történelmi Magyarország statisztikai adatforrásai- Kataszteri anyagok, anyakönyvek, népszámlálások és gazdacímtárak in Ballabás Dániel szerk.: Konferenciák, műhelybeszélgetések VIII.: Módszertani tanulmányok, Az Eszterházi Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának Kiadványai, Líceum Kiadó, Eger, 2013, 56.o

²⁷⁷ Benda Gyula: Patrónusok vagy komák – A keresztszülei kapcsolati hálók Keszthelyen (1740-1849) in Benda Gyula :Társadalomtörténeti Tanulmányok, Osiris, Budapest, 2006, 519. o.

azonban még egy cél rejlik, mely az egész dolgozatom felfogását meghatározza és jellemzi. Megpróbálok az aszódi társadalmat alkotó egyének és csoportok viselkedése mögött stratégiákat felfedezni. A mikrotörténetírás hagyományai alapján én is a cselekvő egyént keresem,²⁷⁸ nem csak a lelkészper vitáiban teszem ezt, hanem a kapcsolatait, gyermekei házasságát alakító helyi zsellértől vagy telkes gazdától kezdve a kézművesek, kereskedők közösségének kapcsolatait, érintkezési pontjai mögött is ezt vizsgálom

A komasági és a házassági kapcsolatok során is általam az kialakított foglalkozáscsoportokat használom. Ezek ugyan elnagyoltak, az anyakönyvek bejegyzéseihez alkalmazkodó kategóriák, melyekkel céloom a vélt társadalmi keretek bemutatása. A felosztás a következőképpen történt: a birtokos alatt azokat a személyeket, elsősorban nemeseket értem, akik birtokaik jövedelméből élnek. Értelmiséginek azokat a házaspárokat nevezem, ahol szellemi munkát végző, akár nemes értelmiségi, például gazdatiszt, akár honorácior vőlegény egy értelmiségi apa lányát vette feleségül. Kézműves pár alatt az iparosokat, kétkezi munkával terméket előállító vállalkozókat értem, valamint ilyen foglalkozást űző apa lányát, esetleg özvegyét. A földművesek a földhöz köthető rendszeres gazdasági tevékenységgel foglalkozók, jobbágyok és utódaik. A megművelt, illetve birtokolt föld mérete, valamint a vagyon nagysága alapján a makroszintű vizsgálatok során nem árnyaltam a képet, mivel csak az anyakönyvekre hagyatkozhattam, melyek kategorizálása ebben a tekintetben csak esetleges. A szolgák csoportja alatt a mezőgazdasági napszamosok és idénymunkások mellett az uradalomban és magánháznál szolgálatot tevőket értem, ebbe a kategóriába tartozik a Podmaniczky család szakácsnője, de például az uradalmi juhász is. Az anyakönyvek feldolgozása során ugyanaz a tendencia, hogy a kézműves családok lányai házasságkötés előtt átmenetileg cselédnek álltak, felismerhetővé vált, őket azonban az apjuk foglalkozása alapján kategorizáltam.

1. Keresztszülői kapcsolatok

A komasági viszonyrendszer vizsgálata nem csak antropológiai, néprajzi kérdés, az ilyen jellegű kutatások a társadalomtörténet-írásban is megjelentek. A keresztszülői hálókat vizsgáló történeti munkák között úttörő jellegű Benda Gyula, valamint Tóth Árpád munkássága. Ezek mellett a több olyan társadalomtörténeti tanulmány született, melyek a történelem- és a néprajztudomány határmezsgyéjén állva alkalmazták ezt a megközelítést a társadalom vizsgálata során. A téma interdiszciplináris jellege miatt a keresztszülői kapcsolatokkal

²⁷⁸ Jürgen Schlumbohm: Mikrotörténelem-Makrotörténelem, Gyárfás Edit fordításában in Aetas 15. évf. 4. sz. 2000

foglalkozó történésznek a néprajztudomány eredményeit is fel kell használnia. Ilyen Vidacs Bea 1985-ben *“Komaság és kölcsönösség Szentpéterszegen”* címmel megjelent dolgozata²⁷⁹, vagy Nagy Varga Vera *“Műrokonság, szomszédság, kortársi csoportok, barátság”* című fejezete²⁸⁰ a Magyar Néprajz VIII. kötetében. Benda Gyula a Keszthely társadalmával foglalkozó kutatása során a komasági viszonytal kapcsolatban két hipotetikus kérdést vizsgált. Az egyik arra fókuszált, hogy ezek a kapcsolatok vajon egyoldalúak-e, patrónus-kliens azaz alá- és fölérendelő viszonytal számítanak-e, vagy esetleg a kölcsönösség is jellemzi ezt a viszonyrendszert? Arra a megállapításra jutott, hogy mindkét kapcsolattípus jelen lehet egy közösségben. A másik általa feltett kérdés, hogy vajon a komasági, keresztszülői viszony egy folyamatosan változó kapcsolatrendszer volt-e, tehát bizonyos időszakokban mást és mást jelentett a közösség számára? Céloom Benda Gyula felvetésein keresztül megvizsgálni az aszódi evangélikus közösséget. Azonban az egyik kérdésfeltevést részben módosítanám. A kapcsolattípus időbeni változásának vizsgálatát jelen dolgozat során nem tartom indokoltnak, mivel az aszódi lelkész vitájához igazodva egy viszonylag rövid időszakaszra fókuszálok. Jelen esetben sokkal indokoltabbnak tartom annak vizsgálatát, hogy vajon a társadalom különböző csoportjai számára mást és mást jelent-e a keresztszülői kapcsolat a közösségbe való beilleszkedés, kapcsolatépítés szempontjából? Vajon az egyes csoportok eltérően „használták”, építették ki ezeket a kapcsolatokat? A népszerű keresztszülők vizsgálata azért fontos, mert szeretnék egy presztízshierarchia-rendszert felállítani, hogy lássuk, kik lehetek a közösség elismert tagjai. Az ő szerepük minden bizonnyal a lelkész ügye kapcsán is meghatározó volt. Mindezek mellett természetesen az is cél, hogy globálisan lássuk az aszódi evangélikus közösség kapcsolatépítési mechanizmusait. A premodern korban, az ember életét alapvetően határozta meg a rendi státusza, tehát hogy jobbágnak vagy nemesnek született-e, esetleg nyert-e városi polgárjogot. Aszód nem volt szabad királyi város, tehát jogi értelemben lakosai nem voltak polgárok, a lakosai így vagy jobbágnak, vagy nemesnek számítottak. A rendi kategória mellett az egyén életének minden szegmensét annak a közösségnek az értékrendje határozta meg, melyben élt. Egy 19. századi jobbágy jogállású mezővárosi vagy falusi ember életében az egyik legfontosabb dolog az volt, hogy az adott közösség befogadja és annak értékei szerint éljen. A népi társadalomban minden egyén egyszerre cselekedett és ellenőrzött is, melynek eszköze a közvélemény volt.²⁸¹ A csoport belső rendje, az ott kialakult szokások arra voltak

²⁷⁹ Vidacs Bea: *Komaság és kölcsönösség Szentpéterszegen* in *Etnographia*, a Magyar Néprajzi Társaság értesítője 96. évfolyam, 1985 509-529. o.

²⁸⁰ Sárkány Miklós-Szilágyi Mihály szerk. *Magyar Néprajz nyolc kötetben*, VIII.- Társadalom, 2000, Akadémia Kiadó, Budapest, 2000

²⁸¹ Tárkány Szücs Ernő: *Magyar jogi népszokások*, Akadémia Kiadó, Budapest, 2003. 200.o

hivatottak, hogy segítségükkel a csoport tagjait közös erővel védelmezzék, oltalmazzák azok életét, testi épségét, becsületét, erkölcsét, vagyonát, a normák megsértése esetében azonban akár az egyént ezektől meg is foszthatták.²⁸² A közösség által az egyénre erőltetett normakövetési kényszer fő funkciója tehát a közösség védelme volt, ennek oka a kiszolgáltatottságból fakadó egymásrautaltság volt. Ennek a szemléletnek az ismeretében tudjuk helyesen értelmezni és megítélni a 19. századi aszódi lakosok életét, döntéseiket és ebből adódóan a kapcsolataikat is, hiszen a társadalmi státuszt erőteljesen meghatározta az, hogy az egyén, és a családja mennyire hatékonyan tudtak beépülni az adott közösségbe, illetve működni abban. A keresztszülői kapcsolat a Magyar Néprajzi Lexikon szerint egy kötelezettségekkel járó kötődés, mely felkérésen, a felkérés elfogadásán, és az egyházi szertartáson való megjelenéssel kezdődik. A kötelezettségek mind komája, mind keresztyermeke irányába életbe lépnek ekkor. Ezek közé a kötelezettségek közé tartozik a gyámkodás a gyermek felett annak elárvulása esetén. A keresztszülői kapcsolat lehet kölcsönös is, egy gyermeknek lehet sok keresztszülője is, ez vidékenként változó. A keresztszülők sokszor házaspárok vagy jegyespárok. A katolikus vallás szerint például a kereszteleés a gyermek megváltása az ördögtől, „lélekvtáltás”, mindenestre ekkor válik a keresztyény közösség teljes értékű tagjává a gyermek, akinek erkölcsi neveléséért is felelős a keresztszülője. A római katolikusoknak 1720-tól tiltva volt, hogy egyedülállók keresztszülők legyenek, vagy a gyermeknek több keresztszülője legyen, de a protestánsoknál ezek a szokások a 20. századig jellemzőek voltak. A keresztszülői kötelességek a római katolikusoknál sokszor a keresztyermekek esküvőjéig tartottak, azonban a protestánsoknál csak a konfirmációig.²⁸³ Az elméleti áttekintés után néhány szót ejtenék a módszertanról, majd statisztikákkal szemléltetném az aszódi keresztszülői kapcsolatok néhány fontos jellemzőjét. Fő forrásaim az aszódi evangélikus gyülekezet anyakönyvei, melyeket 1813-tól 1863-ig rögzítettem adatbázisba. Jelenleg 4602 fő szerepel az adatbázisomban, közülük 1850-en vállaltak keresztszülői szerepet, vizsgálatom rájuk koncentrált. A Microsoft Access adatbázis lehetőséget ad a táblák összekötésével adatokat összekapcsolva szűrések végzésére, így egy táblázatkezelő programmal szemben összetettebb kérdésekre is képes választ adni. Az egyének külön táblával rendelkeznek, melyhez személyes adataik tartoznak. Az egyének kapcsolatuk típusai szerint vannak összekötve, így könnyíti meg az adatbázis az egyének és családok szintjén történő mikrojellegű vizsgálatokat. Adatbázisomban a vizsgált időszakban 1813-63 között 2290 születés, és 1850 keresztszülő szerepel. Ha a megkeresztelt

²⁸² Tárkány-Szűcs Ernő 2003. 201.o

²⁸³ Magyar Néprajzi Lexikon, Akadémia Kiadó, 1977-1982. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/index.html> (2019.10.5)

gyermek számát nézzük, akkor 837 olyan keresztszülőt találunk, aki egy gyermek keresztszülője, összesen a vizsgált időszakban. 1545 olyan keresztszülő van, akik legalább öt gyereknél vállalt keresztszülői tisztséget. 5-10 közötti megkeresztelt gyereke 201 szülőnek van, 10-nél több keresztgyereke pedig 195 keresztszülőnek van. Azonban, ahogy Tóth Árpád rávilágított, érdemes a megkeresztelt gyerekek száma mellett a családok számát is figyelembe venni az arányok vizsgálatánál, de ami még fontosabb, a népszerű keresztszülők kiválasztásánál. Ennek az az oka, hogy a gyermekek száma félrevezető lehet, hiszen emögött demográfiai okok rejlenek, kevés, de sokgyerekes családnak keresztszülői tisztséget vállaló egyén hasonló számokat mutathat ilyen tekintetben, mint az, aki sok, de átlagos vagy kevesebb gyerekekkel rendelkező családhoz járt vissza keresztszülőnek²⁸⁴ 1813-1863 között. Átlagban 2,6 családnál vállalt ilyen jellegű elköteleződést egy keresztszülő. Az 1850-ből 968-an azonban csak egy családból rendelkeztek keresztgyerekekkel, illetve keresztgyerekekkel. 321 olyan keresztszülőt találtunk Aszódon, aki legalább öt családnál vállalta el a tisztséget. 252 keresztszülő köteleződött el 5-10 létszámú családnak. Látható, hogy a keresztszülők 45%-a egyszer vesz részt keresztelőn keresztszülőként, illetve több mint a fele csak egy családnál keresztszülő, akkor is, ha esetleg egynél több keresztgyereke is volt. Ők csak alkalmanként, sokszor csak az aktuális keresztelő kapcsán jelentek meg az anyakönyvekben, ezért feltételezhető, hogy vagy nem voltak helybéliek, vagy csak rövidebb ideig tartózkodtak a városban. Kiugró azoknak a száma, akik 2-5 gyermek keresztszülei voltak, azonban láthatjuk, hogy ők nem feltétlenül ennyi családnál voltak keresztszülők. Sokan közülük feltételezhetően ahhoz a 968 személyhez tartoznak, akiket egy családhoz hívtak keresztszülőként. Egy családban átlagosan 2,75 gyerek született, azonban ez az adat félrevezető lehet, mivel az adatbázisba csak a helyben keresztelt gyerekek kerültek bele, így sok, átmenetileg helyben élő család csökkentheti az átlagot. Az 5-10 közötti családdal komasági kapcsolatban állók, és az ilyen létszámú gyermek keresztszüleiként szereplők már kevesebben voltak, és arányuk is közel állt egymáshoz, azonban ez nem jelenti azt, hogy megfeleltethetők lennének egymásnak. A 10-nél nagyobb létszámú családhoz komaként kötődők aránya már a közösség egy igen kis részét jelentette, sokkal kevesebben voltak, mint azok, akik ennyi gyermek keresztszülei. A látható különbség megerősített abban, hogy a családok száma alapján érdemes a keresztszülőket vizsgálni az aszódi evangélikusok esetében. A vizsgált időszakban az aszódi evangélikus

²⁸⁴ Tóth Árpád: Patronátus a késő rendi városi társadalomban – a városi evangélikus közösség szerkezete a komaság tükrében in Gyulay Éva szerk. : Úr és szolga a történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok. In Memoriam Vári András (1953–2011) Miskolc 2014. 81.o

gyermekek keresztszüleinek 67,7%-a nő, és 32,3%-a férfi volt. Úgy tűnik, hogy nem volt jellemző házastársakat hívni keresztszülőnek, elsősorban inkább a nőket volt szokás felkérni erre a szerepre. Keresztszülőnek jellemzően egyedülállókat is hívtak. A nők esetében az özvegyek és a hajadonok is jellemzőek voltak, ám a férfi keresztszülők esetében, ha nem házas emberről beszélünk, akkor özvegy gyakrabban fordult elő, mint legény.

Családnál	Ennyi családnál keresztszülő	arány	Ennyi gyermeknél keresztszülő	arány
10 felett	69	3,70%	195	10,50%
5-10 között	252	13,60%	201	10,90%
5 alatt	321	17,40%	1545	83,50%
1	968	52,30%	837	45,20%

31. ábra: A keresztszülők számának megoszlása

Mint a fejezet elején említettem, céljaim közé tartozik a népszerű keresztszülők rangsorolása és bemutatása. Benda Gyula a legnépszerűbb keresztszülőket a keresztelt gyermekek száma alapján határozta meg. Az ő Keszthellyel kapcsolatos vizsgálatában jellemző, hogy ezek az emberek több, mint 100 keresztyermekkel rendelkeznek, de egy esetben egy egész életpálya eredményeképpen 267 keresztyermekkel büszkélkedhet egy igen népszerű keresztszülőpár, egy pék és a felesége.²⁸⁵ Tóth Árpád Pozsonnyal kapcsolatos vizsgálata mást mutat. Az általa vizsgált város evangélikusainál a 40-50 keresztyermek már soknak számít, ő a kapcsolatok jellege miatt javasolja, hogy azt érdemes vizsgálni, hogy az adott keresztszülő hány családdal ápol ilyen jellegű kapcsolatot.²⁸⁶ Mint már a korábbiakban felvezettem, Aszódon demográfiai okokból érdekesebb a családokat vizsgálni, azonban a legtöbb családdal kapcsolatban álló keresztszülők logikusan több gyermeknek lehetnek keresztszülei, tehát bizonyos szintű átfedésre is számíthatunk. Aszód esetében, mint láthattuk, a legtöbb családdal kapcsolatban álló keresztszülők esetében 10-15 család már soknak számít.

Név	Foglalkozás csoport	Családok száma	Keresztyerekei száma
Medveczky Judit	földműves	21	57
Dobayné Nagy Judit 2	földműves	30	49
Datsiné (özv Benkóné) Kermek Anna	földműves	27	41
Fabri János	kézműves	25	40
Sprösfer Pál	kézműves	23	75

²⁸⁵ Benda Gyula 2002. 5.o

²⁸⁶ Tóth Árpád 2014, 81.o

Benkóné Chudjik Anna	földműves	23	37
Lipták Judit	földműves	22	33
Nemeczné (Özv. Vajdáné) Nagy Erzsébet	földműves	22	33
Taszáné Chudjik Judit	földműves	22	32
Sztriskóné Benkó Anna	földműves	22	31
Drozsik Dániel	kézműves	21	43
Hrentsjárné Csobán Mária	földműves	20	32
Chudjik Márton	földműves	19	43
Drozsikné Javornyik Mária	kézműves	19	43
Dudasné (Kaszay) Anna	kézműves	17	47
Ondrik Judit	földműves	17	32
Sztriskó Erzsébet	földműves	17	31
Csobán Judit	földműves	16	40
Szikoráné Hrentsjár Mária	földműves	16	28
Lipták Katalin 2	földműves	16	26
Lenkovitsné Koros Mária	kézműves	16	26
Pataky Mária	földműves	16	22
Szanta Judit	kézműves	16	20
Buzalka János	kézműves	15	41
Krizsanné Csobán Anna	földműves	15	20
Benkóné Masznyik Judit	földműves	15	16
Neumanné Baumwets Julianna 2	kézműves	14	28
Lenkovits Dániel	kézműves	14	25
Faskáné Buzalka Zsuzsanna	kézműves	14	25
Dobayné Nagy Judit	földműves	14	19
Bobályné Chudjik Judit 2	földműves	14	16
Buzalkáné Csesznok Terézia	kézműves	13	39
Blazy Mátyás	kézműves	13	29
Krieg János	kézműves	13	25

Név	Foglalkozáscsoport	Családok száma	Keresztgyerekei száma
Medveczky Judit	földműves	21	57
Dobayné Nagy Judit 2	földműves	30	49
Datsiné (özv Benkóné) Kermek Anna	földműves	27	41
Fabri János	kézműves	25	40
Sprösfer Pál	kézműves	23	75
Benkóné Chudjik Anna	földműves	23	37
Lipták Judit	földműves	22	33
Nemeczné (Özv. Vajdáné) Nagy Erzsébet	földműves	22	33
Taszáné Chudjik Judit	földműves	22	32
Sztriskóné Benkó Anna	földműves	22	31
Drozsik Dániel	kézműves	21	43
Hrentsjárné Csobán Mária	földműves	20	32
Chudjik Márton	földműves	19	43
Drozsikné Javornyik Mária	kézműves	19	43
Dudasné (Kaszay) Anna	kézműves	17	47
Ondrik Judit	földműves	17	32
Sztriskó Erzsébet	földműves	17	31
Csobán Judit	földműves	16	40
Szikoráné Hrentsjár Mária	földműves	16	28
Lipták Katalin 2	földműves	16	26
Lenkovitsné Koros Mária	kézműves	16	26
Pataky Mária	földműves	16	22
Szanta Judit	kézműves	16	20
Buzalka János	kézműves	15	41
Krizsanné Csobán Anna	földműves	15	20
Benkóné Masznyik Judit	földműves	15	16
Neumanné Baumwets Julianna 2	kézműves	14	28
Lenkovits Dániel	kézműves	14	25
Faskáné Buzalka Zsuzsanna	kézműves	14	25
Dobayné Nagy Judit	földműves	14	19
Bobályné Chudjik Judit 2	földműves	14	16
Buzalkáné Csesznok Terézia	kézműves	13	39
Blazy Mátyás	kézműves	13	29
Krieg János	kézműves	13	25

32. ábra

Negyvenhatan voltak, akik 11-15 közötti család gyermekeinek voltak a keresztszülei, 12-en voltak, akik 16-20 családtól kaptak és fogadtak el ilyen jellegű felkérést, és 10-en húsznál több családdal voltak keresztszülői viszonyban, ebből is csak hárman vállalták a tisztséget 25-nél több családnak. A legtöbb keresztyermekkel, 75-el Spröfser Pál rendelkezett, aki kézműves, és a legtöbb esetben céhtársai gyermekeinek volt a keresztapja, ez az ő esetében 23 családot jelentett. A keresztszülők száma alapján történő rangsorolásban a második helyen azonban Dobayné Nagy Judit²⁸⁷ volt, ő volt az, aki a legtöbb családnál vállalt keresztanyaságot. Ugyanis 30 ilyen család volt. A harmadik Dudasné Kaszay Anna kézműves feleség, aki azonban már csak 17 családdal ápolt ilyen jellegű kapcsolatot. Az összehasonlítás azonban nehézkes, hiszen Pozsony az általam vizsgált időszakban 21-43.000 közötti népességszámmal rendelkezett, és a vizsgált időszak alatt nagy létszámnövekedés is jellemezte²⁸⁸, míg Keszthely becsült népessége pedig az 1840-es években 5140-6425 volt²⁸⁹, Aszód pedig 2560 fős 1851-ben Fényes Elek leírása szerint.²⁹⁰ Tehát a kapcsolatépítési lehetőségek mindenképpen máshogy alakulhattak, egy 2500 fős településen más számít széles kapcsolati hálónak, mint egy 6000 fős, vagy egy négyszer akkora településen. Például 267 gyermek megkeresztelése, még ha egy egész életpálya alatt történik is, közel áll az 1851-es aszódi lakosság 10%-ához. A legnépszerűbb aszódi keresztszülők bemutatásának a lakosság demográfiai viszonyainak figyelembevételével kell megvalósulnia.

Az 1813-1853 között 10-nél több családnál keresztszülőiséget vállaló aszódi evangélikusok 68-an voltak. Közülük 17, azaz 25% a férfi, és 51, azaz 75% a nő, tehát a legnépszerűbb keresztszülőkre is jellemző a már megállapított tendencia, miszerint nem volt szokás házaspárokat felkérni keresztszülőnek, a házaspárok tagjait külön is felkérték, valamint a nők népszerűbb keresztszülők voltak. Azonban feltételezhető, hogyha házaspárok tagjait külön kérték fel, magát a párt keresztszülőnek tekintették. A 68 legnépszerűbb keresztszülő között 7 párt találunk. Az anyakönyvek keresztelési adatai szerint nem minden esetben vállalták egyszerre a tisztséget. Fabri János kézműves összesen 40 alkalommal volt keresztapja 19 családnál, felesége, Mária 19 alkalommal vállalta a keresztanyaságot, 11 családnak. Ők 16

²⁸⁷ A név ilyen formában a könnyebb azonosítás céljából jelenik meg a dolgozatban, egy általam kialakított formula. Az anyakönyvekben nem fordul elő a -né kifejezés, az anyakönyvi formula pl.: Nagy Judit, Dobay János felesége

²⁸⁸ Tóth Árpád: Polgári Stratégiák, Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780-1848 között, Kalligram 2009. 27.o

²⁸⁹ Benda 2008 106. oldal

²⁹⁰ Fényes Elek, 1851. „Aszód” <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyves/> (2017.9.14)

gyermeknek voltak közös keresztszülei. Drozsik Dániel szabó és felesége 43 alkalommal vállalt keresztapaságot, de együtt csak 27 alkalommal voltak keresztszülőpár. Buzalka János kézműves és felesége, Csesznok Terézia is 27-szer vállaltak keresztszülőiséget közösen, János 41 keresztgyermekkel, Terézia 39-el rendelkezett. Faska Sámuel kézműves és felesége, Terézia csak hat alkalommal alkotott keresztszülőpárt, pedig a férj 23 alkalommal, a feleség pedig 25 alkalommal tartott keresztvíz alá aszódi evangélikus gyereket. Jankovits Pál csizmadia 29 alkalommal keresztszülősködött helyben az anyakönyvek szerint, azonban csak 19 esetben tette ezt feleségével párban. Jankovitsné Fabri Julianna 23 alkalommal vált keresztszülővé, ő tehát csak négy esetben keresztelt a férje nélkül. Mindketten 12 szülőpár komái voltak. Láthatjuk, hogy a népszerű keresztszülők között a kézművesekre volt inkább jellemző a párban keresztelés, hiszen a 68 népszerűbb keresztszülő között csak ők keresztszülősködtek több alkalommal együtt, illetve csak ebből a foglalkozáscsoportból találtunk példát arra, hogy a férj és a feleség is bekerült a legnépszerűbbek közé. A 68 ember között 51 földművest és 18 kézművest találunk. Nem volt közöttük szellemi foglalkozású vagy birtokos. Sem a város birtokosait, sem a tanítót, lelkészt, tanárt nem volt szokás felkérni keresztszülőnek, legalábbis az ilyen alkalmak száma nem kimagasló. Azonban Koren Istvánnak, az aszódi latin iskola tanárának a feleségét megtalálhatjuk a népszerű keresztszülők között. Neumann Julianna helyi kézművescsaládból származott, férjhezmenetele előtt évekkal meghalt az édesapja, családfő nélkül a család kapcsolatai is megváltozhattak, ám ennek ellenére népszerű keresztszülőisége valószínűleg nem csak férje státuszából ered. Neumann Julianna 1843-ban született Aszódon. Férje, Koren István latin iskolai tanár 1805-ben született Domonyban. Koren Istvánt 1833-ban hívták meg szülőfaluja közelébe Aszódra a latin iskolába tanítani. 1836-ban vette feleségül Neumann Juliannát. Az életrajzi adatokból tudjuk, hogy 5 gyermekük született. 1837-ben Emília, majd 1839-ben István, 1841-ben Lujza, 1845-ben Pál, majd 1847-ben Julianna. Ám az aszódi anyakönyvekben Pált nem találtam meg, talán máshol keresztelték, valamint kiderült, hogy 1843-ban született a tanárnak és a feleségének egy, az anyja után Juliannának nevezett lánya, aki valószínűleg meghalhatott, ezért kapta a később született másik lány ugyanezt a nevet. A Koren gyerekek keresztszülei Szokol Pál, Weisz István és felesége, Jozefa, valamint egy alkalommal Cancrinyi Terézia és Spröfser Pál voltak. Ők mind helyi kereskedők és kézművesek, tehát feltételezhetően Julianna régi kapcsolatai, esetleg a család hagyományai indokolták a választást. Korenné Neumann Julianna 1826-tól 1852-ig fogadta el a keresztszülőiségre vonatkozó felkéréseket. A család egyébként négy évvel a feleség utolsó keresztelése után, a dolgozatom középpontjában álló konfliktusnak és az iskola ideiglenes ellehetetlenülésének köszönhetően elhagyta a várost. Az évszámokból kitűnik, hogy Neumann

Juliannát házassága előtt is hívták keresztszülőnek. Sőt, 13 olyan keresztelőt találunk, ahol férjhez menetele előtt volt keresztanya. Házassága után ugyanazok az emberek hívták meg, akik előtte, tehát kizárhatjuk, hogy férje státusza hatott volna a komasági kapcsolataira.

Koren István feleségének, Neumann Juliannának keresztszülőségei		
Keresztelés időpontja	Gyermek neve	Apja neve
1826.11.1	Straub Zsuzsanna	Straub János
1827.8.2	Elinger Mária Magdaléna	Elinger Sámuel
1829.10.31	Lang Julianna	Lang Henrik
1829.7.31	Hugyecz Terézia	Hugyecz János 3
1833.5.27	Weisz Pál	Weisz Jakab
1834.10.13	Königer Barbara Anna	Königer Sámuel
1835.4.11	Pfahl Frigyes Augustus	Pfahl Ágoston
1837.11.16	Königer Emília Friderika	Königer Sámuel
1837.3.4	Pfahl Eduard	Pfahl Ágoston
1838.8.24	Graner Károly	Graner János
1839.5.9	Königer Lajos	Königer Sámuel
1843.2.23	Königer Sámuel ifj	Königer Sámuel
1844.7.3	Schellhorn Ludovica Francisca	Schellhorn Lajos
1847.10.7	Weisz Sándor	Weisz István
1847.8.27	Königer Anna Zsuzsanna	Königer Sámuel
1852.12.30	Portier Gyula (Julius)	Portier Lajos
1852.7.8	Königer Vilmos István	Königer Sámuel

33. ábra: Koren István feleségének keresztszülőségei

A Straub János szabó, Elinger János cipész, Lang Henrik kereskedő, Weisz Jakab kereskedő, Königer Sámuel, Schellhorn Lajos, Portier Lajos hívták meg a leggyakrabban keresztanyának. Tehát ebből megállapíthatjuk, hogy keresztszülői kapcsolati hálója egy régi, megszokott mechanizmus szerint működött tovább, házasságától függetlenül.

Kermek Anna földművelő is igen népszerű keresztszülő volt. Kétszer házasodott, Benkó Márton, majd Datsi Márton felesége volt, utóbbihoz 1843-ban, 53 éves korában ment hozzá. 1829-ben hívták meg először keresztanyának a városban, összesen 41 alkalommal keresztszülősködött, 27 házaspár gyermekének volt a keresztanyja. 1838-ig szinte minden évben hívták őt keresztanyának, egy alkalommal Chudjik Márton bíró is. Második házassága után két alkalommal vállalt még keresztszülői kötelet, 53 illetve 60 éves korában. Az, hogy 53 évesen is meghívták keresztszülőnek, illetve hogy keresztgyerekeinek a száma kimagasló volt, valamint hogy a bírónak is komasasszonya volt, magas társadalmi presztízst sejtet a földművesek körében. Ez valószínűleg összeköthető az első férje személyével, hiszen az ő

feleségeként volt aktív keresztszülő. Benkó Mártonról, az első férje egytelkes gazda volt, ami viszonylagos jómódra utalhat a földművesek között, ha figyelembe vesszük, hogy a legtöbb földműves vagy fél- és negyedtelkesként, vagy zsellérként volt feltüntetve a forrásokban. Második férje vagyonáról 1859-es hagyatéki leltára tanúskodik, eszerint egy 150 koronát érő parasztháza és fél telke volt, emellett szőlőt és haszonállatokat bírt, vagyona 1057 koronányi volt halálakor. Kermek Anna gyermekei keresztszülőjének egy kézműves feleségét, Sziller Mihályné Erzsébetet és Nagy Györgyöt kérte fel. Tehát a népszerű keresztszülő nem hívta vissza az őt komának felkérő szülőket gyermekei keresztelésére.

Dobayné Nagy Judit Dobay János féltelkes gazda felesége volt. A férje és az ő családja is az 1790-es évektől szerepelt az aszódi evangélikus anyakönyvekben. Gyermekei 1821-26 között születtek. Őt 1815-től egészen 1843-ig hívták keresztszülőnek. Harminc család gyerekeit tartotta keresztvíz alá. Mindannyian földművesek voltak. A legtöbb alkalommal kérték fel keresztszülőnek: Balázs István, Chudjik András és János, Dobay János, aki feltehetően férje rokona, Harajka Márton, Matus András, Szikora Mátyás, Michaliczky András. Ezek a családok az anyakönyvek tanúsága szerint az elmúlt évtizedben is a városban éltek. Dobay János felesége, Nagy Judit azonban a Kuzma és a Kermek, valamint a Paschkó családot hívta meg gyermekei keresztszüleinek.

Blázy Mátyás szabó, és felesége, Blázyné Keller Zsuzsanna már a kézművesek csoportját képviselték. A Blázy család az 1760-as években telepedett le Aszódon. Gyermekeik 1806-1807-ben, majd 1820-ban és 1822-ben születnek. Blázy Mátyás 1821-24 között a szabókat és szűcsöket tömörtő céh mestere volt. Egyik lányukat Szombathy János nevű Szatmár-megyei nemeshez adták feleségül. Mátyást 1814-1848 között kérték fel keresztszülőnek, 29 alkalommal, folyamatosan, szinte minden évben, évente többször is. Ugyanez volt a helyzet a feleségével, aki azonban csak 1844-ig volt ilyen tekintetben aktív. A családok, akik kereszteni hívták őket kézműves családok voltak. Prém János kézműves 6 gyermekéhez hívta meg a szabót 1826-1838 között, Jungmann János szabó, aki 1843-ban céhmester volt, 2 alkalommal, 1843-ban és 1844-ben kérte fel keresztszülőnek elődjét. A varga foglalkozású Fábri János, az Intiby János és Sipka János nevű szűcsök is több alkalommal kérték fel keresztszülőnek a szabót. A kétgyerekes Blázy család azonban gyermekei keresztelőjére nem hívta vissza keresztszülőnek az őt meghívó kézművestársait. Gyermekei keresztszülei minden alkalommal Krieg János kézműves, aki szintén a népszerű keresztszülők között szerepel, 25 gyermek keresztapja volt, 11 családból. Krieg János pontos foglalkozását nem tudjuk, az anyakönyvek csak annyit árulnak el róla, hogy kézműves volt, és a fennmaradt szabó és szűcs kézműves céh névsoraiban nem

található meg a neve. Az 1828-as összeírásban szerepel egy hasonló vezetéknevű pék, elképzelhető, hogy róla van szó. A családok, akik keresztelni hívták Krieg Jánost, egy kivétellel kézművescsaládok voltak, azonban Krieg János egy korosztállyal idősebb a vizsgált családoknál, az ő aktív életszakasza a korábbi anyakönyvekben található, melyek tanulsága szerint 1796-1804 között született gyermekeihez a Hintermann és a Rauch házaspárt kérte fel keresztszülőnek. Ezek a családok az általam jelenleg vizsgált idősokra elvándoroltak a városból. Az adatokból megállapíthatjuk, hogy a Krieg házaspár részéről sem volt kölcsönös a komaság a Blázy családdal.

A már említett Drozsik Dániel szabó, 1834-39 között volt céhmester. Első felesége Drozsikné Javornyik Mária 1813-1843 között, míg férje 1815-1856 között vállalt keresztszülőiséget. Ekkor Valent György földműves, Jankovits Pál és Szelecsény János csizmadiák, valamint Kuzma Márton kovács és Csepela János voltak azok a családfők, akik több alkalommal is keresztszülőnek kérték fel a párt. Ők azonban 1811-től, első gyermekük, Julianna születésétől folyamatosan a rézműves Weisz Jakabot, Kuras Mihály kalapost és Kermetzky János szűcsöt kérték fel keresztelni. Azonban 1847-től ismét megváltozott Drozsik Dániel kapcsolati hálója. Valószínűleg ekkoriban nősült újra, az esküvő pontos dátumát azonban nem találtam meg az anyakönyvekben. Második felesége, Drozsikné Kovács Mária 1848-ban szült először. Ekkor már Kovács Katalin, Schramko János csizmadia, Sipka János szűcs, Szűdy József és Heitmann András szabók azok a személyek, akik keresztszülőnek hívták a szabót és új feleségét, és ezek a keresztszülői kapcsolatok már kölcsönösök lesznek, ugyanis Drozsik Dániel és Kovács Mária gyermekei neve mellett szintén ezeket a neveket találhatjuk meg az anyakönyvekben. Fiuk Sámuel a városban maradt, egy asztalos lányát vette feleségül, Némedy Viktóriát. Őt csak 9 alkalommal kérték fel keresztszülőnek a vizsgált időszakban, 1831-ben kérték fel először a és 1850-ben hívták utoljára keresztapának. Kézművesek kérték fel, a Kaderják, Seitleben, Závodny és Kuzma család. Ő és felesége pedig a Machats és a Jozeffy, valamint a Blázy család tagjait hívták meg komának, ők szintén kézművesek voltak. Tehát a keresztszülők visszahívása sem az apa, sem fia esetében nem volt jellemző magatartás.

A népszerű keresztszülők vizsgálatánál feltűnő, hogy a keresztszülői meghívás viszonzása nem volt jellemző. Koren István felesége, a volt képfestő lánya, Neumann Julianna esetében tűnik ki, hogy házassága sem befolyásolta kapcsolati hálóját, mely úgy tűnik, egy szabályszerűség mentén kialakított rendszer szerint működött. Ezek alapján a példák alapján feltételezem, hogy az egyes foglalkozáscsoportok magatartása különbözött a komaválasztási stratégia terén, például azért, mert eltértek a motivációik. Ennek feltárásához tehát külön vizsgálom az általam

kialakított foglalkozáscsoportok magatartását. A kézművesekkel kezdem a csoportok bemutatását, mivel ennek a csoportnak a magatartása már a népszerű keresztszülők vizsgálatakor kitűnt. Néhány aszódi kézműves család keresztszülői kapcsolatait táblázatba foglaltam, hogy szemléltessem, hogyan alakultak ezek a viszonyok. Fényes Elek szerint 1851-ben 98 kézműves (családfő) élt a városban. Ezért kiválasztottam 10 kézműves családfőt. Vannak köztük népszerű keresztszülők, de átlagos méretű kapcsolatrendszerrel bírók is. A táblázatban a követhetőség kedvéért a családfők neveit tüntettem fel, de valójában több esetben a feleséget, vagy magát a házaspárt kérték fel keresztelni.

Az aszódi kézműves és kereskedőcsaládok keresztszülői kapcsolatainak alakulása		
Családfő	Akiket felkér keresztszülőnek	Akik felkérnek keresztszülőnek
Buzalka János	Horváth Antal, Krieg János, Sziller Mihály, Blázy Mátyás és Márton	Bentsok András, Csepela János, Dusek János, Kuzma Márton
Bentsok András	Horváth Antal, Krieg János, Buzalka János	Kuzma Márton
Elephant József	Kaszay Márton, Machats János, Olasz István, Javornyik János	Machats János, Kaszay Márton, Pataky István
Lang Henrik	Koren István (tanár), Ode Vilmos	Némedy János, Biller Ferdinánd, Valent János, Staub Frigyes
Czechmeister Frigyes	nemes Mikljan Pál, Paraszka János, Intiby György,	Holkó János, nemes Mikljan Pál
Sziller András	Kermetzky János, Kóniger Sámuel, Faska Samu, Szúdy József	Dér Márton
Jankovits Pál	Némedy János, Drozsik Sámuel, Dudás János, Kaszay Pál	Némedy Sándor, Straub János, Farkas János, Pokorny Jonatán
Hegedűs Zsigmond	Mikljan János, Kaderják Mihály, Schramkó Mihály	Kaderják Mihály

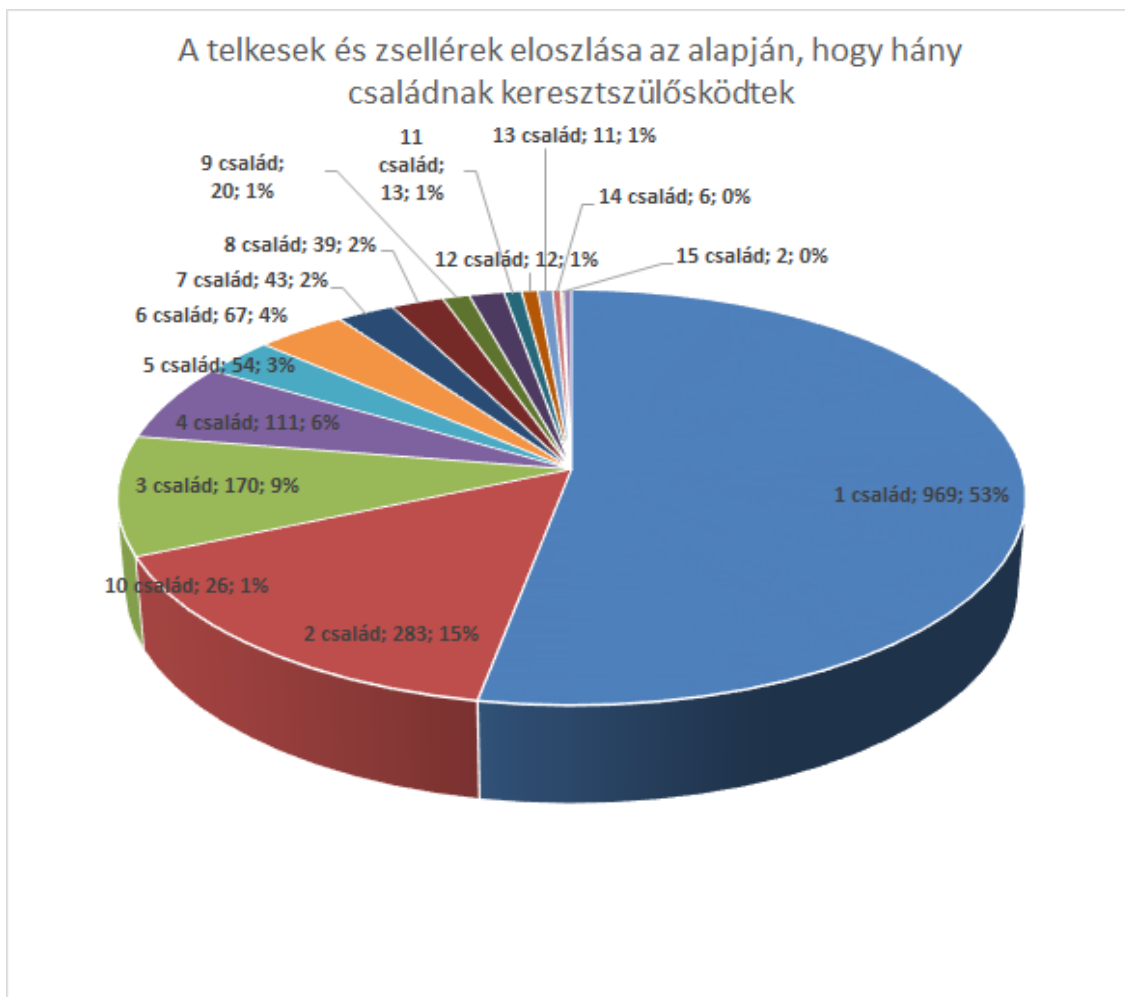
Sipka János	Mikulás Dániel (lelkész), Takács Pál (tanító), Paraszka Mihály	Némedy Sándor, Drozsik Dániel, Paraszka János, Czechmeister Frigyes
Urbán Elek	Holkó János, Faska Sámuel, Kermetzky János,	nemes Dedinszky Sámuel, Seitleben Dániel

34. ábra: Az aszódi kézművesek keresztszülői viszonyai

A táblázat szemlélteti számunkra, hogy a keresztszülő visszahívása nem volt jellemző az aszódi evangélikus kézművesek körében. Csupán Czechmeister Frigyes és Jankovits Pál esetében van 1-1 keresztszülő, akivel kölcsönös volt a viszony. Feltételezhető, hogy nem beszélhetünk patrónus-kliens viszonyról ebben az 406 esetben, bár a kézművesek csoportján belül is jellemző volt egyfajta hierarchia. Az általam kialakított csoportoknak eredetileg szerettem volna rendi jelleget is adni, de az aszódi nemesség igen heterogén volt, ezért önállóan nem vizsgálom őket, de egy-egy csoporton belül szeretném szemléltetni a magatartásukat. A kézművesek között is találhatunk néhány nemesi származású családot. Ilyen például Mikljan Mihály, aki Holkó János egyébként nem nemes kalaposmester gyermekeit tartotta keresztvíz alá, az ő gyerekeinél pedig Kermetzky Mátyás kézműves szerepel keresztapaként. Mikljan Pál szintén nemes, valószínűleg Mihállyal rokon szücs, gyerekeinek keresztapja a Pozsonyból ide települt Czechmeister Frigyes kalapos és Seitleben Dániel, esetükben a kapcsolat kölcsönös. Mikljan Pál Szúdy János szabó gyermekeinek is a keresztapja volt, ez a komasági viszony azonban nem volt kölcsönös. Dely Sándor nemes csizmadia Jozeffy András és Vrana Pál gyerekeinél vállalt keresztszülőiséget, az ő gyerekeit a szintén nemesi származású Dobronay János molnár és Vrana Pál csizmadia tartotta keresztvíz alá. Tehát láthatjuk, hogy a nemesi rangú kézművesek betagozódtak a helyi kézműves társadalomba, és habár előfordul nemesek közötti keresztszülői viszony, nem keresték kizárólag egymás társaságát. Ennek azonban az egyik oka az lehet, hogy kevés nemes kézműves élt helyben, illetve a környéken, így nagyon beszűkítette volna a lehetőségeiket, ha csak nemes rangúakkal lépnek kapcsolatba. Az eredmények szerint úgy tűnik, hogy az aszódi evangélikusoknál kialakult egyfajta sajátos rendszer az ilyen jellegű viszonyok működésére, mely a szűk családbok helyett egy szélesebb kört eredményez, anélkül, hogy mindenki közvetlen kapcsolatban állna egymással, a kézművesek és kereskedők inkább „körbe” keresztelnek, egy nagyobb közösséget alkotva. A helyi evangélikus kézműves közösség azzal a módszerrel próbált minél nagyobb kapcsolati köröket alkotni, hogy a komasági kapcsolatokat mintegy „vetésforgóként” alakította. Így a patrónus-kliens viszonyt esetükben ki is zárhatjuk.

A földművesek vizsgálata kicsit bonyolultabb. Önálló kategória helyett itt mindenki szerepel, aki zsellér vagy telkesgazda, esetleg gazda, földműves címszóval található az anyakönyvekben. Így azonban a gazdasági cselédeket, kapásokat, kocsisokat sem tudtam különválasztani, hiszen a zsellér kategória nem mutatja meg számunkra, hogy milyen tevékenységből élt az illető.

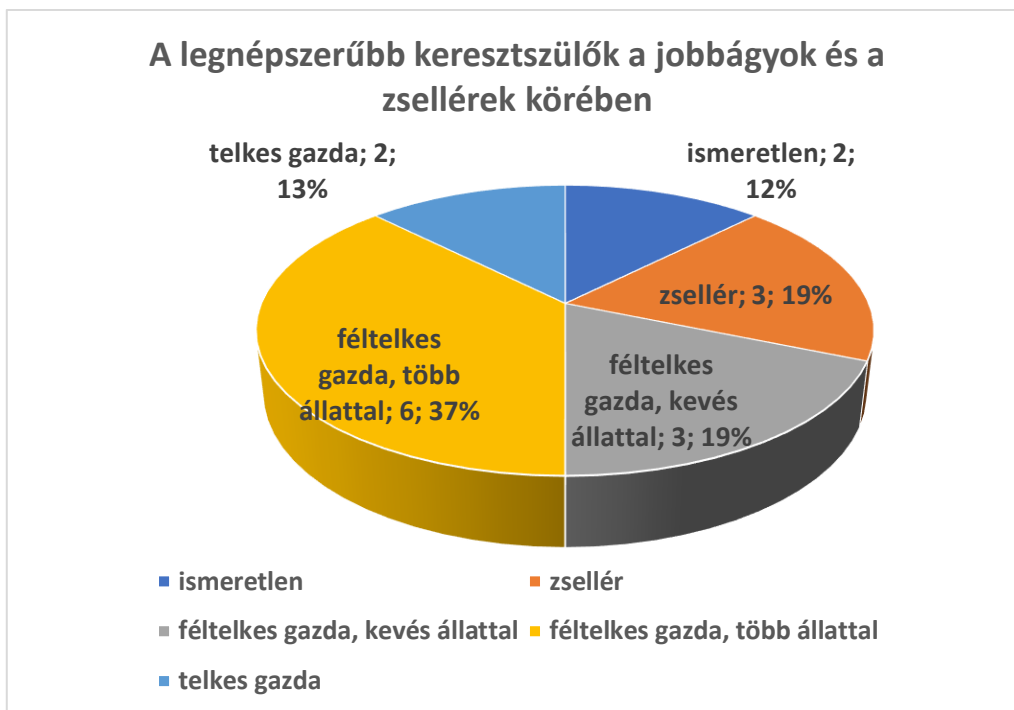
Ennek az az oka, hogy az anyakönyvek a nem különböztetik meg a foglalkozást a vizsgált időtáv egészében, és a premodern időszakban is helytelen lenne állandóként feltüntetni egy-egy állapotot. A vizsgált adatok 1848 személyhez tartoznak. Így az a helyzet állt elő, hogy a legnépszerűbb keresztszülők esetében mutatom be a föld mennyiségét, a gazdasági helyzetet. Aszódon igen kevés föld állt rendelkezésre a főként a 18. században betelepülő földművesek számára. Ezt nagyon jól tükrözik az 1828-as vagyonösszeírás eredményei is, mely szerint az itt élő földműves jobbágyságok (a kézműveseket nem vettem bele a számításba) több, mint a fele 3 holdnyi, vagy annál kisebb birtokon gazdálkodik. 42%-uk még mindig csak a szegényparaszti kategóriába tartozik a föld mérete alapján. A legvagyonosabbak középparasztnak számítanak a maguk 11-40 holdjával. Általában ők is csak 1-1 lovat és marhát tartottak, volt egy kis szőlőjük és esetenként némi aprójószág volt jellemző. Ez a számítás nem lehet teljesen pontos, mivel a pozsonyi mérő mértékegységet használó összeírás eredményeit váltottam át, ez pedig csak egy becslés lehet, melynek alapja, hogy mekkora föld terem adott pozsonyi mérőnyi búzát. Azonban nagyságrendileg jónak kell lennie a számításoknak.

35. ábra: A zsellérek és a gazdák keresztszülősködésének eloszlása

Láthatjuk, hogy az aszódi telkes gazdák és zsellérek 80%-a legfeljebb öt családdal ápolt keresztszülői viszonyt. Az ő kapcsolataik úgy tűnik, szűkebbek voltak, hiszen ennek az igen vegyes képet mutató kategóriának több, mint a fele csak egy családdal ápol ilyen viszonyt.

Nézzük a meg újra a legnépszerűbb keresztszülőket ebben a csoportban, ezúttal diagramon.

36. ábra: A legnépszerűbb keresztszülők helyzetének megoszlása a jobbágyok és a zsellérek körében

Az aszói úrbéresek 62%-a volt házas vagy háznélküli zsellér, 29%-uk volt jobbágy, az úrbéreseknek csupán 5%-a bírt egy egész telekkel, és 23%-uk volt féltelkes gazda, ami a jobbágy kategórián belül 73%-ot jelentett. Bár ezek az eredmények pillanatnyi állapotot, az 1828-as összeírás adatait tükrözik, úgy tűnik, a legnépszerűbb keresztszülők között a féltelkes gazdák (56%) és bizonyos mértékben a telkes gazdák (12%) felülreprezentáltak voltak a város jobbágyságának összetételéhez képest, a zsellérek pedig kisebb arányban jelentek meg a népszerű keresztszülők között, mint amilyen a valós arányuk volt. Azonban a város 4 telkes gazdája közül csak egy jelent meg a legnépszerűbb, azaz több, mint 15 családdal keresztszülői kötelékben lévő családok között.

Talán a földbirtokok mérete közötti nem túl nagy különbség volt az oka annak, hogy nem hangsúlyosan voltak jelen a legnépszerűbb keresztszülők között a módosabb gazdák. Azonban a vagyonnal, pontosabban a földbirtokkal és a vélt vagyoncskával járó presztízs azért megjelenik az arányokban. A szakirodalom szerint a társadalmi presztízst, a tekintélyt az anyagi viszonyok mellett az egyén egyéb tulajdonságai adhatták, mint a megbízhatóság, bölcsesség, és más pozitív személyiségjegyek, melyek a kor értékeihez és a közösség érdekeihez is erősen kapcsolódtak.

Az értelmiségiek a következő csoport, akiknek szeretném bemutatni magatartását és feltételezett motivációit. Aszódon meglehetősen sok értelmiségi élt, ez összefügg a város fejlettségi szintjével, mely abból ered, hogy a Podmaniczky család uradalmi központja volt, mely nem csak gazdaságilag, de szellemileg is kihatott a városra, erre nagyon jó példa az evangélikus középiskola alapítása, mely szemlélteti számunkra, hogy a főúri család egyfajta kisebb egyházi-szellemi központnak is tekintette a várost. Az itt élő értelmiségiek egy része azonban közvetlenül kötődött a családhoz, egy-egy ágának tisztartói, gyermekeik nevelői gyarapítják a helyi szellemi foglalkozásuk számát. Az alábbi táblázaton szemléltetem az Aszódon élő értelmiségiek keresztszülői kapcsolatait.

Értelmiségiek		
Név	Akiknek keresztel	Akik nekik keresztelnek
nemes Roykó Lajos (ügyvéd majd táblabíró)	Freytagh József (orvos), Cuncius Károly (selmecbányai líceum tanára)	Clark Ádám, báró Prónay Zsófia, báró Kendeffy Katalin, Unger Jozefa, Podmaniczky Ilona, Mikulás Dániel Ede, Atkinson Ferenc, Derra Anasztáz, Derra- Zettirij Mária
nemes Kubinyi Meskó István (ügyvéd)	Kasznár István	Kasznár István
Mikulás János József (hivatalnok)	Sipka János (szűcs)	
Micsinay Endre tanító		Mikulás Dániel Ede (aszódi pap), Micsinay Imre (ev. Tanító)

Dedinszky Sámuel (moralista)	Gyuron Márton	
Dávid György (tisztartó)	Freytagh József	
nemes Sztrangovszky Péter (tisztartó)	nemes Roykó Lajos	
Freytagh József orvos, tudóstanár	Csobán János	Dávid György, Roykó Lajos, Podmaniczky Eliza

37. ábra: Az aszódi szellemi foglalkozásúak házassága

Az értelmiségiek két csoportját különböztethetjük meg, az egyik, a nemes birtokos értelmiségi, aki a városon kívül is széleskörű kapcsolathálóval rendelkezett, itt annak a helyben leképeződő kapcsolataira látunk rá. A másik csoport az olyan városi értelmiségiek csoportja, akik nem helyi születésűek voltak, hanem a munkájuk kapcsán kerültek a városba. Ez utóbbi igyekezett beilleszkedni, ezért helybéli kapcsolatokat próbált kiépíteni. Egyrészt ezek a helyi értelmiségiek egymás között ápoltak szoros kapcsolatot, másrészt a nagyobb társadalmi presztízzsel bíró kézművesekkel kerültek kapcsolatba. Berniczey Royko Lajos az első csoportba tartozott. Felesége egy angol származású mérnök lánya, Margharet Atkinson volt. Valószínűleg általa került kapcsolatba Adam Clarkkel a Lánchidat tervező építésszel, aki 1845 júniusában Aszódon tartotta keresztvív alá Roykó Lajos fiát.

Végül, szeretném a leányanyák példáján keresztül bemutatni, hogy az elvárt normáktól eltérő viselkedés hogyan hatott a társadalmi kapcsolatokra. A normák követésének, a közösségbe való beilleszkedésnek fontosságát a bevezetőmben már hangsúlyoztam. Azonban szeretném egy kicsit árnyalni a leányanyák helyzetét.

A 19. században a vallás határozta meg a legerőteljesebben a közösségek értékrendjét, és a vallás által támasztott erkölcsrendszer megszegése mindenképpen elítélendő volt, így a házasságon kívüli gyermekvállalás az egyén kapcsolatainak beszűkülésével járt, valamint az egyén és a gyermek további boldogulási lehetőségeit is erőteljesen akadályozta. Mindez annak ellenére történt, hogy a legtöbb esetben a társadalmi kiszolgáltatottság adott okot, lehetőséget

az ilyen eseteknek. Az egyének, ebben az esetben a nők, ki voltak szolgáltatva a rangban és vagyonban felettük állóknak, ugyanis a házasságon kívüli teherbeesés sokszor szolgálókkal, cselédekkel történt meg. Ilyen Aszódon is történhetett, mivel egy az evangélikus gyülekezeten belül kitört pereskedés során vádként megjelent egy kézművessel szemben, hogy a nála szolgáló lányok teherbe szoktak esni. Ennek igazságtartalmát nem ellenőrizhetjük, hiszen egy vita során hozták fel ezt az érvet az illető ellenfelei, de az mindenesetre kiderül számunkra, hogy a 19. század derekán a jelenség ismert volt. Emellett például olyan esetek is voltak, amikor a szülők nem engedték a szerelmeseknek, hogy összeházasodjanak, talán mert rangban, vagy presztízsből nem volt azonos szinten a pár, azonban a házasság tiltásával valószínűleg végül többet ártottak a fiataloknak és a családnak a közösség megítélése szempontjából. 1813-1863 között 45 házasságon kívüli születést találunk az anyakönyvekben. Ezen nők gyerekeinek átlagosan 2,3 keresztszülőjük volt, őket pedig 0,4 alkalommal hívták keresztelezésre. Utóbbi átlag úgy jött ki, hogy közülük 31 személy, tehát 68 százalékuk egyáltalán nem rendelkezett keresztyermekkel. Ez az arány nagyon jól szemlélteti, hogy a közösség értékei szerint elítélendő magatartás miatt mennyire szegényes kapcsolati hálójával rendelkeztek. Három esetben a keresztelező után az anya férjhez megy. Ebben a három esetben a házasságon kívül született gyermekeknek 6, illetve 8-8 keresztszülője volt, illetve a háromból két anyát több család hívta keresztyának. Az egyik esetben házasságon kívüli gyereke születése előtt 4 alkalommal hívják keresztszülőnek a hajadont. Majd házasságon kívüli gyereke születése után egy alkalommal lesz keresztyanya az immár házas asszony, hét évvel a házasságkötése után. A másik esetben házasságon kívüli gyermeke születése előtt egy, utána pedig négy alkalommal hívták az asszonyt keresztyának, aki még az akkori törvénybíróknak, Chugyik Jánosnak is komaasszonya lett, ami arra utal, hogy társadalmi presztízse nem hatott negatívan a házasságon kívül született gyermeke. Ennek oka azonban a később mégis bekövetkező házasságkötés volt. Egyébként a házasságon kívüli együttélés, majd a gyermek születése után történő házasságkötés speciális helyzetekben, a fiatal férfiak besorozásakor volt jellemző. De ezekben az esetekben nem tudok semmilyen speciális körülményről, de ez nem zárja ki, hogy nem ez volt az ok. Azonban a házasságot később sem kötő leányanyák kapcsolatai teljesen beszűkültek, az így született gyermekeknek a rendelkezésemre álló adatok alapján 2-4 keresztszülője volt, az anyát azonban jellemzően nem hívták meg keresztyának.

Összességében tehát láthattuk a különböző társadalmi csoportok keresztszülői kapcsolatait. Annak ellenére, hogy a hipotézis a népszerű keresztszülők léte alapján a patrónus-kliens viszony, azaz a nem egyenrangú keresztszülői kapcsolatok létének feltételezése volt. A

bemutatott néhány család példája felhívta a figyelmet egy jelenségre, miszerint a kézművesek kapcsolataira nem volt jellemző a kölcsönösség. Úgy tűnik azonban, hogy nem patrónus-kliens azaz alá- és fölérendelő viszonyra kell következtetnünk, hanem arra, hogy a helyi evangélikus közösség ezzel a módszerrel próbált minél nagyobb kapcsolati köröket alkotni. A komasági kapcsolatokat tehát mintegy “vetésforgóként” alakították. A népszerűbb földművescsaládoknál sem volt jellemző a kölcsönösség, azonban a nem túl éles vagyoni eltérés miatt nem beszélnek egyértelmű patrónus-kliens viszonyról az ő esetükben sem, bár a róluk készült statisztikában megjelent a földalapú presztízs hatása a keresztszülő kiválasztására. A kapcsolatok vizsgálatánál az is kiderült számunkra, hogy a földművesek és a kézművesek, valamint a szellemi foglalkozásúak elkülönültek egymástól. A nemesek pedig nem alkottak önálló csoportot, ennek az lehetett az oka, hogy nem birtokos nemesek éltek Aszódon. Természetesen ebbe a vizsgálatba nem tartozik bele a várost birtokló főnemesi család, akik természetesen nem illeszkedtek bele a város társadalmába, hiszen messze felette álltak.

2. Házassági kapcsolatok

A kapcsolatok szerveződési mechanizmusának vizsgálata, a társadalom relációk alapján való megismerésének kísérlete, a keresztszülői viszonyok után, az aszódi házassági kapcsolatok felvázolásával és megismerésével folytatódik. Először is a néprajztudományhoz fordulva a házasság fogalmának és jelentőségének a meghatározása a célom, majd felvázolom a házassági kapcsolatok vizsgálatával kapcsolatos elméleti háttérrel és azt követően mutatom be általam felállított hipotézist.

A néprajztudomány alapvető összefoglalása, a Magyar Néprajzi Lexikon a következőt írja a házasságról: „A magyar parasztság körében a házasságnak társadalmi jelentősége volt. A közösség számára új rokoni csoportosulás lehetőségét, új családi összetételt, a rokonság, tágabb értelemben vett család számára számbeli, vagyoni és munkaerő növekedést és az utódok létrehozásának a lehetőségét jelentette.”²⁹¹ Tehát az adott közösségben a házasságok révén jelennek meg új szereplők: a családok. Mindez úgy történik, hogy az új párok környezetükkel kölcsönhatásban jelölik ki pozíciójukat a helyi társadalomban. A házasság eszköz lehet a pozíció fenntartására, de a presztízs növelésére, valamint a családi kapcsolatok bővítésére is. Örsi Julianna a 18–20. századi házassági stratégiák néprajzi vizsgálata során azt a következtetést vonja le, hogy a házasságkötés az egész közösség rendjébe beilleszkedő

²⁹¹ Ortutay Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon. 3. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. „házasság” <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/2-1167.html> (2020.3.20)

házassági stratégián alapszik, mely szempontrendszer nagymértékben bekövetkező változása az egész belső társadalom rendjét meginogtathatja.²⁹²

A komasági kapcsolatokhoz hasonlóan a házasságok vizsgálata során ismét Benda Gyula hipotéziseire hivatkozom, ugyanis az ő iránymutatásai segítenek a módszer társadalomtörténeti alkalmazásában. Benda szerint a párválasztás mutatja meg számunkra társadalmi státuszcsoportokat, vagyis azt, hogy az egyén és családja hol jelöli ki maga helyét a közösségen belül. Emellett azonban a házasságok mikrotörténeti vizsgálata során néhány esetben, igaz óvatosan, de mégis megfogalmazhatók a cselekvők stratégiai, céljai.

Ezek pedig jellemzően a pozícióőrzés, a család presztízsének fenntartása vagy társadalmi felemelkedés lehetnek.²⁹³ A házasság az egész család döntését tükrözi, mivel az általam vizsgált időszakban ez a kérdés nem egyéni döntés volt, így az egész család pozíciójára és kapcsolatrendszerére kihatott. Tehát a házasság vizsgálata demográfiai leírások mellett a múlt tudatos, cselekvő emberének megismerésére törekvő elemzéssé válhat. Fő forrásaim ismét az adatbázisomba rögzített evangélikus egyházi anyakönyvek, így tudom maximálisan kihasználni a források nominális jellegét. A házasságokat makroszinten, név nélküli statisztikák gyűjtésével tanulmányoztam. Az általam kijelölt időszakban csak az aszódi evangélikus templomban kötött házasságokat vizsgálom. A mikroszintű vizsgálatokhoz használt adatbázisom a statisztikai vizsgálatok során bemutatottnál több adattal rendelkezik, ezeket az egyéni vizsgálatok során fogom felhasználni. Mivel egy aránylag kis közösségről van szó, úgy gondoltam, hogy egy rövidebb időtávot vizsgálok, mivel fontosnak tartottam, hogy ne vesszek el a részletekben, de ennek ellenére egy értelmezhető adatmennyiséget használjak. A választott időszak alkalmas több generáció elemzésére. Nem tartottam indokoltnak az első és a második házasság szétválasztását, ezek külön bemutatását, így ez nem is történik meg. Ennek az az oka, hogy noha az élethelyzet, illetve néhány körülmény változhat a többedik házasságok megkötésekor, a társadalmi beilleszkedés feltételezett motivációra feltételezésem szerint ez a különbség látványosan nem hatott ki. Persze egy ilyen jellegű makro- és mikroszintű vizsgálat tovább árnyalná a házassági stratégiák elemzési lehetőségeit, jelen dolgozat keretei között nem terveztem ilyen mélységben vizsgálni a kapcsolatokat.

Jelen fejezetben az aszódi evangélikusok házasságait 1824-1864 között a lokális és a társadalmi endogámián és exogámián, valamint a házassági vonzáskörzeten keresztül mutatom be. Az

²⁹² Örsi Julianna: Házassági stratégiák, írott és íratlan szabályok a párválasztásban. Demográfia, 58. 2014. 3. 130.o

²⁹³ Benda Gyula 2008. 274.o

endogámia a házaspárnak egy jól körül határolható csoportból való kiválasztását jelenti. Az endogám csoport lehet társadalmi, gazdasági vagy lokális. Értelemszerűen az exogámia a kijelölt csoporton kívüli házasságkötést jelenti.²⁹⁴ Aszódon 1824–1864 között 878 fő kötött 475 házasságot, ebből 693 személynek volt ez az első házassága, 194-nek a második vagy a többedik. A házasságok között 697 helyi és 181 más településről származó szerepel. Értelemszerűen ebben a statisztikában az újraházasodók többször szerepelnek. A következő táblázattal szemléltetem a különböző foglalkozáscsoportok által alkotott párokat.

Az aszódi evangélikus házaspárok foglalkozási megoszlása, 1824–1864	
Birtokospár	3
Értelmiségi pár	7
Kézművespár	89
Kereskedőpár	1
Földművespár	204
Szolgapár	17
Értelmiségi-kézműves	6
Szolga-kézműves	3
Kereskedő-kézműves	4
Földműves-szolga	3
Összesen	337

38. ábra: Az aszódi evangélikus házaspárok foglalkozási megoszlása

A táblázat jól mutatja, hogy Aszódon a vizsgált időszakban súlyozottan a foglalkozáscsoporton belüli házasságkötés volt a tendencia, hiszen a párok 90%-ára ez jellemző. A birtokosok 100%-ban foglalkozáscsoporton belül házasodtak, ahogyan a földműveseknél is majdnem ugyanez az arány, hiszen 207 házasságból 204 kötött a foglalkozáscsoporton belül. Ugyanakkor a kézművesek 12%-a, az értelmiségieknek pedig 46%-a csoporton kívüli házasságot kötött az időszakban. A kereskedők házassága itt 100%-osan csoporton kívüli volt, de mivel kevés ilyen személy élt Aszódon, ez a jelenség természetesnek tekinthető. A szolgálakkal és szolgálókkal kötött házasság a megözvegyült és elszegényedett kézművesekre volt egyértelműen jellemző. A kis földterülettel rendelkező földművesek párja az uradalmi szolgálak közül került ki. Az iparosok és értelmiségiek közötti házasság a helyi társadalom elismert kézműves családjaiból származó lányokra és gazdatiszti, esetleg tanári vagy tanítói foglalkozást űző nemesi rangú férfiakra volt jellemző. A földművelők esetében, akiknél a legnagyobb a társadalmi zártság volt

²⁹⁴ Ortutay Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon. 2. Budapest Akadémiai Kiadó, 1979. „endogámia” és „exogámia” <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1908.html> (2020.3.20)

megfigyelhető, bizonyos esetekben látható családok közötti kölcsönös, többszöri házasságkötés.

Elsőként egy feltételezhetően nagy presztízzsel bíró helyi család házassági kapcsolatait szemléltetem. Chudjik János, az általam vizsgált korszakokban törvénybíró volt Aszódon. Feleségét Benkó Évának hívták. A Benkó család már megelőzően is házasodott a Chudjik családdal, 1839-ben vette el Benkó Mátyás Chudjik Annát. A törvénybíró fia, ifj. Chudjik János 1849 novemberében, 19 évesen vette feleségül Lipták Juditot. A Lipták család neve Liptó vármegyéhez köthető, de lehetetlen megállapítani teljes bizonyossággal a vérségi viszonyokat, hiszen több Liptóból érkező jobbágyfamília kaphatta ezt a családnevet. Mindenesetre a fiú nemzedéktársai között szerepel egy Lipták Jánoshoz férjhez menő Chudjik Mária az anyakönyvekben. A Chudjik család az Ondrik családdal ápolt még kölcsönös rokonságot ebben az időszakban. 1822 előtt vette feleségül Chudjik Márton Ondrik Annát. 1822–1840 között 5 gyermekük született Aszódon. A következő generációban is kötött házasság a két család között; Ondrik Mária 1841-ben ment hozzá Chudjik Istvánhoz. Ondrik János pedig 1850-ben vette feleségül Chudjik Juditot.

A bíró családi kapcsolatai után pedig néhány átlagosnak tekinthető földműves családot mutatok be példaként. Ők nem voltak kiemelkedően vagyonosak, nem szerepeltek a népszerű keresztszülők között, magatartásuk így az általános jellemzőkkel bír. A Boldis család házasságai a vizsgált időszakban társadalmilag és lokálisan is zártak, endogámok. Az Ondrik, a Kwasz, Csorba, Masznyik és Nemezc családdal házasodtak. A Nemezc családdal két alkalommal is frigre léptek e család tagjai, mindkét esetben Boldis lány ment hozzá Nemezc fiúhoz. Nemezc János elvette Boldis Máriát 1835-ben, két gyermekük született, 1836-ban János, majd 1838-ban Judit. Egyébként ez a két keresztnév volt a leggyakoribb az aszódi földművesek között, Podmaniczky János és felesége, Judit, a család első aszódi birtokospárja után kaphatták a nevüket. Nemezc Mliakó Márton 1834-ben vette el az előbbivel névrokon Boldis Máriát. A Mliakó név mindenképpen megkülönbözteti ezt az ágat a többi Nemezcztől, mivel a Nemezc németet jelent szlovák nyelven, így elképzelhető, hogy nincsen vérrokonság a már említett Nemezc János és Nemezc Mliakó Márton között. Nekik, Mártonnak és Máriának egyébként 5 gyermekük született, 1840-ben Borbála, 1842-ben Mihály, 1845-ben János, 1848-ban ismét egy Borbála, ami sajnos szomorú tényre enged következtetni az 1840-ben született lánnyal kapcsolatban, és végül 1854-ben született utolsó gyermekük, Erzsébet. A Zsemberovszky család ebben az időszakban a Sztriskó, Sárkóczy, Plajtsk valamint a Chugyik és Benkó családdal házasodott. Egy alkalommal Hurmann Márton vette feleségül

Zsemberovszky Máriát. Ő nem volt aszódi, azonban a család többi házassága mind aszódi földművessel történt. Érdekesség, hogy Zsemberovszky Márton első felesége Sztriskó Judit, második felesége pedig Sztriskó Mária volt. Előbbivel 1832-ben kötött házasságot, és Juditot Novák Márton özvegyeként tünteti fel az anyakönyv, 1833-ban született Márton, egy évvel később János nevű gyermekük. Judit valószínűleg a szülésbe halhatott bele, mert 1834 elején Márton feleségül vette Máriát. Mivel Judit özvegyként ment hozzá Mártonhoz, ezért nem tudjuk, hogy az özvegy férfi sógornőjét vette-e feleségül, vagy esetleg a család egy másik ágából választott új párt magának. Bizonyos közösségekben szokás volt az özvegyeknek az elhunyt házastárs hajadon testvérét feleségül venni, azonban Aszódon ez az egyetlen példa erre, és mint utaltam rá, ez is bizonytalan. Mártonnak és Máriának két gyermeke született, 1836-ban István, 1842-ben pedig János, ami ebben az esetben is bizonyítja, hogy Márton másik János nevű gyermeke addigra meghalt.

A következőkben néhány kiemelten népszerű keresztszülő földműves családjának az elemzését végzem el. A legnépszerűbb keresztlők vizsgálatát azért tartom lényegesnek a házassági kapcsolatok ismertetése során, mert annak ellenére, hogy nem jellemző a helyi közösségben a patrónus-kliens viszony, a népszerű keresztszülők a hatékony kapcsolatépítők közé tartoztak, fontos szerepük volt például a helyi kézműves- és kereskedőközösségben. A földművesek között a legnépszerűbb keresztszülő Dobayné Nagy Judit volt. 1813 januárjában ment hozzá Dobay Jánoshoz, mindkét fél Aszódról származott. 1822–1862 között 5 gyermekük született. A Dobay család a korszakban a Csobán, valamint a Kermek családdal teremtett házassági kapcsolatot, illetve az egyikük, Dobay Márton, Kalár Máriát vette feleségül, aki kivételesen nem aszódi volt. Az anyakönyv tanúsága szerint Csobán József és Dobay Anna lánya, 1856-ban, Dobay Jánoshoz ment nőül (ez az eset is mutatja, hogy a névazonosság félrevezető lehet). Jan Kvačala – Koren István aszódi középiskolai tanár egy, azóta elveszett visszaemlékezése alapján – az általa írt Koren-életrajzban azt említi a Dobayakkal (is) házasodó Csobán családról, hogy Petőfi egykori tanárának nagynénje, Éva, egy bizonyos Csobánhoz ment feleségül Aszódra. A férj Podmaniczky családnál volt erdész. De a Csobán család utódai azóta nagy családokban, elterjedten, nagy szegénységben élnek.²⁹⁵ A visszaemlékezés 1833-ban, Koren István fiatalkorában, az Aszódra kerülésekor ér véget. Megállapítható, hogy a leírás az általam vizsgált időszakra is igaz. Ekkor a Csobán család tehát – elvben – nem kaphatott volna kiemelkedő helyet a város belső „házassági piacán”. Mégis a város földművelői körében az

²⁹⁵Kvačala, Ján: Pamäť Štefana Koreňa. Slovenské pohľady, 16. 1896, 542.o

egyik legnépszerűbbnek számító keresztszülő, Dobayné Nagy Judit, ezzel a családdal is házassági viszonyba került.

A kézművesek bemutatása és házassági viszonyaik átlátása könnyebb feladat. A következő táblázatban azok az aszódi kézműves családok szerepelnek, amelyek az általam vizsgált időszakban lokálisan endogám házasságokat kötöttek.

Aszódi kézművesek házassága	
család	helyi családok, akikkel házasodtak
Drozsik	Javornyik, Gál, Némedy
Némedy	Drozsik, Záborszky, Königer, Holkó
Záhorszky	Némedy, Kermetzky, Kaszner
Holkó	Némedy, Kermetzky
Kermetzky	Szelecsényi, Holkó, Záhorszky
Königer	Némedy, Dudás
Dudás	Königer, Machats, Kaszay, Jozeffy
Jozeffy	Fabri, Dudás
Faska	Dusek, Elinger, Intiby
Elinger	Dusek, Faska
Intiby	Faska, Jungmann
Hankovszky	Kaszner, Heittman, Krieg
Kaszner	Hankovszky, Záhorszky
Hornok	Kmetty, Faska

39. ábra: Az aszódi kézművesek házasságai

A Drozsik, Némedy, Holkó, Kermetzky, Jozeffy és Faska családok a 15 legnépszerűbb keresztszülő között is szerepelnek. Ismét visszautalok az előző fejezet népszerű keresztszülőket rangsoroló vizsgálatára, melynek a helyi kézművesekkel kapcsolatos végső eredménye az volt, hogy azok széleskörű kapcsolatháló kiépítésére törekedtek, és nem volt rájuk jellemző a keresztelések során az alá- és fölérendelő viszony. A patrónus-kliens viszony helyett a velük azonos presztízssű családokkal ápoltak komasági kapcsolatot. Drozsik Dániel feleségét, Javornyik Máriát, 1817-ben, aszódi kézműves szűcs családból választotta. Fia más településről hozott feleséget Aszódra, ezért házasságuk nincs dokumentálva. 1846-ban született fiuk bizonyítja, hogy a városban maradtak. Dániel testvére, Sámuel, a céhalapító Némedy János lányát vette feleségül. Lánytestvérük Schramka Mihály csizmadiához ment nőül. A Machats család is jó példa a helyi kézművesek egymással kötött házasságára. János csizmadia felesége Némedy Mária volt. Fiuk, Machats János szintén csizmadia lett. Ő egy helyi szabó családból választotta társát, Dudás Teréziát. Az 1819 környékén Liptó vármegyéből, Tarnócról betelepülő Sipka György szűcs a szabó családból származó Jozeffy Zsuzsannát vette nőül 1825-ben. János

nevű fia apja szakmáját vitte tovább, és Farkas Juliannával lépett házasságra, aki csizmadia családból származott.

Egy másik házassági stratégiát mutat Neumann Frigyes képfestő és Blázy Mátyás szabó családjának a példája, akik szintén népszerű keresztszülők voltak, tehát élénk kapcsolatokkal rendelkeztek a városban. Neumann Frigyes képfestő felesége, Baumvets Julianna, nem Aszódról származott. Károly nevű fia Petőfi Sándor osztálytársa volt az aszódi latin iskolában, majd Pozsonyba ment továbbtanulni, teológiát végzett. Lányai közül az idősebb, Koren István aszódi latin iskolai tanárral lépett frigyre. Az evangélikus értelmiségi a szomszéd településről származott, kézműves családból. Neumann másik lánya, 1846-ban, hozzáment Podmaniczky Károly pusztavarsányi gazdatisztjéhez, a Gömör megyéből származó Lányi Károlyhoz. Blázy Mátyás céhalapító céhmester családjával is hasonló volt a helyzet. Amália nevű lánya Szombathy János csomaközi származású nemesi rangú gazdatiszt felesége lett, másik lányát pedig a nagykürtösi evangélikus lelkészhez adta. A lányukat nemesekkel és értelmiségiekkel házасító, fiaikat pedig taníttató kézművesek alapvető célja a társadalmi ranglétrán való emelkedés volt. Az a tény, hogy ilyen csoportból származó férjet találtak lányaiknak, a család igen magas presztízsét is mutatja.

Egy harmadik típusú házassági stratégiát is felfedezhetünk. A Faska család tagjai a legtöbb esetben más településről választottak feleséget. Faska András Paraszka Máriát vette el, Faska József pedig egy Pokorni Klára nevű feleséget hozott Aszódra. Fia, Jonatán is követte apja példáját, Bernhartz Katalinnal összeházasodva szintén a városban maradt. Ez a házassági stratégia a városon kívülre próbálta kiterjeszteni a kézműves familia kapcsolati hálóját. A legtöbb esetben azonban a családok próbálták megőrizni az egyensúlyt a helyi kapcsolatok erősítése és a város határán túlra terjeszkedő házassági kapcsolataik között.

A foglalkozási csoporton alapján való csoportosítás után nézzük meg a házasságok térbeliségét. Ezzel a vizsgálattal nem csak feltételes magatartásformákat vagy stratégiákat vázolhatunk fel, hanem ráláthatunk egy-egy csoport földrajzi mobilitására is. A város evangélikus házastársainak származási helyét a térképen jelöltem be.

40. ábra: Az aszódi evangélikusok házastársainak származási helye, térképen

Az anyakönyvek alapján feltüntettem a házastársak lakhelyét, így azonban nagyrészt csak az aszódi menyasszonyok és családjuk párválasztását látjuk, mivel az volt a szokás, hogy a házasságokat a menyasszony lakhelyén kötik. Azonban, ahogy majd a példák is mutatják, sokszor fordult elő, hogy a nem aszódi származású vőlegény itt kívánt letelepedni, ezért választott magának aszódi párt. A vonzaskörzet mellett a lokális endogámiát is vizsgálom, a már ismertetett, általam jelzésértékű céllal kialakított foglalkozáscsoportok szerint, így szemléltetve az egyes csoportok magatartása közötti különbségeket. A térkép az 1824–1864 közötti időszakban Aszódon kötött evangélikus házasságok alapján tünteti fel a házassági vonzaskörzetet, azokkal a településekkel, ahonnan házastársat hoztak az Aszódon házasságot kötő helybéli evangélikusok. Mivel a házasságokat a menyasszony lakhelyén kötötték, így csak ritkán derül ki a nem helybéli feleségek származása. Láthatjuk a térképen, hogy az aszódi evangélikus házasulók, az anyakönyvek tanúsága szerint, a környékbeli települések mellett leginkább az észak-magyarországi megyékből választottak maguknak párt. Kevés olyan falu vagy város akad, ahonnan rendszeresen házasodtak, és ezek is inkább Aszód környéki evangélikus többségű települések voltak, mint például Domony és Hévízgyörk. A legtöbb esetben itt is egyszeri alkalomról volt azonban szó.

A város evangélikus lakói, a tárgyalt időintervallumban 64 ismert helység lakóival léptek frigre. Ezek 13 vármegye településeit jelentik. Három esetében nem egyértelmű, hogy

melyik vármegyében található, mivel több, a vizsgáltal azonos nevű település volt akkor az országban, és nem lehet meghatározni, hogy az anyakönyvi bejegyzés melyikre utalhat. Összességében Bács-Bodrog, Borsod, Komárom, Nyitra, Turóc és Pozsony vármegyéből egy alkalommal választottak házastársat Aszódról, míg Gömör, Hont, Liptó és Zólyom megyéből a vizsgált időszakban két, Hevesből négy, a szintén szomszédos Nógrádból 14 alkalommal, Pest-Pilis-Solt vármegyei településről pedig 22 esetben hoztak párt az aszódi evangélikusok. Mivel az ábra átláthatósága miatt nem jelöltem be a települések neveit, felsorolom őket: Acsa, Bag, Bágyon, Balassagyarmat, Bela, Bér, Besztercebánya, Betska, Bodony, Bukra, Cegléd, Csege, Csötze, Csővár, Dengeleg, Dobsina, Domony, Ecséd, Erdőkürt, Farnos, Folkusfalva, Földvár, Gede, Guta, Gyöngyös, Heréd, Hévízgyörk, Hort, Iklad, Kartal, Kis-Falagyatz, Kiskőrös, Kökényes, Legénd, Maglód, Nagykőrös, Nagy-Palugya, Osztroluka, Pest, Petény, Pozsony, Rákoskeresztúr, Répáshuta, Rimabánya, Sámsonháza, Selmecebánya, Stajavitska, Szada, Szentmártonkáta, Szügy, Szirák, Tabja, Tata, Tarnóc, Tázlár, Tótygyörk, Tura, Újfalu, Újvidék, Vanyarc, Varsány, Záhor, Zeleno, Zsidó.

A vonzáskörzet és a város lakóinak, azok viselkedésének, döntéseinek részletesebb megismeréséhez segít hozzá bennünket, ha foglalkozáscsoportonként vizsgáljuk meg a lokális endogámia kérdését. Az eredményeket igyekszem egyéni példákkal árnyalni. Alább egy táblázatot láthatunk, ahol az általam kialakított foglalkozáscsoportok házasságait szemléltetem, azt vizsgálva, hogy hány esetben választottak helyi, hány esetben pedig más településről párt. A vizsgált korszakban az evangélikus aszódiak 73%-a kötött lokálisan endogám házasságot, illetve egyharmadhoz közeli (27%) azoknak a párkapcsolatoknak az aránya, amelyekben az egyik fél nem aszódi származású volt.

Foglalkozáscsoport	Mindkettő helybeli		Más városból származó házastárs		Összesen
	fő	%	fő	%	
Szolgák	15	79%	4	21%	19
Földművesek	190	83%	38	17%	228
Kézművesek	58	56%	45	44%	103
Kereskedők	4	67%	2	33%	6
Értelmiségiek	4	31%	9	69%	13
Birtokosok			4	100%	4
Összesen	271	73%	102	27%	373

41. ábra: A lokális endogámia és exogámia száma és aránya foglalkozáscsoportonként

A táblázat alapján az is vizsgálható, hogy volt-e különbség a párválasztási szokások földrajzi nyitottságában az egyes csoportok között. Feltételezhetjük, ha a hipotézisünknek megfelelően, a házasság tudatos társadalmi stratégiai eszköz, mely nem csak az egyén helyét és önmeghatározását fejezi ki a társadalomban, hanem annak változásával vagy megőrzésével kapcsolatos tudatos döntésen alapul, akkor a választott házastárs lakhelye, az egyes foglalkozáscsoportok képviselőinek átgondolt szándékára és így kialakított társadalmi-foglalkozási kapcsolatrendszerére nyújt rálátást. A szolgák csoportja arányaiban a legzártabbak közé tartozott, csupán 21%-uk házasodott más településről a vizsgált évtizedekben. Ők Osztrólukáról, Herédről, a szomszédos Domonyból, valamint Dengelegről és Bágyonból választottak párt maguknak. Heréd Podmaniczky-birtok volt, ahogy Dengeleg is, utóbbit „tót-magyar” faluként aposztrofálja Fényes Elek Magyarország Geographiai szótárában. Domony Aszód szomszédságában fekvő település, a korszakban lakosságának kétharmada szlovák származású evangélikus volt. Bágyon faluból a földműves családban született Martsok János érkezett, ő Aszódon is maradt, Podmaniczky Lajos feleségének a kocsisaként. Felesége, Gaál Karolina aszódi kézművesek lánya volt, őt 1842. október 10-én vette feleségül. 1843-ban, 1845-ben és 1852-ben születtek gyermekeik. Podmaniczky Frigyes visszaemlékezésében egy azonos nevű komornyikról mesél, aki a szabadságharc alatt segítette őt, a világosi fegyverletétel előtt. Podmaniczky parancsára seregének 22 lovát sikeresen elvitte Földvára, hogy a közlegények értük mehessenek, és így a kis ménes épségben hazajuthasson.²⁹⁶

A domonyi származású szolgák között találunk olyan esetet, ahol mindkét házastárs domonyi származású volt. Szlovák János földműves vette feleségül Nádasdy Máriát, aki bár Domonyban született, de ekkor már Aszódon szolgált szobalányként. A család Aszódon maradt, itt születtek gyermekeik.

A földművesekre is a lokálisan zárt házasságkötések voltak jellemzőek. Ezt a csoportot anyakönyvek alapján nehéz rekonstruálni és összetettségüket árnyalni, ezért a statisztikai vizsgálat elnagyolt. Ennek ellenére benyomásaim ismertetésével, valamint egyéni sorsok bemutatásával igyekszem árnyalni a róluk kialakított képet. Az Aszódon házasságot kötő 228 helyi evangélikus földműves közül mindössze 38-an választották más településről a házastársukat. Ez arra utalhat, hogy a földművelő réteg nem volt kifejezetten érdekelt a településen kívüli széles kapcsolatháló kiépítésében, esetükben a más településről érkező házastársak inkább utalhatnak az ott élő családokkal kölcsönös rokonságokra melyekben

²⁹⁶ Podmaniczky Frigyes 1985. 271.o

esetenként a török kor utáni betelepítések óta megőrzött vérségi kapcsolatok nyomát ismerhetjük fel. A legtöbb nem helyivel házasodó földműves Domonyból választott társat magának. Az Aszóddal szomszédos, így azzal folyamatosan kapcsolatban álló település lakói a Felvidékről érkeztek, ahogy az Aszódra telepített evangélikusok egy része is. Domonyon kívül Acsa, Iklad és Bela településről kerültek még ki az aszódi földművesek házastársai. Belay János ikkladi özvegy zsellér, 50 éves, 1843-ban vette feleségül a 20 éves aszódi származású zsellérlányt, Brózan Katalint. Poljak András sziráki földműves 1844 februárjában vette el az aszódi Nagy Juditot. Ebben az esetben is a menyasszony szülőhelyén telepedett le a család. Matus Mihály hévízgyörki telkesgazda az aszódi Szénássy Juditot vette nőül, 1848 januárjában. Ez a házasság illeszkedett a szokáshoz. Aszódon kötötték, de a férj szülőhelyén, Domonyban élt tovább a pár. A kézművesek esetében láthatjuk, hogy másfajta viselkedés, másféle döntések meghozatala jellemezte őket, mint a földműveseket. Ők 56%-os arányban választottak más településről házastársat. Ennek feltehetően két oka volt. Az egyik a kapcsolatrendszer tudatos építése és a város határán kívül is jellemző erősítése lehetett, mely bizonyára fontos stratégiai cél volt. A másik ok az új kézművesek bevándorlása a folyamatosan fejlődő városba. Több esetben például a vőlegény származott más településről, és itt alapított családot, épített ki szakmai és rokonsági kapcsolati hálót a maga számára. Az aszódi kézművesek házassági körzete a legszélesebb, Aszód környéki települések, valamint Nógrád és néhány felvidéki megye mellett Pest-Pilis-Solt vármegye déli részére is kiterjedt, emellett bajor- és szászországi házastárssal is találkozhatunk. Az Aszódon frigyre lépő, más településről származó kézművesek olyan városokból érkeztek, mint Pozsony, Balassagyarmat, Besztercebánya vagy Gyöngyös. Lang Henrik tímár születési helyének Szászország van megadva az anyakönyvekben. Raksány Juliannát vette feleségül Aszódon. Mind az öt gyermekük keresztszülője Ode Vilmos kézműves és Neumann Frigyes kékfestő lánya, Koren István gimnáziumi tanár felesége volt. Lang pedig Némedy János asztalosnak, Valent János szűcsnek, valamint Biller Andrásnak és Straub Frigyesnek a keresztkomája lett. Utóbbi két szülőről csak azt tudjuk, hogy kézművesek. Lang Henrik felsorolt rokoni kapcsolatai azt mutatják, hogy sikerült Aszódon kapcsolatokat kiépítenie, befogadta őt a helyi iparos közösség. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy Podmaniczky Frigyes visszaemlékezésének köszönhetően rendelkezünk bővebb információval is a tímárról. Az aszódi származású főnemes szerint Lang jó és szorgalmas kézműves mester volt, de foglalkozása kevésbé fizetett jól. Fia a szerző kortársa, kivándorolt Amerikába, de végül visszatért szülővárosába, ahol

postamesterként dolgozott. Henriket Podmaniczky „kis mesteremberként” aposztrofálta.²⁹⁷ A báró megállapítását alátámasztja a mester kapcsolathálója, mely nem tűnik különösebben szélesnek. Biller András Bajorországból vándorolt be, aki az említett szászországi tímárral is keresztszülői kapcsolatban állt. Biller pék volt, az 1831. január 31-én keletkezett bejegyzésben tűnik fel először az aszódi anyakönyvekben. Ekkor vette el a helyi Guba Katalint. Esküvői tanúja Schellhorn József és Weisz Jakab voltak. Schellhorn József tüssmester 1777-ben, született Aszódon. Podmaniczky így írt róla: *„Az aszódi iparosok legtekintélyesebbike Schellhorn uram, a tüss volt. (...) Schellhorn is fellendült, mert rendszerető, szerény iparosként élt mindig, fia folytatta atyja mesterségét tovább, s utóbb vagyonos emberként, budapesti háziúrrá s lakossá lőn.”*²⁹⁸ Biller másik tanúja, Weisz Jakab rézműves apja testvérével érkezett német területről Aszódra, Schwartz Annát vette nőül. Biller András kapcsolatrendszere idővel megváltozott. 1831 és 1839 között négy gyermeke született. Gyermekei keresztszülői között már nem találjuk meg esküvői tanúit. Schellhorn József és Weisz Jakab helyett a Königer házaspár, valamint Lang Henrik voltak a visszatérő keresztszülők gyermekei születésekor. Königer Sámuelről és Krieg Jánosról annyi információnk van, hogy kézművesként dolgoztak, és a kékfestő Neumann családdal álltak szoros komasági kapcsolatba. Ebbe a körbe került Biller András is. Czechmester Frigyes György kalapos Pozsonyból származott, sikeresen beilleszkedett Aszódon, feleségül vette a helybéli Dusek Zsuzsannát, akinek testvére pedig a Faska csizmadia családba házasodott be. Mikoljan Pál és Sipka János szücsökkel, valamint Paraszka János szabóval és Holkó János kalaposmesterrel épített ki keresztszülői kapcsolatokat Czechmester az anyakönyvek tanúsága szerint. Az értelmiségiek általában az Aszódtól északra eső Nógrádból vagy az annál is északabbra lévő megyékből száraznak. Iklad, Dengeleg, Dobsina, Selmec, Bodony, Folkusháza azok a települések, ahonnan az Aszódon házasodó és nagyrészt itt is élő értelmiségiek érkeztek. Berniczei Roykó Lajos, a selmecebányai líceum tanárának fia Aszódon élt. Az ügyvéd, gyámhivatalnok, későbbi táblabíró felesége a Londonban született Margharet Attkinson volt. Esküvői tanúnak Adam Clarkot, Podmaniczky Lajost és Prónay Zsófiát kérték fel. A család továbbra is itt élt, 1845-ben, 1848-ban és 1853-ban születtek gyermekeik. Freytagh József aszódi orvos, orvostanár Dobsinán született. Fruis Franciskát 1842 októberében vette feleségül Aszódon. Az itt élő orvos egy helyben dolgozó, de Ausztriából származó nevelőlánnyal házasodott. Fruis Franciska valószínűleg a Podmaniczky családnál nevelősködött. Dér József aszódi számtartó 1850-ben vette feleségül Straub Jozefát, a pesti egyetemi nyomda igazgatójának a lányát. Az Aszódon élő értelmiségiek tehát a saját

²⁹⁷ Podmaniczky Frigyes 1985, 271.o

²⁹⁸ Podmaniczky Frigyes 1985, 73.o

közegükből igyekeztek párt választani. Annak ellenére, hogy a sikeresebb és felfelé törekvő kézművesek bizonyára szerették volna értelmiségiekhez adni lányaikat, azok nem választottak helyi kézműves lányt feleségnek, annak ellenére, hogy néhány nemesi rangú is akadt közöttük. Az értelmiségiek általában nem helyi születésűek voltak, munkájuk miatt települnek le Aszódon, azonban a városhoz kötődő lányt választottak feleségnek, esetenként bizonyára beilleszkedésük sikerének elősegítése céljából tették ezt. Természetesen ennél a kategóriánál, ahogyan már utaltam rá, hogy a foglalkozáscsoporton belül házasodó értelmiségi felesége általában értelmiségi apa lánya volt.

Az aszódi evangélikusok házassági kapcsolatai tehát inkább mondhatók zártnak, mint nyitottnak, akár a földrajzi, akár a társadalmi oldaláról közelítjük is meg a kérdést. Láthattuk, hogy a foglalkozáscsoportok közül az értelmiségiek és a kereskedők tűnnek a legnyitottabbaknak, de ezekből a csoportokból alacsony lélekszámuk miatt kevesen jelennek meg a statisztikában. A foglalkozáscsoporton belüli zártság a kézművesek esetében a szakmai kapcsolatépítés miatt volt jellemző, a foglalkozási csoporton kívüli házasság a bemutatott esetekben a társadalmi felemelkedést célzó házassági stratégiákra utalhat. A földművesek házassági kapcsolatait a gazdasági érdekek határozzák meg, nem volt érdekük más foglalkozású, életmódú családdal kapcsolatba kerülni, a föld nagysága volt meghatározó számukra. Éppen emiatt az általuk művelt terület méretére és egyéb gazdasági háttérre utaló adatok feldolgozásával szükséges ezt a csoportot részletesen megvizsgálni, hiszen a paraszti réteg jellemzően tagolt volt ebben az időszakban. A földrajzi exogámia és endogámia esetében is a nagy létszámú parasztság vitte el az arányokat a zártság irányába, hiszen a részletesebb vizsgálat azt is egyértelműen megmutatta, hogy a kézművesek földrajzilag mobilak voltak. A bemutatott néhány család példáján is látszik, hogy előfordultak olyan házasságok, ahol a feleség volt helybéli, a férj távolról érkezett és az új család a városban maradt. Ezek a példák mutatják, hogy ebben az időszakban több kézműves is betelepült a városba. Származási helyük a város házassági vonzáskörzetével is nagyrészt egybeesik, az aszódi kézművesek többnyire az északi megyék lakóival ápoltak házassági kapcsolatokat és a betelepülők nagy része is innen érkezhettek. Megjelent a felsorolásban néhány nagyobb város is, mezővárosok és szabad királyi városok egyaránt. A helyi kézművesek házassági kapcsolatait vizsgálva három stratégia nyomait fedezhettük fel. Közülük a magasabb vagyonnal rendelkezők lehettek azok, akik lányaikat igyekeztek értelmiségiekhez adni. Ezen kívül találtunk olyan családokat is, akik inkább a városon kívüli kapcsolataikat ápolták, ez lehetett az ismeretségi és rokoni kör tudatos kiterjesztése, de arra is utalhat, hogy valamilyen oknál fogva nem lehettek sikeresek a belső

házassági piacon. Az inkább aszódiakkal házassági kapcsolatot ápoló családok feltételezhetően üzleti és munkakapcsolataikat is próbálták erősíteni ezen a módon. Azonban a legtöbb esetben az volt jellemző, hogy a helyi kézművesek a városon belül és kívül is építettek kontaktusokat és emellett a kereskedő családokkal ápoltak még szoros viszonyt. A vizsgálatokból egyértelműen látszik, hogy az egyes foglalkozáscsoportok képviselői más-más érdekekkel bírva, más-más stratégiát választottak kapcsolataik építésére.

III. Mikulás Dániel Ede és az aszódi gyülekezet

A. Előzmények

1. Az evangélikus egyház és az aszódi evangélikus gyülekezet bemutatása

a) *Az evangélikus egyház helyzete és konfliktusai a 19. században*

A magyarországi protestáns egyházak az 1791: XXVI. tc. alapján autonómiával rendelkeztek, előjáróikat maguk választhatták, egyházi vagyonuk és iskoláik felett is önállóan rendelkezhettek.²⁹⁹ Az un. „véres” majd „csendes” reformáció kora ért véget ezzel a törvénnyel, melynek hatására bevett vallás lett az evangélikus vallás. Nagy áttörtés volt ez a törvény a hazai evangélikusok életében. Azonban a vegyesházasság- illetve áttérésbeli kérdések tekintetében erősen a katolikus egyház felé billent a mérleg. A katolicizmus pozitív diszkriminációja is mutatja, hogy valójában a bevett vallásokkal, *religio recepta* –szemben megkülönböztette az uralkodó vallást, a *religio praedominanst*. A 19. század első felében az evangélikus egyházat egyrészt az egyenjogúsításáért folytatott harc, másrészt belső megosztottság jellemezte. Utóbbi a nyelvi ellentétekhez kapcsolódott. A magyar evangélikus egyház jellemzően háromnyelvű volt, a magyarok mellett a hozzájuk képest többségben lévő szlovákok és németek alkották a felekezetet. Ennek köszönhetően a nyelvi-nemzetiségi problémák erőteljesen kihatottak az egyház belső életére.

II. József nyelvrendelete és a herderi eszme volt a gyújtópontja a modern magyar nacionalizmus kialakulásának, melynek első céljai a magyar nyelv kiterjesztésére koncentráltak. Ám ennek következtében a Magyarországon élő nem magyar népek is újragondolni kényszerültek anyanyelvükhöz és az országhoz fűződő viszonyukat. Az uralkodó hungarus tudat helyét lassan a nyelvi és kulturális alapon történő összetartozás tudata vette át náluk, melynek következtében az épülő nacionalizmusok szembe kerültek a magyar nacionalizmussal.³⁰⁰ Ez történt a Magyarországon élő szlovákság esetében is, ahol a magyar államnemzetiség, azaz hungarus

²⁹⁹ Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945. Gondolat, Budapest, 1985. 175. o

³⁰⁰ Szarka László: A modern szlovák nacionalizmus sajátosságai. In: Szarka László (szerk.): A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780–1918. Párhuzamos nemzetépítések a multietnikus Magyar Királyságban. Akadémia Kiadó, Budapest. 2011. 19. o

tudat, a kulturális-etnikai nemzetiség tudat, és a főleg nemesség szintjén létező rendi jellegű, politikai közösségként értelmezhető natio Hungarica három egymás mellett élő, és akár egy személy életében egyszerre is jelenlévő nemzettudata elkezdett átalakulni, a szláv tudat pedig lassan differenciálódni kezdett.³⁰¹ Ezzel párhuzamosan alakult ki egy Pozsony-Pest-Buda tengely, melyek a szlovák nemzetébredés központjai lettek, de az észak-magyarországi megyék evangélikus iskolái is, mely kiképezte a mozgalom következő generációit.³⁰² Így a felső-magyarországi evangélikus iskolák diáktársaságait és az evangélikus lelkészeket különös bizalmatlansággal figyelték a magyar politikai élet szereplői. Az ekkoriban még gyenge lábakon álló szlovák mozgalom alapvető vitája volt, hogy a szláv nemzet csehszlovák törzséhez tartozik-e a szlovák nyelv, vagy önálló törzs, és így az új irodalmi nyelv - mely a magyarosítás elleni harc alapja, a szlovákság védőbástyája lehet ebben a történelmi helyzetben – vajon a bibliai cseh nyelven, vagy valamelyik szlovák nyelvjáráson alapuljon?³⁰³ A pesti lelkész, Jan Kollár stratégiai okoktól nem mentesen támogatta a cseh irányzatot³⁰⁴, végül az 1830-as években felépő új generáció, Ludovit Stúr, Jozef Miloslav Hurban és Michal Miloslav Hodza nézett szembe a nyelv kérdésének problémájával és a kibontakozó kihívásokkal.³⁰⁵ Az 1840-es években Stúr kidolgozta a közép-szlovák nyelvjáráson alapuló irodalmi nyelvet, mely a mozgalom katolikus tagjaival való összefogás lehetőségét is megteremtette.³⁰⁶ A fokozódó magyarosítás elsősorban a nyelvtörvényeken keresztül mutatkozott meg. 1841-ben Zay Károly szuperintendens meghirdette a református és az evangélikus egyház uniójának a tervét, melyet Kossuth Lajos is támogatott. A terv összefüggött a magyarosítási törekvésekkel, hiszen a német és szlovák többségű evangélikus egyház a magyar református egyházzal egyesült volna, megkönnyítve a nem magyar egyháztagok asszimilációját.³⁰⁷ Az unióval kapcsolatban felmerült egy protestáns főiskola létrehozásának a terve is. A protestáns uniót támogató közös felekezeti sajtót a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* képviselte, melynek megalapítását Kossuth Lajos szorgalmazta.³⁰⁸ A protestáns unió ügye tehát a nyelvkérdés mentén osztotta meg az evangélikus egyházat, a szlovák nemzeti mozgalom képviselői röpiratokban és hazai folyóirataikban tiltakoztak a két gyülekezet egyesítése ellen. 1842-ben egy magyarosításellenes

³⁰¹ Kiss László: Szlovák nemzeti mozgalom In: Szarka László (szerk.): A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780–1918. Párhuzamos nemzetépítések a multietnikus Magyar Királyságban. Akadémia Kiadó, Budapest. 2011.14.o

³⁰² Kiss László: A szlovák nemzeti tudat születése, Eger, Líceum Kiadó 2005. 27-28.o

³⁰³ Kiss László 2005. 27.o

³⁰⁴ Kiss László 2005. 32.o

³⁰⁵ Dušan Kováč Szlovákia története, Kalligram, Pozsony, 2011. 114.o

³⁰⁶ Dušan Kováč 2011. 117.o

³⁰⁷ Kiss László 2011.136.o

³⁰⁸ Zászkaliczky Péter: Oltalom a zivatarban. Gyülekezet a világvárossá fejlődő Pesten. Budapest, 2011. 107. o

felsőfolyamodványt nyújtott be az uralkodónak Ludovít Štúr és Jozeffy Pál. A petíciót több mint 200 lelkész társuk írta alá. Ez az eset meghatározó lépése volt a század első felében a szlovák mozgalomnak, hiszen ez volt az első konkrét politikai megnyilvánulásuk. A felsőfolyamodványokat a magyarok árulásnak tekintették, és a helyzet még jobban kiéleződött, a magyar politikai elit és a szlovák nemzeti mozgalom még távolabb sodródott egymástól. Štúr és követői 1845-ben megalapították a Slovenskije Narodnje Novinit, mely a mozgalom legfontosabb fórumává vált.³⁰⁹ Ebben az időszakban a szlovák mozgalom tagjai, a szlavománok és a magyarománok nyelvharcot vívtak egymással magyar és német nyelven, különböző foyóiratok hasábjain, vagy röpiratok formájában.³¹⁰ A lövészárkok két oldalán a nemzetállami Magyarországot támogató, önmagukat a nemesi nemzet tagjaiként meghatározó, az osztrákok és a magyarországi szlávok ellen kétfrontos háborút vívó magyarok, és a szlavománok vagy pánszlávnak beállított szlovák mozgalmi tagok álltak. A valóságban azonban a felszín alatt ennél bonyolultabb folyamatok zajlottak le, a már említett Szűcs Jenő-féle hármas identitáskonstrukció, mely eleve elrendelt az egyén életében, ott, ahol rétegei nem voltak fedésben egymással, lassan feloldódott, az útkeresés, az önazonosság átalakulása, a modern nemzettudat felé vezető út változatos, akár egyéni identitáskonstrukciókat alakított ki, ezáltal a valóságban ennél a kettősségnél sokkal árnyaltabb folyamatok mentek végbe.

Amikor a korszak eszméi hatására kibontakozó folyamatok forradalmi lángja elérte Magyarországot is, a szlovák nemzeti mozgalom vezetői üdvözölték a forradalmat, majd a polgári eszmék megtestesülésének jeleit, a jobbagyfelszabadítást, jogegyenlőséget. 1848. május 10-én Liptószentmiklóson megfogalmazták saját nemzeti törekvéseiket, ez volt az első átfogó nemzeti programjuk.³¹¹ A program a kulturális követeléseken felül a szlovák nemzet egyenjogúságáért is kiállt, és már autonómiára irányuló politikai követeléseket is tartalmazott. Mivel a magyar fél nem vette figyelembe követeléseit, a széles körű tömegbázissal még nem rendelkező szlovák nemzeti mozgalom a kitörő szabadságharcra szemben az osztrák uralkodó oldalára állt. 1849 januárjában Turócszentmártonban megállapították a szlovák vezetők, hogy a szlovák nemzet csak I. Ferenc József birodalmának keretein belül létezhet.³¹² Tehát 1848–1849 lehetőséget adott volna a magyar és a szlovák oldal közötti megegyezésére, azonban ez nem történt meg, és a szlovák nemzeti mozgalom céljai új irányt vettek.

³⁰⁹Dušan Kováč: Szlovákia története, Kalligram, Pozsony, 2011 122.o

³¹⁰Kiss László 2005. 56.o

³¹¹Kiss László in Szarka László szerk. 2011. 138.o

³¹²Kiss László in Szarka László szerk. 2011. 141.o

A szabadságharc leverése után nem csak a mozgalom, hanem a jogaiért folyamatosan küzdő Evangélikus Egyház sorsa is fordulatot vett. 1849. szeptember 18-án egy, az egyházi gyűléseket betiltó rendelet kiadása sejtette a protestáns egyházak további sorsát.³¹³ Ugyanis az osztrák politikai vezetők a magyar protestáns egyházakat hibáztatták a forradalom miatt. Ebben az értékelésükben egyaránt szerepe lehetett a katolikus Habsburgok protestánsellenességének, illetve annak, hogy a református magyarságot és a soknemzetiségű magyarországi evangélikusokat nem különböztették meg egymástól, és a protestáns gyűjtőfogalom alatt együttesen kiáltották ki a forradalom és a szabadságharc okozóinak. Haynau 1850. február 10-i parancsa megszüntette az egyetemes és a kerületi vezetői tisztséget. Az egyházkerületek élére felülről kinvezett adminisztrátorokat helyezett. Ezzel a protestáns egyházak egész szervezeti felépítése és irányítási gyakorlata átalakult alárendelve egy abszolutisztikusan kormányzó uralkodónak. A következő lépés az 1859 szeptember elsején kibocsájtott protestáns pátens volt, mely tovább fokozta a kedélyeket. A protestáns pátens megszüntette a protestáns egyházak törvényesen elfogadott autonómiáját, sőt, új egyházkerületi beosztásról rendelkezett. A hazai protestánsok gyűléseket szerveztek, ahol elutasították a pátens által beiktatott szabályozásokat. Így az evangélikusok is rögtön kerületi gyűlések szervezésével reagáltak a pátensre, megtartva az eredeti egyházkerületeket, már ezzel a ténnyel is tiltakoztak a rendelet ellen. Az evangélikus egyház pátensharcának egyik élharcosa Székács József volt. A magyarországi protestánsok összefogó tiltakozásához a katolikus egyház képviselői is csatlakoztak, így vált az egyházi ügy az abszolutizmus elleni tiltakozás szimbólumává. 1860. május 15-én visszavonták a protestáns pátent.³¹⁴

Ezek a konfliktusok szöttek át a 19. századi magyar evangélikusság belső életét, a párhuzamos nemzetépítések konfliktusai a folyamatosan kibontakozó és útkereső szlovák nemzetépítés nem csak kívülről, belülről is megosztotta a háromnyelvű egyházat, miközben az a frissen megkapott jogok mellett még mindig folyamatos önvédelemre illetve érdekérvényesítésre kényszerült.

b) Az aszódi evangélikus gyülekezet bemutatása

Az aszódi evangélikus gyülekezetet 1640 körül alapították. Raksányi János volt Aszód első lelkésze. Ebben az időszakban az Osztróluczy család birtokolta a települést.³¹⁵ A gyülekezet a török kiűzése után folyamatosan egyre szervezettebb lett, a Rákóczi szabadságharc utáni

³¹³ Zászkaliczky Péter, 2011. 165.o

³¹⁴ Szontagh Pál: A Bach-rendszer elleni tevőleges ellenállás első megnyilvánulása: a protestáns pátensmozgalom in Credo, 1997 1-2, 84-88.o

³¹⁵ Detre János: Isten védelme alatt (Az aszódi evangélikusok élete a kezdetektől 1938-ig). Aszódi Evangélikus Gyülekezetért Közhasznú Alapítvány, Aszód, 2013. 30.o

spontán, illetve a későbbi szervezett betelepülésnek köszönhetően folyamatosan növekedett a kis település létszáma és evangélikusok közössége, akik a protestáns Podmaniczky család oltalmát keresték. A 18. században az egyházi élet is egyre szervezettebbé vált, először fa-, majd kőtemplom épült az aszódi evangélikusok számára. A folyamatosan növekvő közösség életének egy számunkra izgalmas pontja Jozeffy Pál aszódi lelkészsége. A későbbi püspök 1801-1808 között volt a település – ekkor már mezőváros – lelkésze. Jozeffy Pál, vagy Pavel Jozeffy 1775-ben született Verbócon. Pozsonyban, Jénában és Wittenbergben is tanult, és egy ideig Tessedik Sámuel gazdasági iskolájában is oktatott, miután befejezte német területen végzett tanulmányait. Szarvasról került Aszódra, tehát életpályája elején járt ebben az időszakban. Aszódi tevékenységéről nem sok információ maradt fenn, azonban Jozeffy, a Tiszai Egyházkerület későbbi szuperintendense a szlovák mozgalom és közélet egyik kiemelkedő alakja volt, aki az 1840-es években, a nyelvharok idején aktív szerepet vállalt a szlovák nyelv és kultúra védelmében, és a szlovák nemzeti törekvések mozgalommá szerveződésének leglátványosabb és ikonikus lépésének főszereplőjeként ő vezette azt a bizottságot, mely 1842. június 5-én átnyújtotta a 200 szlovák evangélikus értelmiségi által aláírt petíciót Ferenc Józsefnek.³¹⁶ A szlovák mozgalom egyik kulcsszereplőjének Aszódra és környékére gyakorolt maradandó hatását több okból is feltételezhetjük. Egyrészt Koren István édesapja a domonyi származású szücsmester a tanár visszaemlékezése szerint 1816-24 között Bohuslav Tablic verseit küldte otthonról Domonyból Selmecebányán tanuló fiának.³¹⁷ Koren Márton, fia visszaemlékezése szerint szeretett olvasni, és a latin iskola pár osztályát is kijárta, mert tovább szeretett volna tanulni, de családja anyagi helyzete miatt nem tehetette meg. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a környék szlovák nyelvű evangélikus lakosságának műveltebb, olvasó rétegéhez eljutott a szlovák mozgalmi irodalom, feltételezhetően a mozgalom tevékenysége elérte őket, és egy részük – mint a Koren család példája is mutatja – fogékony volt rá. Ez a tény nem feltétlenül, legalábbis nem közvetlenül kapcsolódott Jozeffy Pálhoz, azonban Aszódon töltött lelkész éve alatt kialakított kapcsolatai folytán nem tudhatjuk, hogy mennyiben hathatott később is a térség evangélikusságára. Azonban létezik egy másik szál is, ami Jozeffy Pált és a szlovák mozgalmat is a városhoz köti. Masztics János, aszódi tanító 1842-ben nagy port kavart környékbeli tevékenysége, melynek célja a magyar nyelv ignorálása volt. A mozgalomhoz kötődő evangélikus tanító személyét az aszódiak Jozeffy Pállal hozták összefüggésbe, melynek valóságtartalmát ugyan már nem ellenőrizhetjük, azonban a nyelvkérdés kontextusában is rálátást nyerünk általa a helyi viszonyokra. Jozeffy Pál távozása

³¹⁶ Kiss László 2005. 58.o.

³¹⁷ Jan Kvačala: Pamat' Stefana Korena in Slovenské Pohľady 16. 1896. 543.o

után nem sokkal a ratkói születésű Mikulás Dániel lett az aszódi gyülekezet lelkésze. Mikulás Dániel 1804-től, lelkésszé avatásától kezdve Tótgyörkön szolgált 1815-ig, ekkor került Aszódra, ahol 1847-es haláláig szolgált.³¹⁸ Mikulás Dániel szolgálata alatt tanított Aszódon Masztics János, akinek helyi pályafutása igencsak rövidre, de intenzívre sikeredett.

2. Masztic János Aszódon

1841-ben megüresedett az aszódi tanítói állás. Több jelölt meghallgatása után a presbitérium 1842. április 4-én Jakubovits Pál, bényei tanító meghívása mellett döntött.³¹⁹ Azonban az Aszódi Evangélikus Gyülekezet protocollumai alapján a jelölt visszalépett, és a presbitérium egy Masztics János nevű liptói származású tanítónak ajánlotta fel az állást, még hozzá az egyik presbiter ajánlására.³²⁰

Masztics János³²¹ 1810-ben született Turóckelemenfalván³²² (Kaľamenová), Turócszentmárton és Rózsahegy közötti településen, Turóc vármegyében. Késmárkon teológiát tanult, és Jozef Miroslav Hurban képzett emberként jellemezte őt.³²³ A késmárki líceum elvégzése után Bécsbe ment egyetemre, majd Pesten Jan Kollár mellett volt káplán. Masztics János pesti évei nem zajlottak konfliktusmentesen, segédlelkésként és tanítóként is szolgált, de Szeberényi Jánosnál megbukott a lelkészi vizsgán, ezért el kellett hagynia a pesti szlovák gyülekezetben betöltött pozícióját.³²⁴ Matus János szerint konfliktusa volt Jan Kollárral, aki ezért kérte meg Szeberényi Jánost, hogy segítsen eltávolítani Maszticsot Pestről.³²⁵ A pesti szlovák gyülekezet után Liptóban tanított, egy faluban, ezért jelent meg az aszódi jegyzőkönyvekben Liptóból hívott tanítóként. Koren Istvánnak írt leveléből kiderül, hogy Kollár János ajánlására Koren István kereste fel őt, hogy elvállalja az aszódi tanítói állást, ezért Masztics János nagyon hálás volt, és saját megfogalmazása szerint „...*bár látta, hogy nehézségekkel is meg kell majd küzdenie, örömmel vállalta a szolgálatot.*”³²⁶

³¹⁸ A Magyarországi Evangélikus Egyház Bányai Egyházkerületében felszentelt lelkészek ordinációs könyve. http://medit.lutheran.hu/sites/medit2.lutheran.hu/files/medit/1801_1885.pdf (2019.11.19)

³¹⁹ Aszódi Evangélikus Gyülekezet Protocolluma, 1842.4.4-i közgyűlés jegyzőkönyve

³²⁰ Aszódi Evangélikus Gyülekezet Protocolluma, 1843.4.18-i közgyűlés jegyzőkönyve

³²¹ Ján Mastič

³²² Matus László: Panslávi v Aszóde? Alternatívne kontexty prepustenia jedného učiteľa in :Konfesia a národ Kontexty konfesionálnej a národnej identity slovenskej spoločnosti v 19. a 20. storočí, Kor/ridor kníhi, Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba 2017, 143.o

³²³ Matus László, 2017. 144.o

³²⁴ Zászkaliczky Péter 2011. 136.o

³²⁵ Matus László 2017. 144.o

³²⁶ EOL Koren István Irathagyatéka – Koren István levelezése, 299. levél

Koren István tehát Jan Kollártól kért javaslatot az aszódi tanító személyével kapcsolatban, feltételezhetően a presbitérium támogatásával. Koren István, az aszódi latin iskola tanára magyar nyelven oktatta az iskola diákjait, de a szlovák nyelv ügyét is a szívében viselte. Saját bevallása szerint Aszód előtt a besztercebányai evangélikus elemi iskolában töltött rövid idő alatt kiemelt célja volt a szlovák nyelv tanítása.³²⁷ Az aszódi tanár naprakészen követte a szlovák mozgalom életét, anyagilag is erkölcsileg is támogatta azt. Mindkét mozgalmi vezetővel kapcsolatban volt. Stúrt anyagilag is támogatta, és levélfogalmazványai alapján Kollárral is levelezett. Koren személye azért fontos, mert az ő levelezése tanúskodik Kollár és Stúr eszméinek aszódi támogatóiról. Egy Jan Kollárnak címzett levél piszkozatából derül ki, hogy Aszódon több evangélikus gyülekezeti tag osztozott a tanár nézeteiben. Kollárnak írta egy alkalommal Koren István, hogy előző levele azért maradt el, mert karácsonykor személyesen akarták felkeresni őt, ők, az aszódi szlovákok.³²⁸ Nagy örömmel hallgatták beszédeit – ebből úgy tűnik, hogy azon a karácsonyon néhány helybélivel felkeresték a pesti templomot és végighallgatták Kollár prédikációját. Az aszódi szlovákok azért mentek fel Pestre, hogy támogatásukról biztosítsák Jan Kollárt. Koren állítása szerint Aszódon talán 10 olyan családfőről tudnak³²⁹, akik a szlovák ügyet, „alapkövet” (nyelvre és műveltségre célozhat) őrzik. Megemlítette közöttük Fabri János törvénybírót és feleségét, akik pénzt gyűjtöttek a mozgalom javára, de szerinte *„az egyszerű kézművesek nem akarnak pénzt adni, de a szlovák paraszt sem adja garasát, ha nem muszáj, a földesúr akarata pedig a magyar nyelvre vonatkozik-* állította. *A környékről legalább két tanárra lehet számítani szlovák ügyben.*³³⁰ A Kollárnak írt levél 1838-1841 között keletkezett az iratanyag ismertetése szerint, de mivel a szerző a felségfolyamodványokra is utalást tett az egyik levélben, feltételezhető, hogy az időhatárok képlékenyebbek ennél. Mivel ez a levél a felségfolyamodványokról szólóval egy időben keletkezhetett, Masztics János Aszódon töltött évével átfedésben lehetnek, 1842-ben keletkezettek. Koren István egyik 1844 után írt leveléből az is kiderül, hogy közvetített egy aszódi csizmadia, Schramkó János, és Jan Kollár között, mivel a csizmadia minden vágya, hogy az „egyház körül segítsen” Pesten, szolgálja a „dicsőséges szlovák egyházat” Kollár mellett. Azt is állította, hogy azóta, olvassa a szlovák könyveket, mióta Aszódon él.³³¹ Egyébként az anyakönyvek alapján egy Schramkó Mihály nevű csizmadia Záhorából települt Aszódra, a levél szerint a szóban forgó csizmadia „Zahorjei”-ről érkezett és 1840-ben jelent meg először az

³²⁷ Jan Kvačala: Pamät Štefana Koreňa. In: Slovenské pohľady 16, 1896. 543.o

³²⁸ EOL, Koren István irathagyatéka, 6. doboz 156. levél

³²⁹ Masztics János és Koren István, feltehetőleg erre utal a többesszám

³³⁰ EOL Koren István irathagyatéka, 6. doboz, 156. oldal

³³¹ EOL Koren István irathagyatéka, 7. doboz 115.o

adminisztrációban.³³² Egy Schramka János nevű pedig Podhorczról származott, szintén csizmadia volt, és ő 1842-ben nősült Aszódon.³³³ Előbbi eltűnik szemünk elől a helyi forrásokból, míg utóbbi csizmadia 1851-ben másodszor is megnősült, helyben. Egy alkalommal Stúrnak írta Koren István, hogy a lapba nem kerültek be az aszódi tudósítások, pedig „*mi is szlovákul beszélünk és hallatni akarunk magunkról*”- olvasható a levélben.³³⁴

Koren István tehát elkötelezett támogatója volt a szlovák nyelv ügyének, és Aszódon is próbálta terjeszteni a nézeteit. Levelezéséből kiderül, hogy Masztics János utódjától, a Kollár mellett szolgáló Ján Kadavýtól szerezte be a szlovák irodalmat, egyébként Eggenléger Józseftől pedig magyar és német olvasmányokhoz jutott.³³⁵ A jegyzetek alapján Maszticsnak is rendszeresen rendelt szlovák nyelvű irodalmat.

Masztics János aszódi tevékenységéről Brocken József dékán, domonyi lelkész esperességhez írt panaszleveléből tudunk meg részleteket, melyek szerint Masztics János a szlovák mozgalom mellett agitált Aszódon és a környéken. Levelezett és találkozgatott a környékbeli evangélikus papokkal, tanítókkal, és igyekezett őket meggyőzni a szlovák ügy mellett. Győzködté őket, hogy tagadják meg a magyar nyelv tanítását, és a dékán – azaz a környékbeli evangélikus iskolák felügyelője, a domonyi Brocken József – szerint ezt sikerült is elérnie, mivel egy ideje a mozgalom hatására csökkent a magyar nyelv használata a dekanátusban.³³⁶ Egy szlovák mozgalommal kapcsolatos könyvet népszerűsítő, a környékbeli tanítóknak írt körlevele maradt fenn, mely alátámasztja Masztics agitációs tevékenységét, emellett egy alkalommal nagy gyűléssel nyilatkozott a magyar nyelvről egy Koren Istvánnak címzett levelében is.³³⁷

1843. április 18-i közgyűlése azért gyűlt össze Aszódon, hogy Masztics Jánost megerősítse tanítói pozíciójában, és ideiglenes működését meghívólevéllel hivatalosítsa. Azonban Podmaniczky Lajos felszólalt, és közölte, hogy a presbitérium eme kérését sajnos ő nem tudja teljesíteni, mert Masztics Jánosról olyan dolgok derültek ki, melyek a konventre nem tartoznak,

³³² Aszódi evangélikus házassági anyakönyvek 1840.

³³³ Aszódi evangélikus házassági anyakönyvek 1842.

³³⁴ EOL Koren István irathagyatéka 7. doboz, 44.o

³³⁵ EOL Koren István irathagyatéka 17. doboz

³³⁶ Asztalos István: Oskolatanítók a Galga mentén. In: Ikvai Nándor (szer.): Életmód-kutatások Pest megyéből. Szentendre, 1987. 252.o

³³⁷ Masztics János életét és tevékenységét Matus László dolgozta fel egy igen tanulságos esettanulmány keretei között. Az általam is forgatott forrásokat ő fordította le szlovák nyelvről, rávilágítva néhány nagyon hasznos tényre Masztics János aszódi tevékenységével kapcsolatban. Matus László: Panslávi v Aszóde? Alternatívne kontexty prepustenia jedného učiteľa in : Konfesia a národ Kontexty konfesionálnej a národnej identity slovenskej spoločnosti v 19. a 20. storočí, Kor/ridor kníhi, Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba 2017 145.o

de okot adnak arra, hogy a földesúr úgy döntsön, hogy Aszódon lakhelyet nem biztosít számára, ezt pedig közölte is az illetővel, aki ez alapján úgy döntött, hogy elhagyja a várost és a tanítói állást.³³⁸ Tehát Podmaniczky Lajos, a város egyik birtokosa, úgy döntött, hogy az egyházközség belső ügyét a földesúri jogaira hivatkozva rendezi, joga nincsen megakadályozni a tanító hivatalos meghívását, de a város birtokosaként egyértelművé teheti, hogy nem tűri meg az illetőt Aszódon. Masztics János elbocsájtásának következményeképpen a megye tanítói beadványt írtak Válka János főesperesnek, hogy tiltakozzanak Masztics János törvénytelen elbocsájtása ellen. Beadványukban azt is kifejtették, hogy attól félnek, hogy őket is bármikor önkényesen el lehet küldeni az állásukból, ha ez a tendencia érvényesül az egyházon belül.³³⁹ A lelkészek beadványának Aszódon közvetlen eredménye nem lett, habár az egyértelmű, hogy Masztics Jánost egyházi jogi vizsgálat keretében lehetett volna törvényesen elbocsájtani Aszódról.

Masztics Aszódról való távozása után Liptó megyében tanított több helyen, 1848-ban azon a Liptószentmiklós filiajának számító településen, ahol Hodzsa pap volt, tehát feltételezhetően az ő támogatásával került oda. Az 1850-es évektől az 1866-ig ismét a Pesti Evangélikus Gyülekezetben szolgált tanítóként, Jan Kollár közelében, majd elbocsájtása után Szentendrére került. Masztics János karakterét Matus László *Panslávi v Aszóde?- Alternatívne kontexty prepustenia jedného učiteľa* című tanulmányában vizsgálta, és arra a megállapításra jutott, hogy a karrierépítés és az érdekérvényesítés céljából használta fel a politikai, jelen esetben „etnopolitikai” szálakat. Masztics egy olyan karakter volt, aki az adott közegben ahhoz alkalmazkodva, stratégiaként próbálta felhasználni a közösség sajátosságait, a helyi politikában próbált karriert építeni, a pesti és az aszódi gyülekezetben más-más módon igyekezett megvalósítani azt.³⁴⁰ Ezt bizonyítja az a tény is, hogy életpályáját és konfliktusait áttekintve az látható, hogy az Aszódon töltött évét leszámítva soha sehol nem végzett agitációs tevékenységet a szlovák ügy mellett, sehol nem bukkannak fel nyomai a szlovák identitásnak.³⁴¹

A nyelvharcol idejében tehát Aszódon és a környékén tevékenykedtek a szlovák nyelv ügye mellett kiálló, a mozgalomhoz kapcsolható evangélikus értelmiségiek. Masztics János rövid, de annál nagyobb nyomot hagyó aszódi tanítósága úgy tűnik, egyedi eset volt mind Masztics, mind a város életében. Azonban Koren István szerepe annál érdekesebb, hiszen köze volt a tanító Aszódra hívásához, emellett kapcsolatban állt a szlovák mozgalommal, mely számára pénzt és

³³⁸ Aszódi Evangélikus Gyülekezet Protocolluma, 1843.4.18-i közgyűlés jegyzőkönyve

³³⁹ Detre János 2013. 131.o

³⁴⁰ Matus László 2017. 151.o

³⁴¹ Matus László 2017. 146.o

támogatókat is gyűjtött a városban, esetleg a környéken. Ennek ellenére ő sértetlen maradt. Arra a kérdésre, hogy mi állhatott ennek háttérében, némiképp választ ad Koren István Maszticshoz írt levele, melyben azt mondja a volt tanítónak, hogy a tanító rosszul apellált, amikor az egyszerű emberekre támaszkodva próbálta meg stabilizálni aszódi pozícióját, és nem kellett volna prédikációiban kitérnie kényes politikai kérdésekre sem, mivel az emberek nagyon ki vannak szolgáltatva a földesúr hatalmának. Az urak bizalmát kell megszerezni.³⁴² Koren István tehát sokkal óvatosabban és megfontoltabban viselkedett, és ami a legfontosabb, soha nem agitált a magyar nyelv ellen.

Koren István előbbi leveléből az is kitűnik, hogy Masztics János etnikai-nyelvi alapon maga mellé állította az egyszerű embereket – a földművesekre gondolhatott – illetve Koren egy korábban idézett levélpiszkozata alapján néhány környékbeli tanár és 10 aszódi családfő elkötelezett a szlovák ügy iránt. Ennek az elkötelezettségnek a mértékét azonban mutatja, hogy állítása szerint a kézműves és a paraszt sem szeret pénzt adni ilyen célokra.

B. Lelkészválasztástól lelkészválasztásig

1. Az 1847-es lelkészválasztás

1847. április 11-én az aszódi evangélikus gyülekezetben lelkészválasztó közgyűlésre került sor. A közgyűlés oka, hogy ennek az évnek januárjában meghalt a gyülekezet lelkésze, Mikulás Dániel. A Mikulás család 1815-ben került Aszódra, ekkor kezdte meg a Ratkón, Gömör vármegyében született lelkész egyháza és gyülekezte szolgálatát a városban. Mikulás Dániel 1777-ben született. Iskoláit itthon végezte, majd a tübingai egyetemen³⁴³ tanult 1802-től.³⁴⁴ Hazatérése után először magánnevelő volt, majd a besztercebányai evangélikus gimnázium tanára lett³⁴⁵, egyes utalások szerint az intézmény egyik alapítóját tisztelhetjük személyében.³⁴⁶ 1804-ben avatták lelkésszé, szolgálatát Tótygyörkön³⁴⁷ kezdte meg³⁴⁸, majd 1815-1847-ig szolgálta az aszódi gyülekezetet, ebben az időszakban egyházmegyei jegyző, 1834-37 között pedig főesperes is volt a Pesti Egyházmegyénél. Mikulás Dániel német és szlovák nyelven prédikált, ezt az aszódi evangélikus gyülekezet protocollumából tudhatjuk,

³⁴² Matus László 2017. 147.o

³⁴³ Eberhard Karls Universität Tübingen

³⁴⁴ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1866, július 1., 9. évf. 26. szám, 812-813.o:

³⁴⁵ A Besztercebányai Á.H.Ev. Gymnasyum értesítője az 1875. évből, 50.o

³⁴⁶ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1847.március 7, 6. évf 10. sz, 236-237.o

³⁴⁷ Ma Galgagyörk

³⁴⁸ A Magyarországi Evangélikus Egyház Bányai Egyházkerületében felszentelt lelkészek ordinációs könyve.
http://medit.lutheran.hu/sites/medit2.lutheran.hu/files/medit/1801_1885.pdf (2020.3.20)

ugyanis mikor 1835-ben a földesurak nyomására felmerült a magyar nyelvű prédikáció igénye, segédlelkészt kellett fogadni erre a célra.³⁴⁹ A segédlelkészi feladatokat ekkortól a latin iskola tanára, Koren István látta el. A lelkész felesége Latkóczy Barbara volt, akivel 5 gyermeket nevelt. A lelkész 32 évig, 1847 január 26-án bekövetkezett haláláig szolgálta gyülekezetét. A Mikulás család aszódi szerepe azonban itt nem ért véget. Egyik fia, János tanfelügyelő lett³⁵⁰, több iskolatörténeti munkában is megjelenik a neve, mivel az Organisationsentwurf végrehajtásának egyik felügyelője lett, melyet több protestáns intézmény is nehezményezett, például az aszódi középiskola kapcsán az aszódi hívek is nehezteltek rá. Az Organisationsentwurf elnevezésű rendelet oka és háttere az 1850-es évek változásaival áll összefüggésben. A szabadságharc után a magyar közoktatásügy felügyelete is a bécsi kormány szándékai szerint alakult. 1849. szeptember 15-én Ausztriában bevezették az Organisationsentwurf című, az oktatás korszerűsítését megcélzó határozatot, melynek hatályát Magyarországra is kiterjesztették. Az Entwurf legfontosabb előírásai közé tartozott a korábbi hatosztályos gimnázium megszüntetése, helyette évfolyamainak számát a felsőfokú tanulmányokra felkészítő kétéves filozófiai tanfolyammal összevonva nyolcra emelte. Tehát ezzel a rendelettel megszűntek a latin iskolák. Emellett a teljes, nyolc évfolyamos főgimnázium létesítését feltételekhez kötötte az Entwurf, például komoly tanári karra volt szükség ahhoz, hogy egy középiskola főgimnázium lehessen. Számunkra kulcsfontosságú, hogy a szabályozás szerint megszülettek a nyilvános és a magánintézmények. Ráadásul nyilvánossági jogot csak a kritériumok teljesítése esetén lehetett nyerni. Az Entwurf szigorú követelményeinek megítélése azért kettős, mert az országban több iskola került visszaminősítésre, vagy szűnt meg, azonban összességében serkentően hatott a korabeli magyar középfokú oktatás fejlődésére.³⁵¹ Az aszódi latin iskola elvesztette a nyilvánossági jogát, és négyosztályos algimnáziummá fokozták vissza. Ennek oka, hogy a nyilvánossági joghoz kapcsolódó kritériumoknak nem felelt meg, ez pedig azt jelentette, hogy az iskolában szerzett bizonyítványt nem fogadták el hivatalosan, és a iskola fenntartására is kihatott ez a szabályozás, mivel fenntartója az egyház, esetleg más testületek és társaságok, miközben a nyilvános iskolák fenntartását átvette az állam.³⁵² Láthatjuk tehát, hogy ez a rendelkezés mennyire mélyen, gyökereiben szervezte át a magyar oktatási rendszert. Az osztrák kormány által bevezetett intézkedés miatt létbizonytalanságba került az aszódi latin

³⁴⁹ Aszódi Evangélikus Gyülekezet Protocolluma 1835.

³⁵⁰ Az Aszódi Evangélikus Gyülekezet protocolluma 1850.szeptember.15

³⁵¹Mészáros István, Németh András, Pukánszky Béla szerk: Neveléstörténet. Szöveggyűjtemény Osiris Kiadó, 2003

https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_nevelestortenet/ch03s30.html
(2018.10.1)

³⁵² Mészáros-Németh-Pukánszky 2003.

iskola, az aszódi hívek pedig ezáltal két erős érzelmi okból is neheztelhettek a korábbi evangélikus lelkész fiára, Mikulás Jánosra. Hiszen iskolájuk ellenségét láthatták a tanfelügyelőben, és persze az sem vethetett jó fényt rá, hogy az abszolutizmus ideje alatt hivatalnoki pozíciót töltött be, hiszen a hatalom kiszolgálóját látták benne.

Mikulás Dániel másik fia azonban sokkal komolyabb szerepet kapott az aszódi evangélikus közösségen belül. Ugyanis Mikulás Dániel Ede 1842-től betegeskedő apja mellett szolgált segédlelkészként, ³⁵³feladatait Koren Istvánnal megosztva látta el. Mikulás Dániel Ede 1815. október 15-én született Aszódon. Életrajza³⁵⁴ szerint a helyi elemi iskolában kezdte meg tanulmányait. Schön József tanítónál prima minősítéssel fejezte be az elemi iskolát, majd a latin iskolában tanult. Innen testvéréhez hasonlóan³⁵⁵ a selmecbányai líceumba ment továbbtanulni, ahol Royko János és Bolemann József tanították. A filozófiai osztály elvégzése után két évig helyben, Aszódon gazdatiszti feladatokat látott el Podmaniczky Elizabeth kérésének engedelmességgel. Ezután érdeklődése a pedagógia tudománya felé fordult, és pedagógiai végzettséget szerzett, majd 1842-ben apja mellé került segédlelkésznek. Az evangélikus egyház ordinációs jegyzéke³⁵⁶ alapján 1842-ben ordinált Aszódon, az ordinációs életrajza szerint Szeberényi János és egy Mathuska nevű lelkész vizsgáztatták le és szentelték fel.

Az 1847. április 11-i lelkészválasztó közgyűlésen jelen volt Podmaniczky Lajos egyházi felügyelő, valamint Podmaniczky Ármin és Podmaniczky Andor, illetve a gyülekezet értelmiségei és vezető tisztviselői, mint például Koren István latin iskolai tanár, Szelecsényi János kurátor, valamint a város vezetőségéhez tartozó Chugyik János törvénybíró, és Fabri János bíró. A jegyzőkönyv szerint a felsoroltak mellett még a gyülekezet számos tagja képviseltette magát. A lelkészválasztás mondhatni rendhagyó módon zajlott, ugyanis nem történt meg a jelöltek meghallgatása, sőt, a klasszikus értelemben vett jelöltek sem voltak.

A gyűlést Podmaniczky Lajos egyházi felügyelő nyitotta meg. Szívhez szóló beszédben mesélte el, hogy a lelkész a halála előtt magához hívta a Podmaniczky család három ágának a képviselőit –közülük ketten tudtak megjelenni, Andor és a beszélő, Podmaniczky Lajos- és megkérte a földesurakat, biztosítsák özvegye és gyermekei jövőjét. Megígértette velük, hogy

³⁵³ Aszódi Evangélikus Gyülekezet Protocolluma 1842.április 4.

³⁵⁴ Mikulás Dániel Ede ordinációs életrajza, <http://medit.lutheran.hu/site/konyv/1730#book/225>

³⁵⁵ Brezsnik János: A Selmebányai Ág.Hitv. Evangélikus Lyceum története, 1889, Selmebánya, 343.o

³⁵⁶ Ordinálás: Az evangélikus egyházban a lelkészek felszentelését jelenti. Az egyházkerületek ordinációs könyveikbe vezették az adott kerületben ordináló lelkészek életrajzát, születésüktől felszentelésükig. Ezek az ordinációs könyvek. (https://library.hungaricana.hu/hu/collection/edt_evangelikus_orzagos_leveltar/) (2019.8.1.)

valamelyik fia fogja megkapni az aszódi gyülekezet lelkészi tisztségét halála után. Erre reagálva Podmaniczky Ármin felhívta a figyelmet Elefánt Mihályra, aki szentmártoni³⁵⁷ lelkész volt, és ajánlotta magát a lelkészi állásra, de megemlített egy Zimmermann nevű Sáros megyei prédikátort is. Podmaniczky Ármin felszólalására rögtön reagált Podmaniczky Andor, aki Mikulás Dániel fiára utalva megjegyezte, hogy ő szívesebben választana egy idegennel szemben olyan lelkészt, akinek ismeri a jó és rossz tulajdonságait. Az elsőként felszólaló Podmaniczky Lajos jelezte, hogy eredeti célja az volt, hogy az elhunyt lelkész végakarataról tárgyaljon a gyülekezet, de hogyha már így alakult, akkor ő is Mikulás Dániel fiára, Dániel Edére szavazna.³⁵⁸ A gyűlés jegyzőkönyve szerint az aszódi gyülekezet összességének nevében Spröfser Pál nevű kézműves vetette fel, Mikulás Dániel lelkész fiának megválasztását. Elefánt Mihály, a felbukkanó jelöltek egyike szintén aszódi származású volt, Elefánt József iparos fia, aki a latin iskolát elvégezve a selmecebányai líceum hallgatója lett, majd onnan német egyetemre ment, a hallei, majd a jénai egyetemen tanult. Hazatérése után nevelősködött, majd Ceglédre került lelkésznek, innen ment át a szentmártoni plébániára.³⁵⁹ A Podmaniczky családtagok javaslatára a gyülekezetből Portier Pál, helyi kereskedő reagált, véleménye szerint egy hetet várjanak, gondolkodjanak, majd ezután hívják össze újra a konventet, eldöntve a kiválasztandó lelkész személyét. A jegyzőkönyv szerint a többség akarata az volt, hogy mégis inkább helyben döntsenek, így megtörtént a szavazás, mely szerint Mikulás Dániel Ede 52, Elefánt Mihály pedig 32 szavazatot kapott.³⁶⁰ Így megválasztották Mikulás Dániel Edét az aszódi evangélikus gyülekezet lelkészének.

A lelkészválasztás tehát elég különös módon zajlott, és a jegyzőkönyv alapján úgy tűnik, hogy a város földesurai erőteljesen befolyásolták annak menetét. A lelkészválasztás szabályai ugyanis a következőképpen néztek ki az evangélikus egyházban, illetve a Bányai Egyházkerületben. Az egyházkerület életét az 1791-es zsinaton meghozott kánonok alapján Hamaliár Márton-féle utasítások szabályozták, mely azonban soha nem lett hivatalosan törvényerejű, azonban a gyakorlatban mégis ezeket a szabályokat követték a gyülekezetek.³⁶¹ Azonban nem tudom, hogy milyen mértékben és hogyan valósult meg ennek a törvényerőre nem emelkedett belső szabálynak a működése az egyházon belül, az egyes gyülekezetek szintjén ebben az exlex állapotban. A Hamaliár-féle utasítások alapján Székács

³⁵⁷ ma Tápiószentmárton

³⁵⁸ Az aszódi evangélikus plébánia protocolluma 1828-1864, 1847.4.11-ei aszódi presbitériumi gyűlés

³⁵⁹ Szinnyei József 1891. „Elefant Mihály” <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/e/e04639.htm> (2015.3.2)

³⁶⁰ AEP. Protocollum, 1847.április 11-ei presbitériumi gyűlés

³⁶¹ Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Budapest, 1977. 239. o

József bányakerületi szuperintendens kiadatta a Bányakerületi utasításokat. Ezek voltak az első szentesített törvények a korszakban, de az írott nyomai az előző két évszázad szokásjogának is. A Bányakerületi utasítások szerint a lelkészválasztó közgyűlés időpontját az esperesnek kellett kitűzni. A választás akkor volt érvényes, ha a választott lelkész – akinek meghívása után egy hónapnyi gondolkodási ideje volt elfogadni vagy visszautasítani a meghívást – legalább 24 éves és bölcséleti, valamint teológiai végzettséggel rendelkezik, illetve megválasztásakor jelen volt a presbitérium, valamint a leányegyházak képviselői. A lelkészválasztás több meghívott lelkészjelölt közül választással történt. A hívány, a lelkész meghívólevele akkor volt törvényes, ha a presbitérium többsége aláírta, és az esperesség pecséttel érvényesítette. A megválasztott lelkészt a püspöknek kell felszentelnie.³⁶² Aszódon 1847-ben az elhunyt lelkész után maradt segédlelkészt választották meg, de mivel az utasítások nem rendelkeznek külön erről a helyzetről, ezért a jelölt státuszától függetlenül ugyanúgy kellett volna zajlania a lelkészválasztásnak. Ám láthatjuk, hogy nem így történt, mert nem volt hivatalos, az esperes által kitűzött lelkészválasztó gyűlés, valamint nem voltak hivatalos lelkészjelöltek sem. De ami még nagyobb hiba, hogy a leányegyházak képviselő sem voltak jelen. Aszódnak 1847-ben az ikladi evangélikus gyülekezet és a hévízgyörki evangélikus gyülekezet voltak a leányegyházai.³⁶³ A közgyűlés jegyzőkönyve szerint a leánygyülekezetek, vagy ahogy a jegyzőkönyv írja, fiókegyházak képviselőinek meghívását egy gyülekezeti tag felvetette, ám végül két tag ellenében szavazással elvetették.³⁶⁴ Még a lelkészválasztó közgyűlés előtt, 1847 március 3-án levelet intézett Mikulás Dániel Ede lelkészjelölt Válka János espereshez, melyben Elefánt Mihályra, a lelkészválasztás során felmerült esetleges ellenfelére panaszkodott. *„Szomorú szívvel jelentem nagytiszteletű főseperes úrnak, miszerint Tisztelendő Elefant úr atyám halála után mindjárt kevés nappal, á mint Báró Podmaniczky Lajos felügyelőnk ő nagyságától hallám, levelet ide Aszódra írt, minek más célja alig lehetett, mint híveinket az elhunytak szegény özvegye és árvái ellen fellázítani vagy legalább a népet részére elcsábítani, mi ha sikerülne, szigorú pört ellene vagyunk indítanék, ámbátor Felügyelőnk Ő Mga egész hatalmával Tiszt. Elefant úr ezen gyalázatos tette ellend leend.”*³⁶⁵

A lelkészválasztás menetével a gyülekezet és a leányegyházak tagjai sem voltak maradéktalanul megelégedve. 1847. április 12-én, tehát a presbitériumi gyűlés másnapján, az aszódi gyülekezet

³⁶² Székács József: Bányakerületi utasítások. Budapest, 1871. 57.o

³⁶³ Aszódi evangélikus anyakönyvek

³⁶⁴ AEP. Protocollum 1828-1860, 1847.4.11-ei presbitériumi gyűlés

³⁶⁵ EOL Pesti Esperesség iratai, Válka János irathagyatéka, Mikulás Dániel Ede levele Válka Jánosnak, 1847.március 3.

egy levelet írt Podmaniczky Lajosnak, melyben közölték, hogy az előző napi gyűlést érvénytelennek és törvénytelennek tartják. Állításuk szerint a protestáns egyházi törvények, valamint a gyülekezet tagjainak jogai sérültek az ügy kapcsán. A levélben közölték a felügyelővel, hogy az esperes dolga a lelkészjelölteket kijelölése, de a személyeskedések elkerülése érdekében felkérlik az esperest, hogy Mikulás Dániel lelkész fia is legyen a jelöltek között.³⁶⁶ 1847. április 13-án a hévízgyörki, 16-án pedig az ikladi leányegyház tagjai fogalmazták meg panaszukat a papválasztásból történt kirekesztéssel kapcsolatban. Az ikladi gyülekezet tagjai közölték, hogy nehezteléssel fogadták a hírt, de a megválasztott lelkész személyét támogatják, 600 lelkes gyülekezetük szavazatait Mikulás Dániel Edére adják le, főleg mert hallották, hogy az aszódi gyülekezet egy csoportja nem fogadta el a megválasztott lelkész személyét.³⁶⁷ *„A hévízgyörki leányegyház tagjai is szavazni akarnak- állítja levelük- mivel élni kívánnak jogaikkal. Szavazatukkal a többséghez kívánnak csatlakozni., így nem választanak konkrét jelöltet.”*³⁶⁸ A hívek ígéretükhöz híven 1847. április 20-án levelet intéztek Válka János Pest megyei espereshez, melyben a panaszt megismételték.³⁶⁹

Válka János 1847. május 3-án Mikulás Dániel Ede ügyében Aszódra érkezett. Ekkor Mikulás Dániel Ede lemondott a lelkészi tisztségéről, lemondását a soron következő esperességi gyűlés 1847. május 6-án Albertiben elfogadta.³⁷⁰ Azonban megegyeztek, hogy a következő lelkész megválasztásáig betöltendő üres lelkészi állást ideiglenes jelleggel Mikulás Dániel Ede fogja elvállalni. Mikulás Dániel Ede hivatalosan 1848 augusztusáig kapta a megbízatást. Az esperes látogatása során kiderült, hogy a lelkészválasztás szabálytalansága mellett más problémák is voltak az aszódi gyülekezetben, ugyanis annak pénztára nem volt rendben. Az esperes ekkor az ügy rendezésére szólította fel a gyülekezet felügyelőjét, Podmaniczky Lajost, aki ekkor már 5 éve nem számolt el a gyülekezetnek annak vagyonáról. A felügyelő nem teljesítette Válka János kérését, ezért az 1847. május 6-i esperességi gyűlésen, ahol Mikulás Dániel Ede lemondását is elfogadták, 6 aszódi küldött jelent meg, panaszt téve Podmaniczky Lajos ellen. Az aszódi lelkészválasztás ügye az esperesség sikertelensége miatt még 1847-ben a Bányakerületi Közgyűlés elé került, ahol saját állítása szerint komoly utasítást kapott Válka János esperes, hogy minél hamarabb oldja meg az esperesség az aszódi helyzetet. Ennek következtében az

³⁶⁶ Evangélikus Országos Levéltár (Továbbiakban EOL), Archivum General Ecclesiae/Régi iratok jegyzéke (Továbbiakban AGE) III.a.- Az aszódi hívek levele Podmaniczky Lajoshoz 1847.4.12

³⁶⁷ EOL AGE III.a.- Az ikladi leányegyház levele Podmaniczky Lajosnak 1847.4.16.

³⁶⁸ EOL AGE III. a. A hévízgyörkileányegyház levele Podmaniczky Lajosnak 1847.április 13.

³⁶⁹EOL AGE III. a 11. Aszódi hívek levele Válka János espereshez

³⁷⁰ EOL AGE III. a 3/3 jegyzőkönyv

esperesség parancsára az ügy kivizsgálására egy küldött érkezett Aszódra 1847. november 29-én Melczer János rákoskeresztúri lelkész személyében.³⁷¹

Melczer János Osztrolukán született, Zólyom megyében, 1802-ben, kismemesi családban, apja tanító volt. Selmecebányán elvégezte az evangélikus líceumot, majd Pozsonyba ment teológiát tanulni. A teológia elvégzése után két évig nevelő volt a Sréter családnál, majd a bécsi teológia intézetet kereste fel, ahol 1827-ben tett záróvizsgát. Ugyanebben az évben ordinált Magyarországon, a Bányai Egyházkerületben.³⁷² Szinnyei József szerint Belujában, Hont megyében lett lelkész, majd 1830-tól Rákoskeresztúron folytatta hivatását. A szabadságharc alatt lelkesen hirdette ki a függetlenségi nyilatkozatot, nézeteiért később 6 évig kellett börtönben ülnie.³⁷³ A szabadságharcban honvédhadnagy volt.³⁷⁴ Fontos információ, hogy Melczer János testvére, Lajos, az Aszódon működő középiskolai tanárnak, Koren Istvánnak jó barátja volt. Koren erre többször utalt életrajzában, Osztrolukán együtt nevelősködtek egy ideig, de útjaik nem váltak el véglegesen, Koren István levelezése alapján szoros kapcsolatban álltak egész életpályájuk során.

Melczer János jelentésében Podmaniczky Lajossal és a hívekkel kapcsolatban a következő megállapítást tette: „*A földesurak és az alattvalók közötti viszonyban, melly szerint ezek szolgáláshoz szokva lévén összetaposott jogait védeni nem merik, amazok pedig ezekkel kényük szerint bánván velök nem igen sokat gondolnak.*”³⁷⁵ Azonban emellett egy másik fontos kérdés is felmerült. Melczer János megkérdezte, van-e Aszódon presbitérium, mire azt a választ kapta, hogy 5 éve nincsen, mivel annak megszüntetésére Masztics János tanító meghívása adott okot. Mivel az akkori presbitérium hívta meg Aszódra a később botrányt kavarázó és pánszláv izgatással vádolt tanítót, annak tevékenységét a földesúr ügyvédei semmisnek tekintették és feloszlatták a szervezetet. Válka János leveléből tudjuk, hogy 1847-ben az éves bányakerületi gyűlésen is szóba került az aszódi papválasztás ügye, mivel az esperességnek nem sikerült rendeznie azt. A levél alapján Melczer János és társa, Schnell Károly lelkész több alkalommal

³⁷¹ EOL Pest megyei esperesség iratai, Válka János esperes hagyatéka, Válka János levele Eötvös Józsefnek, 1848. június 23.

³⁷² A Magyar Evangélikus Egyház ordinációs anyakönyve, 1801-1885, Bányai Egyházkerület, 131.o

³⁷³ Szinnyei József 1891. "Melczer János" <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/m-96B16/melczer-janos-9918F/?list=eyJxdWVyeSI6ICJNZWxjemVylEpcdTAWZTFub3MifQ>

³⁷⁴ Bóna Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/m-12C9/melczer-janos-13E2/?list=eyJxdWVyeSI6ICJNZWxjemVylEpcdTAWZTFub3MifQ> (2019.11.20)

³⁷⁵ EOL AGE III.a Az aszódi evangélikus ágostai r.k. Egyház számadási ügyében 1847. november 29-ik napján működött kiküldöttségének tudósítása

próbált Aszódon vizsgálatokat folytatni, de sikertelenül, mivel Mikulás Dániel Ede és a felügyelő, Podmaniczky Lajos megakadályozta őket ebben. Az újabb kiküldöttségnek Benyovszky Péter és egy másik nem egyházi személy is tagja volt. A földesúr és az ideiglenes lelkész egy alkalommal a kikerkező esperességi bizottság világi tagjait vendégül látta és értekezett velük, azonban a két lelkészt kizárta a megbeszélésből, melynek Válka János szerint igencsak részrehajló eredményét nem volt hajlandó elfogadni az esperesség, főleg, hogy Benyovszky Péter később az egyházkerület kiküldöttjeként is vizsgálta az ügyet. Válka János információit megerősíti az 1848. május 10-én Pesten tartott esperességi gyűlés jegyzőkönyve, melyben a levél adatai ismétlődnek meg, és melynek eredménye szerint az esperesség nem volt hajlandó Mikulás Dániel Edét lelkésznek elismerni, amíg a megválasztása nem történik meg törvényszerűen, és végzettsége nem akadályozza meg abban. Ezen a gyűlésen végül az esperesség felmenti Podmaniczky Lajost az aszódi gyülekezet felügyelőjének posztjáról.³⁷⁶

Mikulás Dániel Ede nézeteit is megismerhetjük a lelkészválasztás körülményeiről, és arról, hogy ez az 5 évvel korábbi eset szerinte hogyan kapcsolódott az 1847-es eseményekhez, ő ugyanis a Vallás és Közoktatási Minisztériumhoz fordult. 1848 júniusában panaszt tett minisztériumnál, miszerint korábban, segédlelkésszé választásakor egy Masztics János nevű *pánszláv* tanító érkezett Aszódra, akit Jan Kollár ajánlására hívtak meg. A tanító távozása után Mikulás Dániel Ede szerint megmaradt Aszódon a pánszláv érzelmű párt, ami Masztics János hatására alakult ki. Az a párt volt, amely most nem engedi őt lelkésszé választani, sőt, az egyházmegyét is megnyerte az ügynek. Az egyházmegye részéről maga az esperes, Válka János is a pánszláv párt oldalára állt, és az egyházmegye kiküldött bizottságaival folyamatosan megzavarta a gyülekezet békéjét. Az aszódi pánszláv párt vezetőjének Portir Pált titulálta, aki Mikulás Dániel Ede szerint Melczer Jánossal titkos gyűléseket szervezett, és lázította a helyieket Mikulás Dániel Ede ellen.³⁷⁷

Melczer János egyházi jelentésében elmarasztalóan nyilatkozott Mikulás Dániel Edéről, aki szerinte abban a tévhitben élt, hogy: *„őtet és a méltóságos felügyelőt kivéven, az aszódi egyházban senkinek másnak hivatalosan írni nem szabad, és hogy efféle levelezések az összejöveteleknek, melyek keményen tiltvák (tiltva vannak), alkalmat nyújtanak. – Szegény szánakozásra méltó evangélikus pap, aki a legnagyobb világosságban emberek összejövetelében rémeket lát!”*³⁷⁸ - ismerhetjük meg Melczer János nézeteit Mikulásról.

³⁷⁶ EOL Pesti Esperesség iratai, 1848.május 10-ei esperességi közgyűlés jegyzőkönyve

³⁷⁷ EOL AGE III. a

³⁷⁸ EOL AGE III.a Melczer jelentése az esperesség felé

Melczer Jánost egyértelműen ellenségnek tekintette Mikulás Dániel Ede. De támadást intézett ellene a gyülekezet lemondott felügyelője, Podmaniczky Lajos is. Legalábbis egy ismeretlen szerzőtől származó röpirat az aszódi pánszláv veszélyről írt, melyre reagálva Melczer János megjelentette az Evangélikus Egyház és Iskola nevű lapban a „Cáfolat a pánszlavizmus ügyében” című röpiratát.³⁷⁹ Ebből a röpiratból kiolvashatóak az aszódi ügygel kapcsolatos nézetei, valamint Mikulás Dániel Edéről és Podmaniczky Lajos felügyelőről alkotott véleménye. Melczer írománya nem mentes az indulatokról és az elfogultságtól, azonban hasznos dokumentum, hiszen megtudhatjuk belőle, hogy hogyan látta, értelmezte az esperességi kiküldött az aszódi eseményeket.

Melczer János a „Czáfolat” című írást egy, a Landerer és Heckenast nyomda által kinyomtatott, pánszlávizmusról szóló, „Der Panslawismus in Ungarn” című röpirat tartalmára, többek között annak személye ellen megfogalmazott vádjaira reagálva jelentette meg. A lelkész „A zsidók emancipatiojáról” címet viselő röpirat anonim szerzőjét azonosította a német nyelvű „Der Panslawismus in Ungarn” című röpirat írójában. Ez azért fontos számunkra, mert a pánszlávizmusról szóló írás az aszódi ügyet taglalta, sajátos nézőpontból, tartalma összeesengett Mikulás Dániel Ede idézett állításaival. Melczer név szerint nem említi a röpirat szerzőjét, de az aszódi evangélikus gyülekezet felügyelőjeként utalt annak szerzőjére, tehát báró Podmaniczky Lajosra gondolt. A magasrangú főúr viselkedését kemény, elmarasztaló szavakkal jellemzi. Összességében az egész röpirat hangvételén felfedezhetőek az erős indulatok. Melczer János felháborodottan ismertette a német nyelvű röpirat vádjait, mely szerint ő, és az esperesség lelkészeinek egy csoportja Štúr, Hodzsa, Hurban követője és cinkosa volt, ezért a pest megyei evangélikus esperesség *slavisticus* lelkészei Mikulás Dániel úr ellen agitáltak, méghozzá azért mert az aszódi káplán magyar szellemű volt, kiben a pánszlávok eszméinek is mozgalmainak pártolására és terjesztésére nem számíhattak. Ezért próbálták meg az esperesség lelkészei Mikulás Dániel Edét elűzni az aszódi parókiáról, többek között úgy is, hogy hallgatóit ellene uszították. Végző céljuk az volt, hogy egy másik, pánszláv lelkészt választassanak meg a helyére az aszódi gyülekezetben. „*Ěn alulírott minden becsületes szláv által, úgy kivált általam is kárhoztatott undok pánszlavizmus részese s így Štúr, Hodža, Hurban, Noszák követője vagyok kénytelenítem kinyilatkoztatni, hogy ezen állításokra (...) személyemre nézve soha okot nem adtam.*”³⁸⁰ Az egész vád „*a pokol örvényeiből kiragadott állítmány becsületes személyemre nézve egy aljas koholmány csúf hazugság és csupán csak az Aszódon*

³⁷⁹ Evangélikus Egyházi és Iskolai Lap, 29.szám 1848.7.9, melléklet- Melczer János: Czáfolat a Panszlavizmus

³⁸⁰ Melczer János 1848. 1.o

történt erélyes hivatalos eljáráson miatti bosszúból származó rágalom.”³⁸¹ „A pest megyei esperességben pánszlávizmusnak, (...) legkisebb nyoma nincsen.”³⁸² Állítása szerint egyetlen olyan lelkész sem volt az esperességben aki Štúrt, Hodžát vagy Hurbant követette. És bár az esperesség lelkészeinek nagy része szláv születésű, a Bányai Evangélikus Egyházkerületben mégis ez az esperesség vette át adminisztrációjában először a magyar nyelvet, és tiltakozott a magyar nyelven nem tudó püspök, bizonyos „M.M” kinevezése ellen. Szemben Mikulás Dániel Edével, a magát a pánszlávoknak nevezett papokkal szembenálló magyarosítóval, akit az esperesség felszólított magyar nyelvet beszélő káplán foglalkoztatására, hiányos magyar nyelvtudása miatt. – Írta Melczer, bár megjegyezném, hogy Mikulás Dániel Ede az ellene folyó vizsgálatok alkalmával bebizonyította, hogy magyar nyelven is megfelelő szinten el tudja látni lelkészi szónoki feladatait.- „Mikulás Dániel önmagát magyarnak és magyarosítónak állítja be, azonban hol vannak a magyar nyelvvel kapcsolatos érdemei, hol vannak a magyar nyelven készült jutalmakkal koszorúzott munkái?” Tette fel a provokatív kérdést Melczer János. A magyar nyelv nagy tudósa pánszlávozza le a megye lelkészeit, miközben csak egy humán osztályig végezte el az iskoláit.- Állította. „Szemtelen hazugság tehát hogy mi pánszlávok vagyunk és még szemtelenebb azt hogy mi azért mivel ő magyar szellemű agitálunk ellene.”³⁸³ Bizonyítékként azt hozta fel a lelkész, hogy az aszódi gyülekezet kézművesekből és értelmiségiekből álló tagjai Mikulás Dániel ellen foglaltak állást, anélkül, hogy a meggyanúsítottak „agitáltak” volna ellene. Bizonyítékként meg volt az esperességnek írt levél, melyben a 63 aszódi és 65 leányegyházbeli hévízgyörki családfő Mikulás Dániel Ede leváltását kérte. Azonban megemlítette hogy ezeknek, tehát a lelkészelleneseknek, a száma csökkenhetett az Aszódon működő hatalmas prókátor -Roykó Lajosra utalt- hatására. Mikulás Dániel Ede jellemét igyekezett negatívan beállítani, mikor azt mondta, hogy az aszódi lelkész nem fejezte be a gimnáziumot, megunva azt inkább visszatért szülővárosába, hogy anyja szoknyája mellett maradjon, és gazdatisztnak szegődött az urasághoz. Majd miután ezt is megunta, otthon lustálkodott amíg megvakult apja mellé káplánnak nem került. Mikulás megválasztásának körülményeiről pedig következőképpen nyilatkozott Melczer János: „...apja halála után a helybeli felügyelő által aki nem hirdetett és csak az ő hajdú által az ő rokon érzelmű alattvalóiból házonként összehívott helybeli gyűlésen választották meg, az esperesség tudta és ellenőrzése nélkül”³⁸⁴. Majd az ennek hatására bekövetkező tiltakozás következményeként

³⁸¹ Melczer János 1848.,2.o

³⁸² Melczer János 1848. 2.o

³⁸³ Melczer János 1848. 3.o

³⁸⁴ Melczer János 1848. 3.o

állásáról lemondott, de az esperesség határozata szerint az 1848 augusztusának végéig ideiglenesen visszakapta azt. Azóta azonban megbánta lemondását, és igyekezett minden módon megtartani az aszódi lelkészi pozíciót.

Az aszódi felügyelőiről, tehát Podmaniczky Lajosról a következőképpen nyilatkozott:”... az aszódi lelkipásztor választását illető szent jogtól a fiókegyházbelieket, mint zérusokat kizárni akarta, azon egyház számozása így szent utasításának dacára hosszú öt év óta tartani elmúlasztotta..”³⁸⁵A kérdést vizsgáló esperességi választmányt feladata végrehajtásában akadályozta, az egyház számadásait és protocollumait előlük a kastélyába elzárta. Az egyház által felesketett presbitériumot hatalma gyakorlásából kizárta, törvénytelennek ismerte el. Emellett G.S.³⁸⁶. világi küldött társa állítására hivatkozva azzal vádolta meg Podmaniczky Lajost, hogy az esperességi küldötteket az ő intésére váró vasvillákkal felfegyverkezett csapatokkal várta.

Válka János esperes véleményét is érdemes megismerni az aszódi ügyel kapcsolatban. Már idézett, Eötvös Józsefnek írt leveléből megismerhetjük az esperesség álláspontját. A levelet Mikulás Dániel Ede feljelentése után írta Eötvös Józsefnek, valószínűleg egy a Vallás és Közoktatásügyi minisztertől érkezett számonkérésre reagálva. Az őt, és az esperességet ért vádat idézte Válka János: „A vád tudni illik az, hogy az Aszódi evangélikus községben, a pest megyei esperesség némely lelkészeinek helytelen eljárása, s illetőleg beavatkozása által, zavarok idézettek elő”³⁸⁷ A vád szerinte alaptalan, a probléma már 6 éve, 1842-ben kezdődött, amikor Mikulás Dániel Edét kizárólag apja kérésére, és szűk körben megválasztották a gyülekezet segédlelkészének. Válka János információi szerint a hívek azóta kerültek a templomot az aszódi evangélikus gyülekezetben. Ez pedig nem az esperesség hibája volt. Ahogy az sem, hogy Masztics Jánost, a pánszlávnak kikiáltott aszódi tanítót az esperesség tudta nélkül hívta meg a gyülekezet evangélikus elemi iskolai tanítónak, kinevezésében sem volt sem tudomásam sem szerepe az esperességnek. Az egyébként szépen prédikáló Maszticsot a gyülekezet felügyelője, Podmaniczky Lajos önkéntesen távolította el Aszódról, béreseivel felpakolva költöztette ki a földesúr. Ez a két eset erősítette fel az ellentéteket a gyülekezetben belül, hiszen a hívek egy része nem volt hajlandó elviselni a felügyelői önkényt. Az esperes azzal érvelt, ha Masztics János tényleg pánszláv volt, akkor nem elzavarni kellett volna, hanem az ügyét akár egyházi, akár világi törvényszék előtt ki kellett volna vizsgálni, és törvényes úton eljárva kellett volna

³⁸⁵ Melczer János 1848. 2.o

³⁸⁶ A küldöttség tagjai Schnell Károly és Melczer János lelkészek voltak, és két világi küldött, Benyovszky Péter, és egy G.S. monogrammu, beazonosíthatatlan személy.

³⁸⁷ Válka János levele Eötvös Józsefnek, 1.o EOL AGE III.

megbüntetni őt. Az ellentéteket tehát főképpen a felügyelő, Podmaniczky Lajos okozta, hiszen eljárásai nem voltak szabályosak. A presbitérium felosztatása és az egyház pénztárának kisajátítása, valamint az egyházközségi gyűlések hiánya is törvénytelen, melyet az aszódi egyház csak „*némán nyögött, és hallgatott*”. Az aszódi ügyért nem lehet az esperességet hibáztatni, „*mivel annak törvényes orgánumai elhallgattak.*”³⁸⁸ 1847. április 11-én a felügyelő törvénytelen úton választotta meg Mikulás Dániel Edét lelkésznek, az indulatok ekkor törtek fel az aszódi egyházban, és csak ekkor fordultak panaszaikkal az esperességhez, ekkor derültek ki a törvénytelenések. Ennek hatására az esperes Blázy Lajossal Aszódra érkezett, és azt hitték, hogy sikerült megoldani az ügyet, mivel Podmaniczky Lajos ígéretet tett arra, hogy rendezi a gyülekezet ügyeit, elszámol annak pénztárával, Mikulás Dániel Edét pedig ideiglenes papnak hagyták a következő év augusztusáig. Azonban az ügy mégsem rendeződött, a felügyelő nem váltotta be ígéretét, és az ügy rendezésére küldött esperességi küldöttségek munkáját folyamatosan bojkottálta, az iratok és a templom elzárásával, jelenlétének letagadásával. Melczer János, Schnell János egyházi esperességi küldöttek ezt több alkalommal megtapasztalták. Több sikertelen küldöttség után az esperes parancsára világi tagok is csatlakoztak a vizsgálóbizottsághoz, köztük volt Benyovszky Péter. Az esperes szerint ez volt a világon a legsikertelenebb küldöttség, hiszen a lelkészeket a földesúr a „*küszöbétől elutasította*” majd a világi tagokkal, mint „*magán vendégeivel tanácskozott*”.³⁸⁹ Működésük eredményeként született jegyzőkönyvet a papi felek, - akik a megbeszélésen nem vehettek részt- torznak nyilvánították és nem írták alá. Válka Jánosnak az is gyanús volt, hogy az esperesség világi kiküldöttjeként szereplő Benyovszky Péter később a Bányai Egyházkerület kiküldöttjeként is szerepelt az ügyben, melyet törvénytelennek tartott. Válka János levele zárásaként határozott véleményt nyilvánított Mikulás Dániel Ede lelkészségéről, és az esperesség eljárásával kapcsolatos véleményéről: „*...ha Aszód irányában netalán gyengék is voltunk, a szeretetnek gyenge fegyverével de a viszálykodások támasztói és nevelői egyáltalában nem voltunk. Csalódik az is, aki azt hiszi hogy egy ilyenképpen beültetett pap üdvösen működhessek: ez különösen egy evangélikus egyházban lehetetlen! és én feljebb becsülvén az egyházban lakozó emberek békességét mint egy embernek hivatalát és illetőleg kenyerét, soha ne elállni nem fogok. Ítéljen s cselekedjék bár a jövő kerületi gyűlés másképpen, én meg fogom őrizni lelkem és szándékom tisztaságát. Ismétlem „Esperességem a kerületnek ellenszegülni nem fog” de vélemény és illetőleg meggyőződését irányában is szabadon kimondani kötelességnek tartom: ennél fogva az egész ügyet a jövő kerületi gyűlésben*

³⁸⁸ Válka János levele Eötvös Józsefnek, 2.o EOL AGE III.

³⁸⁹ Válka János levele Eötvös Józsefnek, 2.o EOL AGE III.

*előterjeszteni és a protestáns lap útján a nyilvánosságnak átadni fogja bűnhődjék a bűnös, én és esperességem soha nem fogjuk védeni.*³⁹⁰

Komoly tanulságot vonhatunk le azzal kapcsolatban, hogy Válka János Eötvös Józsefnek írt levele fellelhető a per iratai között. Ugyan az MNL OL 1848/49-i minisztérium levéltárának Vallás- és Közoktatásügyi minisztérium irattárának az evangélikus egyházra vonatkozó iratai között nem találtam meg az aszódi lelkészválasztás ügyét, de ebből a levélből kiderül, hogy az első magyar felelős kormány Vallás-és Közoktatásügyi minisztere is foglalkozott az aszódi ügygel. Kertész Botond erre az általam fel nem lelt forrásra hivatkozva írt egy alapos könyvfejezetet az esetről, melynek tartalma alapján Mikulás Dániel Ede írt levelet a miniszternek, melyben közbenjárását kérte a megválasztása ügyében, melyet a Pesti Evangélikus Egyházmegye vezetése akadályozott szerinte, mivel egy környébeli és Aszódon is aktív pánszláv csoport manipulációja befolyásolta az egyháziak tisztánlátását. Erre reagálva az Evangélikus Bányai Egyházkerülethez küldte az ügyet a Eötvös József, tehát továbbra is az egyház belső ügyének tekintette azt, de szemmel kívánta kísérni.³⁹¹ Tanulásként mindenképpen levonhatjuk, hogy feltételezhetően a „pánszláv párt” hívószava, egy összeesküvéseket szövő pánszláv mozgalom környébeli kibontakozásának sejtetése aktivizálta a minisztériumot. Már csak azért is, mert maga a Bányai Egyházkerület kényes terep volt a szlovák mozgalom szempontjából. Demmel József írta, a Nemzeti Újság 1841-es szeptember-havi számára hivatkozva, hogy ebben az akkoriban a bányavidéki egyházkerületben 165 egyházközsége 290 000 hívőt foglalt magában, akiknek 97%-a szlovák, vagy részben szlovák nyelvű volt.³⁹²Ezzel párhuzamosan a szlovák mozgalom a szabadságharc alatt változáson ment keresztül, a Liptószentmiklósi memorandum már Magyarország föderatív átalakulását is megemlítette, de később, 1848 nyarára már eljutott odáig a mozgalmat vezető Ludovit' Stúr, hogy célként osztrák vezetésű föderációt fogalmazott meg– ehhez kapcsolódva pedig a Habsburgokat támogató felkelés mellett döntött. A mozgalom tehát ekkora területiális célok megfogalmazásáig, komoly politikai célok kitűzéséig jutott el, a prágai szláv kongresszus pedig mindenképpen közel hozta egymáshoz a közép-európai szlávokat, akik magyarellenessége a szabadságharc alatti magyar ellenes felkelésekben nyilvánult meg.³⁹³

³⁹⁰ Válka János levele Eötvös Józsefnek, 4.o EOL AGE III.

³⁹¹ Kertész Botond: Evangélium és szabadság, Az evangélikus egyház Magyarországon 1848-1849-ben, Budapest, MPKE, 2002, 99.o

³⁹² Demmel József 2014. 11. o

³⁹³ Kiss László: A szlovák nemzeti tudat születése, Eger, Líceum kiadó 2005. 158-164.o

Az 1848. július 23-án zajlott kerületi gyűlésen az esperesség ismét előadta nézeteit, melyek megegyeztek a feljebb ismertetett Melczer-féle levél tartalmával. A közgyűlésen Podmaniczky Lajos is felszólalt, szeretne volna érvényteleníteni az esperesség által történt felmentését, mivel azt törvénytelennek tartotta. A gyűlésen elhangzottak alátámasztják Mikulás Dániel Edével kapcsolatban Melczer Jánosnak azon állítását, miszerint megbánta lemondását, és mindet megtett annak visszavonásáért, ugyanis a jegyzőkönyv szerint azt állította, hogy az ellene felhozott hibák nem ütköznek a papi hivatal gyakorlásával. Ennek a feltétele csak a törvényes, az esperesség beavatkozása nélkül zajló megválasztása lehet. Javaslatára szerint egy új papválasztásra lenne szükség, mely az esperesség és a kerületi gyűlés által közösen kiválasztott bírák felügyeletével valósulhatna meg, ahol ő maga is törvényes jelölt lehetne.³⁹⁴ A gyűlésen felolvasták az aszódi hívek két csoportjának kérését, az egyik csoport szeretne volna, ha Mikulás Dániel Edét a törvényes és hivatalos lelkészválasztás jelöltjei közül kihagynák, a másik csoport azonban kinyilvánította ragaszkodását az ideiglenes lelkészhez. A gyűlés úgy határozott, hogy mind Mikulás Dániel Ede jelölhetőségének, mind Podmaniczky Lajos felmentésének kérdéséről egy bizottság döntsön. A kijelölt bizottság elnöke Radvánszky Antal, ülnökei Bauhoffer György, Boczkó Dániel, Desőffy Otto, Hellenbranth, Jeszenszky László, Kuzmányi Károly, Sembery Imre, Sréter László, Zelenka vanyarci lelkész voltak.³⁹⁵

Végül a Bányai Egyházkerület által felhatalmazott bizottság Mikulás Dániel Ede, és Podmaniczky Lajos mellett döntött. Ezt onnan tudjuk, hogy mindketten megmaradtak pozíciójukban. Két levél is igazolja, hogy 1848 őszén aktívan folyt az új lelkész keresése az aszódi gyülekezet részéről. Czékus József a szlovák nyelvtudás hiánya miatt elutasította a felkérést a lelkészi pozícióra,³⁹⁶ Terray János tanító azonban elfogadja a tisztséget, de nemzetőri kötelezettsége miatt állítása szerint nem tudott volna időben megjelenni Aszódon, hogy szolgálatát megkezdje. Őt végül anyagi okokra hivatkozva nem választották meg lelkésznek.³⁹⁷ 1848. szeptember 18-án látszólag lezárult a lelkészválasztás, ugyanis az érintett gyülekezetek, az aszódi és a hozzá tartozó leánygyülekezetek azt a hírt közölték levelükben az esperesnek, hogy Mikulás Dániel Ede megválasztása mellett döntöttek.³⁹⁸

³⁹⁴ Bányai Egyházkerület 1848. július 23-i kerületi gyűlésének jegyzőkönyve 2.o

³⁹⁵ Bányai Egyházkerület 1848. július 23-i kerületi gyűlésének jegyzőkönyve 3.o

³⁹⁶ EOL AGE III. Czékus József levelezése az aszódi gyülekezetnek

³⁹⁷ EOL AGE III. Az aszódi, hévízgyörki és ikladi gyülekezetek levele a pest megyei espereshez, 1848. szeptember 18

³⁹⁸ EOL AGE III. Az aszódi, hévízgyörki és ikladi gyülekezetek levele a pest megyei espereshez, 1848. szeptember 18

A lelkészválasztás és annak következményeinek áttekintése és értelmezése során nem nehéz eljutni arra a következtetésre, hogy a megválasztandó lelkész maga mellett tudhatta a közösségben legnagyobb hatalommal bíró, és az egyház szellemiségével összeegyeztethetetlen önkényre hajlamos Podmaniczky Lajos bárót, mint egyházi felügyelőt. Aszódon nem a lelkészválasztás az egyetlen példa Podmaniczky Lajos nyomást gyakorló, földesúri pozíciójával visszaélő magatartására, hiszen ezzel a helyzettel erősen összefüggő korábbi esetben, Masztic János tanító ügyében is ugyanez történt. Emellett maguk az aszódi példák sem egyedülállóak ebben a tekintetben. Székács József emlékirataiban hosszasan kitér a rákoskeresztúri Podmaniczky Jánossal való konfliktusaira, egy alkalommal Podmaniczky Lajos neve is felbukkan. A két földesúr együttesen gyakorolt nyomást a Pest megyei esperességre, mikor egy esperességi közgyűlés keretei között szeretne volna a két földesúr elérni a rákoskeresztúri tanító felmentését. Podmaniczky János birtokolta Rákoskeresztúrt ebben az időszakban. A gyűlésen Székács megkérdezte az esperest, hogy miért nem egyházi bíróság dönt erről a kérdésről, és azt a választ kapta, hogy azért, mert a bárókat nem akarja megbántani az esperes. Ebben az ügyben maga Székács állt ki az egyházi consistorium megtartása mellett, mely végül meg is valósult, bár a tanítót végül szabályos keretek között is felmentették.³⁹⁹

Az 1847-es lelkészválasztással kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy kezdetben annak szabálytalansága bonyolította a helyzetet. Azonban a vizsgálat során feltárt törvénytelenségek a vártnál súlyosabb problémákra világítottak rá. A vita háttérében a hívők szintjén sejthetünk némi társadalmi ellentétet, mivel az 1847-ben keletkezett, Podmaniczky Lajosnak címzett levelet – melyben jogaik megcsorbítása és a lelkészválasztás törvénytelenége ellen léptek fel a gyülekezet tagjai- 50-en írták alá. Ebből az ötvenből 5 aláíró foglalkozása ismeretlen, 34-en kézművesek voltak, ketten kereskedők, és 9-en földművesek. Ez alapján tehetünk egy felületes megállapítást, mely szerint az Aszódon élő evangélikus földművesek, és a származásilag vegyesebb összetételű, földrajzilag mobilabb vállalkozó kézműves és kereskedő réteg közötti érdekharc, versengés is lehetett ennek a komoly vitának a kiváltó oka, melynek a lelkész megválasztásával kapcsolatos ügy ily jellegű kibontakozása csak a lecsapódása. A pánszlávizmus ügye azonban nem a helyi közösség érveiben jelent meg, hanem a földesúr hivatkozott rá, a gyülekezetben betöltött irányító szerepének alátámasztása céljából. Mikulás Dániel Ede pedig előszeretettel vette át ezt az érvelést. Masztics János 6 évvel korábbi ügye

³⁹⁹ Kertész Botond: Székács József püspök visszaemlékezései, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008, 160.o

valóban a szlovák-magyar nyelvharc mentén bontakozott ki, és ahogy Válka János esperes is utalt rá, Podmaniczky Lajos a korábbi eset során sem engedte, hogy az egyház szervezeti keretein belül, törvényes vizsgálat során oldódjon meg a tanító ügye. Nyelvi ellentétek jelen voltak ugyan a városban, és a földesúr gyülekezeten belüli nyomásgyakorlása mögött ezek távoltartásának szándéka állhatott. Azonban pánszláv összeesküvés, a szervezkedő csoport létének meghatározása bonyolultabb kérdés. Mivel a 19. századi Magyarországon a szlovák öntudat mindenfajta megjelenési formáját pánszlávizmusként értékelték. Ennek a jelenségnek a felismeréséhez elég csak néhány korabeli sajtóterméket fellapoznunk, melyek hasábjain virágoztak a nyelvi viták, a pánszláv tót evangélikus papok elleni cikkek kiválóan szemléltetik ezt a jelenséget. Például a Pesti Hírlap, 1844.szeptember 26.-i száma az aszódi „pánszlávizmussal” foglalkozik, de a Pesti Hírlap mellett érdemes fellapozni néhány számot a protestáns unió párti Protestáns Egyházi és Iskolai Lapból, Vasárnapi Újságból, de a Világot, Pesti Divatlapot is megtekinthetjük. Ezt mutatja az 1842-es szlovák felségfolyamodványának az a pontja, melyben az érintettek visszautasították a hazaárulás, az oroszbarátság és a pánszlávizmus vádját.⁴⁰⁰

A politikai mozgalom, melyet pánszlávizmsnak hívunk, igen összetett és sokrétű, sokszor a különböző szláv népek különböző elvárásokat fogalmaztak meg a mozgalommal kapcsolatban. Maga a pánszlávizmus fogalma és céljai is folyamatosan változtak a 19. század során, a geopolitikai viszonyok, illetve mindig az éppen aktuálisan virágzó eszmék mentén alakult maga a pánszlávizmus. A reformkori magyar közgondolkodás –ahogy az aszódi példa is mutatja- egy szervezett és mindent áthálózó, magyarságellenes mozgalomként tekintett a pánszlávizmusra, melybe úgy tűnik, sokkal nagyobb potenciált és veszélyt látott bele, mint amennyire ebben a korszakában reálisan erős volt. Erre utal Gecse Géza Bizánctól-Bizáncig című, a pánszlávizmusról írt hiánypótló átfogó munkájában, amikor a bevezetőben a téma historiográfiai előzményeinek ismertetésekor megjegyzi, hogy Magyarországon a 19. század első felében sokan írtak a pánszlávizmusról, mivel 1831-től kezdve a magyar nemesi reformmozgalom rettegett ettől az eszmétől, sok publikáció született a pánszlávizmus veszélyeiről, azonban átfogó munka nem született róla sem a reformkorban, sem később ebben az évszázadban.⁴⁰¹ Ez azt jelenti tehát, hogy nem tudhatjuk, hogy a magyar politikai vezetőréteg milyen mértékben volt tájékozott a pánszlávizmussal kapcsolatban.

⁴⁰⁰ Demmel József 2014. 66.o

⁴⁰¹ Gecse Géza: Bizánctól Bizáncig, A pánszlávizmus története, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest. 2007. 16.o

A Magyarországon uralkodó pánszláv félelem egyrészt egy ismeretlen, megfoghatatlan jelenség túlbuzgó démonizálása, valamint a multietnikus államban élő szlávok magyarellenességet sem nélkülöző nemzeti öntudatra ébredésének jelenségeitől való rettegés összemosódása lehetett. A félelmet természetesen még jobban fokozta a prágai szláv kongresszus, a közép-európai szlávok között kialakult magyarelles hangvételű összefogás, és persze a szlovák nemzeti felkelés. A magyar politikai gondolkodás a szlovák mozgalom erejétől nem félt ugyan, hiszen a magát a mozgalmat önmagában nem tartotta az ország területi integritására veszélyes tényezőnek⁴⁰², azonban a mögötte sejtett Oroszországról ezt nem mondhatjuk el. Tehát a pánszláv mozgalom országhatárokon átívelő jellege, és a szláv nagyhatalom ereje szolgáltatott az indokot a szlovák kalendáriumokat olvasgató evangélikus lelkészek üldözésére.

2. Aszód a szabadságharc alatt

1848 őszén lenyugodtak a kedélyek az aszódi evangélikus gyülekezetben. Azonban a helyiek heves vitázásával párhuzamosan fontos történelmi események bontakoztak ki az országban: az 1848-as forradalom, az áprilisi törvények, majd a délvidéki felkelés és az osztrák támadás Magyarország ellen. A szabadságharc kitörésével Aszód életében is mozgalmas időszak következett, mivel a Galga-mentén fekvő település több alkalommal keresztezte az átvonuló hadsereg útját.

Nehéz lenne biztos megállapítást tenni azzal kapcsolatban, hogy a nyelvileg és etnikailag sem homogén település lakossága milyen mértékben azonosult a forradalom, majd a szabadságharc céljaival. Azonban a korabeli sajtóban olvasható néhány, a városról szóló cikk, melyek segítenek képet alkotni arról, hogy hogyan viszonyult a kérdéshez az evangélikus többségű település lakossága. Például a forradalom és az áprilisi törvények megünneplésére bevezették az úgynevezett szabadságünnepet a településen. Mindez komoly lelkesedésről tanúskodik.

*„A pór nép már kezdi érezni a nyert jótéteményeket és szabadságot, és kívánja érzelmeit nyilvánítani. Aszódon a lakosság szabadság-ünnepet rendezett, melly isteni tisztelettel kezdődék. Mikulás lelkész alkalomszerű helyes beszédet tartott; a városban sűrű nemzeti zászlók lobogtak, taraczkok durrogtak. E nap ezután minden évben megünnepeletendik. Több helységben is kívannak hasonló szabadságünnepet rendezni.”*⁴⁰³Írta a Budapesti Híradó 1848 május 5-én. Ugyanezt a lelkesedést tükrözi a Pesti Hírlap május 13-i száma, mely arról számol be, hogy május 7-én Aszódon is megalakult a nemzetőrég, kedvező eredménnyel, hiszen a

⁴⁰² Kiss László: A szlovák nemzeti tudat születése, Líceum kiadó. Eger, 2005, 162.o

⁴⁰³ Budapesti Híradó, 1848.május 5-i száma, címlap

parasztok nagy vonzalommal rendelkeznek az ügy iránt, és sorban iratják fel magukat. A cikk külön kiemeli, hogy nagy öröm, hogy izraeliták is feliratkoztak a nemzetőrség soraiba, azaz jelentkeztek az összeírásra.⁴⁰⁴A nemzetőrséget alapvetően belső rendvédelmi céllal hozták létre, és az 1848. Évi XXII.tc. rendelkezett a felállításáról. Azonban később az önálló hadsereg magját a nemzetőrségből szervezett honvédszászlóaljok alkották.⁴⁰⁵Mégpedig azért, mert annak ellenére, hogy a törvény első paragrafusában meghatározza a nemzetőri szolgáltra kötelezettek vagyoni és társadalmi helyzetének kritériumait, a harmadik paragrafusban megteremtette az önkéntesség lehetőségét is. „A nemzetőrségbe még más olly honpolgárokat is besorozhatnak, kiket az alkotmányos rend fentartásában érdekletteknek, s e kitüntetésre méltóknak ítélnék.”⁴⁰⁶ írja az említett törvény cikk. A szabályozás a nemzetőrségre kötelezettek összeírásának módját is meghatározta, erre a célra bizottságokat javasolt. Pest-Pilis-Solt vármegyében ezek a bizottságok nem mindig tudták sikeresen teljesíteni feladatukat. Ennek oka a lakosság ellenállása volt, ilyen település volt Sződ, Vácrátót, Vácbotyán, Pilisszántó, Péteri, Ecsér és Gomba. Ezek nagyrészt szlovák ajkú települések voltak, de az ellenállás oka inkább a megadóztatástól való félelem, mintsem magyarellenesség vagy a forradalom céljainak megtagadása volt. Azonban ellenpélda is van, például Majosháza és Tök, ahol a férfilakosság önként jelentkezett az összeírásra.⁴⁰⁷ Tehát az aszódi lakosság lelkesedése nem feltétlenül volt általános, de egyedi eset sem. A cikk szerint 2500 lakosból 500-an iratkoztak fel nemzetőrnek. A cenzust tekintve 20 év feletti férfiak, és legalább féltelkes földművesek, vagy havi 100 pengős jövedelemmel bírók számára volt kötelező a nemzetőri tisztség. A cikk pozitív sugallata nem véletlen, hiszen ez az arány túl magas ahhoz, hogy a cenzussal összevetve ne feltételezzük, hogy magas volt az önkéntesek száma. Emellett kiemelném, hogy 1848 tavaszán több helyen voltak izraelita ellenes pogromok, köztük pest-pilis-solt megyei településeken is⁴⁰⁸, így az aszódi izraeliták feliratkozása is jelzés értékű számunkra. A cikk hitelességét azonban megkérdőjelezhetővé teszi a számok pontatlansága, hiszen Aszód nem volt 2500 lelkes település 1848-ban, az 1850-es népszámlálás 1996 főt, míg Fényes Elek 1851-es Geographiai szótára 1530 főt számolt.

A délvidéki szerb lázadás kitörése és Jelačić bán horvát fegyveres előkészületei hatására mozgósítani kellett a nemzetőrséget. Ekkorra vált egyértelművé, hogy nem csak belső, polgári,

⁴⁰⁴ Pesti Hírlap, 1848 május 13-i száma, 433.o

⁴⁰⁵ Hermann Róbert: 1848-1849- A szabadságharc hadtörténete, Korona kiadó, Budapest, 2001. 22.o

⁴⁰⁶ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800022.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27> (2019.6.5.)

⁴⁰⁷ <http://mnl.gov.hu/mnl/pml/nemzetorseg>

⁴⁰⁸ <http://mnl.gov.hu/mnl/pml/nemzetorseg>

védelmi feladatai lesznek a szervezetnek. Az 1848 augusztus 13-i rendelet már egy önkéntes alapú, de azonnal mozgósítható haderő felállításáról szolt.⁴⁰⁹ Egy 1848. november 13-án kelt összeírásra hivatkozva Arató Mátyás 206 aszódi önkéntes nemzetőrrel számol be.⁴¹⁰ A vármegye hét kerülete összesen 31266 nemzetőrt adott ekkor. Aszód a IV. kerülethez tartozott, és ez a település adta az ötödik legtöbb nemzetőrt. A nagy népességű püspöki székhely, Vác a maga 1268 önkéntesével vezeti a statisztikát. A megyében ebből a kerületből toborozták a legtöbb nemzetőrt, a 48 településen összesen 6133 főt. Az öt legtöbb nemzetőrt toborzó település a kerületben Vác, Tura, Gödöllő, Isaszeg és Aszód. Az alábbi táblázat csak ennek a kerületnek a településeit vizsgálja.

IV. Nemzetőr kerület, Pest Megye⁴¹¹			
település	lakosság népszámlálás alapján	1850-es nemzetőrök száma 1848 nov.	
<i>Vác</i> (püspöki+káptalani)	13260	1374	10%
<i>Tura</i>	3132	320	10%
<i>Gödöllő</i>	2430	230	9%
<i>Aszód</i>	1996	206	10%
Pécel	1881	117	6%
Fót	1793	119	7%
<i>Isaszeg</i>	1500⁴¹²	220	15%

42. ábra, a kerület nemzetőrei

A táblázatban a kerület hat legnagyobb lélekszámú települése látható a lakosság száma alapján rendezve, melléjük a legtöbb nemzetőrt kibocsájtó településeket válogattam ki. A 200 feletti nemzetőrt adó településeket dőlt betűvel szedtem. A közös halmazba tartozik Vác, Tura, Gödöllő és Aszód. Míg Pécel és Fót is viszonylag magas népességszámú települések voltak, ők arányaiban kevesebb nemzetőrt adtak, miközben Isaszeg alacsony népességével a legmagasabb arányban adott nemzetőröket. Aszód a maga 10%-os arányával jól szerepel a statisztikában, de

⁴⁰⁹ Hermann Róbert 2001. 48.o

⁴¹⁰ Arató Mátyás: Adalékok az 1848-49-es polgári forradalom és szabadség-harc Aszód környéki történetéhez, in Asztalos István szerk. Aszódi Múzeumi füzetek 4., Petőfi Múzeum, Aszód, 1968 48.o

⁴¹¹ A táblázat adatai: Nyáry Lajos főszámvevő összeírása a Pest (pilis-solt) (vár) megyei nemzetőrök kerületi összeírásáról, 1848. november 13-án, közli Arató Mátyás in Aszódi Múzeumi füzetek 4., 48.o

⁴¹² Isaszeg népességéről forrás: Arató Mátyás becslése 1835-ös római katolikus schematismus (1420 fő) adataiból és 1856-os kormánylap adatából (1561fő), illetve Pesthy Frigyes 1864-es helységnévtára (1500) alapján becsülve

persze az, hogy a 48 településből az ötödik helyen szerepel, magas népességszámának is köszönhető.

Az alaposabb és pontosabb elemzéshez egy átfogó vizsgálat, az egész megye pontos statisztikái, és persze komolyabb demográfiai vizsgálatok lennének szükségesek. Ezt a felületes táblázatot pusztán a szemléltetés céljából készítettem el.

Ha az aszódi lakosság szabadságharchoz való hozzáállását vizsgáljuk, akkor érdemes az adakozásokat is áttekintenünk. 1848. júniusában, a szerb fegyveres felkelés kitörése miatt, több ízben is találhatunk honvédelmi célra adakozó aszódiakat is a korabeli sajtó hasábjain. Például a Nemzeti Újság 1848 június 6-i számában 226 ft 40 kr-t ajánlott fel Aszód mezőváros lakossága, kamatfizetés ellenében az Aszódi kiseddóvó egyesület 300 forintot ajánlott fel, ugyanennek a folyóiratnak a június 29-i számából derül ki, hogy az aszódi izraeliták 158 ft 54 kr-t ajánlottak fel honvédelmi célokra. Az aszódi izraeliták több ízben nyilvánították ki támogatásukat a szabadságharc mellett. Például egy 1849 március 27-i újsághír szerint az aszódi születésű Spitzer Ignác ellen árulás vádjával hadi törvény szerinti vizsgálat indult, mivel az egyébként 39 éves, izraelita, nő, aszódi fuvarost társaival együtt elkapták egy katonai ellenőrzés során, mikor ruhaszállítmányt próbált eljuttatni a magyar honvédekhez Debrecenbe. A ruhaszállítmány tartalma 549 darab ing, 549 gatyá, 475 posztó-csákó, 200 kényelmi-csákó, 100 viaszvászon csákó-boríték, 1 tiszti-csákó, 17 tucat nemzeti sapka, 1500 lószőr-forgó, 4500 nyakkötő, 50 tucat magyar címer, 100 kard-bojt, 15 tiszt öv és 8 zászló. Végül, mivel fegyvert nem tartalmazott a csempészett árú, a halálos ítélettől eltekintettek bírálék.⁴¹³

A szabadságharcban részt vett aszódi katonák közül 6 honvédről tudunk, akiket név szerint is beazonosíthatunk, Haynau 1849-es összeírásának köszönhetően, ugyanis ő információt gyűjtött a szabadságharc hovádeiről.⁴¹⁴

⁴¹³ Figyelmező, 1849, 3. szám, címlap

⁴¹⁴ <http://mnl.gov.hu/mnl/pml/honvedlistak>

Nevek	Születési hely	Milyen rendű	Vallása	Polgári állapotja	Önkéntes katona	Kötelezett katona	Besorozás ideje	Hazatérés ideje	Van-e elbocsátó	Minő rangja volt a	Régibb erkölcsi	Megjegyzés (korabeli)
Bárány János	—	—	evang.	földműves	—	igen	1848. 09.	1849. 01.	nincs	közhonvéd	jó	Aszódon van
Major Sándor	—	—	evang.	csizmadia	—	igen	1849. 05. 14.	1849. 10. 06.	van Komáromból	mint csizmadia	jó	öreganyjának ápolója
Faska Pál	—	—	evang.	kőműves	igen	—	1849. 06. 12.	1849. 10. 07.	van	tűzér	jó	öreganyjának ápolója
Lang Henrik	—	—	evang.	tímár legény	igen	—	1848. 11. 20.	1849. 07.	nincs	tűzér	jó	vándorlásba ment
Borovszki Pál	—	—	r. kat.	zsellér	—	igen	1849. 01. 01.	1849. 09.	nincs	huszár	jó	feleséges
Prém Sándor	—	—	evang.	asztalos	igen	—	1848. 08. 23.	1849. 10. 05.	van	köz	jó	—
Balázs Márton	—	—	evang.	jobbágy	—	igen	1848. 09. 29.	1849. 10. 06.	nincs	köz	jó	—
Szelecsényi Lajos	—	—	evang.	jegyzői segéd	igen	—	1848. 05. 24.	1849. 09. 07.	van, mint alkalmatlan	tizedes	jó	—
Bencsók János	Aszód	—	evang.	csizmadia	—	igen	1848. 10. 01.	1849. 10. 16.	nincs	mint csizmadia	jó	öreganyjának ápolója

43. ábra az aszódi honvédek listája⁴¹⁵

Major Sándor evangélikus csizmadia családja Selmecebányáról származott, édesapja az 1810-es években települt le Aszódra, és vette feleségül a helybéli Kuzma Annát, az apa és két fia is ugyanezt a foglalkozást űzte, Sándor mindössze 18 éves volt, amikor bevonult.⁴¹⁶ Faska Pál evangélikus kőműves családba született, a népes család a 19. század elején jelent meg az aszódi anyakönyvekben. Jellemzően kézművesek voltak, Pál 1826-ban született, így csupán 22 éves volt, amikor önként jelentkezett honvédeknek. A volt tűzér a szabadságharc után Aszódra élte le életét, a helybéli Intiby kézműves, szücs családból választott feleséget, és gyermeke az ő pályáját folytatta tovább. Lang Henrik tímár apja a szászországi Tannából költözött Aszódra, 1827-ben. Fia az első Magyarországon, illetve Aszódra született generációt képviselte. Az önkéntes honvéd a szabadságharc leverése után külföldi vándorútra indult, az amerikai polgárháborút is megjárta. Visszaemlékezéseire a közelmúltban talált rá Péntes Tibor Szabolcs irodalomtörténész, a kiadásra szánt munka kalandos élt pályát rejt. Ferenc József 1853-ban meghirdetett amnesztiája miatt tért haza Magyarországra, és Aszódra élte le hátralévő életét, tímárként majd postamesterként.⁴¹⁷ Prém Sándor népes családból származó kézműves volt. Édesapja 1825-ben települt be Aszódra, Tatáról származott és az akkor már Aszódra élő, de ismeretlen származású Kovács Máriát vette feleségül. A házasságból 12 gyermek született, de 3-ról biztosan tudjuk, hogy nem élte meg a felnőttkort. Prém Lajos, az apa, kereskedő volt,

⁴¹⁵ <http://mnl.gov.hu/mnl/pml/honvedlistak> 2019.6.1.

⁴¹⁶ Pest megyében az 1848.XXII. tc. korra vonatkozó szabályozásától alkalmanként eltértek, a 20 év alatti fiatalok apjuk helyett vonultak be. Mivel Major Pál május 14-én vonult be, ő is ahhoz a hullámhoz tartozott, ahol lelkesen iratták fel magukat a hadköteles aszódiak, ezt a lelkesedést jelzi Major Pál kora is.

<http://mnl.gov.hu/mnl/pml/nemzetorseg>

⁴¹⁷ Asztalos István I. 2004. 335.o

feltételezhetően jómódú, mivel öt fiát is taníttatta az aszódi latin iskolában. Négyen a grammatika osztályokig végezték el az iskolát, Sándor teljesen elvégezte a latin iskolai képzést.⁴¹⁸ Feltételezhető tehát, hogy az apa Sándort szánta szellemi pályára, míg testvéreit kézművesnek vagy kereskedőnek szerette volna képezni. Ezt az a tényező is alátámasztja, hogy Sándor volt a legidősebb életben maradt fiú a családban. 1848-ban mindössze 17 éves volt, 1845-ben fejezte be a 2. szintaxis osztályt Aszódon. Ezek voltak a legmagasabb osztályok, melyeket egy latin iskola nyújtott, így a középiskola utolsó éveit egy kollégiumban vagy líceumban lehetett elvégezni. Ezt a két filozófiai osztályt feltehetően nem végezte el, hiszen láthatjuk, hogy asztalos lett belőle már a szabadságharc előtt. A szabadságharc utáni életéről azonban nincs információ, néhány forrás azt mutatja, hogy legfiatalabb öccse, Frigyes, Aszódon volt kereskedő, de Sándor az úrbéri perek idején már nem szerepelt a taksások listáján.⁴¹⁹ Balázs Márton feltehetően zsellér családból származott, ugyanis az 1838-ban, az úrbéri perekkel kapcsolatban keletkezett levélben apja, Balázs István a zsellérek között szerepel⁴²⁰, ahogy korábban, az 1828-as összeírásban is Balázs István családfő házzal és egy kis szőlővel és aprójózsággal bíró zselléreként lett összeírva.⁴²¹ Balázs István 1829-ben született, tehát bevonulásakor ő sem töltötte be a 20. életévét. Hasonló a helyzet Szelecsényi Lajossal, aki 1831-ben született, édesapja 1826-ban tűnik fel először a forrásokban, ebben az évben keresztapaságot vállalt, céhbeli szabó volt, 1850-1856 között céhmester, és már 1848 elejétől ő volt a város bírója. Szelecsényi János fontos szereppel bírt a város életében, ezt nagyon jól tükrözik posztjai. Emellett az 1847-ben kezdődő lelkészvitában is aktívan részt vett. Az 1840-es évek második felében ő volt az aszódi evangélikus gyülekezet curátora, aki Podmaniczky Lajos felügyelő mellett felszólítást kapott, hogy számoljon el a gyülekezet vagyonával. Neve később is folyamatosan feltűnik az iratokban, melyek alapján Mikulás Dániel Ede egyik legkitartóbb híveként aposztrofálhatjuk a szabómestert, aki 1850-től a presbitériumnak is a tagja volt. Tehát ennek a város életében fontos szerepet betöltő, Mikulás Dániel Ede párti szabónak a fia, Szelecsényi Lajos a szabadságharc egyik önkéntes honvédja volt. A bíró fiai az aszódi latin iskolába jártak, Lajos elvégezte, öccse pedig a szabadságharc évében hagyta félbe tanulmányait. A táblázatból kiolvasható, hogy a bíró idősebbik fia, a későbbi honvéd, végül

⁴¹⁸ Az AVKK Petőfi Múzeumának gyűjteményében található latin iskolai anyakönyvet feldolgozó általam épített Ms Access adatbázis a forrásom

⁴¹⁹ MNL PML Aszód úrbéri perei

⁴²⁰ MNL PML IV.165. a. 5. doboz, 1839.09.16-án kelt levél, Aszód város közössége nevében Kuptsek Dániel jegyző

⁴²¹ Az 1828-as összeírás helyi adatai MNL OL, Mikrofilmtár, Conscriptio regnicolaris art. VII. 1827 ordinata, B 118 623078

jegyző lett. Azonban későbbi éltéről már nem rendelkezünk információval, mivel eltűnt a várossal kapcsolatos forrásokból, feltehetőleg a szabadságharc után. átmenetileg tért vissza szülővárosába.

Bentsok János csizmadia volt, édesapja 1817-ben nősült, aszódiként, aszódi szabó lányát vette feleségül. János 1849 októberi hazatérésekor mindössze 21 éves volt. Életét helyben élte le, csizmadia mesterként. 1861-ben, 32 évesen nősült meg, és leszármazottai is Aszódon éltek a későbbi évtizedekben.

A szabadságharc hadtörténeti eseményei nem kerültek el a települést. A hadmozgások több alkalommal érintették Aszód városát. A tavaszi hadjárat során először a hatvani csatáról visszavonuló osztrák hadtest vonult át a városon, 1849.április 2-án.⁴²² A tavaszi hadjárat során még egyszer találkozhattak hadsereggel az aszódiak, de ezúttal a honvédeknek örülhettek. Április 6-án Gáspár András VII. hadteste foglalta el a mezővárost, ahol a hadosztály Poelteng Ernő által vezetett hadteste állomásozott. Az orosz intervenció során Fjodor Vasziljevics Rüdiger III. orosz hadteste vonult át Aszódon 1849 július 11-én, majd orosz csapatok fővezére július 17-én Aszódot jelölte ki az orosz főszereg gyülekezési pontjának. Július 18-án érkezett Aszódra, és két napot pihent a grófi Tolsztoj családból származó altábornagy által vezetett osztag, mely két dandárból, két vadászrezdből, két gyalogosütegből és egy szakasz árkászból, valamint egy huszárezdből állt. Másnap Vácra átköltözött Aszódra az orosz hadsereg főhadiszállása is, és július 22-ig itt táborozott.⁴²³

Azonban egy települést nem csak hadmozgások és harcok tekintetében érinthet egy-egy háború. 1849-ben az országban nem egyedülálló módon, a háború pusztításának hatására Aszódon is kolerajárvány tört ki. Ezzel a tragédiával zárult a városban történelmünk eme meghatározó időszaka.

C. Az 1850-es évek- A belső harcok újabb hulláma

1. Újabb fellépések a pap ellen

A béke és az egyetértés azonban nem tartott sokáig, a szabadságharc és az azt követő kolerajárvány eseménydús időszak volt a város életében is. Azonban ezek lecsendesedése után, igen hamar visszaterelődtek a dolgok a régi mederbe, már ha a viszályokra gondolunk. 1850 nyarán ismét folyamodvány érkezett az esperességhez, a lelkész ellen, melynek kivizsgálására küldöttség érkezett Aszódra. 1850 júniusában a gyülekezet 38 tagja kétnyelvű, magyar és német

⁴²² Hermann Róbert 2001. 270.o

⁴²³ Kovács István: A lengyel légió dzsidásainak részvétele a turai ütközetben in Rosoncy Ildikó szerk.:Verekedni az utolsó emberig"- A turai ütközet 1849.július 20., Magyar Napló, Budapest, 2009. 123.o

folyamodvánnyal fordult a Pest Megyei Esperességhez, melyek Mikulás Dániel Ede elleni panaszait tartalmazzák. Mind a 38 aláíró kézműves volt. A vádak tanulmányozása mellett, hogy a konfliktus mélyebb megértéséhez segítenek hozzá, feltárják előttünk a közösség mentalitását és gondolkodásmódját is.

A jegyzőkönyv ismertetése, tartalmának elemzése előtt érdemes tisztába kerülnünk az egyházi törvényekkel. A Bányai Egyházkerületben a Hamaliár-féle utasítások szolgáltatták az egyházi jogi hátteret, azonban ezeket csak a később, 1871-ben kiadott Bányakerületi Utasítások tartalmazzák leírva és rendszerezve. Lássuk, mit ír a munka a lelkész viselkedésével kapcsolatos elvárásokról, és a presbitérium működéséről.

Számunkra fontos a VII. rész első szakaszának 3. és 4. pontja, miszerint „*az egyháznak lelkészét önhatalmúlag elmozdítani nem szabad.*” Ez az elv ugyanis, ahogy az aszódi ügy menetét is látjuk, erőteljesen megnehezítette egy megválasztott lelkész elmozdításának lehetőségét. Püspöki, püspöki bizottsági vizsgálat kellett ahhoz, hogy egy-egy lelkésszel kapcsolatos panaszt kivizsgáljanak.

A VII. rész hatodik szakaszában találunk a lelkész viselkedésével kapcsolatos szabályokat. Ilyen a 3. pont, mely szerint *híveit az uralkodó fejedelem s minden, úgy világi, mint egyházi felsőség iránti engedelmesség-, szeretet-, bizalom- és hűségre gyakorta serkentse, érettük az Agendában lévő imákkal könyörögjön, a fejedelem születés- és névnapját a gyülekezetben szokásos módon tegye ünnepélyessé. Egyébiránt más mint, törvény által szabott hirdetményeit a szószékre ne vigye.* A 4. pont így nyilatkozik: *Vasárnapokon s az ágost. vallású egyház által elfogadott illően elkészülve szónokoljon s olyan napokon az istentiszteletet fontos ok vagy a nélkül, hogy helyettest rendelne maga helyett, ne mulasztja el.* A 9. pont: *Nehogy a rend és béke felforgatassék a gyülekezetben, közönyös dolgokban, istentisztelet- és szertartásokban önhatalmúlag, az egyház beleegyezete nélkül mit.se változtasson; ha pedig némi változtatás szükségesnek mutatkoznék, s olyanul az előbbkelő egyháztagok is elismernék, arról az egész gyülekezetet az ágostai vallás VII. cikke alapján tanítsa ki, a dolgot azonban soha se erőszakolja.*⁴²⁴

A lelkész magatartásáról VII. rész 10. szakaszának pontjai adnak felvilágosítást. Különösen érdekesek ezek a törvények számunkra, mivel a hívek kifogásainak nagyrésze Mikulás Dániel Ede lelkészi magatartására vonatkozott. *Az utasítások szerint az evangélikus lelkész „egész életével szolgáljon tükörül hallgatóinak, eszerint ne csak nyilvános botrányoktól, hanem mindattól is óvakodjék, a mi által a gyülekezet vallásos és erkölcsi nemesbülését bármikép*

⁴²⁴Székács József: Bányakerületi utasítások. Budapest 1871. 30.o

hátráltathatná.” - olvashatjuk az ide vágó szakasz első pontjában. A következő pont így folytatódik: „Hallgatóit becsülje meg, irántuk mindenkor nyájas, szelíd és türelmes legyen; uralmat felettük ne gyakoroljon, velők ne czivakodjék, ne perlekedjék...”. Az ide vonatkozó utolsó pont szerint pedig „A gyülekezetet fontosabb ügyekben a közgyűlésnek, csekélyebbekben a presbyterium közreműködésével kormányozza.”⁴²⁵

Mit mondanak az utasítások az egyházi feletteseivel való viselkedésről? Erről külön szakasz nyilatkozik. *„Az esperesség, egyházkerületi és egyetemes gyűlések végzéseinek és határozatainak kivétel nélkül engedelmeskedjék; törvényes felsőbbjeit tisztelje, parancsaiknak és a törvényszéki Ítéleteknek vesse magát alája: idéztetvén, jelenjen meg s ott magát szerényen viselje.”* - mondja az első pont. Az idevágó szakasz második pontja szerint *„a fő- vagy alesperes törvényes rendeleteinek ellenszegülnie nem szabad, ennek ellenére cselekedvén, az esperességi közgyűlés által lesz megdorgálandó”* A harmadik pont pedig így szól: *„Felsősege becsületét, jó hírnevét ne kisebbitse, ellenkezőleg cselekedvén, a nyilvánosan sértett félt kövesse meg.”⁴²⁶*

A presbitérium megválasztásáról és működéséről a szabályozás a következőképpen rendelkezett: *„A presbyterium tagjainak száma ezerig terjedő lelket magában foglaló gyülekezetben legalább 12., 2000-ig 16., 3000-ig 20 (...) a presbiterek a közgyűlésben 6 évre választatnak, de újból megválaszthatók. Közgyűlés minden fontosabb ügyben a helyi ügyelő s pap ikerelnöklete alatt, általok közösen kitűzendő napon tartandó. Tagjai a tanárok, tanítók és minden az egyház szükségleteihez áruló teljes korú⁴²⁷ családfok. Fontosabb ügyek közé sorozandók: a helyi hivatalnokok, gondnok, egyházú s a hol ezektől el van különítve, a pénztárnok, egyházi jegyző, presbyterek, pap, tanár, tanító, ügyelő választása, az egyházi közterhek megállapítása és kivetése, a számadások megvizsgálása s azon ügyek eldöntése melyeket a presbyterium a közgyűlés elé utasított.”*

A rendelkezés a kisebb fontosságú ügyekben az ikerelnöklet alatt megtartandó presbiteri gyűlést ruházta fel döntéshozatali joggal. Az egyházi közgyűlés végzéseinek végrehajtása, esperességi vagy kerületi és egyetemes hivatalnokok megszavazása, kisebb felújítások lehettek azok az esetek, ahol a presbitérium szervezete elegendő volt a döntéshozásra.

A korban szokásjognak számító törvények betartásával kapcsolatosan problémát jelentett az evangélikus egyház helyzete, hiszen a szabadságharc után állami felügyelet alatt irányították a protestáns egyházakat. Azonban a jegyzőkönyv ismertetése során szembesülünk azzal, hogy a

⁴²⁵Székács József 1871. 34.o

⁴²⁶Székács József 1871. 35.o

⁴²⁷Székács József 1871. 1.o

Mikulás Dániel Ede ellen fellépő hívek a Hamaliár-féle utasítások mentén fogalmazták meg kifogásaikat.

A vizsgálat során készített jegyzőkönyvbe bemásolták a folyamodványok szövegeit is. Már rögtön az első panasz ismerős számunkra, először Melczer Lajostól hallottunk róla, nem tudjuk, hogy az aszódi hívektől vagy a lelkészválasztással kapcsolatos vizsgálatok lefolytatóitól indult-e ki, mindenesetre a képzettségével támadta Mikulás Dániel Edét, mivel a hívek szerint a lelkész még csak a gimnáziumot sem fejezte be.⁴²⁸ Ezt a vádat a jegyzőkönyv szerint iskolai bizonyítványának bemutatásával sikerült megcáfolnia Mikulásnak. Ordinációs életrajza is alátámasztja, hogy a korban gimnáziumi szintnek megfelelő osztályokat elvégezte, a főiskolán azonban nem szerzett teológiai végzettséget, hanem pedagógiai osztályokba járt.⁴²⁹ A részben az elsőre támaszkodó második panasz szerint Mikulás Dániel Ede iskolai végzettsége hiánya miatt prédikációi „*céltévesztők, a hallgatókban inkább undort, mint vonzalmat gerjesztenek*”⁴³⁰, hacsak éppen nem más által írt prédikációt mond. Hallgatóságának száma is mutatja ezt, hiszen a német istentiszteletet nem látogatják, a szlovák nyelvűn is csak néhányan, többnyire 10–12-en jelennek meg. A német nyelvű folyamodvány kis különbséggel fedésben van a magyar nyelvűvel. A folyamodványok tartalmát szóban vitatták meg, így a jegyzőkönyv magyar nyelven tartalmaz minden panaszt. Eszerint a lelkész prédikációjáról szóló vád a német nyelvű folyamodvánnyal még kiegészül azzal, miszerint négy évvel korábban, 1846-ban, Mikulás Dániel Ede segédlelkészsége alatt már felkeresték a hívek Podmaniczky Lajos bárót azzal a kéréssel, hogy tiltsa meg a káplánnak a prédikáció alatti káromkodást. Végül Mikulás prédikációjának minőségét Lang Mihály pesti német lelkész értékelte tanúként, ő bizonyítja, hogy a lelkész német nyelvű beszédével nincsen gond, a szlovák (tót) nyelvű hívek pedig azt állítják, hogy tisztán és értelmesen prédikál, és a szentségeket is pontosan szolgálja ki. A káromkodás vádját ezek a hívek nem erősítették meg. A prédikáció minőségének megítélése szubjektív, azonban a nyelvi hiányosság vádja igen súlyos, hiszen az evangélikus lelkészeknél alapvető elvárás volt az anyanyelvű igehirdetés szolgáltatása gyülekezetük minden csoportjának, ez egy fontos szempont volt a lelkészek kiválasztása és meghívása során. A káromkodás pedig szélsőséges vád volt, azonban nem került egyértelmű alátámasztásra vagy megcáfolásra. A tanúként megkérdezett egyháztagok hangsúlyozzák, hogy a lelkész az igét tisztán és érthetően adja elő, a szentségeket illedelmesen szolgáltatja ki, a vallásban hivatalának minden részét pontosan végzi, úgyhogy „*nem Mikulás Dániel Úrban, hanem az egyház tagjain*

⁴²⁸ EOL AGE III. Az Aszódon 1850.június 17-én tartott Pesti Egyházmegyei vizsgálat jegyzőkönyve

⁴²⁹ Mikulás Dániel Ede ordinációs életrajza, <http://medit.lutheran.hu/site/konyv/1730#book/225> (2019.11.12)

⁴³⁰ EOL AGE III. Az Aszódon 1850.június 17-én tartott Pesti Egyházmegyei vizsgálat jegyzőkönyve 1.o

van a hiba” állítják. Ezen a ponton nagyon fontos információhoz jutunk. A jegyzőkönyvben szerepelnek a beadvány írói, akik ismét felesküdték panaszaik valóságára, ők német, valamint magyar nyelven írták meg panaszukat. A tanúként megkérdezett egyháztagok ennél a pontnál a szlovák nyelvűek voltak, akik egyértelműen a lelkész mellett foglatnak állást, és a hibát a gyülekezet többi tagjában látták. Ebben az esetben a lelkész mellett tanúskodó gyülekezeti tagok szlovák nyelvűek voltak, azonban ennél többet nem tudunk róluk.

A hívek a folyamodvány és ehhez igazodva a tárgyalási jegyzőkönyv harmadik pontja szerint azért is voltak elégedetlenek Mikulással, mert megválasztása előtt erkölcstelen életet élt, valamint apját apaként igen, de papként nem tisztelte. Azért is érdekes ez a panasz, mert a váddal szemben a tanú Podmaniczky Károly özvegye, a város egyik birtokosnője, Ármin és Frigyes édesanyja, Nosticz Elizabeth bárónő volt.⁴³¹ A jegyzőkönyv következő pontja szerint a panaszt tevő hívek kifogásolták, hogy a lelkész nem a templomban keresztelt, hanem a paplakban, és nem a keresztelésre alkalmas edényt használta. A tanúnak felkért hívek szerint időjárási okokból, vagy más sürgős helyzetben változott meg a keresztelés helyszíne, és az edény, melyet a pap használt, egy arra alkalmas, szent edény. Ennek az ügynek a hátterében liturgikus kérdések állhattak, a hagyományos szlovák és a modernebb német liturgia ütközése a hívek két csoportja között.

Az ötödik pontban arra panaszkodtak a Mikulás elleni hívek, hogy a lelkész életük legkomolyabb pillanatait kigúnyolja. Erre példaként hozták fel a Verseg településről származó cselédlány példáját, akit a lelkész csak a szüzességéről szóló bábai bizonyítvány birtokában volt hajlandó megesküdni. A tanúként meghallgatott bába, és a lelkészt támogató hívek ebben az esetben azonban semmi rendkívülit nem találtak. Azzal érveltek, hogy a lány Elinger János helyi cipésznél szolgált, akinek cselédei hagyományosan teherbe estek. Másrészt a lány szüzessége azért volt fontos, mert az esküvő kihirdetése során a „becsületes leány” jelző ettől a tényről függött. Székács József utasításában csak az olvasható az ilyen esetekre vonatkozóan, hogy a „paráznakat” is háromszor kell kihirdetni. Ha a hívek nem csak a lelkész elítélése vagy épp felmentése miatt érveltek a leírt gondolatok mentén, akkor igen nagy mentalitásbeli különbséget fedezhetünk fel a kézművesek és a földművesek csoportja között. A földművesek az érvelés alapján konzervatívan gondolkodnak, az erkölcsi normákhoz szigorúbban kötődnek, illetve az azokat be nem tartók megbélyegzése hagyományos magatartásformának tűnik. A kézművesek azonban kevésbé gondolkodtak konzervatívan, mint a földművelők, hiszen ebben a vizsgálatban a magánszféra megsértését látták. A cipész személye is kulcsfontosságú lehet

⁴³¹ Mikulás Dániel Ede ordinációs életrajza, <http://medit.lutheran.hu/site/konyv/1730#book/225> (2019.11.19)

ebben az ügyben, hiszen ő a kézművesek közé tartozott, és feltételezhető, hogy a személyével és erkölcsi magatartásával való érvelés a kézművesek részéről sértettséget váltott ki. Másrészt talán azért merült fel a neve a Mikulás Dániel Ede mellett álló csoport érvelésében, hogy a kézművesek közösségét erkölcsi alapon minősítse, hitelét csorbítsa. A szóbeli panasztételek a magyar, majd a felsorolt német nyelvű panaszok után következnek a jegyzőkönyvben, azokat a panaszokat tartalmazzák, melyekkel a vizsgálat során helyben egészítik ki írásbeli panaszukat a jelenlévő hívek. Mivel a következő vádak témájukban a lelkész és a hívei közötti kontaktusról szólnak, ezért itt érdemes tárgyalni őket. Az egyik szóbeli vádpontban 5 tanú állította, hogy 1848 pünkösdi vasárnapján prédikációjában a következő hangzott el: „*Ki hív jó feleséget, kap házi ördögöt, ki hív jó gyereket, kap gyilkost, ha kérünk esőt, az Isten dőghalált ad fejünkre, így tehát imádkozni nem szükséges!*”⁴³² A vizsgálat folyamán elkérték a lelkésztől a prédikáció írott változatát, melyben az említett szövegrészlet nem volt megtalálható, így a lelkészt ártatlannak nyilvánították a kérdésben. Érdekes, hogy a vizsgálat során elegendő bizonyíték volt a prédikáció írott változata, hiszen ha elhangzottak a vádban ismertetett mondatok, akkor sem valószínű, hogy előre eltervezett részét képezték a prédikációnak, az ilyen indulatos kifejezések inkább spontán megnyilvánulások lehettek. A jegyzőkönyv hatodik és hetedik pontja a két csoport összetételét tárgyalja, mivel a lelkész elmozdítását kérő csoport a beadvány szerint nem csekély méretű, és állítják, hogy ha „*Mikulás Úr lelkésznek megválasztanék, akkor ők Aszódtól elszaladnak*”⁴³³. A lelkész elmozdítását kérők arra is hivatkoztak, hogy ők nagyrészt a műveltebbekhez tartoznak. A kérdés szóbeli megvitatásakor arra hivatkoztak a lelkész mellettiek - nem derül ki a szövegből, de lehetséges, hogy maga a lelkész, mivel az őt ért vádakra elsősorban neki kellett reagálnia - hogy a velük szemben álló csoportból csak 38 ember vállalta a nevét, sokan meg is gondolták magukat azóta, a másik csoport pedig a leányegyházakkal együtt 151 főt tesz ki, és vannak közöttük un. „műveltebbek” is. Annak ellenére, hogy néhány bizonyítékként bemutatott dokumentum tartalmára hivatkozva azt állítja a jegyzőkönyv, hogy a lelkész pártján álló csoportban is vannak műveltebbek, és 60 ikladi leányegyházbeli tag állt a lelkész mellett, nem derül ki, hogy pontosan és hitelesen mekkorák voltak a csoportok. A jegyzőkönyv elején feltüntették azokat a gyülekezeti tagokat, akik a panaszírók közül jelen voltak a vizsgálaton, azonban a jegyzőkönyvből nem derül ki, hogy a lelkész támogatói közül kik voltak jelen és milyen létszámban. Azt tudjuk, hogy mindkét csoport képviselői ott voltak a vizsgálat során. A 8. pont az 1847-es lelkészválasztás

⁴³² EOL AGE III. Az Aszódon 1850.június 17-én tartott Pesti Egyházmegyei vizsgálat jegyzőkönyve 6.o

⁴³³ EOL AGE III. Az Aszódon 1850.június 17-én tartott Pesti Egyházmegyei vizsgálat jegyzőkönyve 4.o

körülményeit taglalja, a leányegyházak tagjainak kizárásáról szól, ugyanis a panaszkodó leányegyháztagoknak azt mondta Podmaniczky Lajos, hogy ő ismeri Mikulás Dániel Edét, minden hibájával együtt, és ha nem válik be a személye a lelkeszi pozícióra, akkor vállalja a lelkész lemondatását.

A következő pontban a beadványt író kézművesek a lelkészt támogató csoporttal kapcsolatos sérelmeiket taglalják. Ez a panasz segítséget nyújt a csoportok összetételének további pontosításához. A csoportok sikeresen beazonosított nyelvi karakterét a foglalkozásbeli összetétellel tovább tudjuk árnyalni, mivel egyértelműen a kézműves-kereskedők és a földművesek ellentét festi le a panasz. A beadvány e pontja alapján feltételezhető a két konfliktus együttélése is: *„Mikulás Dániel elmozdítását kívánók rendesen maradtak, mind azon sértegetések mellett, melyeket Mikulás Dániel Úr mellettiék reájok szórtak is. Nevezni meg Báró Podmaniczky Lajos Úr azt ki a parasztokat nézve rendre ellenök uszítgatta.”* Ahogy az első fejezetek elemzése is mutatják, a földműves és a kézműves réteg nem csak foglalkozás és életmód tekintetében különbözött egymástól. Míg az aszódi földművesek a 18. században telepedtek le a városban, a kézművesek egy része sokkal később került a településre, hiszen ők egy jellemzően sokkal mobilabb csoportot alkottak, ahogy ezt a bevándorlással kapcsolatos vizsgálatok is megmutatták. Emellett a származási helyük és olykor anyanyelvük is különbözött, hiszen a felső-magyarországi vármegyékből, főleg Liptóból idetelepült földművesek a szlovák nyelv nyelvjárásait beszélték, míg az akár már a szintén 18. században Aszódra érkező kézművesek is a német nyelvet beszélték, és különböző német tartományokból, esetleg Ausztriából települtek be. A később ideköltöző kézművesek egy része már magyarországi megyékből is érkezett, de ez nem kizárólagos. Az újonnan betelepülő kézművesek között lehettek német és szlovák, de akár magyar anyanyelvűek is. Azonban a nyelvi viszonyok vizsgálata során megállapítást nyert, hogy Aszódon a magyar mellett erősen dominált a szlovák nyelv is, és az 1850-es évek végére már nem is volt szükség német istentiszteletre, mert mindkét irányba válthattak nyelvet az aszódi német nyelvű családok. Természetesen találunk példát olyan kézművesre is, aki a korai betelepítések során ide került szlovák nyelvű családból származott. Ezek a különbségek elég jelentősek ahhoz, hogy több eltérő karakterű csoportokról beszéljünk, akiknek egy városban és egy gyülekezeten belül különböztek az igényeik és az érdekeik. Már maga a régi és új betelepülők közötti ellentétek is komoly konfliktus alapját képezhették egy-egy településen, így az aszódi evangélikusok esetében a különbözőség több konfliktus forrása is lehetett. Ezért jelent meg a kérdés a jegyzőkönyvekben.

A 10. pontban a lelkész elmozdítását kívánó hívek Mikulás Dániel 1847-es lemondására hivatkoztak, mely azonban hatályát veszítette az újabb vizsgálatokkal és döntésekkel.

Végül behívták a lelkész mellett szóló híveket, hogy nyilatkozzanak az ügygel kapcsolatban, így találunk a jegyzőkönyv végén egy névsort. A jelenlévők nyilatkoztak, hogy azok is, akik nincsenek jelen, Mikulás Dániel Ede megválasztását támogatják. Így végül a távollévőket is beleszámítva egy 311 és egy 38 fős csoport rajzolódik ki, előbbi a lelkész melletti, utóbbi pedig a lelkész ellen nyilatkozó csoportot fedi, a döntés szerint az amúgy is erős kisebbségben lévő lelkészellenes csoport vádjai már nem helytállóak, mert a lelkész magatartása pozitív irányba változott meg. Ez alapján vádatokat alaptalannak ítélte az esperességi vizsgálat.

Az ismertett vizsgálatot nehéz rekonstruálni, a jegyzőkönyvet olvasva szinte áttekinthetetlen, hogy milyen számítások alapján alakultak így a csoportok létszámai. Azonban az sejthető, hogy ennek a vizsgálatnak az eredményével még nem zárult le az aszódi lelkész ügye, és csak idő kérdése volt, hogy a 38 főre becsült kisebbség, de valójában nagyobb méretű csoport ismét megmutassa magát, és fellépjen a lelkéssel szemben. Erre nem is kellett sokat várni, Esztergály Mihály főesperesének, Válka Jánosnak írt leveléből kiderül, hogy egy hónapon belül egy aszódi hívektől származó beadvány hatására vizsgálatot folytatott a városban. A tárgyalat négy vádpont között kettő új bukkan fel. Az egyik szerint Mikulás Dániel Ede a nemzeti őrsereg felszentelésénél Windisch-Grätz és Jelačić ellenes beszédeket tartott. A másik tárgyalat pont, mely új számunkra, arról szól, hogy egy aszódi asszony a lelkész miatt lett öngyilkos. A vádak megtárgyalására egyelőre nem került sor, mivel a vizsgálat Mikulás Dániel Ede jelentlétének hiányában megghiúsult, az esperesség pedig azt üzenté Esztergály Mihálynak, hogy a vizsgálatra nincsen szükség, mert az előző vizsgálat eredményei érvényesek. Így végül 1850. szeptember 15-én Esztergály Mihály és Brocken József esperességi küldöttek jelenlétében hivatalos egyházi gyűlés keretében az aszódi gyülekezet, valamint annak leányegyházai Mikulás Dániel Edét újra lelkészüknek választották. Ugyanezen az egyházi gyűlésen lemondott Podmaniczky Lajos felügyelő, helyette Roykó Lajost választották meg. Az aszódi ügy rendezéséhez egy 12 tagú presbitérium megválasztása is hozzátartozott. A presbitérium öt földművelőből, két zsellérből és öt kézműves mesterből állt össze.

A lelkész megválasztása után azonban összetűzésbe került a korábban az ügyét vizsgáló lelkéssel, az ekkor már esperesként működő Esztergály Mihállyal. Az esperes egy elmarasztaló levelet írt az újdonsült aszódi lelkésznek. *„Fellép ellenemben, mintha én alárendelve lennék Önnek, önmegbizottsága annyira terjeszkedvén, hogy engem a magyar kormány irányába ellenséges irányú egyénnek csak amúgy lenézőleg odavetve lenni véleményezik.”* - írja az esperes levelében.

„...És azt minden felemlegetés nélkül hagyjam, hogy Esperességünkötől egyházával együtt elszakadni és máshova csatlakozni törekszik, ez (...) törvényes hatósága elleni izgatás, melytől minden év. lelkipásztoroknak idegenkedni kell, mintha bizony egyedül Öntől vagy Egyházától függne kilépni Esperességén kívül, és önálló Esperességet képezni vagy máshova bekebelezetni.” A dorgálás kitér az aszódi lelkész tisztársaival való rossz viszonyára, de magával az esperesével szembeni viselkedése is kifogásolható, Esztergály számonkérte Mikulást, hogy mikor nem tisztelte ő espereseként a pap jogait? „Abban talál magas kormány iránti ellenséges szenvet, hogy magyar nyelven szerkesztett bizonyítványt küldtettem? Igenis küldtettem, mert minikiránt Esperességünk nyelve hivatalosan magyar...”⁴³⁴. Összességében a levélből az tűnik ki, hogy Mikulás Dániel Ede eleinte a maga oldalára próbálta állítani Esztergály Mihályt, először a lelkészválasztás ügyében. Esztergály ekkor még nem volt esperes, majd később, feltételezhetően az új tisztségénél fogva panaszkodott neki lelkésztársai viselkedésére. Esztergály Mihály eleinte türelmes volt Mikulással, legalábbis erre enged következtetni levele: *”ugye Ön beiktatása alkalmával az vala kérésem, feledje el Ön mind, azt, a mi megtörtént legyen nyájas kivált azokhoz, kiket ellenségének tartott, látogassa meg őket, és szelídsége által igyekezzen őket barátainak tenni”*.⁴³⁵ Később azonban az esperesnél nem a várt reakciókat érthette el a lelkész, mert panaszkodni kezdett rá, békítést kért feljebbvalóinál. Majd, ahogy a fent idézett szövegrészek is mutatják, esperese ellen fordult. A magyar nyelv használatával, de magyarellenességgel is vádolta feljebbvalóját. Valószínűleg a magyarelles vádat a szabadságharc alatt, majd a magyar nyelv használatát már az önkényuralom időszakában használta a lelkész felettese ellen. Tehát Esztergály Mihály pesti esperes Mikulás Dániel Edének írt levele arra enged következtetni, hogy az aszódi pap érveinek és eszközeinek kimerítése után ismét az aktuális hatalom elvárásaihoz igazodva próbált politikai alapon fogást találni ellenfelén, ebben az esetben felettesén, az esperesen. Így Válka János utódjával, Esztergály Mihállyal, az új esperessel sem találta meg a közös hangot, újra rossz volt a pozíciója az egyházmegyei szinten. Pedig szüksége lett volna támogatókra, hiszen pár évvel később egy újabb egyházi perrel kellett szembenéznie.

1854. november 8-án Podmaniczky Ármin egy levelet írt az esperesnek, melyben elpanaszolta, hogy az esperességi megerősítés ellenére a lelkész, Mikulás Dániel Ede nem ismeri el a gyülekezet által törvényesen választott presbitériumot, és őt, Podmaniczky Ármint sem fogadja el a gyülekezet felügyelőjének. Az aszódi evangélikus gyülekezet jegyzőkönyvei szerint az előző felügyelő, a Mikulás Dániel pártján álló Roykó Lajos 1852. december 23-án mondott le

⁴³⁴EOL AGE III. Esztergály Mihály levele Mikulás Dániel Edének 1852.7.19

⁴³⁵ EOL AGE III. Esztergály Mihály levele Mikulás Dániel Edének 1852.7.19 3.o

a felügyelői tisztségről. A következő presbitériumi gyűlésen pedig megválasztották Podmaniczky Ármint, Podmaniczky Károlyné fiát egyházi felügyelővé. Ezt követően 1853 márciusában, áprilisában, majd szeptemberben voltak Mikulás Dániel Ede vezette egyházi gyűlések a városban. Majd 1854 januárjában már a jelen nem lévő pap helyett Tornyos Pál káplán vezette le az aszódi gyűlést, mely az utolsó volt ebben az évben Podmaniczky Ármin leveléig.⁴³⁶

A levélre reagálva Esztergály Mihály presbitériumi gyűlést hívatott össze Aszódon, melynek témája Podmaniczky Ármin panaszának kivizsgálása mellett az aszódi gyülekezet egyéb ügyeinek rendezése volt. A gyűlést azonban az esperes állítása szerint nem szervezte meg a helyi lelkész, sőt annak napján elhagyta a várost, így a tanácskozást maga Esztergály Mihály vezette le. A gyűlésen a gyülekezet kisebb-nagyobb ügyei mellett komolyabb problémák is felmerültek. Felolvasták és hivatalosan bejelentették az aszódi középiskola feloszlásának a tényét. Kiemelték Podmaniczky Ármin és Frigyes anyagi segítségét, melynek célja az volt, hogy az iskolát algimnáziummá szervezhessék. Azonban ezeket a törekvéseket a gyűlésen elhangzottak szerint Mikulás Dániel Ede hiúsította meg: *„fájdalommal jelentetett, hogy a helybéli lelkész, ki ez iskolának halálos ellensége, utánajárásának sikerült Főtiszt. Cs. Királyi Superintendensi adminisztrátor s általa a magas cs.kir. vallási és Közoktatási Minisztériumot azon nyilatkozatra s rendelkezésre rábírní, mely szerint ezen iskola feloszlatik.”*⁴³⁷ Tehát az aszódi hívek, legalábbis egy részük, a lelkészt tartották felelősnek az iskola feloszlásáért. A gyűlés során felmerült a gyülekezet pénztárának kérdése is, mely a Mikulás-ellenes hívek szerint *„A lelkész hatalmaskodása miatt a legnagyobb veszélyben van”*. Állításuk szerint ugyanis Mikulás Dániel Ede hosszú ideje nem számolt el a gyülekezet pénzével, ezzel akadályozva az iskola fejlesztését. Azonban az aszódi hívek a gyűlés végén fakadtak ki igazán lelkészükre. Panaszaik szerint Mikulás a presbitérium tagjait *„minden eszközzel próbálta lealacsonyítani, békétlenséget szított, annak ellenére, hogy nem az erkölcsi érdemei, vagy hitben széles tudománya miatt választották meg lelkészül, hanem csakis apja emléke és tisztelete miatt, ő azonban a hála helyett közbotrányra okot szolgáltatón viselkedett. „Ki megzabolázhatatlan szenvedélyessége, kiolthatatlan bosszú és uralkodási vágya miatt gyűlöletet, bajt, ingerültséget okoz”*. A vádak szerint saját édesanyjával is tiszteletlenül viselkedett, a hozzá forduló hívekkel méltatlanul bánt, és a gyülekezet hívei elfordultak tőle. Egyházát gyakran hagyta el, nem tartva meg a vasárnapi iskolát és egyéb kötelességeit, a helybéli tanárokat a nép szemében *„lealacsonyította”* és, ahogy fogalmaz a jegyzőkönyv:

⁴³⁶ Az aszódi evangélikus gyülekezet protocolluma 1828-1860. kötet

⁴³⁷ EOL AGE III.

„*életre halálra üldözte*”. A felsorolt vádak részletesebb megismerésére is adódik lehetőségünk, ugyanis az aszódi presbitériumi gyűlésen elhangzott panaszok hatására Esztergály Mihály esperességi pert indított Mikulás Dániel Ede ellen. Az aszódi vizsgálat jegyzőkönyvéből konkrétan megismerhetjük az aszódi hívek panaszait, így lehetőségünk nyílik azoknak a korábbi vádakkal való összevetésére. Az első vádpont szerint Mikulás Dániel Ede nem ismerte el a gyülekezet egyházi felügyelőjének Podmaniczky Ármint, annak ellenére tette ezt, hogy törvényes úton választották, és az esperesség is megerősítette őt ebben a posztban. A vád szerint azt mondta a lelkész Podmaniczky Árminnak, amikor a felügyelő a presbitériumi gyűlés megtartására kérte őt, hogy *„ő nem ismeri el a presbitériumot és a felügyelőt sem, addig presbitériumi gyűlést nem tart, míg őt, és a presbitérium egyes tagjait meg nem semmisíti.”* Emellett Podmaniczky Árminra utalva kijelentette, hogy ő kormányellenes emberrel nem tart gyűlést.⁴³⁸ A lelkész tehát politikai okokat hivatkozva tagadta meg a felügyelőtől jogait. Podmaniczky Ármint 1852-ben választották meg az aszódi gyülekezet felügyelőjévé, tehát Mikulás Dániel kijelentése osztrákbarátságról tanúskodik. Az 1847-48-as évek pánszláv félelemei után ekkor tehát a forradalom alatti és utáni osztrákellenesség a lelkész politikai érve aktuális ellenfelével szemben. Az aktuális hatalomhoz való idomulás nem csak a perben kap szerepet, ugyanis a vita elején a pánszlávizmus vádjával operáló, önmagát a pánszláv evangélikus papok magyar célpontjának és áldozatának beállító Mikulás Dániel Ede az 1848-49-es forradalom után például a Habsburg családjáért tartott ünnepi miséken szlovák és német nyelven prédikált, míg a magyar nyelvű igehirdetést káplánjára hagyta. Például 1853. február 24-én hálaadó istentiszteletet tartottak Aszódon *„Ő cs. k. Apostoli Felsége élete megmentéséért.”* A Budapesti Hírlap cikke szerint Mikulás Dániel a misén tótul és németül tartott beszédet, melyben az uralkodó iránti tántoríthatatlan hűségre buzdította a hallgatóságot, a magyar prédikációt pedig papsegédje tartotta meg.⁴³⁹ Az 1854. április 24-i istentisztelet is hasonlóan zajlott, melynek apropóját Ferenc József és Erzsébet hercegnő házasságkötése adta. Az ünnepi miséről szóló beszámoló szerint ismét német és tót nyelvű prédikációjával kért az aszódi lelkész áldást az ünnepelekre. A magát a forradalom alatt magyarnak, magyarosítónak beállító lelkész a magyar nyelvű prédikációt nem tartotta meg, helyette az újságcikkek beszámolóinak alapján Tornyos Pál káplán beszél magyar nyelven. 1848-ban Melczer Lajos is utalt rá, hogy Mikulás Dániel Ede magyar nyelven gyengén prédikált, ezért került szóba már ideiglenes lelkészsége alatt is a magyar nyelvű prédikáció megtartása. Ezt az információt azonban az aszódi gyülekezeti jegyzőkönyvek alapján nem tudom alátámasztani, azonban

⁴³⁸ EOL PME 1854.11.20-i aszódi vizsgálat jegyzőkönyvei

⁴³⁹ Budapesti Hírlap, 1853.03.02. 53. szám, 247.o

német mellett magyar nyelven megfogalmazott levelek is a kezembe kerültek Mikulás Dániel Edétől, melyeknek nyelvtani és fogalmazásbeli színvonala nem kifogásolható. Ennek ellenére nyelvtudásának felszínessége akadályozhatta az igényes prédikáció megtartásában, de elképzelhető, hogy politikai okokból nem tartott a császárért folytatott istentiszteleteken magyar nyelvű prédikációt.

Ahogy a jegyzőkönyv mutatja, a gyülekezet felügyelője mellett a presbitériumot sem ismerte el a lelkész. A presbitérium összetétele 1854-re megváltozott, mivel a testület tagja közül néhányan elhaláloztak. Érdemes megvizsgálni az 1850-es és az 1854-es presbitérium összetételét. 1852-ben Roykó Lajos felügyelő lett Podmaniczky Lajos utódja a felügyelői székben. A nemesi származású ügyvéd, a selmecebányai líceum tanárának fia a lelkész mellett korteskedett 1848-ban, Melczer Lajos a Czáfolat című röpiratában meg is említette, hogy az Aszódon működő hatalmas prókátornak köszönhetően csökkenhetett a lelkész ellen agitálók száma.⁴⁴⁰ Azonban az 1854. november 20-i vizsgálat egy későbbi pontja utalt arra, hogy a korábban Mikulás mellett korteskedő ügyvéd, Roykó Lajos és Mikulás Dániel Ede között megszűnt a jó viszony. Ugyanis a jegyzőkönyv 9. pontja szerint Mikulás Dániel Ede Ondrik István földművelőn keresztül arra buzdította Chudjik Jánost, aki nem azonos a bíró és presbiter Chudjik Jánossal, hogy szövetkezzenek a városi tanács ellen, és Roykó Lajosról terjesszék azt, hogy ő, mint az árvapénztár vezetője, az árvák pénzén gazdagodott meg.⁴⁴¹ Ezek alapján már úgy tűnik, hogy az új presbitérium nagyobb részével biztosan nem volt jó a lelkész kapcsolata, így már érthető, hogy mi motiválta Mikulást arra, hogy a testülettel szemben lépjen fel. A város vezetése, valamint Roykó Lajos tehát korábban Mikulás Dániel mellett állt, azonban 1854-re ellenségeivé váltak. Feltételezhető, hogy Mikulás Dániel Podmaniczky Lajos felügyelő lemondásával, és Podmaniczky Ármin megválasztásával fontos támogatókat veszített, hiszen a földesúr személye mindenképpen kihatott az erőviszonyokra. Úgy tűnik, hogy Mikulás Dániel pozíciója az 1850-es évek közepére megváltozott, és ezt az esperességnek tett újabb panaszok és egyházi vizsgálatok is bizonyítják.

A 2-5. vádpontok botrányos viselkedésére panaszkodtak. Például az egyik szerint tiszteletlenül bánt az édesanyjával. A tanú ismét Chudjik János volt, aki többször is hallotta, ahogyan a lelkész szemtől szemben, illetve a háta mögött is szidalmakat szórt az édesanyjára. A harmadik vádpontban az olvasható, hogy Mikulás Dániel Ede üres falaknak prédikált, tehát nem jártak az emberek az általa tartott istentiszteletre, amire viselkedése szolgáltatott okot. Azt állították az aszódi hívek, hogy gúnyneveket osztogatott nekik, olyan jelzőket használt, mint például

⁴⁴⁰ Melczer czáfolat 3.o

⁴⁴¹ EOL AGE III. 1850.6.18-i aszódi vizsgálat jegyzőkönyve 6.o

antikrisztus, farizeus, júdás. Erre a viselkedésre említhető példának, hogy az új presbitérium megválasztása alkalmával a panasztevő hívek szerint azt mondta a pap, hogy „*gyűlést tartanak a farizeusok, de hadd tartsanak*”⁴⁴². A következő – átfogó – vádpont arra kérdezett rá, hogy valóban elidegenítette-e a híveket a lelkész botrányos viselkedésével. A tanúkat kikérdezve több történet bontakozik ki előttünk. Például Thomka Anna azt állította, hogy felkereste Mikulás Dániel Edét, hogy a pap lelki vigaszt nyújtson és tanácsot adjon neki rossz házassága miatt. Vallomása szerint azt a tanácsot kapta, hogy ha nem akar férjével maradni, akkor „*akassza fel magát*”.⁴⁴³ Erre azt válaszolta az asszony, hogyha ilyen bánásmódban részesül, inkább a mácsai⁴⁴⁴ lelkészhez fordul. Ennek következményeképp Mikulás Dániel nyakon ragadta és ellökte őt, majd utcára követte a távozó asszonyt, és csúnya szavakat kiabált rá. Egy másik, ehhez hasonló panasz szerint egy özvegyasszonyról az a hír járta, hogy rosszat mondott a lelkészről, ezért ő felkereste a papot, hogy megvédje magát a pletykákkal szemben. A lelkész azonban nem volt hajlandó őt meghallgatni, hanem szidalmazni kezdte, és megfenyegette, hogy börtönbe juttatja. Az asszony – családja szerint ennek a beszélgetésnek a hatására – öngyilkosságot követett el. Az asszony, Dengelatzky Anna, Boldis György özvegye volt, a tanú pedig lánya, Kermek Mártonné volt, aki biztos volt benne, hogy anyja a lelkész miatt lett öngyilkos. Az anyakönyvek szerint 1850. április 21-én tényleg felakasztotta magát egy ilyen nevű nő Aszódon. 58 éves volt, és második férje egy évvel korábban, 1849 januárjában halt meg tüdőbetegségben.⁴⁴⁵ A vádak sora ismét egy évvel korábbi esettel folytatódott. Egy Medvetzky Márton nevű tanú azt állította, hogy 1851 húsvétján az istentisztelet alatt valamit súgott társának. Ennek következményeképp a lelkész magához rendelte őket, egyiküket megpofozta, a másiknak pedig a haját rángatta meg. Ezek a vallomások a lelkész viselkedését szélsőségesen állították be. A tettegesség különösen súlyosbítja ezeket a vádakokat. Az öngyilkosság említésével is a lelkész viselkedésének súlyát próbálták fokozni a hívek, de valójában egyik vallomásnál sem volt egyértelmű az utókor számára a lelkész közreműködése. A hatodik vádpont paptársai „lealacsonyításáról” szólt. A tanúk szerint amikor a presbitériumi gyűlésen az iskola ügye került elő, akkor az egyháztanácsot úgy kívánta lebeszélni az iskola támogatásáról, hogy paptársait „*gaz-papoknak, nyúzóknak, császárt csalóknak*” nevezte, és azt mondta, hogy ilyen emberek fiait tanítani felesleges. Ehhez kapcsolódik a 8. pont, mely szerint a lelkész ellenszegült a felsőbb egyházi elöljáróságnak. Ezt egy Podmaniczky Árminnak küldött

⁴⁴² EOL AGE III. 1850.6.18-i aszódi vizsgálat jegyzőkönyve 2.o

⁴⁴³ EOL AGE III. 1850.6.18-i aszódi vizsgálat jegyzőkönyve 7.o

⁴⁴⁴ Ma Galgamácsa, Pest megye

⁴⁴⁵ Aszódi evangélikus gyülekezet anyakönyvei halotti anyakönyvek 1813-63

levele bizonyította, melyet helyben be is mutattak. Erre utaló levelet az esperes is írt felettesének, a szuperintendensi hivatal vezetőjének: *„Szüntelen nyugtalankodván sem az esperességet, sem annak törvényes elnökeit feljebbvalójának elismerni nem akarta és inkább azon terv kivitelezésével foglalkozott, miként lehetne az aszódi egyházat a pest megyei esperességből kikebelezetni és bekebelezetni a nógrádi esperességbe”*⁴⁴⁶. Ezek a panaszok összevágtnak Esztergály Mihály esperes Mikulásnak küldött levelével. Az esperes egy alkalommal ugyanezt a panaszt közölte felettesével, Komáromi Józseffel a szuperintendensi adminisztrátorral: *„Szüntelen nyugtalankodván sem az esperességet, sem annak törvényes elnökeit feljebbvalójának elismerni nem akarta és inkább azon terv kivitelezésével foglalkozott, miként lehetne az aszódi egyházat a pest megyei esperességből kikebelezetni és bekebelezetni a nógrádi esperességbe”*.⁴⁴⁷ Mikulás Dániel Ede ezen lépéseinek azonban nem találtam meg a konkrét nyomát. Mi magyarázhatja számunkra ezt a szándékot? Haynau az 1850. február 10-i parancsa kiadása korlátozta a magyar protestáns egyházak jogait. Ekkor helyezte először kilátásba az evangélikus egyház területi beosztásának átalakítását.⁴⁴⁸ Feltételezhető, hogy Mikulás Dániel Ede ezzel a tervével a politikai aktualitásokra igyekezett reagálni, illetve erre hivatkozva próbált meg függetlenedni felettesétől.

A hívek azt is nehezményezték, hogy szerintük Mikulás Dániel Ede folyamatosan támadta és munkájában ellehetetlenítette Koren Istvánt. Az aszódi latin iskola tanárának személye nagyon fontos volt a vita során, mivel ő helyi értelmiségiként, az aszódi középiskola tanáraként fontos szerepet töltött be a város és a gyülekezet életében. Az 1854. november 20-i vizsgálat több pontja is Koren nevéhez kötődik. Koren István neve egészen 1854-ig nem jelent meg a jegyzőkönyvekben, innen feltételezhetjük, hogy a lelkészválasztással kapcsolatos vitákból eleinte igyekezett kimaradni. A lelkész ellen írt panaszosok névsorában, de a mellette kiálló vagy ellene szavazó gyülekezeti tagok felsorolása, illetve aláírásai között sem fedezhetjük fel a tanárt. Azonban az 1850-es évektől már nem tudta, illetve nem akarta elhallgatni véleményét. Nem tudjuk, hogy ez az oka vagy következménye volt annak, hogy Mikulás Dániel Ede az 1850-es években több ízben feljelentést tett a tanár ellen. A jegyzőkönyvben szereplő tanúvallomások szerint egy alkalommal például az istentisztelettől való távolléte miatt kigúnyolta a tanárt, miközben Koren azért nem volt jelen a misén, mert őt helyettesítette egy istentisztelet során, és éppen arra készült. Ezzel kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy Koren

⁴⁴⁶ EOL PME 1854.11.20-i Aszódra kiküldött egyházi bizottsági vizsgálat jegyzőkönyve 6.o

⁴⁴⁷ EOL PME Esztergály Mihály levele a szuperintendensi adminisztrátornak címezve

⁴⁴⁸ Szontagh Pál: A Bach-rendszer elleni tevőleges ellenállás első megnyilvánulása: a protestáns pátensmozgalom in Credo, 1997. 1-2, 84-88.o

István a latin iskolai tanítás mellett segédlelkészi feladatokat is ellátott. A 7. vádpont így szól: „...a helybéli tanárt, Koren Istvánt megveti és élet halálra gyűlöli-e?” - kérdésre a következő választ kapta a bizottság: „Ez Koren Úr bizonyára szerint legvilágosabban kitűnik abból, hogy a forradalom idejében mint pánszlávot, most pedig a cs.k. kormánynak mint forradalmárt adogatja fel, holott ő a kormánynak mindig engedett és Mikulás Dániel szegült ellene.”⁴⁴⁹ Tudjuk, hogy a pánszlávizmus Mikulás Dániel és Podmaniczky Ármin által előszeretettel használt vád volt ellenfeleik ellen a szabadságharc előtti és alatti időkben. Koren István Masztic Jánossal folytatott tevékenysége pedig támadási felületet is szolgáltatott a középiskolai tanárral szemben. Írásos bizonyíték csak arról van, hogy Koren Istvánt, Sztranovszky Péter aszódi gazdatiszt támadta a Pesti Hírlapban egy 1844 szeptemberében megjelent cikkében, ahol az aszódi középiskolában folyó pánszlávizmusra utalt, innen azonban tudhatjuk, hogy a szlovák mozgalomhoz való kötődése szemet szűrt a kisvárosban, és támadások érték őt. Mikulás Dániel Ede is erre hivatkozott ellenfele ellehetetlenítése céljából.

A kormánynak benyújtott feljelentés azonban már nem a pánszlávizmusról szólt, hanem ahogy Mikulástól megszokhattuk, idomult az aktuális politikai viszonyokhoz. A Korennel kapcsolatos feljelentés és vizsgálat anyaga a Pest Megyei Esperességhez is eljutott, mivel Koren István védőnyilatkozatot adott be az ügyel kapcsolatban a főesperesnek, Esztergály Mihálynak. Az ügy megtárgyalása végül egy bizottsági gyűlés előtt történt, ennek jegyzőkönyve alapján azzal vádolta meg a lelkész Koren Istvánt, hogy a Helytartóság által betiltott Ballagi Károly-féle könyvből tanít. Koren István vallomása szerint mikor a lelkész felkereste őt az iskolában, közölve hogy a Ballagi Károly által írt német nyelvkönyvet betiltották, ő meglepetten reagált és tudatta a lelkésszel, hogy az ő megítélése szerint semmi erkölcsileg vagy politikailag kifogásolható tartalom nincsen a könyvben, azonban a parancsnak eleget téve ott helyben, a lelkész szeme láttára beszédte a könyvet a diákoktól, ezt a diákok tanúvallomása is megerősítette. Mikulás Dániel Ede feljelentésében Koren István iskolai pecséthasználati jogát, illetve az iskolaigazgatói státusz használati jogát is vitatta. Az esperességi vizsgálat minden kérdésben Koren Istvánnak adott igazat.⁴⁵⁰ A sokat támadott tanár a jegyzőkönyvek alapján kiállt magáért. De nem csak saját személye védelmében nyilatkozott. Az 1854. november 20-i vizsgálat során lép fel először maga Koren István is a lelkész viselkedésével szemben. A már említett 3. vádpont során, mely Mikulás Dániel káromkodással tarkított prédikációival kapcsolatos, Koren István tanúként szólalt fel. Azt állította, hogy gyermeke konfirmációjakor Mikulás Dániel Ede olyan felháborító prédikációt tartott, hogy a tanár végül dühében úgy

⁴⁴⁹ EOL PME 1854.11.20-i Aszódra kiküldött egyházi bizottsági vizsgálat jegyzőkönyve 6.o

⁴⁵⁰ EOL PME 1853.12.7-i aszódi vizsgálat jegyzőkönyve

döntött, hogy nem várja meg az úrvacsorát sem, hanem azonnal távozik a templomból. Valószínűleg Koren István kritikája hatásosabbá és hitelesebbé tette a hívők vádjait, mivel amellet hogy köztisztelőben álló honorácior volt, a helyi középiskola nagytudású tanára, teológiai végzettséggel is rendelkezett, és segédlelkészi feladatokat is ellátott a gyülekezetben. Pont ebben a tevékenységében talált rajta fogást a lelkész, aki nem csak feljelentésekkel támadta Korent. Az 1852. április 21-i aszódi gyűlésen elérte, hogy a latin iskola tanárának csökkentsék a fizetését, pontosan az egyházi szónoklatokért kapott 50 korona juttatás ne járjon többé. A jegyzőkönyvben két bekezdéssel később, talán a fizetéssel kapcsolatos döntés alátámasztása céljából megemlítette, hogy „*Koren István tanár úr ellen számos kifakadások keletkeztek.*”⁴⁵¹

A lelkész körüli vitának, és a tanárral való kapcsolatának volt még egy lényeges vonulata, az aszódi latin iskola kérdése. Aszódon 1727 óta létezett evangélikus középiskola.⁴⁵² Mint a város bemutatásakor már ismertettem, ez az iskola főleg a Galgamente, valamint Nógrád és Heves vármegye egy részének evangélikusaira gyakorolt hatást, itt szerezhettek majdnem középfokú végzettséget, ugyanis a latin iskola olyan iskolatípus volt, mely a nyolc gimnáziumi osztályból hatot oktatott. Tehát az iskola elvégzése után azoknak a diákoknak, akik felsőfokú tanulmányokra készültek, egy kollégiumban el kellett elvégezniük az utolsó két évet. Azonban a környéken élőknek sokkal költséghatékonyabb volt, amíg lehetett, itt taníttatni a gyerekeiket, mint beíratni őket egy távolabbi evangélikus kollégiumba, ahol az elszállásolásuk is költségesebb volt. Az aszódi középiskola egyetlen tanára, igazgatója 1833 óta Koren István volt. Az iskola válaszút elé került a század közepén, ugyanis az Organisationsentwurf⁴⁵³ miatt megszűnt ez az iskolatípus Magyarországon. Ezeket az iskolákat vagy elemi iskolákká minősítették vissza, vagy pedig nyolcosztályos gimnáziumokká fejlesztették. A szabadságharc után rossz anyagi helyzetben voltak a városlakók, ezért nagyon nehéz feladat volt az iskola felfejlesztése, mely alapján megfelelhette a gimnáziumi követelményeknek.⁴⁵⁴ Mikulás Dániel Ede igyekezett akadályoztatni az iskola fejlesztésének ügyét, úgy tűnik, nem szerette volna, ha Aszódon továbbra is középiskola működik. Motivációját nem ismerjük, személyes okból kifolyólag viselkedett így. Az egyházi vizsgálatok jegyzőkönyveiben több alkalommal fakadtak ki rá a hívek gimnázium ügyének megnehezítése miatt. Egy évvel későbbi vizsgálat megfogalmazása szerint az iskola léte a lelkész hatalmaskodása miatt nagy veszélybe került. A vizsgált, 1854. november 20-i jegyzőkönyv szerint „*Podmaniczky Ármin és Podmaniczky*

⁴⁵¹ Az Aszódi Evangélikus Gyülekezet protocolluma 1852.4.21

⁴⁵² Asztalos István: Az aszódi evangélikus középiskola története 1728-1948, Aszód, 2003. 61.o

⁴⁵³ Pukánszky Béla- Németh András: Neveléstörténet, Budapest, 1996.

<http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/09.htm#Heading5> (2017.5.23) A törvény ismertetését lásd. 155.o

⁴⁵⁴ Az Aszódi Evangélikus Gyülekezet protocolluma 1850.9.15

*Frigyes nemes cselekedete, hogy a deák iskola (latin iskola) gimnáziummá való átalakítása céljából két éven át saját költségen fizettek tanárt, teljesen feleslegesnek bizonyult, mivel a helybéli lelkész, ki ez iskolának halálos ellensége utánajárásának sikerült a Kir. Szuperintendensi Adminisztrátort, s általa a Vallás és Közoktatási Minisztériumot arra a nyilatkozatra bírnia, hogy az iskola felbomlatik.*⁴⁵⁵ Fontos információ, hogy Mikulás Dániel Ede testvére, Mikulás János, királyi tanfelügyelőként dolgozott, így az aszódi hívek feltételezték közreműködését a minisztérium döntésében.⁴⁵⁶ Ezeknek a vádaknak a valóságtartalmát teljes bizonyossággal nem tudjuk alátámasztani, azonban az biztos, hogy a lelkész nyilatkozott az iskola ügye ellen. Egy 1850-es aszódi egyházi gyűlésen a gyülekezet felügyelője javaslatot tett az iskola fejlesztésének módjára, Mikulás Dániel Ede azonban azt javasolja, hogy ezt az ügyet nem érdemes most megtárgyalni, mert a persbitérium és az egyház is a „*progymnasium*” ellen nyilatkozott.⁴⁵⁷ Állítása azonban hamis volt. Az aszódi latin iskolát végül, ahogy az idézett gyűlésen is elhangzott, 1855 őszén megfosztották gimnáziumi jellegétől. A domonyi lelkész, Brocken József szerint, aki az iskolakör dékánjaként is működött, Mikulás Dániel Ede ezt sikernek könyvelte el. A domonyi lelkész ugyanis azt állította, hogy amikor az aszódi lelkésszel közölték az iskola visszaminősítésének hírért, örömeiben magához hívatta a város bíróját, hogy rohanjon az iskolába, és az éppen ott tanuló gyerekeket tiltsa ki az intézményből.⁴⁵⁸

Az aszódi latin iskola visszaminősítésének valódi okának háttérében az Organisationentwurf nevű rendelet állt.

A szabadságharc után a magyar közoktatásügy felügyelete is a bécsi kormány szándékai szerint alakult. 1849. szeptember 15-én Ausztriában bevezették az Organisationsentwurf című, az oktatás korszerűsítését megcélzó határozatot, melynek hatályát Magyarországra is kiterjesztették. Az Entwurf legfontosabb előírásai közé tartozott a korábbi hatosztályos gimnázium megszüntetése, helyette évfolyamainak számát a felsőfokú tanulmányokra felkészítő kétéves filozófiai tanfolyammal összevonva nyolcra emelte. Tehát ezzel a rendelettel megszűntek a latin iskolák. Az aszódi latin iskola is elvesztette a nyilvánossági jogát, és négyosztályos algimnáziummá fokozták vissza. Ennek oka, hogy a nyilvánossági joghoz kapcsolódó kritériumoknak nem felelt meg, ez pedig azt jelentette, hogy az iskolában szerzett bizonyítványt nem fogadták el hivatalosan, és az iskola fenntartására is kihatott ez a

⁴⁵⁵ EOL PME Aszódi Presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve, 1854.11.20

⁴⁵⁶ Az Aszódi Evangélikus Gyülekezet protocolluma 1850.9.15

⁴⁵⁷ Az Aszódi Evangélikus Gyülekezet protocolluma 1850.7.13

⁴⁵⁸ EOL PME Brocken József levele Esztergály Mihály főespereshez, 1855.2.11

szabályozás, mivel fentartója az egyház, esetleg más testületek és társaságok, miközben a nyilvános iskolák fenntartását átvette az állam.⁴⁵⁹ Láthatjuk tehát, hogy ez a rendelkezés mennyire mélyen, gyökereiben szervezte át a magyar oktatási rendszert. Az aszódi iskola helyzete azonban érzelmileg érintette a város közösségét, és úgy tűnik, ebben az ügyben bűnbakként tekintettek az evangélikus lelkészre, akivel ekkor már hosszú évek óta konfliktussal terhelt, problémás volt a gyülekezet tagjainak kapcsolata.

A jegyzőkönyvekben és levelekben olvasható vádak tehát feltételezhetően inkább a lelkész felé irányuló ellenszenvet mutatják meg számunkra, mint a tiszta igazságot. Abban azonban biztosak lehetünk, hogy Mikulás Dániel Ede nem éppen kompromisszumkereső természet volt, és semmiképpen sem sorolhatjuk az iskola, valamint annak oktatójának támogatói közé.

Tehát a Mikulás Dániel ellen folytatott újabb vizsgálat vádjai igen sokszínűek voltak. A vádakat vizsgálva az is kirajzolódik, hogy a lelkésszel ellentétben a hívek nem használtak sem politikai, sem nyelvi-nemzeti érveket. A papot ért vádak között azonban több igen súlyos, megbotránkoztató panasz is található, ilyen volt például a káromkodás és a tettlegesség. A jegyzőkönyvek alapján érzékelhető, hogy a lelkész ellenfeleivel szembeni érvelését ismét politikai alapokra helyezte, császárelenességgel vádolta őket, felhasználva az éppen aktuális politikai közhangulatot. A gyűlés után az erre a célra felállított bizottság kapta meg a döntéshozás jogát, a lelkészt pedig az ítéletig felfüggesztették.⁴⁶⁰

1855 márciusában egy levél érkezett a szuperintendensi adminisztrátorhoz, az egyházkerület vezetőjéhez, melyből kiderül, hogy a gyülekezet egy része mégis támogatta a lelkészt. A Mikulás Dániel Ede tevékenységével kapcsolatban megindított esperességi per még ítélelhozatal előtti stádiumban állt, amikor a levél írói szerint, a lelkész ellen kiálló hívek, a domonyi lelkész, Brocken József vezetésével felkeresték a szuperintendenst ügyük támogatása céljából. Ez a fellépés készítette őket a következő nyilatkozatra: *„Podmaniczky Ármin úr és ki az esperes úrral egyetemben pusztán zsarnoki természetüknél fogva oly szomorú meghasonlást hozva az aszódi egyházunkba, Inspectornak többé nem akarjuk. Ezt kénytelenek vagyunk a mostani presbitériumra nézve is kimondani mely nem az egyház által választatott meg, hanem a földesúr, Podmaniczky Ármin és a társa, Roykó Lajos ügyvéd választatták meg és pediglen olyan személyekből, akik az 1850-es egyházi per során „lázítóknak” kinevezett csoportból kerültek ki. (...) Ők rendszeresen hiányoztak a császár öfelségéért tartott ünnepekről, sőt, öfelsége kormányának kinyilatkoztatott ellenségei voltak. Lázítottak, folyamatos*

⁴⁵⁹ Mészáros István, Németh András, Pukánszky Béla 2003.

⁴⁶⁰ EOL PME Aszódi Presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve, 1854.11.20

összeesküvéseket tartanak, Brocken József domonyi lelkész pedig eközben Podmaniczky Ármin és Roykó Lajos mellett kampányol Aszódon, házról-házra járva. (...) Összességében arról van szó, hogy mióta az aszódi felsőbb iskolát bezárták, az említett földesúr és az ügyvéd üldözi a lelkészt, becsmélve őt, mivel őt hibáztatják az iskola egyébként törvényesen, a minisztérium által történt bezárása miatt.”⁴⁶¹ A levél írói szeretnék védeni és pártfogásukba venni az ártatlan lelkészt, és szeretnék felkérni a szuperintendenst Mikulás Dániel Ede visszahelyezésére, az ügyet pedig vizsgálja ki a Helytartóság. A kérvényt 29 aszódi családfő írta alá.

A lelkészt támogató hívek érvelése tökéletesen megegyezik Mikulás Dániel Ede már ismert gondolatmenetével, hiszen a lelkész ártatlanságát az ellene fellépő csoport megbízhatatlanságával, valamint a Habsburg-ellenes összeesküvések vádjá miatti hitelvesztéssel próbálták bizonyítani. Az önkényesen választott presbitérium és zsarnokoskodó földesúr eleme már az 1847–1850 közötti egyházi perben is megjelent, de akkor a Mikulás Dániel Edével szembenálló csoport használta ezt az érvelést a lelkészt megválasztó csoportra és az őt támogató földesúrra, Podmaniczky Lajosra, aki Podmaniczky Ármin unokatestvére és a gyülekezet akkori felügyelője volt. A levélből kirajzolódik az aszódi hívek között kialakult ellenségeskedés, a két részre szakadt gyülekezet két táborának ellentéte is. Roykó Lajos az 1847-es lelkészválasztás és az 1850-es per során Mikulás Dániel Ede oldalán állt, mint láthattuk, lemondott felügyelőként, majd a lelkész által támadott presbitérium tagja lett. A Komáromi Józsefhez írt kérvény támasztja egyértelműen alá számunkra, hogy 1854 körül már a lelkésszel szemben foglalt állást, pedig az aszódi anyakönyvek alapján 1853 februárjában még Mikulás Dániel Ede lett Roykó Lajos gyermekének keresztapja. Az aszódi gyülekezet jegyzőkönyvei alapján 1852-ben választották meg Podmaniczky Ármint helyi felügyelőnek. Ezt követően Mikulás Dániel Ede 1853 szeptemberéig rendszeresen, kéthavonta hívta össze és vezette le az egyházi gyűléseket, majd szeptembertől igyekezett megakadályozni azok létrejöttét, alkalmanként a segédpap vezette le őket, majd a gyűlések elmaradtak⁴⁶². Tehát a lelkész 1853 őszén fordult a presbitérium és a felügyelő ellen. Roykó Lajossal is ekkor romolhatott meg a viszonya. Az iratokból kitűnik, hogy Roykó egy karizmával és hatalommal bíró személy volt. Berniczei Roykó Lajos lipóti nemesi családból származott⁴⁶³. Apja, János a selmecbányai líceum igazgatója volt.⁴⁶⁴ Roykó János, besztercebányai nemes

⁴⁶¹ EOL PME 1855. március 5-i levél a miskolci Szuperintendensi hivatalba

⁴⁶² Aszódi evangélikus gyülekezet protocolluma

⁴⁶³ Kempelen Béla: Magyar nemes családok, 9. kötet, „Rojkó” címszó

<https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/Kempelen/> 2017.10.1

⁴⁶⁴ Aszódi Evangélikus Gyülekezet házassági anyakönyvei, 1843. év 71.o

csizmadiacsaládba született, tanár lett, a Selmecebányai Líceum csehszlovák tanszékének vezetője volt, sokat tett a szlovák nyelv oktatásáért, emellett a reformkori tót társaságok tagja is volt, tehát elkönnyvelhetjük, hogy a szlovák nyelv ügyének elkötelezett támogatója volt, a szlovákság egyik nemzetébresztő pedagógusaként tartják számon.⁴⁶⁵ 1805-től tanított a selmeci intézményben, így az Aszódon tanító Koren Istvánt, valamint Mikulás Dániel Edét is tanította. Az ő fia volt Roykó Lajos ügyvéd, aki 1843-ban már Aszódon lakott. Felesége, az angol származású Margharet Attkinson, akinek az apja brit királyi ügyvéd volt, testvére pedig birtokfelügyelő feltételezhetően Angliában. Esküvői tanúja 1843-ban Podmaniczky Lajos volt. Gyermekei keresztszülei között olyan nevek szerepelnek, mint gróf Kendeffy Katalin, báró Prónay Zsófia, báró Podmaniczky Ilona, Sztranovszky Péter aszódi gazdatiszt, Derra Atanáz, valamint Adam Clark, a Lánchidat tervező mérnök. Kapcsolatai alapján tehát a köznemes ügyvéd befolyásos személyiség volt. Apja az magyarországi evangélikusság ismert szereplője, ő maga már világi foglalkozást űző, széles kapcsolatokat építő személyiség lehetett. Már társadalmi állása miatt is komoly befolyással bírhatott a helyi közösségben. Az 1850-es évektől bukkant fel az iratokban Brocken József domonyi lelkész neve is, mint Mikulás Dániel ellen kampányoló, róla levelezést folytató lelkész. Ő volt a dekanátus vezetője.⁴⁶⁶ Brocken József Csöváron született 1800-ban, a Selmecebányai Líceumban tanult, őt is tanította Roykó János, az aszódi ügyvéd apja. Majd 1818-ban a Pozsonyi Líceum diákja lett, itt végezte el a filozófia és a teológia osztályokat. Életrajza szerint tudott magyarul.⁴⁶⁷ Az aszódi ügy során a nevéhez köthető levelekben felháborodva nyilatkozott a lelkész viselkedéséről.

Az 1855. május 3-án tartott Bányai Egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyvéből derül ki, hogy az esperesség végül felfüggesztette Mikulás Dániel Edét lelkészi állásából. Ám végül az adminisztrátori hivatal, valószínűleg a Mikulás-párti hívek folyamodványának hatására felülírta az esperesség döntését, mely ezt sérelemként élte meg: *A pestmegyei Esperesség felügyelője orvoslás végett előterjeszti: miképpen az aszódi lelkész Mikulás Dániel, mind a mellett, hogy disciplinaris tekintetknél fogva az Esperesség által hivatalától felfüggesztetett, a magas kormány által rövid úton mégis visszahelyeztetett; ez által pedig az Esperesség disciplinaris hatalmán, melly különben az ideiglenes szervezet 9. §-ában is világosan biztosítatik, nem kis csorba ejtetett.*⁴⁶⁸ A kialakult helyzet nagyon jól szemlélteti az evangélikus egyház

⁴⁶⁵ Csáky Károly: Híres Selmecebányai tanárok, Lilium Aurum, Dunaszerfahely, 2003. 145.o

⁴⁶⁶ Dékanátus: Körlelkészség, egy-egy esperességen belül kialakított iskolakörök működtek, és a körlelkésznek kinevezett pap felügyelte a kerületébe, dékanátusába tartozó iskolák működését.

⁴⁶⁷ Brocken József ordinációja 1824, <http://medit.lutheran.hu/site/konyv/1730#book/115> 2017.10.01

⁴⁶⁸ 1855. május 3-án tartott Bányai Egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyve

kiszolgáltatott helyzetét és érdekérvényesítési küzdelmét, valamint a lelkész kitartását és jó taktikai készségét.

2. Identitások hálójában: Koren István életpályája

Koren István aszódi majd szarvasi tanár, író, botanikus volt. Számunkra ennél több, élete, világnézete tanulságos az utókor számára. Emellett az Aszódon a 19. század közepén zajló események egyik kulcsszereplője is volt, hiszen a helyi középiskola igazgatójaként, aki a lelkészt kiegészítve istentiszteletet is tartott, meghatározó pozícióval és tekintéllyel rendelkezett a városban, és annak evangélikus közösségében is. Az előző fejezetekben már ismertetett Koren elleni támadások, feljelentések háttérben a lelkész pozícióföltétele állt, tehát feltételezhető, hogy Koren István nem a lelkészt meg- illetve újraválasztását támogatók köréhez tartozott. A lelkész által hangoztatott, őt eltávolítani kívánó „pánszláv csoport”-„pánszláv összeesküvés” a korábban a városból eltávolított Masztics János mellett Koren István nézeteire és tevékenységére utal. Ezek alapján egyértelmű, hogy a tanár városi jelenléte és tevékenysége, nézetei nem voltak jó hatással Mikulás Dániel Ede ügyére. De ahogy utaltam rá, van még egy fontos oka annak, amiért kiemelten foglalkozok Koren Istvánnal. Az ő világnézete, általam meghatározni kívánt identitása, a szlovák-tót-pánszláv versus magyar-hazafi tengelyen való elhelyezése, pontosabban annak kudarca, amellett, hogy fontos tanulságtétel a korabeli magyarországi nyelvi-nemzeti viszonyainak árnyaltsága mellett, iránymutató lehet abban a kérdésben is, hogy vajon Aszódon létezett-e valamilyen jellegű szlovák öntudat. A helyi evangélikusok nagy része eredendően szlovák anyanyelvű volt, az országszerte kibontakozó folyamatok, a szlovák lakta vármegyék közelsége, illetve a tanár tevékenységének hatására biztosak lehetünk abban, hogy a városban több, Korenhez hasonlóan identitások mentén egyensúlyozó, szlovák anyanyelve művelésére igényt tartó lakos élt ebben az időszakban, akik azonban nem hagytak ránk olyan gazdag irathagyatékot mint feltételezett példaképük. De önmeghatározásuk összetettebb volt annál, mintsem pánszlávnak bélyegezzük vagy magyar hazafinak kiáltsuk ki, sőt, még annál is, hogy egyértelműen szlováknak vagy magyarnak aposztrofáljuk őket.

Személyének megítélése ellentmondásos, nem csak a maga korában, de a későbbi szakirodalomban is. A szlovák történeti emlékezet a maga egyik nemzetébresztőjeként tartja számon Koren Istvánt, erre nagyon jó példa Ludovít Vladimír Rizner bibliográfiai enciklopédiája,

melyet 1900-ban adtak ki, és melyben Koren István⁴⁶⁹ nevével a „Národný pracovník” illetve a „publicista”, „ucitel” és „botanik” kifejezések szerepelnek, tehát Koren István meghatározása, elsősorban nemzetébresztő, tükörfordításban nemzeti munkás- a nemzeti ügyön dolgozó személy, majd ezt követi a többi meghatározás, tanár, publicista, és botanikus. De Raffay Sándor 1923-ban a Pesti Hírlapban azt írta Korenről, hogy Petőfi Sándort annak meghatározó éveiben formálta a tótos beszédű, mégis hazafias Koren István.⁴⁷⁰ Hatvany Lajos Petőfi életéről szóló monográfiájában⁴⁷¹ pánszlávként említi a tanárt, illetve Ferenczi Zoltán Petőfi életrajzában Koren kukoricafosztós történetére hivatkozva állítja, hogy Petőfi Sándor magyar öntudatra ébredését erősítette a tanárával való összetűzése, mely annak volt az eredménye, hogy felismerte annak szláv rokonszenvét.⁴⁷² A sokat emlegetett történet szerint kukoricafosztás közben fakadt ki Petőfi a tótokra. Koren halála után is két oldalról próbálták tisztázni személyét. Jan Kvačala azért írta meg kedves tanára és barátja életrajzát, mert a sok valótlanúságot szerette volna tisztázni, mely Korennel kapcsolatban megjelent. Ezzel többek között a szlovák mozgalomban betöltött szerepére is utalt. Vele ellentétben Jeszenszky Károly nevű, szintén szarvasi diákja pont a tanár magyar hazafiaságát igyekszik bizonyítani. *„sőt a történelmi múltjánál s hivatásánál fogva magyarosodásra utalt tót népet a magyar nemzet egyik legbecsesebb, legértékesebb válfajának tartja.”*- idézi Koren vélt szavait és nézeteit.⁴⁷³ Persze a tanár megítélése néhol ennél árnyaltabb, *„Tótsága egészen ártatlan, mondhatni naiv irányú volt, mert e mellett ő teljes életében a magyarságnak tett szolgálatot, mint magyar tanár. Hogy mily kevésbé tudta tótságát tanítványaiba átönten, legpraegnásabb példa erre maga Petőfi, kire pedig, mint nála lakó „benkosztos” kis diakra, ugyancsak hathatott volna; de számtalan tanítványainak egyikébe sem oltotta be a tótságát; a miből bátran következtethetjük, hogy nem is volt célja proselytákat szerezni a tótságnak a magyar szellem rovására, melynek ő - s ebben áll jellemképének egyik érdekessége- magyar tanári székében tényleg hathatos előmozdítója”* – írja róla S. Soma a Pesti Hírlapban, 1893-ban.⁴⁷⁴ Koren sokszínű megítélésének a legfőbb oka a történetírás(ok) által létrehozott keretekben érhető tetten, ugyanis a nemzeti történetírások egymással párhuzamosan mesélik el a múltat, önmagukat egymáshoz képest határozzák meg,

⁴⁶⁹ Ľudovít V. Rizner: Bibliografia písomnictva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. Turčianskom sv. Martine, 1931. 425.o „Koreň Štefan”, <http://mi.memoria.sk/index.html#v=zoom&i=10069&p=> (2020.03.10)

⁴⁷⁰ Budapesti Hírlap, 1923.1.24, XLIII.évfolyam 18.szám, 2.o

⁴⁷¹ Hatvany Lajos: Így élt Petőfi, I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967

⁴⁷² Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza, I. Franklin Társulatm Budapest 1896, 90.o

⁴⁷³ Vasárnapi Újság: 1909.április 18. 326.o

⁴⁷⁴ Pesti Hírlap, 1893, április 22, 17.o

területüket egymás rovására igyekeznek kijelölni⁴⁷⁵, ez a jelenség pedig óhatatlanul együtt jár a sajátos ellentétpárok felállításával, ellenségképek kialakításával, melynek legnagyobb hátrányát a mesterségesen kialakított, átjárhatatlan kategóriák, sablonok adják. Erre kiváló példaként szolgál a magyar és a szlovák nemzetépítésekhez köthető két ellentétes narratíva, mely a 19. századi magyarországi folyamatokat két sajátos és eltérő kontextusban értelmezi. Ezekben az olvasatokban például a 19. századi magyarországi nemes csak is magyar identitású hazafi lehetett. A szlovák nyelvi környezetbe született egyén előtt pedig csak is két út állt, eszerint vagy beáll a szlovák nemzetébresztők mögé, vagy a magyar nyelvet, ezzel a magyar identitást választva lesz aktív tagja a magyar nemzet gépezetének. De ami a legfontosabb, az egyén a kötelező és elkerülhetetlen választás során automatikusan a másik oldal végzetes ellenségévé válik. Természetesen ez a kettős olvasat nem csak a nemzeti történetírásokra jellemző, hiszen az adott korszakban kialakult kulturális és politikai közösségek pontosan ezeket a döntéseket várták el a múlt szereplőitől. Azonban a valóság ennél összetettebb és sokszínűbb volt. Az ellentétpárokból gondolkodó történeti narratívák felülvizsgálatára több sikeres példa született. Ilyenek Demmel József munkái, aki a mikrotörténetírás eszközeivel, alaposan, több szempontból elemzett egyéni életpályákon keresztül próbálja megragadni a múlt eddig nehezen értelmezhetőnek tűnt, vagy éppen félreértett és újragondolást igénylő jelenségeit. A Pánszlávok a kastélyban⁴⁷⁶ című munkája Justh József nemesi származású főispán kanyarokkal teli életútján keresztül próbálja bemutatni a szlovák kulturális identitással rendelkező, a magyar közigazgatásban karriert csináló köznemest, aki természetesen felmenőivel együtt a natio Hungarica tagját képezte. De jelenlegi esettanulmányomhoz még közelebb állnak a társadalmilag mobil, az evangélikus egyházon belül karriert csináló Szeberényi család tagjainak egymáshoz képest, de akár egy-egy életúton belül is eltérő identitásképződményei.⁴⁷⁷ Annak indoklásához pedig, hogy Koren István életpályájának bemutatása, motivációinak, sőt, aszódi szerepének megismerése is csak is a fentebb felvázolt, a hagyományos, ellentétpárokból gondolkodó kontextusokból kilépő megközelítéssel lehetséges, elég csak felmutatni a személyét méltató nekrológokat és róla szóló lexikonbejegyzéseket, melyek úgy tűnhetnek számunkra, mintha két különböző személyről

⁴⁷⁵ Szarka László: A közös történelem nehéz öröksége in Régió, 2014./1 22. évfolyam 3. o

<http://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/10/6>

⁴⁷⁶ Demmel József: Pánszlávok...2014.

⁴⁷⁷ Demmel József: A kettős identitás ára- A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban, Országos Szlovák Önkormányzat kutatóintézete, Békéscsaba, 2014

szólnának. Pedig ugyanazt a „tót” születésű, evangélikus tanárt mutatják be, csak éppen a saját koncepciójukból fakadó megközelítésből.

Az aszódi, majd szarvasi tanár gazdag iratanyagot hagyott az utókorra. Levelezése, emellett levélfogalmazványai, oktatással kapcsolatos iratai, emlékkönyve, egyéb jegyzetei egyben őrzött irathagyatékként találhatóak meg az Evangélikus Országos Levéltárban.⁴⁷⁸ Könyvjegyzékeit, könyv-és folyóiratrendeléseit ugyanúgy vezette, ahogy havi kiadásait, vagy iskolai tananyagait. Koren életének és nézeteinek rekonstruálása során a tanár hagyatéka mellett a sajtó volt segítségemre. A Pesti Hírlap, Vasárnapi Újság, szarvasi és békés-megyei napilapok mellett a Slovenské Pohľady korabeli cikkei foglalkoznak Koren Istvánnal. Utóbbi folyóiratban jó barátja és tanítványa, Jan Kvačala⁴⁷⁹ publikálta Koren önéletrajzát.⁴⁸⁰ Végül a legfontosabb források között kell megemlítenem Koren és Kvačala tanulságos levelezését⁴⁸¹ is, melyet a pozsonyi Comenius Egyetem Evangélikus Teológia karán őriznek. Ezek az iratok és cikkek segítik hozzá az utókort Koren nézeteinek komplexebb megértéséhez.⁴⁸²

Koren István 1805. december 21-én született Domonyban. Saját elmondása szerint nagyapja Mária Terézia uralkodása alatt települt a faluba, lánytestvérével, aki Veresegyházára ment végül férjhez. Koren István állítása szerint -aki apjára hivatkozik- Koren Pál Turóc, vagy Liptó megyéből vándorolt Domonyba.

A nagyapa Márton nevű fiát, Koren István apját, az aszódi latin iskolában taníttatta, értelmiségi pályára azonban a család anyagi helyzete miatt nem léphetett. Szűcsmester lett, az aszódi szűcs céhben⁴⁸³. 1802-ben feleségül vette a kishű Trnovszky Barbarát. Koren István 1805. december 21-én született. Emlékei szerint apja már a kezdetektől tudatosan szellemi pályára szánta, saját kezűleg tanította meg olvasni öt éves korában, majd nyelvtanulási szándékkal a szomszéd német nyelvű faluba, Ikladra járatta elemi iskolába, hogy a szlovák anyanyelv mellett az evangélikus egyházon belül szintén meghatározó német nyelvet is elsajátítsa. Koren életrajzából kitűnik, hogy apja mélyen vallásos protestáns volt, kedvenc olvasmányai pedig

⁴⁷⁸ Komoly segítséget jelentett Koren István szláv, szlovák nyelvű jegyzeteinek átnézésében Demmel József segítsége.

⁴⁷⁹ Jan Kvačala: Teológus és bölcsészdoktor, Comenius kutató, egyetemi tanár. Koren tanítványa volt a szarvasi gimnáziumban. – „Kvacsala János” Szinnyei József, 1891 <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/k-8D2C5/kvacsala-janos-9405C/> (2020.03.25)

⁴⁸⁰ Jan Kvačala: Pamäť Štefana Koreňa. In: Slovenské pohľady 16, 1896

⁴⁸¹ A levelek kézirat formájában a Comenius Egyetem Evangélikus Teológia karának birtokában vannak - Evanjelickej teologickej fakulte Univerzite Komenského v Bratislave.

⁴⁸² A levelezés fordítását Bajcsy Ildikónak és Bóna Lászlónak köszönhetem.

⁴⁸³ Jan Kvačala: Pamat' Stefana Korena in Slovenské Pohľady 16. 1896. 541.o

vallási témájú könyvek voltak.⁴⁸⁴ Az elemi iskola után 1816 és 1825 között Selmecebányán tanult tovább, az evangélikus líceumban. Nem voltak könnyű évek ezek, apja nagyon nehezen tudta őt anyagilag támogatni. Magánórákkal tett szert némi jövedelemre. A Selmecebányai líceumban tanította őt Royko János, akinek a fia, Royko Lajos Aszódon telepedett le, és aktív szerepet vállalt az aszódi lelkészválasztó vitában, így ez a metszéspont érdekes lehet számunkra. Azonban a források nem árulkodnak Koren és a lelkész egyik legnagyobb agitátorának számító ügyvéd kapcsolatáról. 1858-ban egy baráti hangvételű levelet kapott Koren István Roykó Lajostól, azonban közeli barátjának nem tekinthetjük, mivel ez volt az egyetlen tőle származó iromány a tanár irattárában.⁴⁸⁵ Koren István selmecebányai éveire emlékezve említette, hogy német nyelvtudása sokat fejlődött akkoriban, azonban magyarul nem beszélt. Kedvenc olvasmányai Bohuslav Tablic⁴⁸⁶, szlovák költő munkái voltak, ezeket apja küldte neki Domonyból. A szlovák nyelvhez való kötődését a következő hasonlattal szemléltette: „Annak ellenére, hogy zeneiskolába járva zongorázni tanult, fülének a szlovák nyelv volt a legkedvesebb zene.” (Ale moja najkrájsia hudba bola slovenska rec.)⁴⁸⁷ Az aszódi tanár visszaemlékezésében a szlovák anyanyelvű Szeberényi Jánost is megemlítette, mondván, hogy nagyon szerette hallgatni a selmecebányai evangélikus lelkész gyönyörű szlovák prédikációit.⁴⁸⁸ Selmeceet elhagyva 1825 őszén iratkozott be a Pozsonyi Líceumba. Említésre méltó megjegyzés, hogy szerette volna Pozsonyban is folytatni a szlovák nyelv ápolását, ezért beiratkozott Juraj Palkovičs óráira⁴⁸⁹. 1826 nyarán, az első pozsonyi iskolaéve utáni szünetben Király László, a Teleki család gazdatisztjének fia zongoraoktatás céljából meghívta őt magukhoz Pomázra. Király László húgát kellett tanítania, és a következő nyáron, 1827-ben is visszahívták őt. Koren István nagy élményként emlékezett vissza pomázi tartózkodásaira, hiszen nemesi úriháznál tölthette a nyarat, használhatta könyvtárukat. Emellett, ahogy ő fogalmazott, Pomázon, végre megtanulta valamelyest a magyar nyelvet. Korenre komoly benyomást tett a melegszívű vendéglátónak bizonyuló magyar nemes család. Ahogy ő fogalmazott: *„Az ő egyszerűségük és jóságuk felejthetetlen, egyetlen jutalmuk nekik ezért, hogy egy a szegény szlovákból magyarbarátot csináltak. Megállapítottam, hogy a magyarokkal továbbra is békében együtt lehetne élni, hogyha a mi hazaárulóink (renegát) nem azon*

⁴⁸⁴ Jan Kvačala: 542.

⁴⁸⁵ EOL Koren István irathagyatéka, 1. doboz, IV. boríték, 396. számú irat.

⁴⁸⁶ Bohuslav Tablic, szlovák költő, lelkész. 1769-1832.- Demmel József: A Szlávok és a jövő világa, Kalligram, Pozsony, 2012, 771.o

⁴⁸⁷ Jan Kvačala: 543.o

⁴⁸⁸ Jan Kvačala: 543.o

⁴⁸⁹ Juraj Palkovics, Szlovák író, kiadószervező, 1803-1850 között a pozsonyi evangélikus líceum cseh-szláv tanszékének professzora volt. -Demmel József 2012, 764.o

*dolgoznának, hogy kiirtsák a szlovák nyelvet.*⁴⁹⁰ Ezekből a szavakból, és a Király családnál töltött nyarak értékeléséből kiütközik, hogy önmagát nem magyarként, hanem szlávként/szlovákként határozza meg, a magyar népet pedig a szlováksághoz való viszonya alapján értékelte. A szóhasználat persze a visszaemlékezés keletkezésének időszakához köthető. Azonban a memoárból kiolvasható, hogy Koren István már Pozsonyban töltött évei alatt is „mi és ők” viszonylatban gondolkodott. Önazonosságának kétségtelenül hangsúlyos részét képezte szlávsa, melyet feltételezhetően a kibontakozó szlovák nemzeti mozgalom, melynek akkori központja éppen Pozsony volt- csak megerősíthetett, azonban identitásának gyökerét már a szülői házban megkaphatta, hiszen olvasni tudó édesapja naprakészen küldte neki a szláv/szlovák irodalmat. Ebből egyébként arra is következtethetünk, hogy az észak-pestmegyei Galgamente szlovák anyanyelvű lakosságához már a 19. század legelején eljutott az anyanyelvi irodalom. Ez valószínűleg összefügg azzal, hogy 1801-1808 között Pavel Jozeffy⁴⁹¹, a szlovák mozgalom egyik fontos alakja volt az aszódi lelkész.⁴⁹²

A pozsonyi líceumban töltött években jó eredményeinek köszönhetően elnyerte a Roth-Teleki-féle ösztöndíjat.⁴⁹³ Kedvenc tárgyai a metafizika, pszichológia, és a magyar történelem (Uhorsko) voltak.⁴⁹⁴

Koren István a pozsonyi líceum elvégzése után az Osztroluczky családhoz került nevelőnek. Ľudovít Štúr⁴⁹⁵ későbbi állítólagos szerelmét, Etelkát, és a kis Gézát tanította több tantárgyból több nyelven⁴⁹⁶. Nagyon megszerette a családot, és a tanítványait, erről egy később a szerzőnek, Kvačalának írt levele is tanúskodik, melyben Osztroluczky Géza halálhírére szomorúan és nosztalgikusan reagál: *„Az én legkülönlegesebb diákom, 1828-1833, Osztroluczky Géza nagybirtokos. (...) Ez egy úri ház, mind képzettséget, mind emberséget, mind pedig ősiséget és tulajdont tekintve nekünk, evangélikusoknak alig van párja.”*⁴⁹⁷Jó viszonyt ápolt a selmecebányai professzorokkal, minden évben meghívta őket, hogy levizsgáztassák tanítványait. Stefan Boleman hatására kezdett el franciául tanulni a német és a latin nyelvet már kiválóan, a magyart tőrhetően ismerő ifjú tanár, aki ennél a szövegrésznél is kifejezetten hangsúlyozta,

⁴⁹⁰ Jan Kvačala 544.o

⁴⁹¹ Evangélikus lelkész, 1823-tól szuperintendens, az 1842-es felségfolyamodványokat átadó küldöttség vezetője volt. – Demmel József 2012.756.o

⁴⁹² Detre János: Isten védelme alatt- Az aszódi evangélikusok élete a kezdetektől 1939-ig, Aszódi Evangélikus Egyházközség, Aszód, 2013, 110.o

⁴⁹³ Koren Pozsonyi líceumi bizonyítványa EOL Koren István irathagyatéka, 1. doboz, V. boríték

⁴⁹⁴ Jan Kvačala 543.o

⁴⁹⁵ Ľudovít Štúr: A szlovák nemzeti mozgalom 3. generációjának ikonikus alakja,

⁴⁹⁶ Jan Kvačala 544.o

⁴⁹⁷ Koren levele Kvačalának 1884.7.17

hogy mindennek ellenére a szlovák nyelv volt számára az első, ahogy ő fogalmaz, számára a legkedvesebb (najmilsia- intenzívebb érzelemről tanúskodó kifejezés), és ekkoriban gyakran szavalt a Kollár Slavy dceráját.⁴⁹⁸ Néhány év nevelősködés után szeretett volna német egyetemre járni, ám nem kapott rá engedélyt, 1832-ben Karol Kuzman⁴⁹⁹ barátja közbenjárására Besztercebányán elemi iskolai álláshoz jutott, ahol , - ahogy ő egy másik közreadott önéletrajzában fogalmazott - „*A szlovák nyelvet tollal és szóval szerette volna tanítani*”.⁵⁰⁰ Azonban itt nem maradt sokáig, visszautasíthatatlan ajánlatot kapott: meghívták Aszódra, a latin iskolába, középiskolai tanárnak. Ez természetesen komoly előrelépés volt a tanítói pályához képest, végre a végzettségének megfelelő állásban dolgozhatott, ráadásul egy evangélikus főnemes család uradalmi központjában. Tehát Koren István személyében 1832-ben egy olyan ifjú tanár került Aszódra tanítani, aki visszaemlékezései alapján a kezdetektől nyomon követi a szlovák mozgalom evangélikus ágát, hiszen Bohuslav Tablic és Juraj Palkovič olvasója, de már a következő, főleg Jan Kollár⁵⁰¹ által fémjelzett generáció is hatott rá, ebben az időszakban már barátjának nevezte Karol Kuzmanyt is. Emlékkönyve alapján barátja volt Samuel Chalupka⁵⁰² is, aki 1833-ban egy szlovák nyelvű költeménnyel búcsúzott tőle.⁵⁰³

A szlovák nyelvhez és mozgalomhoz való kötődés, Kollár Slavy dcéra-jának szaválása, Kuzmany barátsága, mind azt jelzik számunkra, hogy Koren István Aszódra érkezésekor már stabil, persze nem kizárólagos szlovák⁵⁰⁴ kulturális identitással rendelkezett, kötődött a szlovák nyelvhez, kapcsolatban állt a szlovák nemzeti mozgalommal. Úgy tűnik, célkitűzéseikkel-melyek kulturális és tudományos tartalommal bírtak, feltehetően politikai követelések nélkül-azonosult.⁵⁰⁵

⁴⁹⁸ Jan Kvačala 544.o

⁴⁹⁹ Karol Kuzmany/Kuzmani: Szlovák evangélikus lelkész, Besztercebányán lelkészkedett (1832-1849) majd a bécsi egyetem teológiaprofesszora lett, később szuperintendens. A szlovák nemzeti mozgalom egyik jelentős alakja, a Tatrín tagja és a Matica Slovenska alapítói közé tartozott. – Demmel 2012, 759.o

⁵⁰⁰ Jozef L. Holuby: List nebohého Stefana Korena s leho strucnou autobiografiou in Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti, 1813. 18. , 36.o

⁵⁰¹ Jan Kollar: A szlovák nemzeti mozgalom egyik legfontosabb alakja volt, pesti evangélikus lelkész volt, a szláv irodalmi kölcsönösség megalkotója, a mozgalom 2. generációjának legfőbb alakja. – Demmel József 2012. 758.o

⁵⁰² Samuel Chalupka: A koraszak egyik legjelentősebb szlovák romantikus költője. Demmel József 2012. 750.o

⁵⁰³ EOL Koren István irathagyatéka, 1. doboz, emlékkönyv. 6.o

⁵⁰⁴ Terminológiailag kérdéses, hogy a modern szlovák nemzettudat illetve egységes modern szlovák nyelv kialakulása előtti időszakra utalva beszélhetünk-e szlovák identitásról, ezáltal szlovák nemzetéről- azonban mivel ezt a kifejezést tartom a legpraktikusabbnak, illetve a fejezetben kifejtésre kerülnek a modern szlovák nemzettudat kialakulását megelőző mozgalmi szakaszok is, ezért úgy értékelem, hogy a kontextusnak köszönhetően nem félrevezető, hogyha a „szlovák” megnevezést a premodern időszakra kivetítve is használom.

⁵⁰⁵ Kiss László javasolja Miroslav Hroch hármas modelljének (Hroch, Miroslav: Social Preconditions of National Revival in Europe. Cambridge University Press, Cambridge. 1985) a szlovák nemzeti mozgalomra való alkalmazását, e szerint az 1830-1840-es években a mozgalom kulturális célokkal bírt, ez az előkészítő szakasz.

Besztercebányán megfogalmazott tervei az aszódi iskolában csak részben valósultak meg, magyarra és magyarul tanította a diákokat, több elismerést is kapott a magyar vizsgákon kiválóan szereplő diákjai miatt. Például a Pesti Hírlap 1841. szeptember 22-i számában a szokásos évi aszódi középiskolai vizsgáról számolt be. A cikkben kiemelték, hogy a „*többynire tót anyanyelvű ifjúság*” latin nyelvről magyar nyelvre fordította a feladott szövegeket, ezzel hangsúlyozták a tanár magyar nyelvért hozott áldozatát.⁵⁰⁶ Azonban a magyar nyelv oktatása mellett megmaradt anyanyelvéhez való kötődése, és ahogy utaltam rá, nem mondott le a szlovák nyelvvel-kultúrával kapcsolatos céljairól. Koren István irathagyatéka alapján rekonstruálható életének ebben a városban töltött szakasza, ugyanis többek között beszerzett könyveit, folyóiratait, sőt, még háztartása költségeit is aprólékosan vezette. Könyvgyűjteménye tanulságos számunkra. 1837-1843 között vásárolt könyvei tanúskodnak széleskörű műveltségéről. A korabeli multietnikus Magyarország értelmiségeire jellemző nyelvi sokszínűség is meglátszik könyvtárán. Könyvjegyzékében a könyvek beszerzési módját is feltünteti, magyar és német nyelvű könyveit Eggenberger Józsefen keresztül, szláv nyelvű köteteket, és a legfrissebb szlovák mozgalommal kapcsolatos röplapokat pedig Jan Kadavýtól⁵⁰⁷ szerezte be.⁵⁰⁸ A tanár levelezésének átvizsgálásakor nemigen találni iskolai és magánjellegű anyagi ügyeken kívül személyesebb leveleket, a hozzá érkezett nagy számú levélhagyatékban kevés alkalommal fedezhető fel halvány utalás a nyelvi kérdésre, szlovák nyelvű leveleket sem találunk hagyatékában. Ezzel szemben levélfogalmazványai sokkal hasznosabbak e tekintetben. A megfogalmazott levelek esetében ugyan nem lehet megállapítani, hogy mely levelek, és milyen formában kerültek feladásra, de a keletkezésük mögötti szándéknak köszönhetően értékes források. A levélfogalmazványok mellett Koren jegyzeteiben a hozzá érkező levelekről is vezetett táblázatot, ebből derül ki, hogy többek között Karol Kuzmanytól is kapott leveleket egy időben. Szerencsénkre Koren precízen jegyzetelt, vezette háztartásának kiadásait, anyagi bevételeit, könyvtárának gyarapodását, így életmódtörténeti szempontból is érdekes forráscsoportot hagyott az utókorra. Számunkra azonban könyv- és folyóiratgyűjteménye szolgál hasznos információval. 1837-43 közötti könyvszerzeményei kiváló lenyomatai a tanár aszódi éveinek. Néhány fontosabb, sokatmondóbb, esetleg

⁵⁰⁶ Pesti Hírlap, 1841.9.22, 644.o

⁵⁰⁷ Jan Kadavý: A pesti evangélikus szlovák nyelvű iskola morva származású, a szlovák ügy mellett elkötelezett tanítója volt, aki a reformkorban több népművelő könyvet adott ki szlovák nyelven. Jan Kollar társa volt a szlovák nemzeti érdekek érvényesítésében, a szlovák nyelv támogatásában. Azonban kibontakozó konfliktusok oka is a szlovák nyelv volt, a tanító a bibliai cseh nyelv helyett a középszlovák nyelvjárást kezdte használni szlovák nyelvórái során a fiatalok körében, arra hivatkozva, hogy ez a nyelvjárást áll hozzájuk közelebb. A mozgalom mellett elkötelezett pesti tanító a Tatrín tagja is volt.- Demmel József 2012, "Jan Kadavý:"757.o

⁵⁰⁸ EOL Koren István irathagyatéka 17. Ephermerides 1837-1842

jellemzőbb könyvét emelném ki a tanár folyamatosan gyarapodó könyvtárának, melyeket új szerzeményei között tartott nyilván. Szerette az ókori klasszikusokat. Cicero 1824-es, Horatio 1835-ös kiadású köteteire 1841-ben tett szert, de Homérosz Iliásának magyar kiadását is beszerezte. Egyházi könyvet is vett, mint a Károli Gáspár-féle Újtestamentum, vagy Luther élete. A szlovák mozgalom tagja, az evangélikus lelkész Karol Kuzmany által írt munkát éppúgy vásárolt, mint magyar és német zsebszótárát. Wieland Karte von Europe című könyve mutatja, hogy olvasmányai a tanításhoz is kötődtek, valószínűleg természetismeret órájára készült eme atlasz segítségével. Ugyanez lehetett a helyzet a Naturlehre für die Jungern, német nyelvű fiataloknak szóló, egyébként 1844-es kiadású természetismeretkönyvével is. Iskolai célokra vehette a Weimarban íródott térképeskönyvét is, a többi német nyelvű földrajz könyvével együtt, melyek szintén az említett időszak szerzeményei. Ilyenek a latin és francia nyelvű könyvek is, utóbbira példa a Nouvelle Grammaire française par M. Noel, 1836-ból. Történelemmel is foglalkozott, Sztancsics Mihály világtörténete, és Bulgária története is megtalálható könyvjegyzékében, utóbbi szláv nyelven.⁵⁰⁹ Bucsánszky Lajos Magyarország históriáját is beszerezte. Fontos információ számunkra, hogy Erkel Ferenc Himnuszát (Hymnus) is megvásárolta, akár magán, akár oktatási célból tette, a magyar nyelvű történelemkönyvek mellett ez a kötet is jelzi, hogy Koren nem állt negatívan a magyar nyelvhez illetve kultúrához. Ez lehet a kulcsa annak, hogy az Aszódon tanító Masztics János részben önkényesnek mondható, a Podmaniczkyak által történt eltávolítása, és az azt követő botrány, nem érintette Koren István személyét. Pedig a szlovák nyelvű irodalom terjesztésében Masztics társa volt, ahogy ezt az előző fejezetek során már ismertettem. Kettejük között egy különbség volt, és ez pedig a radikalizmus, a magyar hatalomhoz való alkalmazkodás szándéka. Nézzük meg Koren István szlávssággal, szlováksággal kapcsolatos irodalmi gyűjteményét is! Ugyanis röpiratok is találhatóak Koren szerzeményei között, a „Sollen und Magyaren werden” című röpirat, mely a magyarosítást támadja, éppúgy fellelhető itt, mint a hasonló nézeteket valló panaszirat, a Magyarismus in Ungarn. Casopis muzeum ceskeho név alatt valószínűleg a „Časopis Národního muzea” című folyóiratra gondolt, mely Palacky⁵¹⁰ és Safarik⁵¹¹ folyóirata volt. Ennek 1839-41 közötti számai biztosan megvoltak neki, ahogy ezt a is könyvjegyzékében jelezte. Nemezcza-Ceska grammatika – a könyv címének nyelve árulkodó-mellette Fehérpataky 1840-41-es kalendáriumi is a tanár birtokában voltak. Ez a sorozat Kalendár

⁵¹⁰ František Palacký: Cseh történész, politikus- azonos címszó alatt Demmel 2012, 764.o

⁵¹¹ Pavol Jozef Šafarik: Szlovák történész, szlavista –, azonos címszó alatt Demmel 2012, 767.o

vlastenecký néven futott, Fejérpataky Gáspár adta ki őket.⁵¹² Kollár Slávy Dcerája is birtokában volt, valamint a Narodnie zpiewanki, Rozprawy o gmenách című kötet. (Értekezés a szláv törzsek nevééről, eredetéről...) Továbbá Kuzmany: Hronka 1836, Kuzmany folyóiratának 1836-os első évfolyamában jelent meg Štúr első verse, az Óda a Garamhoz (Oda na hronku). Feltételezem, hogy erről a számról van szó.⁵¹³ Palkovič: Tatranka, Jozef Safařík Slovenské starožitnosti- ez az 1837-es kiadású kötet a Szláv régiségek című munkát fedi, melynek célja a szlovákság múltjának, folytonosságának feltárása volt. De például folyamatosan előfizetett a Slovenské Národné Novinira és Kollár lapjára, a Slovensky Pohladyra. Gazdag szláv irodalmi gyűjteménye volt, melyet egyébként azonos címszó alatt csoportosított. Koren 1837 és 1842 közötti könyvszerzeményeit az Ephemerides címkéjű notesz tartalmazza, felsorolásom erre a forrásra támaszkodik.⁵¹⁴ Az említett személyekkel, írókkal, mozgalmi tagokkal egyébként kapcsolatban is állt, saját önéletírásában állította, hogy Karol Kuzmany jó barátja volt. A levélfogalmazványai alapján pedig lelkes támogatásáról tanúsította Jan Kollárt és Ľudovít Štúrt.⁵¹⁵ Štúrnak például azt írta, hogy „Az ön szlovák újságjában Domony községről ír! (...) Köszönöm, hogy létrejött ez az újság, Ön ezzel az újsággal megerősített bennünket, méghozzá azokban az időkben, amikor a magyaroktól való félelem van”- Írja anyanyelvén egy levélfogalmazványban.⁵¹⁶ Utóbbi két levelében is megemlíti az aszódi lelkészt anyagi támogatói között: „Kollár, otec náš, Hurban, Kadavý a Koren podpřelimne posud pomôckami.” - “Kollar, a mi atyánk, Hurban, Kadavýes és Koren segítettek engem (anyagi) eszközökkel.”⁵¹⁷ Egy alkalommal a Slovenské Národné Novinyba írt, hírbeküldőként- dopnisovatele- nevezve meg önmagát. Aszódon talált régészeti emlékekről tudósított, melyeket diákjai fedeztek fel.⁵¹⁸ Azonban elképzelhető, hogy ez a tudósítás soha nem jelent meg, mivel átnézve a folyóirat számait, nem találtam meg bennük a hírt.

Koren Aszódon töltött évei a házasságkötés és a családalapítás időszakával estek egybe. Felesége, a kékfestő özvegyének lánya, Neumann Julianna lett. Gyermekai az 1837-ben született Emília Klára, az 1839-ben született István, 1841-ben született Ludovika, 1843-ban született, de hamarosan elhalálozott Julianna, akinek régi szokás szerint a következő lány, az 1847-ben született Koren Julianna újra megkapta a nevét. 1845-ben született Koren Pál, a

⁵¹² Fejérpataky Gaspar: A szlovák ügy mellett elkötelezett könyvkiadó nemes volt, a mozgalom támogatója, azonos címszó alatt Demmel 2012, 752.o

⁵¹³ Demmel József: A szlovák nemzet születése, Kalligram, Pozsony, 2011 342.o

⁵¹⁴ EOL Koren István irathagyatéka, 15. Ephemerides 1837-1842

⁵¹⁵ EOL Koren István irathagyatéka, 15, 100.o

⁵¹⁶ EOL Koren István Irathagyatéka, 7. doboz, 169.o

⁵¹⁷ Jozef Ambrus: Listy Ľudovita Štúra, I.1954, 337-338.o

⁵¹⁸ EOL Koren István Irathagyatéka, 15. doboz, 101.o

későbbi evangélikus esperes.⁵¹⁹ Koren István hagyatékában egy rövid, szlovák nyelvű önéletrajz is olvasható. Az életesemények rövid, tárgyilagos feljegyzései közt is érdekességre bukkanhatunk. Az 1837 augusztusában született Emília Klára neve mellett olvasható gyermeke beceneve is: Miltsa, mely a szlovák milovat’ szóból képezve annak, tehát a szeretni szónak a játékos rövidítésével azonos. Lehet hogy az összefüggés véletlen, és nem a szlovák nyelvért való szeretett rajongás, annak családon belüli kimutatásának, és ápolásának jelképe Emília beceneve. Azonban öccse, az 1839. januárjában született Stefan Dobroslav második neve már igencsak árulkodó. Pedig az aszódi evangélikus születési anyakönyvekben Koren István fia nem visel második nevet.⁵²⁰ A Dobroslav név tükörfordítása „jó szláv”. Ez a névadás nagyon fontos, jelképes tartalommal bír. 1836-ban L’udovít Štúr társaival felment a dévényi várhoz, fogadalmat tettek és szláv dalokat énekeltek. A ceremónia fontos eleme volt, hogy jelképesen nemzeti keresztelőt, névadót tartottak, és általuk alkotott szláv neveket vettek fel.⁵²¹ Koren István fiának a neve három évvel a jelképes ceremónia után, valószínűleg Štúrék szimbólikus ünnepéhez kapcsolódik. Mindez pedig a szlovák nemzeti eszméhez való nagyon mély elköteleződésről, és Štúr eszméinek követéséről tanúskodik. Koren István Aszódon töltött éveinek van még egy meghatározó mozzanata. Míg a szlovák nemzeti mozgalommal való kapcsolata emelte be a szlovák nemzeti kánonba, a magyar történetírásban, pontosabban irodalomtörténetírásban más okból bukkan fel a neve újra és újra. Méghozzá a magyar nemzeti romantika történelmileg is kimagasló szimbolikus szereppel bíró költője, Petrovics, azaz Petőfi Sándor kapcsán. A költő sokszínű, híresen kalandos (bár a korabeli evangélikus oktatási rendszer ismeretében átlagosnak mondható) diákéveinek néhány epizódját testvérével együtt Aszódon élte meg. 1835-1838 között a donatitól a sintaxis osztályig, azaz a latin iskolai képzés végéig végezte az aszódi latin iskolát. Koren István később sokszor és örömmel nyilatkozott egykori tanítványáról, a róla szóló nekrológok egy része is a híres költő tanáraként határozza meg őt. De hogyan gondolkodott Koren a Petrovics vezetéknevű magyar hazafi világnézetéről? Egy levelében a következőket írja Petőfi Sándorról: „Akkor köreimben és kukoricatöréseimen az összes tanulótság teljesen részt vett. Petrovicsék tartoztak a legrendesebbek közé. Mikor egyszer éjfél tájban a fosztásban lévő kukorica halmon ültünk, Sándor oly nemzetiségi dühbe jött hogy azon szavakon kitört: „*a tótok most egy becsületes ember sincsen.*” Pedig édesanya Hruz Mária Turóczi megyei születésű, halála napjáig csak törve beszélt magyarul, és ennek hála

⁵¹⁹ Aszódi evangélikus születési anyakönyvek 1813-1895

⁵²⁰ EOL Koren István irathagyatéka, 4. doboz 6. kötet, 63.o

⁵²¹ Gabriela Kiliánová: A határmítosz: Dévény vára, 358.o

<https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/347.pdf>

Faska Sámuel (...) mondott ilyet: *olyen derék asszony az, hogy magyarul nem is értett*. Apja felső Nógrád megyei születésű, magyar nyelvet csak mint olyféle Mészáros ember sajátította el magának.(...) Ezek volnának, melyekre Petőfi Sándor életéből elevenen emlékszek. Én őszintén bevallom emléklődöm nemcsak mint jeles volt tanítványomat és jeles költőt, hanem és különösen mint szláv szülőktől származó magyar költőről emlékszem. Nála e példakészítőnk igazsága is: *zo slováki vsetko nystani, i taky básnik aki bol Petőfi Sándor ale i taky adodileraki bol Alex Petrovics*⁵²² (szlovákból mindent ..., olyan is költő amilyen volt Petőfi Sándor viszont is olyan volt Alexander Petrovics). Ezek szerint Koren István csalódottan gondolt egykori, szlovák- szláv gyökerű, magyar érzelmű tanítványára, a nagy magyar költőre. Az, hogy a magyar nemzeti eszme egyik kulcsfigurájáról így nyilatkozott, azt szemlélteti számunkra, hogy nem tagadta meg szlovák érzelmeit. Feltételezem, hogy ha nem magyar nyelven interjúvolják őt meg levélben, talán még csalódottabban nyilatkozott volna a szláv származású magyar hazafiról, akit elismert, mint tehetséges diákját. Ez a visszafogottabb utalás is elég volt ahhoz, hogy a magyarosító sajtó pellengérré állítsa. Koren István irathagyatéka alapján az is megállapítható, hogy a Petőfi irodalom kapcsán gyakran említett kukoricafosztós történet Koren Istvántól indult.

Koren István aszódi éveit során, ebből az időszakból rekonstruált iratai alapján kapcsolatban maradt a szlovák nemzeti mozgalommal. Jan Kadavý pesti tanítón keresztül szerezte be a szláv nyelvű irodalmat és folyóiratokat, Masztics János aszódi tanító számára is rendelt,⁵²³ és feltételezhetően terjesztette is Aszódon ezeket a folyóiratokat, hiszen leveleiben az aszódi szlovákok nevében közvetített a két mozgalmi vezető felé.⁵²⁴ Tehát magyar nyelv tanítása mellett elkötelezett, és azt kifogástalanul végző tanár a szlovák nyelv védelme és ápolása mellett is kiállt, követte a szlovák nemzeti mozgalom legfontosabb folyóiratait és irodalmát, illetve igyekezett megismertetni azokat a város lakóival. Mindez szemet szűrt a helyi értelmiségi körökben, és a Podmaniczky család egyik ágának tisztartója, Sztranovszky Péter lépéseket is tett ellene. Ezt a Pesti Hírlapban 1844 szeptemberében megjelent cikk is bizonyítja. A cikk az aszódi izraeliták által létrehozott magyar tanítási nyelvű reáliskoláról számolt be, a végén egy csípős megjegyzéssel: *Igen érdekes volt látni, miként az itten épen nem idegen pánszlavismusi mozgalmak' ellentétéül a' jelenlevő zsidóatyák annyi kedvet, sőt tiszteletet mutattak a' nemzetiség iránt.*⁵²⁵ Ezt Koren István magára vette, és válaszlevelet írt, melyet

⁵²² EOL Koren István irathagyatéka, Adalékok Petőfi életrajzához. 1884.

⁵²³ EOL Koren 4. doboz, 6. könyv, 154.o

⁵²⁴ EOL Koren 4. doboz, 6. könyv, 157.o

⁵²⁵ Pesti Hírlap, 1844.9.26. 662.o

azonban csak Koren levélfogalmazványai között találtam meg. És abban sem lehetünk biztosak, hogy végül feladta. „Pánszláv-e aki tót, és tót eredetét merően eltagadni nem akarja? (...) és a mennyire magyar nyelv terjesztése körüli foglalatosságaim engedik Tisztartó urat: melly gyermekek beszélnek Aszódon többit magyarul, a zsidók vagy a keresztyének?”⁵²⁶. Ugyanezzel az ügyel lehetett kapcsolatos a Podmaniczky család valamelyik tagjának, feltételezhetően Lajosnak, írt levele. „Én a tót nyelv körül mindig csak törvény határiban maradni akartam. Mélt. Uraság kívánni méltóztatik, hogy az oskolába járó gyermekeket csak magyarul tanítsam, én azt a legnagyobb készséggel megteszem, Hazug és képmutató volnék, ha valaha mondanám, hogy tót nyelvet nem szeretem. Erről nem tehetek, de a törvény határiban mindig maradni akarok. Gyermekeket magyarul tanítom. Meglehet, hogy némelly cselekedeteim ennek megfelelni nem látszanak, de én ellenkező véleményen vagyok. Magyarul tanítok, és a tót könyveket csak annyira járatok, amennyire előmeneteleik megösmerni akarok.”⁵²⁷

Ebből a levélből nem csak az derül ki, hogy a magyar nyelvet igyekezett megfelelően tanítani, és feljebb már idézett elismerő újságcikk alapján ezt sikeresen is tette, hanem az is, hogy a földesúr kifejezett kérése, parancsa volt, hogy a magyar nyelvet terjessze az aszódi középiskolában, ahol egyébként sok környékbeli szlovák és német anyanyelvű, kézműves és földműves gyerek tanult.

Koren István irathagyatéka arról is tanúskodik, hogy időnként a latint és a németet is alkalmazta. Melyben semmi meglepő nincsen, hiszen a korban jellemző, értelmiségiként- sőt, evangélikus tanár és káplánként is elengedhetetlen volt. Azonban nem hivatalos iratait, levélfogalmazványait és jegyzeteit szlovákul vezette. Nagyon hamar és nagyon rugalmasan tért át a bibliai cseh nyelvről a közép-szlovák nyelvjárásra. Tehát naprakészen követte a mozgalom aktuális céljait, a nyelv jövőjéről folytatott vitában már a 40-es években Štúr követője lett.⁵²⁸ A mozgalom tevékeny tagja volt, hisz Aszódon folytatott folyóiratterjesztő és pénzgyűjtő tevékenysége kapcsán érte őt az említett, a sajtóban megjelent támadás. Fontos kérdés a pánszlávizmus vádja, hiszen, mint tudjuk, nem csak Koren személyét érték ezek a vádak, hanem az aszódi lelkészválasztással kapcsolatos vitában titkos pánszláv társaságra hivatkozva bojkottálta a presbitériumot Podmaniczky Lajos és Mikulás Dániel Ede lelkész, valamint Roykó Lajos ügyvéd is. Vajon mert Koren István megpróbálta feléleszteni a szlovák kulturális identitást, nyelvet Aszódon és környékén, magától értetődően a pánszlávizmus eszméjét és

⁵²⁶ EOL Koren 7. doboz levélfogalmazvány

⁵²⁷ EOL Koren István irathagyatéka, 7. doboz, levélfogalmazvány

⁵²⁸ Koren István irathagyatékának szlovák iratait Demmel József segítségével néztem át, az ő magasszintű szakmai tudása és nyelvtudása segített például ennek a megállapításnak a letételében is.

politikai programját is magáénak kellett vallania? Hiszen Ludovít Štúr lelkes támogatójáról beszélünk, aki 1848-ban a prágai szláv kongresszus egyik kulcsfigurája volt. Koren Istvánról azonban egy levélfogalmazvány alapján pontosan tudjuk, hogyan vélekedett ebben az időszakban a pánszlávizmusról. 1839-41 között keletkezett iratai között, melyek egy könyvbe kötött levélpiszkozatokat tartalmaznak, egyes nyelven, egy jegyzetfoszlányban a szlovák nyelv védelméről beszélt, de kihangsúlyozta, hogy a „*pánszlávizmus bűnébe nem fogunk beleesni.*”⁵²⁹ Az 1831-es lengyel felkelés leverése a szlovák mozgalom liberálisabb gondolkodóit elfordította Oroszországtól, annak központosított és elnyomó berendezkedése miatt.⁵³⁰ Koren István is feltehetően hasonlóképpen gondolkodott. A tanárt a forradalom és a szabadságharc Aszódon érte. A szlovák nemzeti mozgalom tagjai a márciusi forradalmat és annak vívmányait örömmel fogadták és támogatták. 1848-ban március végén bocsájtották ki a vezetők a lipótszentmiklósi memorandumot, a mozgalom első átfogó nemzeti programjuk, mely a nyelvi és kulturális követeléseken túl már autonómia formájában territoriális célokat is megfogalmazott, ezért ez a pillanat több szempontból is mérföldkő volt a nemzetté válás folyamatában.⁵³¹ Erre a forradalom liberális, felszabadító eszméje bátorította fel a vezetőket, akik ekkor még azt gondolták, a magyarok által kitűzött jogegyenlőség az ő nyelvi és nemzeti céljaikat is érintheti. Koren István az 1848-1849-es események alatt is Aszódon tartózkodott, méghozzá a latin iskolában, melyet nem zárt be a szabadságharc alatt sem.⁵³² A forradalom eszméihez pozitívan, reményteljesen viszonyult, sőt, a szabadságharc alatt, a sikeres tavaszi hadjárat után- az orosz intervenció előtt is megőrizte optimizmusát. Legalábbis ezt tükrözi az 1849 nyarán az iskolai vizsgán elhangzott beszéd, mely a tanár gondolatait tolmácsolja, mivel az ilyen alkalmakon fellépő tehetségesebb diákjainak beszédei az ő felügyelete és közreműködése mellett készültek: „*A haladás mind anyagi úgy szellemi országban is harcot szül és harcot kíván. Arra lehet gondolni is, hogy az ellentett erők közül valamelyik a másiknak önkényt s mintegy megelőzőleg tért engedne, hogy midőn az elavult eszmék és kedvelt szokások helyébe újak, a kornak ítélete szerint jobbak lépnek, midőn a tudatlanság gyászos homálya a tudománynak jótékony fénye által széteszlatiatik vagy az egyéneket boldogító jogok és kiváltságok mindnyájunkra kiterjesztetnek (...)A világ erősebben, mint valaha haladásnak indult s ez üdvös léptének nagyszerű következménye a harc, mely mint sok más körületünk fekvő*

⁵²⁹ EOL Koren István irathagyatéka, 4. doboz, 6-os kötet, 118. o

⁵³⁰ Dušan Kováč: Szlovákia története, Kalligram, Pozsony, 2011. 110.o

⁵³¹ Szarka László szerk. A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780-1918 Párhuzamos nemzetépítés a multietnikus Magyar Királyságban 138.o

⁵³² EOL Koren István irathagyatéka 4. Protocollumok, 1848-49-es tanév.

állományokat, úgy főképen édes hazánkat győtri.”⁵³³ Koren István 1848. július 20.-24.-e között Pesten tartózkodott a közös egyetemes tanítói- nevelői gyűlésen.⁵³⁴ Tehát a forradalom, ill. a szabadságharc időszakában is a tanári feladataival volt elfoglalva. Bármilyen más jellegű aktivitásnak nem találtam nyomát, emellett iratai, levelei nem tanúskodnak arról, hogy hogyan viszonyult a magyar szabadságharchoz, illetve az az ellen fellépő szlovák felkeléshez.

Ha Koren Istvánról méltó portrét szeretnék készíteni, és ez a célom, nem hagyhatom ki tanári tevékenységének bemutatását. A helytörténeti szakirodalom, sőt, több Petőfivel foglalkozó irodalomtörténeti munka is megjegyzi, hogy az aszódi latin iskola Koren István neve által fémjelzett időszakában virágzásnak indult. Tehát lássuk, milyen tanár volt Koren István Aszódon? A korszakban az iskolákat az egyházak működtették, az iskolahálózat felekezetenként alakult. A protestáns iskolák alapításában, fenntartásában magánszemélyek és települések is részt vettek. Ez az aszódi evangélikus latin iskola esetében is így működött, melynek fenntartói a Podmaniczky család, valamint az aszódi evangélikus gyülekezet voltak.⁵³⁵ A protestáns iskolarendszerben a kollégiumok voltak meghatározóak, ahol az alapoktól a felsőfokú végzettségig oktattak. A gimnázium 8 osztályos volt. A schola grammaticák, vagy nyelvészeti iskolák, latin iskolák ebből 6-ot oktattak. 10-16 éves korig jártak ide a diákok. Az alapozó két évet, a donatistát két év grammatika, azaz ejtegető osztály követte, ezek után következett a két syntaxis, a szókötő osztály. Ennek elvégzése után még két osztály volt hátra középiskola befejezéséig, melyek nem voltak elérhetőek a latin iskolákban.⁵³⁶ Így épült fel az a latin iskola is, ahol Koren István tanított. Egyedül oktatta mind a hat évfolyamot⁵³⁷, ez 1833-1856 között összesen 416 diákot jelent.⁵³⁸ A diákok 76%-a evangélikus, 10%-a református, 7%-a katolikus volt, és szintén 7% volt az izraelita felekezetűek aránya. A tanulók szüleinek 7%-a volt birtokos, 36%-a értelmiségi, 28%-a kézműves, 11%-akereskedő, 9% volt a gazdálkodók aránya és 2%-uk uradalmi cseléd volt, a maradék 7% foglalkozása ismeretlen számunkra.⁵³⁹

⁵³³ Weisz Lajos diák 1848/49-es tanév végén az aszódi latin iskola vizsgáinak megnyitóján elhangzott beszéde, Rell Lajos gyűjteménye, közli Asztalos István in: Az aszódi evangélikus középiskola története 1728-1948, Aszód, Múzeumi Füzetek, 99.o

⁵³⁴ Nevelési emléklapok 6. szám, 1848, 5.o

⁵³⁵ Asztalos István: Az aszódi evangélikus középiskola története 1728-194, Aszód, 2003. 14.o

⁵³⁶ Asztalos István: Az aszódi... 2003. 23.o

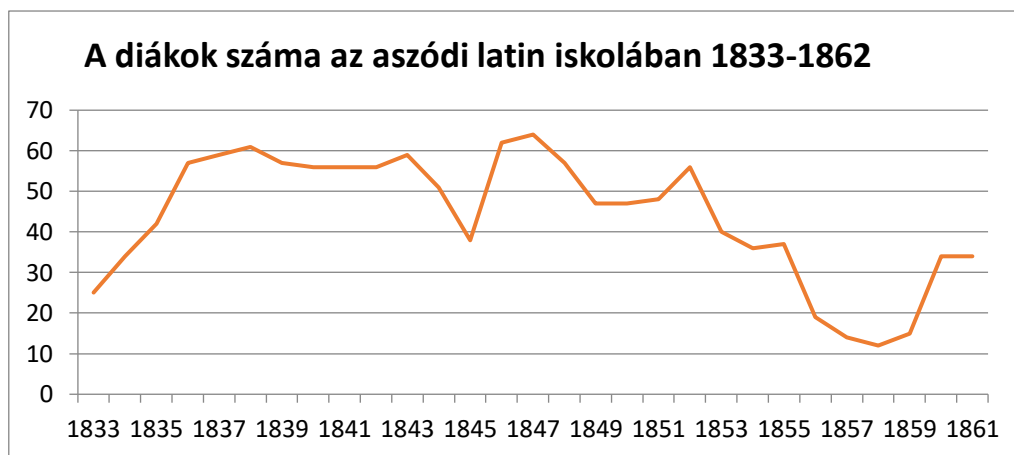
⁵³⁷ Asztalos István: Az aszódi... 2003. 84.o

⁵³⁸ Matricula, iskolai anyakönyv, Petőfi Múzeum Tudományos Gyűjtemény 91.101.1 (A továbbiakban Matricula-iskolai anyakönyv)- A hivatkozott forrást Koren István vezette 1833-56 között, majd 1864-ig utódai folytatták a bejegyzést. Az anyakönyv 122oldalas, latin, magyar és német nyelvű bejegyzésekkel.

⁵³⁹ Matricula- iskolai anyakönyv

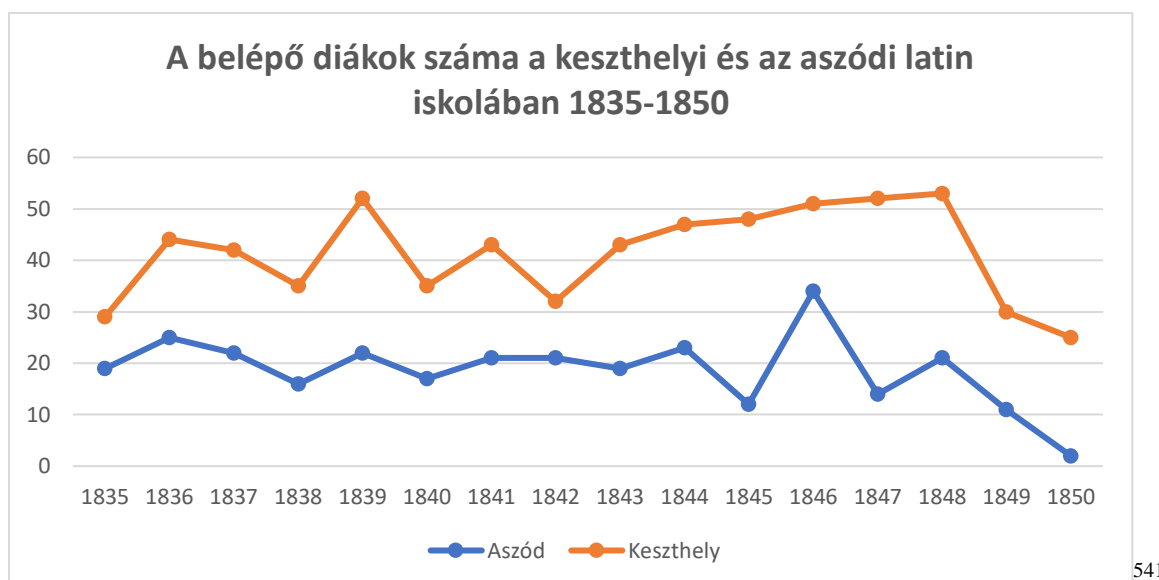
Több jel is utal arra, hogy Koren István kiemelkedő tanár volt. Például az aszódi latin iskola vonzáskörzete. A tárgyalt időszakban, a Koren István alatti években Bars, Békés, Esztergom, Fejér, Heves, Hont, Liptó, Nógrád, Pest-Pilis-Solt, Sáros, Veszprém vármegyékből, és a Jászkun-Kerületből iratkoztak be diákok az aszódi latin iskolába. A diákok 70% volt pest-megyei, 14%-uk Nógrád-megyei, a maradék 16% adja ki az összes többi megyét. A diákok 30%-a volt aszódi. Tehát az iskola diákjai főleg Pest és Nógrád megyéből jártak Aszódra, a többi megyéből járók aránya nem volt számottevő, tehát nagy kiterjedésű, de elszórt volt az iskola vonzáskörzete.

A vonzáskörzet mellett a diákok létszámának alakulása is mutatja, hogy az iskola népszerűsége Koren István első pár éves ittléte után megugrott, majd távozása után csökkenni kezdett, bár az is tény, hogy ekkoriban nehéz helyzetbe került az iskola az Entwurf⁵⁴⁰ nevezetű tanügyi rendelkezés miatt.

44. ábra, a latin iskola diákjainak száma 1833-1862

⁵⁴⁰ A rendelkezés tartalmát lásd B/1 fejezet

45. ábra, a keszthelyi és az aszódi latin iskola összehasonlítása

Koren 1856-ban Aszódról a Szarvasi Gimnáziumba ment tanítani. Érdekes kérdés lehet, hogy esetleg volt-e olyan diákja, aki követte professzorát az Aszódról távol eső békési városba. Ennek tisztázása céljából a szarvasi iskola anyakönyveihez fordultam. Koren fiait leszámítva a tanár távozásának évében 7 diák hagyta el az aszódi iskolát és iratkozott át Szarvasra. Emellett a szarvasi anyakönyvekben később több egykori aszódi diák gyerekeit találtam meg. Ilyen például Sárkány Pál, az egykori pilisi lelkész, id. Sárkány Sámuel unokája, aki az 1860-61⁵⁴²-es tanévben 6. osztályos volt, ő az egykoron Aszódon végzett Sárkány Pál fia, unokaöccse ifj Sárkány Sámuel későbbi főesperesnek. Sámuel és testvérei is az aszódi latin iskolában végezték tanulmányaikat. Sárkány Dezső az 1861-62-es⁵⁴³ tanévben 6. osztályos volt, apja Sárkány János kiskőrösi lelkész volt. Az Aszódra beiratkozott négy Sárkány testvér közül ő volt a legidősebb. Elefánt József az 1861-62-es tanévben iratkozik be, a 7. osztályban az apja Cegéden volt fésűsmester, és a többi testvére az aszódi iskolában végzett. Micsinay Endre aszódi elemi iskolai tanító is ide íratta át fiát, Endrét miután elvégezte az aszódi iskolát. Mindezek mellett több tápiósági, nógrád-megyei és pest-megyei diákot találtam a szarvasi tanulók között, akiknek a lakhelye 1856 előtt az aszódi iskola vonzáskörzetébe tartozott.⁵⁴⁴ Ezek alapján le lehet vonni azt a következtetést, hogy Koren István nagyhatású tanár volt, a számok még ha nem túl magasak is, azt mutatják, hogy diákjai egy része követte őt új iskolájába, és volt tanítványai

⁵⁴¹ Benda Gyula: Kisvárosi társadalom és gimnáziuma: Egy mezővárosi gimnázium helybeli diákjai a 19. század első felében in Korall, 2001 3-4.sz 108. oldal diagram, Aszódi adatok forrása az iskolatörténeti adatbázisom

⁵⁴² Evangélikus Országos Levéltár, Archivum Generalis Ecclesiae III. B 10 (A Szarvasi Gimnázium anyakönyvei)

⁵⁴³ EOL, AGE III. B 9

⁵⁴⁴ EOL, AGE III.C, 11.,8

később jó szívvel iratták be hozzá gyerekeiket, unokáikat is. A reformkor alatt lappangó feszültségek a szabadságharc alatt és után is elő-előtörtek Aszódon. Koren István az aszódi viszály alatt több támadást is kapott Mikulás Dániel Edétől. A támadások a szlovák nyelv és kultúra terjesztése kapcsán érték őt, a lelkes igyekezett őt, és vélt követőit „pánszlávnak” bélyegezni, később azonban már más politikai vonalon támadta Korent. Koren István azonban feltehetően nem a pánszlávizmussal illetve tanári tevékenységével foglalkozó vádak miatt hagyta el az aszódi középiskolát, hanem a röviden csak Entwurf-ként emlegetett, az iskolahálózatot egységesíteni és modernizálni próbáló rendelkezés helyi következményei miatt távozott a városból. Ugyanis a magyar középiskolákat, a törvényben megszabott módon fel kellett fejleszteni ahhoz, hogy megtarthassák illetve megkaphassák a gimnáziumi rangot. Az aszódi latin iskola támogatói, a Podmaniczky család és a város eleinte nem tudta előteremteni a fejlesztéshez szükséges összeget, és az iskola elvesztette a nyilvánossági jogát. Koren István aszódi állásának bizonytalansága miatt hagyta el a várost, és fogadta el az alföldi szlovákság székhelyének számító város gimnáziumának meghívását.

Koren István már aszódi évei előtt és alatt is részese volt a szlovák nemzeti mozgalomnak. Életrajzi beszéde, levélfogalmazványai és iratai alapján céljai a Štúr és társai által szorgalmazott népművelésben teljessé váltak ki.⁵⁴⁵ A szlovák mozgalom egyik legfontosabb eleme volt a nyelv és a szlovák kultúra terjesztése a parasztság és kézművesség körében, mivel a mozgalom vezetői felismerték, hogy a szlovák társadalom sajátosságaihoz alkalmazkodva annak bázisát a jobbágyság adhatja. Koren fő tevékenysége és célja népe művelése volt, küldetésstudata a szlovák nyelv és kultúra terjesztésére irányult. Koren Istvántól a következő szavakkal búcsúztak el az aszódi evangélikus gyülekezet 1856.november.5-i presbitériumi gyűlésén: *Tisztelt Tanár Úr, a szarvasi oskola híványát, most közelébben elfpgadván: elválási fájdmunkat csak azon biztos meggyőződés könnyíti, miszerint mi, őt oly Egyháznak s Fő Oskolának engedjük által, mely tekintélyénél, s protestáns ügyekben hatalmasabb befolyásánál fogva, - szélesebb hatáskört nyithatván a tanító tehetségnek elválló szeretett Tanárunk tapasztalt hasznos működései e pályán nagyobb áldást, s fényesebb s általánosabb sikert áraszthatnak protestáns egyházunkra, s annak reményteljes nevendékeire. – Mit mi teljes szívből kívánva- tartozó hálánk ismétlése ellett kiadtunk ezen neveink aláírásával megerősített bizonyítványunkkat. Költ Aszódon, november 5-kén 1856*⁵⁴⁶

⁵⁴⁵ Dušan Kováč 2011. 122.o

⁵⁴⁶ Aszódi Evangélikus Gyülekezet Protocolluma 1828-1864, 1856.november 5-i presbitériumi ülés

Míg Aszódon az összes tantárgyat ő tanította, addig Szarvason a magyar, német és a latin tárgyakat vitte az alsóbb, 2. és 3. és a botanikát a felsőbb, 4. osztályokban.⁵⁴⁷ Az iskolai tantárgyak mellett saját otthonában magánórákat adott szlovák nyelvből, melyről egykori diákja, Verner László a következőképpen emlékezett meg: „Az öreg úrban megmaradt mind haláláig kettő kedvenc idea: a botanika és a tót nyelv iránt való mélységes, nagy szeretet. Ezt a két tárgyat tanította legtöbb odaadással. A botanikát muszájbol, a tót nyelvet önkényt — benevolus hallgatóinak. A ki a tanár úr kedvence akart lenni és nem volt valami erős a latin deklinacio és conjugaciokban: az feltétlenül tót nyelvvvel kellett, hogy szelidítse a szellemi fogyatkozásait. Magam is három évig tanultam az öregnél, hogy: *Jeden lasztovicski nyebugyeme leto (Egy fecske nem csinál nyarat.) Tanultam pedig azon egyszerű okból, mert a szarvasi konviktus(ott alumneumnak hívják) kosztja szer fölött vékony volt. Már pedig, ha az öreg úr tót óráit hallgattuk, ami rendszerint a házánál történt, óra előtt vajas-kenyérrel traktált meg.*⁵⁴⁸ A Szarvasi Főgimnázium történetében pedig így emlékeznek meg róla: „A rendes gymn. tantárgyak Koren nagy szeretettel foglalkozott a tót nyelv tanításával. E célra kiadta *Wzorky* című nyelvtanát”⁵⁴⁹

Szarvasi évei alatt is többször támadták a szlovák nyelv és kultúra támogatása miatt. Koren Istvánt már életében is Petőfi Sándor tanáráként ismerték Magyarországon, vele összefüggésben jelentek meg tőle, illetve róla cikkek az országos sajtóban, hiszen a kibontakozó Petőfi-kultusz hatására a költő még élő kortársai és tanárai is gyakran kaptak figyelmet, meséltek valós vagy gyártottak túlidealizált anekdotákat, történeteket a híres költőről. Korent is több alkalommal keresték fel és vallatták egykori híres tanítványáról. Ilyen volt a Vasárnapi Újság hasábjain 1875-ben megjelent cikke is, mely felidézi a dualizmus időszakában elterjedt kukoricafosztós történetet, melynek népszerűségének gyökere talán a nemzeti romantika és politika találkozásában rejlik, ugyanis a nagy magyar költő szlovákellenes kirohanása szimbolikus tartalommal bír. A már ismertetett történetet, és Petőfi Sándor felkiáltását Koren kiegészítette meghökkenésével, melyet Petőfi Sándor szlovák származásával magyarázott, valamint a következőképpen nyilatkozott: *A forradalom idején találkoztam utoljára egykori tanítványommal. Ez időben Gödöllőn, hol betegeskedett, Bernhard „Koros hölgy”-ét és James „Robin Hood”-ját fordítá magyarra, s innét rándult át Aszódra látogatásomra és a többi közt arról is értesíte. hogy nevét Petőfire változtatta.* Azonban a lelkes tanár hamar megbánhatta tanítványával kapcsolatos nyilatkozatát, mert még ugyanabban a lapszámban, Petőfiről szóló

⁵⁴⁷ Evangélikus Egyház és Iskola, 1893. 151.o

⁵⁴⁸ Fővárosi Lapok, 1893. április 22, 30. évf. 110. szám, 1.o

⁵⁴⁹ Benka Gyula: A szarvasi főgimnázium története Gyoma 1895. 132.o

vallomása alatt kemény kritika érte őt: „Korén tanár úr nem tudja palástolni ellenszenvét, s pánszláv álláspontjáról olyan tótoknak írja Petrovicsékat, hogy az ember szinte csodálkozik, miként tanulhatott meg szegény Petőfi magyarul. Különben hogy mindig magyar akart lenni, épen Korén ur adomája is mutatja. A forradalom idejére vonatkozólag Korén ur csalódik emlékezetében, mert Bernhard „Koros hölgy”-ét és James „Robin Hood”-ját sokkal előbb, még pozsonyi színészkedése idején lefordította Petőfi, s meg is jelentek ugyanakkor. Ugyancsak csodálatos itt az a körülmény, hogy a nagyhírű, zajos életű és roppant hatású költő felől egy magyar tanintézet tanára csak a forradalom ideje táján tudja meg, hogy az az ő tanítványa s Petőfire változtatta nevét, holott ekkortájt minden gimnáziumi tanuló jól tudta, ki az a Petőfi.”⁵⁵⁰ Láthatjuk, hogy életének 1856 utáni, Szarvason töltött időszakában sem kerülték el személyét az aszódi éveire is jellemző sajtócsörték.

A Szarvasi újság 1882-ben többször cikkezett a vélt pánszlávizmusról. Március 5-én a vezércikk szólt a pánszláv mozgalomról, mely a „török-magyar faj” vesztére tör, de a lengyelek és a magyarok felül fognak emelkedni e mozgalmon. Április 23-i lapszáma pedig egy eperjesi teológus hallgatóval, Orgovány Gyulával, mint pánszláv agitátorral rémisztgette az olvasóit, „az ifjú pánszláv-óriás ilyenén szerepeltetése épen nálunk, hol a meg-megújuló kísérletek daczára -em találnak alkalmas tdajra a pánszláv törekvések.”-mondja magabiztosan a hírlap. A meggyanúsított teológushallgató az április 30-i számban védekezett. Ugyanebben a számban már egy pánszláv hírlapról, a Hlasznikról tudósított a Szarvasi újság: „Szomorú feltevésünkben nem csalódtunk! A Halsznik című pánszláv újság Szarvasra negyven példányban jár a nép közé. Negyven példányban hirdeti e lap nálunk a magyarság gyalázatát; negyven példányban szór vádat minden ellen mi a magyar hazafiság fogaimihoz tartozik⁵⁵¹”- nyilatkozik a hazafias városi sajtó lelkes cikkírója, aki fel is hívja a figyelmet a teendőkre: „Legyen résen a társadalom és a sajtó, még nem késő, s irtsza ki gyökerestől a széltében burjánzó pánszláv lapokat, mutasson ajtót térjesztőiknek, ha még oly tiszteletreméltó köntösben merészlik is belopni a nép keblébe az idegen, a hazaellenes tanok mételyét.”⁵⁵² 1882. május 7-i számában már meg is nevezi a folyóirat Koren Istvánt, mint a Hlasznik terjesztőjét: „Fáj Kimondanunk a szomorú valót, — bár nálunk mindenki tudja, miszerint a pánszláv eszméknek Szarvason egyik fő-fő apostola főgymnásiumunk egyik tanára Koren István. Szívesen emelünk kalapot e férfi tudományos érdemei előtt; tiszteljük benne az aggkort, mely érdemeit öregbíti: de mindez nem tarthat vissza minket attól, hogy el ne ítéljük a pánszláv eszmék terjesztése körű működését, mely körülmény

⁵⁵⁰ Vasárnapi Újság, 1875 22. szám, május 30, 338.o

⁵⁵¹ Szarvasi újság, 1882.április.30-i szám, 144.o

⁵⁵² Szarvasi újság, 1882. április 30, 146.o

szerintünk sehogy sem egyeztethető össze a szarvasi főgymnásiumnál elfoglalt tanári állással.”⁵⁵³ Érdekes adalék, hogy a cikk szerkesztője tudni vélte, hogy Koren István ilyen jellegű tevékenységéhez anyagi támogatókat is talált magának: „Mi teljesen megbízunk a szarvasi főgymnáziumi igazgatóságának erélyében, s elvárjuk, hogy melléktekintet nélkül mindazt megteszi ez üzelmek meggátlása körül, mi csak hatalmában áll, s nem tűri tovább, hogy a tanárkar egyik agja tuczatszámra terjessze értetlen, de pénzes özvegyasszonyok segélyével (mert így megy a dolog) a rusznyák szemtelenség magyartpiszkoló közlönyeit.” A következő lapszámban a Szarvasi Gimnázium igazgatója megvédte Koren Istvánt, a következő szavakkal nyilatkozott: „Részemről nem találok szót, mely méltólag kárhoztassa azok eljárását, kik nem átallják a létében annyifelől fenyegetett nemzet ellen még fajgyűlöletre szilani és (ezt nem Korén szelíd, naiv szelleméhez mérve mondjuk) pánszláv eszméikkel megmételyezni azt ami vallásos, hü kedélyű tót népünket, mely annyi százados együttlakás óta hazául csakis a magyar földet, mint ilyent szereli; mely külön történet igénye nélkül a magyarok történetében olvad fel egyéniségével és a- magyar nemzet hőseiben saját hőseit énekeli; (...) „s ami több, míg a nyelvharctól feloldott reformátusok intézetei a magyarságot tekintve inkább a fentari és Kötelességére vannak utalva, addig az evangelicus gymnasiumok — humanismus és vallás mellett — különösen a magyarságnak mindannyi küzdelmes előhadai, beolvasztó telepjei. És köztük kiválóan áll ez a szarvasi főgymnáziumról, melyben ugyan soha nemzetiségi társulás fejét felütni sem merte, ellenben oly ifjak, kiknek nem egészen magyar az anyanyelvök, évenkint szinte százával assimilálnak az intézet légkörében, és így különösen Korén ittléte óta és működése daczára. Mely történeti és statisztikai igazság világítása mellett immár Korennek magánkedvlelésül űzött tót-nyelv kultusát, : inkább így czimzeném, mint panszlavizmusnak — tárgyiasabban megíthetjük, ezzel eljutva a felvetett sajnós kérdés személyi részére. Ugyanis az általam feltűntetett s a panslavoktól nem ; egyszer dühösen registrált gyors assimiláló processuban 26 év óta soha sem tapasztaltunk Korén részéről a magyarosodás ellen hátrazóditást, és az innen kikerült és tényleg Békésben és magán Szarvason tanítókul és papokul alkalmazott férfiak egyikén sem látni a szlávsnágnak, de igen a rajtuk ha - tározottan kifejtett magyarságnak öntudatos kinyomat át. Az igen tisztelt térfiú általam kérdeztetve, azzal nyugtatott meg, hogy ő pánszláv vagyis hazaellenes lapot vágyj nyomtatványt nem terjeszt: Most ő az újságbeli leleplezés folytán újfent külön is, meg az egész tanárkar előtt is kérdőre vonatva, kijelentene, hogy ő a Hlasznik mellett csakis úgy, mint népies tótságban írott és gazdasági ismereteket terjesztő, e szerint ártalmatlan jámbor tartalmú lap mellett jóhiszeiműleg

⁵⁵³ Szarvasi újság, 1882. május 7. 1.o

érdeklődött, csakis utóbbi időkben lát vala abban is némely botrányos vonatkozásokat. kijelentette azonban azt is : hogy ő senkinek a házához nem ment előfizetőt gyűjteni, de a hozzá jött előfizetők javára a közvetítést fogadta.”⁵⁵⁴ Az iskola igazgatója kijelentette a lapban, hogy a jövőben a Hlasznikra való előfizetés a tanári kar részétől a gimnáziumból való távozást vonja maga után.

Ugyanebben a lapszámban Koren István is reagált a vádakra. Számunkra az ő válasza kulcsfontosságú, ebben a pár sorban élelőten jellemzi a 19. század második felének magyar politikai gondolkodását „Pánszláv agitátornak, a pánszláv eszméknek Szarvason egyik fő fő apostolának neveztettem el a fentidézett lapokban. A pánszláv szó oly általános, hogy avval már azok is bélyegeztetnek, kik az anyai szlávnyelvüket szeretik, szláv könyveket olvasnak és szlávul helyesen írnak. Részemről a pánszláv elnevezés alatt oly egyéni tevékenységet értek, melynek célja az, hogy Magyarországon a nemzeti egyenjogúság ellenére a szláv fajnak politikai suprematiája eléressék,- szláv uralkodási vágyat. Vannak-e valóban Magyarországon ilyen emberek, nem tudom, de hogy én nem tartozom azok közé az kiviláglik tetteimből.”⁵⁵⁵ Kifejti, hogy ő nem terjeszti a lapot, hanem a hozzá önként fordulóknak segít a beszerzésükben, ők általában magyarul nem tudó, szegény tót parasztok járatják az előfizetést, akiknek egyetlen motivációjuk az, hogy hasznos ismeretekhez jussanak, melyet csak az egyetlen általuk ismert nyelven tehetnek meg. Politikai céljaik nincsenek, nem ezért járatják a lapot, melyről Koren István kijelenti, hogy annak az utóbbi időben olvasható néhány magyarellenes megnyilvánulását ő is sajnálattal veszi. Továbbá ígéretet tett arra, hogy nem fog többé előfizetést közvetíteni a lapnak, és ő sem fog többé előfizetni arra. Anyagi támogatóiról Koren a következőt jegyezte meg: „A tekintetes szerkesztő ur cikke végén felemlíti, hogy én tuczatszámra terjesztem értetlen, de pénzes özvegy asszonyok segélyével (mert így megy a dolog) a népség magyarpiszkoló közlőnyeit. Tisztelettel felszólítom önt. legyen szíves vádját positiv tényekkel beigazolni. Könnyű dolog ám az ilyen bizonyítékkal fellépni: „mert így megy a dolog" Ez nem bizonyíték, hanem ráfogás. Lépjön elő adatokkal állok eléje. Részemről csak azt jegyzem meg. hogy a kérdéses pénzes özvegyasszonyok eme u. n. pánszláv üzelmekre soha egy fillért sem adtak s adnak, szláv újságokat sem járatnak.”⁵⁵⁶

De nem Korené volt az utolsó szó, védekező nyilatkozata után a szerkesztő a következő sorokkal zárja az ügyet: ”...midőn méltánnyal adózunk Koren István tanár úrnak a nevelésügy

⁵⁵⁴ Szarvasi újság, 1882. május 14. 162.o

⁵⁵⁵ Szarvasi újság, 1882. május 14.162.o

⁵⁵⁶ Szarvasi újság, 1882.május 14. 163.o

és a tudományok terén szerzett érdemeiért, ugyanekkor mély fájdalommal kell továbbra is kételyünket kifejeznünk magyar hazafisága iránt. Adatok, czáfolhatatlan adatok nyomán léptünk fel. Ezek el nem simíthatók a méltányosság útján; itt a jogosság vagy jogtalanság kérdése lép elő. Végleges ítéletet hozni e kérdésben azonban nem a mi feladatunk. Mi felvettük a harcot a lappangó ellenség, a panszlavismus ellen; csoda-e, ha azt sebezti meg legelőbb, a ki leginkább exponálta magát?⁵⁵⁷ Egy héttel később már a megyei lap számolt be a szarvasi pánszláv tanárról. Elmesélte, hogy Szarvason 40 Hlasznik előfizetőt találtak, és a helyi sajtó kiváló nyomozói, ahogy a Békés fogalmaz „a Hydra fejére ütöttek”, mikor pellengérré állították Koren Istvánt, aki kénytelen volt védekező nyilatkozatot tenni, ő is, és az igazgató is ígéretet tettek arra, hogy nem fogja többé terjeszteni a folyóiratot.⁵⁵⁸ Tehát a megyei hírlap a „pánszlávizmus” megyei terjesztőivel szembeni győzelemként értékelte az április-május során, a Szarvasi újság hasábjain kialakult sajtóvita fejleményeit. A megyei lap mellett az országos evangélikus sajtó, az uniópárti Protestáns Egyházi és Iskolai Lap is átvette a hírt, a Békéshez hasonlóan a cikk eleje szó szerinti átvétel a Szarvasi lapból, melyet így folytat : *Szarvasi Újság legutóbbi számában megfelel e kérdésre. Ügyesen irt vezércikkében leplezetlenül kimondja, hogy a pánszlávizmus egyik fő fő apostola Szarvason Korén István ev. gymnasiumi tanár, s a Hlasznik-féle lapok Áchim Ádám esperes ur asztalan is megfordulnak. Ouousque tandem ?*”⁵⁵⁹ Az ügyel kapcsolatban sem Koren, sem az igazgató nem reagált többet, ám a sajtó továbbra is foglalkozott Korennel. A Szarvasi újság következő, május 21-i és június 4-i száma is az védekező nyilatkozatára reagálva feszegette a „szarvasi pánszláv ügyet”. A május 21-én nyomtatott cikk számonkéri a tanáron, hogyha a szlovák folyóiratot magyarul nem tudó, de új ismeretekre vágyó szegény tót parasztoznak szerezte be, ugyan miért nem javasolta nekik inkább a Képes Néplapot, melynek elérhető az ára, és a magyar nyelv elsajátításában is segítette volna az olvasókat. A cikkíró szerint a tanár egyáltalán nem tisztázta magát a pánszláv vádak alól, hiszen a múltja is erre utal, egyszer az iskolában degradálóan nyilatkozott a magyarságról, és emellett a Matica nevű magyarellenes szervezet támogatója volt. Az őt támogató özvegyasszonyokat meg is nevezte a szerző, -K. Jánosné és P. Jánosné néven, - kik köztudottan a Hlasznik kör tagjai.⁵⁶⁰ A június 6-i lapszámban Turi Mészáros István kapcsolódott be a pánszlávizmussal és Korennel kapcsolatos gondolatmenetbe. Ő számonkérte a tanáron, hogy habár a magyarosításnak köztudottan nem állt soha ellen, de 50 éves tanári pályája során elő

⁵⁵⁷ Szarvasi újság, 1882.május 14, 163-164.o

⁵⁵⁸ Békés 1882.május 21

⁵⁵⁹ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1882.május 14, 20. szám, 632.o

⁵⁶⁰ Szarvasi újság 1882.május 21. 172.o

sem segítette a magyarosodás ügyét: *”A tót tanulóból pedig, ha panszlavot nem : de nem csinálna Koren tanár úr magyart sem. És az ilyen tanárság — ha bármilyen nagy tudományú fejet őszített is meg — az én szívemben nem tud tiszteletet gerjeszteni maga iránt.”*⁵⁶¹ A szerző ki is fejté, mit vár el Kornetől: *„És tisztelném, meghajlanék Korén ur 50 éves tanársága előtt, ha azt mondta volna most, hogy igaz, nem lelkesültem eddig a magyar nyelvért, a magyar állam eszméért; de meggyőződtem, hogy nagyot vétettem, elvesztettem életem indító, lelkesítő rugóit a magyar geniustól megszerezni; meggyőződtem, hogy én, ha magyarul érzek, az én tudományommal mennyi jót teszek a hazának; mondom, ha ezeket írja Korén ur és hozzá teszi még, hogy eltévesztett életéért kárpótolja hazáját, gyermekei magyarságával: higgye meg: tisztelettel adóznék ősz fejének.”*⁵⁶² Tatay Korent védő nyilatkozatára reagálva fejtette ki, hogy a szarvasi tótok még nem asszimilálódtak gondolkodásban a magyarokhoz, pedig ez szükséges, és ennek útjában semmi nem áll, hiszen nincs értelme a szarvasi tótságnak az Alföld közepén, mert úgysem tudják megőrizni a szláv nyelvüket. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1882.június.4-i számában sajnálkozva hozta le a hírt, miszerint Szarvason tót ajkú elemi iskolát kíván létesíteni az ottani vezetőség, és az evangélikus közösség. Megemlézték Koren nevét is, akinek nyilatkozatát olvasva egyértelművé tette a protestáns lap, hogy nem cáfolja meg a panszlávizmus vádját. Korenre is utalva jelentik ki, hogy az új tót ajkú iskola a bizonyíték a titkos magyarellenes szervezkedésekre.⁵⁶³

Az említett lapok ezt követően nem foglalkoztak többet Koren István és a Hlasznik ügyével. Egy tanulmány utal arra, hogy Koren Istvánt majdnem kirúgták az ügy miatt a Szarvasi Gimnáziumból, azonban az igazgató kiállt mellette.⁵⁶⁴ A Koren Istvánt ért támadások alapja az alföldi szlovákok körében végzett folyóiratterjesztő tevékenysége. Nem véletlenül keltette fel a magyarosítást pártoló helyi és országos sajtó figyelmét, ugyanis Koren István a Matica Slovenská békési megbízottja volt. Tóth István az egyesület vezetőségének levelezésére hivatkozva írja, hogy a szarvasi tanár szervezte a Matica pénzalapjára a gyűjtést, komoly és szervezett folyóiratterjesztési tevékenységet folytatott. Ő, és tanítványa, Jan Kvačala tagjai, sőt, alapító tagjai voltak a Matica alföldi szervezetének. A Narodny Hlasznikot, illetve az Obzort, valamint a Pestbudínské vedomostit olvasták az alföldi szlovákok. Főként értelmiségiek, papok és tanítók olvasták ezeket a lapokat, de Szarvason és Békésen akadt néhány földműves és

⁵⁶¹ Szarvasi újság 1882.június 4. 183.o

⁵⁶² Szarvasi újság 1882.június 4. 183.o

⁵⁶³ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1882.6.4 724.o

⁵⁶⁴ Bilibok Péterné: Emlékezés Koren Istvánra in Békési Élet 1983.1. szám, Békéscsaba, 1983. 113-119.o

kézműves az olvasók között. 1861-74 közötti adatok alapján 30-40 állandó előfizetője volt ezeknek a lapoknak.⁵⁶⁵

A Koren István személyét is érintő támadás háttérben azonban politikai harcokat is felfedezhetünk. Ugyanis 1878-ban Békéscsabán Szeberényi Gusztáv szabadelvű párti jelöltként legyőzte a függetlenségi párti Apponyi Albertet⁵⁶⁶, aki veresége után arról írt Szemian főjegyzőnek, hogy Békés megyét az általa vezetett ellenzéki párt bázisává szeretné tenni.⁵⁶⁷ Habár a következő ciklusban, 1881-től, szintén szabadelvű képviselőt választott Békéscsaba, Zsilinszky Mihály személyében⁵⁶⁸, a Koren Istvánt is érintő, pánszlávizmussal foglalkozó sajtótámadás után a szabadelvű párt elvesztette a szarvasi választókörzetet. Ugyanis Móricz Pál szabadelvű párti képviselő, aki 1878-ban és 1881-ben is elnyerte a választók bizalmát⁵⁶⁹, 1884-ben vereséget szenvedett a függetlenségi párti Haviár Dánieltől.⁵⁷⁰ A pánszlávizmusról cikkező sajtótermékek közül a Békés c. hetilap 1882-ben indult függetlenségi párti hetilap volt, alapító szerkesztője Jantsovits Emil volt.⁵⁷¹ A Szarvasi Újság főszerkesztője és tulajdonosa Sipos Soma volt, aki a Borsszem Jankó egyik karikatúristája, Prcsok György, alföldi tót „hurbanista” karakterének a kitalálója. A sajtótámadás háttérben tehát a Függetlenségi Párt is állhatott, akik így próbálták megerősíteni a békés-megyei bázisukat. Ha így volt, akkor Koren István életében nem először került olyan politikai harcok keresztútjába, ahol eszközként használják fel személyét, kihasználva, kisarkítva világnézetét.

Az 1860-as években két irányzatra szakadt az amúgy is kis létszámú szlovák mozgalom. A régi iskola, Stara skola, a régi, Štúr által követelt célok mellett maradvá ragaszkodtak az 1861-es Memorandumban lefektetett autonóm szlovák terület kialakításához, politikai céljai radikálisabbak voltak. Ennek az irányzatnak a képviselőit a magyar orientáció helyett inkább az orosz és a cseh orientáció jellemezte. Az új iskola, Nová skola képviselői azonban túl

⁵⁶⁵Tóth István: Adalékok az alföldi szlovákok nemzeti azonosság tudatának kérdésköréhez /XIX-XX. század/ Palócföld, 1997.1. szám 83.o

⁵⁶⁶ Demmel József 2014. 48-49 o

⁵⁶⁷ Demmel József 2014. 53.o

⁵⁶⁸ Halász Sándor szerk.: 1884-1887 évi országgyűlés, Országgyűlési almanach 1886, Budapest, 1886

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_Almanach_1884-1887_1/?pg=219&layout=s&query=B%C3%A9k%C3%A9s

⁵⁶⁹ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái, Budapest, 1891 „Móricz Pál”

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/m-96B16/moricz-pal-moriczhidai-es-medgyesi-9B1AD/> (2020.március 10)

⁵⁷⁰ Halász Sándor 1886. „Haviár Dániel” https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_Almanach_1884-1887_1/?pg=80&layout=s

⁵⁷¹ Szinnyei József, 1891: „Jantsovits Emil” <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/j-8C003/jantsovits-emil-8C73A/> 2020.márc10

radikálisnak tartották a Memorandumhoz kapcsolódó követeléseket, és magyar orientáció, a magyar belpolitikával való együttműködés volt az elképzelésük.⁵⁷²

Koren István a Matica egyik fontos, alföldi tagjaként és folyóiratterjesztőjeként feltételezhetően a régi iskola köreiből tartozott. Azonban ebből még nem vonhatunk le egyértelmű politikai célokra vonatkozó következtetéseket. Dualizmus kori nézeteiről egy 1886-os szarvasi könyv- és folyóiratjegyzéke alapján kaphatunk képet, hiszen az általa olvasott folyóiratok és könyvek mindenképpen tükrözik nézeteit. Ez a könyvjegyzék feltehetően nem az adott évi szerzeményeit, hanem könyvtárának akkori állapotát mutatja. A könyvek és folyóiratok az oktatással is összefüggtek, mivel tantárgyanként tüntette fel a gazdag gyűjteményt, ahol így a klasszikus, görög és latin irodalmi és nyelvtani munkák mellett rengeteg magyar olvasókönyvet találunk, melyek azt tükrözik számunkra, hogy a magyar nyelv tanításának legelső lépéseitől, az ABC-és könyvek szintjétől, rendelkezett tankönyvekkel Koren István. Emellett 2 oldalon keresztül felsorolt francia és angol nyelvű irodalmat is találunk nála. Külön kategóriát képeznek a földrajzi, matematikai, filozófiai és teológiai könyvek. Kiugró a német és a magyar nyelvű tankönyvek száma. Azonban a kortárs magyar szépirodalom nem volt jelentős. A történelem kategória, melynek jegyzéke kb. másfél oldal az 58-ból, nagyrészt magyar nyelvű, azonban František Vítězoslav Sasinek 1867-es *Dejiny drevnych národov na území terajšieho Uhorska*, 1868-ban kiadott *Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska*, valamint 1871-es *Dejiny kráľovstva Uhorského* című szlovák történelmi munkái is megtalálhatóak közöttük. Szlovák könyveit és folyóiratait tekintve Kollár és Štúr munkái mellett a *Slovenské národne noviny* 1840-es évekbeli néhány számát találjuk meg feltüntetve gyűjteményében. Valamint szerepel Emil Cerny *Slovenská citanka*, Andrej Sládkovic néhány munkája, Paulinyi-Tóth Vilmos munkái, Jan Schalupka 1868-as kiadású kötetét. Folyóiratai a következők voltak: *Národni Zlatá Praha časopis* 1884-87, Andrej Ľudovít Radlinský *Tatran Kalendar* 1861, *Narodny Kalendar Matic*, *Tabori Narodny almanach*, *Slovenské národné noviny* 1845-1848-ig, tehát a Štúr-féle *Nemzeti újság*, valamint ennek különszámai az 1840-es évekből, *Orol Tatransky*. Birtokolta *Hurban* 1876-os *Nitra Almanachja*, ahol megjelenik a cseh-szlovák kölcsönösség elve.⁵⁷³ Koren István könyv- és folyóiratjegyzékében nem jelenik meg sem a *Pešťbudínske vedomosti*, sem az *Új iskola* által kiadott *Slovenské Noviny*.⁵⁷⁴ Az *Új iskola* képviselőivel látszólag semmilyen kapcsolatban nem állt, nem olvasott tőlük származó munkákat. Azonban szláv

⁵⁷² Szarka László szerk. *A Szlovák nacionalizmus negyedszázada*, Akadémia kiadó, Budapest, 2011. 166.o

⁵⁷³ Hamberger Judit: *A szlávok története*, http://szlavintezet.elte.hu/szlavtsz/slav_civil/szlovak-tortenelem.htm#h35 (2020.03.21)

⁵⁷⁴ EOL Koren István irathagyatéka, .18. Szarvasi könyvjegyzék 1886.

könyvgyűjteményében Turgenyev három regényén kívül egy orosz nyelvtani gyűjtemény található orosz nyelven. Iratai, könyvei és folyóiratai nem tükröznek semmilyen jellegű orosz orientációt, sem mint kulturális, sem mint politikai szándékot. Tehát Koren Istvánt a szlovák mozgalmon belül sem lehet egyértelműen bekezelni.

Mint korábban is megállapítottam, Koren István fennmaradt levelezésének gyűjteménye feltehetően hiányos, mivel levélfogalmazványai, és néhány beérkező levélről vezetett gazdasági nyilvántartás többet árult el magánlevelezéséről, mint irathagyatékának leveleit tartalmazó része. Ennek tudatában szerencsés körülménynek tekinthető, hogy Koren István és egykori kedves diákja, a Comenius kutató Jan Kvačala közötti levelezésnek egyik felét, Koren Kvačalának írt leveleit megtalálhatjuk a Pozsonyi Comenius Egyetem- (Universite Komenskeho na Bratislva) Teológia Karának birtokában. Ezek a levelek adalékul szolgálnak az idős Koren István megismeréséhez. A levelek szlovák nyelven íródtak. A levelezésből kitűnik, hogy a Koren Istvánt ért sajtótámadások során említett anyagi támogatók, kiket „idős gazdag özvegyekként” neveznek meg feltehetően egy özvegyasszonyt takartak. Jan Kvačala rokonát, akit mindig Kvačala asszonyként emlegettek a levelekben. Alkalmanként halványan utal Koren a távol, Lengyelországban tanuló Kvačalának, hogy pénzt kért a hölgytől, az ők közös ügyekre, melyre azonban, az egyébként jó szándékú özvegyasszony, nem szívesen ad, nem járnak sikerrel nála. Pedig, mint kiderül, több szegény ismerősét, és evangélikus gyülekezet tagjait is gyakran támogatta anyagilag.⁵⁷⁵ Egy alkalommal keserűen meg is jegyezte meg Koren a hölgygel kapcsolatban, hogy *„Nem érti ezeket a dolgokat, a saját dolgával törődik, és költi a pénzt.”*⁵⁷⁶ Koren és Jan Kvačala levelezésében megjelenik a szlovákság kérdése is, Koren szavai nem hagynak kétséget identitása felől, egy szlovák önmeghatározású, hazaszerető férfi nyilvánul meg minden alkalommal, amikor azokról a közös ügyekről, esetleg övéikről beszélnek. A tanár nyilatkozatai egy csalódott, üldözött ember keserű panaszai, aki egyre inkább távolodik a magyar állameszmétől. Koren 1884-es levelében panaszodik az őt ért támadások miatt, valószínűleg az 1882-es sajtóvitára utal: *„Homéroszt, Horéciust, Cicerot, Dosztojevszkjt, Mickievicet olvasok, és természetesen a Nemzeti Újságot (Národné Noviny), Pohľady-t. És sajnos reménytelen a helyzet arra vonatkozólag, hogy a szlávok a saját hazájukban kedvezőbb időket éljenek meg. Az ellenségeink (nepriatelja) túlságosan is a nyakunkon ülnek, különösen a „magyarónok”-odrodilec (renegátok). Pihenésem alatt legalább nem kötnek belém, legalábbis nincs nekik lehetőségük az én új lakhelyemen.”* *nivitum panvo*

⁵⁷⁵ Koren levele Kvačalának 1884.február 1.

⁵⁷⁶ Koren levele Kvačalának 1885.június 27.

*bene”....., legalább meg vannak az indokaim, hogy nyugodtan éljek.”*⁵⁷⁷ írja egy alkalommal Kvačalának. Megfogalmazásában szembetűnő a „szlávok a saját hazájukban” kifejezése, melyben a szlovákság nem egy „virtuális térben” létezik, hanem saját hazájukban. „*Ami a nemzetiségi dolgokat illeti, ahogy Ön is jól tudja, szörnyű szemtelenség állapota uralkodik. Ha már minket is arra buzdítanak, hogy az erdélyi „művelődési egyesületet” támogassuk és az ő hazugságaikkal telt híreiket terjesztik.*”⁵⁷⁸ Egyes szám harmadik személyű megfogalmazása egyértelműen mutatja a magyarságtól való elhatárolódását, akiről indulattal beszél. Egy másik levélben a már tanári végzettséget szerzett Kvačalának a következőket írta: „*Az Ön szívélyes meghívásáért Bácskába nagyon szépen köszönetet kell mondanom. Nagy és őszinte lenne az örömöm, ha tudnánk egy jót beszélgetni az ottani barátaimmal és nemes ügyünk védelmezőivel szent igazságunk érdekében, ezt az ügyet azonban ellehetetlenítik a (...) körülmények. Csupán azzal a tudattal tudom boldogítani magam, hogy ott is velem hasonlóan érzik azokat a sérelmeket, melyeket ellenünk elkövettek és lehetőség szerint a mi igaz ügyünk érdekében védelmezik. Gondolok most az Ön tisztelt szüleire,(...), K(a)(u)tlík, Micátek és más ottani nemzeti érzelműekkel. Nehéz annak lélegeznie, kinek a nyakán ül az ellenség.*”⁵⁷⁹ Levelezésükből kiderül, hogy Jan Kvačala az egyetem elvégzése után tanári állást pályázott meg, feltételezhetően Szarvason, vagy a környéken. Koren István pedig aggódott, hogy az egyetlen lehetséges ok, amiért más pályázókkal szemben esetleg mégsem Kvacala nyerheti el az állást, az a szlávok szeretete, szlávizmura való hajlama. Ezzel összefüggésben Koren István utalt arra, hogy a hazatérő Jan Kvačala meglátogathatja őt, mert biztosan nem lesz feltűnő, hiszen mindenki gratulálni akar majd neki. Ez arra utal, hogy már Koren István személyévek való nyilvános érintkezés is a magyarellenesség, „pánszlávizmus” gyanúját keltette. Ezt bizonyítja 1884. december 5-i levelének részlete is: „*És hogy a magyar fizetések, mert ilyen-olyan „jóakarók” a fő-fő pánszlávnak terjesztettek, ki tudja, még mi mindent írtak rólam, ez nem nagyon izgatott, hisz nem voltak értelmes és igazságos tettek, hisz most is van egy olyan dolog, melyet próbáltak rám bizonyítani, annak ellenére, hogy hiteles és megingathatatlan lettem.*”⁵⁸⁰

A Kvačalával folytatott levelezés szellemisége kicsit ellentmond egy másik volt diákja visszaemlékezésének. Jeszenszky László így emlékszik vissza rá: *Azért bosszankodott is mintha a haját húzták volna, úgy érezte magát, midőn azt hallotta hangoztatni, hogy a tótok*

⁵⁷⁷ Koren levele Kvačalának 1885.június 27.

⁵⁷⁸ Koren levele Kvačalának 1885.augusztus 5.

⁵⁷⁹ Koren levele Kvačalának 1884.június 29.

⁵⁸⁰ Koren levele Kvačalának 1885.december 5.

nem magyarok... *Kivitt minket a kertjébe. Megmutatta ott a sorokban egymás mellé ültetett különféle fajú szőlőtőkét. Van-e itt, a sorokban : kökény, galagonya, szamárkóró s általában olyan tő, mely nem szőlőt terem ?!* Mikor rámondtuk, hogy: nincs, akkor mosolyogva kérdezte : *hát akkor mily badar beszéd az, hogy Magyarország szőlőskertjében volnának olyanok is, a kik - nem magyarok?*⁵⁸¹ A magyar és szlovák nép közös múltjáról szóló monda is a magyar állam területén élő, annak teljesjogú tagjaként létező szlávtságot ábrázolja, mellyel egyértelműen a kompromisszumot keresi, a nemzetállami koncepció és a nem magyar nemzetek önazonosságának megőrzésének ellentmondását próbálja feloldani azzal, hogy a magyar nemzet teljesjogú és ősi tagjaként képzelel el a szlávtságot, mondva, hogy a szlovákokat Árpád találta Pannóniában, őket meghódította, és a keblére ölelte.⁵⁸² Ugyanebben a cikkben olvasható a fejezet elején bemutatott idézet is, mely szerint Koren állította, hogy a szlovákságnak történelmi célja beleolvadni a magyarságba. Koren politikai portréját, nézeteinek alakulását áttekintve könnyen levonhatjuk azt a következtetést, hogy ezzel a kijelentéssel feltehetően már fiatal korában sem azonosulhatott.

Koren István hosszú élete során egyaránt tanúja volt a magyar és a szlovák nemzetépítés legfontosabb állomásainak. Sőt, valamilyen módon mindkettőben részt is vett. A bemutatott források folyamatosan azt az érzést keltik bennünk, mintha két, egymással párhuzamosan futó élettörténetet követnénk. Ez a jelenség pedig csak megerősíti bennünk, hogy a nyelvi és nemzeti identitás alakulása, választása, társadalmi, politikai és lelki szempontból egyaránt egy komplex folyamat, komplex kérdéskör. Koren István szülein keresztül már érintkezett a kialakuló szlovák kulturális identitás alapjaival, és láthatjuk, hogy egész élete során szláv/szlovák önmeghatározása szilárd volt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a magyar(országi), azaz az államhoz kötődő Hungarus tudat, valamint a szláv, a csehszláv, és a szlovák nemzettudat elemei nem voltak egymással párhuzamosan jelen önmeghatározásában. Vajon a maga szlávtsághoz, szlováksághoz viszonyítva hogyan ítélte meg a magyarságot, hogyan határozta meg önmagát, esetleg magát a kialakuló szlovák nemzetet? Már fiatalon, főiskolás korában tett egy kijelentést, mely azt sugallta, hogy a szlovák és a magyar nép békében élhet egymás mellett. Koren István a szlovák nemzeti mozgalom egyik háttérben dolgozó, csendes, de aktív figurája volt, akinek a szlováksággal kapcsolatos politikai céljai a nyelv és kultúra terjesztésében, a földművesréteg felvilágosításában, a nép művelésében merültek ki. Ennél összetettebb, illetve radikálisabb célokat életpályája, valamint az annak tanújaként szolgáló források nem mutatnak számunkra.

⁵⁸¹ Vasárnapi Újság: 1909.április 18. 326.o

⁵⁸² Vasárnapi Újság: 1909.április 18. 326.o

Élete során azonban a magyar nemzetet is szolgálta, -talán meggyőződésből, talán kénytelenségből, talán önvédelemből, de megtette. Hiszen Aszódon a Podmaniczky család hangsúlyosan a magyarosítás mellett foglalt állást, ehhez mérten az elemi és a latin iskola komoly kontroll alatt állt és olvashattuk Koren magyar tanításban elért sikereiről. Mikor a szlovák nyelvű röpiratok és sajtó terjesztéséért támadásokat intéztek ellene, feltételezhetően az iskolában nyújtott tevékenysége mentette meg őt állása elvesztésétől és egzisztenciája összeomlásától. Amikor pedig a Korennel együtt szlovák röpirat terjesztő tevékenységet folytató Masztics János tanító a magyar nyelv tanításának megtagadása, és erre irányuló buzdítása miatt elvesztette az állását, Koren István teljesen érintetlen maradt. Ennek pedig csak az lehet az oka, hogy Masztics Jánossal ellentétben nem lázadt a magyar nyelv ellen, nézetei nem voltak radikálisak, így ő nem hívta fel magára a figyelmet, nem nyújtott támadási felületet, hiszen a magyar nyelv és irodalom oktatása során elért sikerei biztosították a földesurakat lojalitásáról. Később, szarvasi évei alatt is magyar nyelvű tanítványaira hivatkozva védekezett, mintegy a magyar kultúrát terjesztő és építő gépezet részeként beállítva magát. Véleményem szerint Koren István egész élete során próbálta szlovák kulturális identitását összeegyeztetni a magyar államhoz való lojalitásával, azonban az őt szlovák nézetiért, „szlávizmusra való hajlama” miatt ért támadások folyamatosan egyre távolabb sodorták őt a magyarságtól. Kvačalához írt leveleiben már egy üldözött megtört keserű gondolatait olvashatjuk. Koren István életútja, azon keresztül kirajzolódó önmeghatározása megfeleltethető Bindorffer Györgyi kettős identitás modelljének. Ahogy az identitás elméletével foglalkozó fejezetben kifejtettem, Bindorffer felállította a kettős identitás kauzális modelljét. Ezen a modellen belül létezhet egyensúlyban lévő és konfliktusos kettős identitás is. A konfliktusos kettős identitás az egyik önmeghatározást érő támadások hatására kibillen az egyensúlyából, és a támadott, ebben az esetben jellemzően kisebbségi identitás, irányába mozdul el az egyén identitáskonstrukciója. Azonban a szlovák nemzettel kapcsolatban politikai céljai soha nem voltak, hiszen ahhoz a generációhoz tartozott, akinek szlováksága inkább kulturális, nyelvi alapokon nyugvó önmeghatározás, mintsem politikai program. Azt, hogy inkább tekintette magát mindkét nemzet tagjának, mintsem magyarellenesnek, egyrészt Szarvason található magyar nyelvű sírköve jelzi számunkra, valamint gyermekei, ugyanis leszármazottai mind a magyar állam későbbi modern nemzettudatával bíró, magyar anyanyelvű állampolgárai lettek.

3. A kettészakadt gyülekezet: A pártok vizsgálata

Az aszódi evangélikus gyülekezeten belül zajló eseményekre sok körülmény hatott. A magyar nyelv térnyerésével és a település háromnyelvűségével kapcsolatos konfliktusok ugyanúgy megjelentek a vitákban, mint a kézművesek és a földművesek, zsellérek ellentétei, a Podmaniczky család tagjainak beavatkozása, vagy éppen a jobbágyfelszabadítással kapcsolatos kérdések. Azonban ahhoz, hogy láthassuk, pontosan milyen problémák állhattak a vita háttérben, mennyire volt megosztott a helyi közösség, illetve ez a megosztottság hogyan változott, fontos áttekinteni a lelkész mellett álló, illetve a lelkészellenes tábor összetételét. Szerencsére ehhez segítséget jelentenek a lelkészválasztással, majd az azt követő egyházi perekkel kapcsolatos dokumentumok, melyek több esetben tartalmaznak aláírt névsorokat. Emellett a presbitérium összetételének változásait is érdemes figyelembe venni. Az egyes csoportok jellege, az aláírók foglalkozása, vagyona vagy kapcsolatai is segítséget jelentenek számunkra, ahogy az egyes kulcsszereplők alaposabb megismerése is. Lássuk tehát, hogy hogyan alakultak az egyes csoportok az 1847-es lelkészválasztástól az 1855-ös, a lelkész felfüggesztése ellen tiltakozó beadványig.

Először az 1847-50 között keletkezett iratokban szereplő neveket mutatom be, kitérve az 1843-tól kezdve ignorált presbitérium tagjaira is.

1847-ben, a Mikulás Dániel Ede megválasztását eredményező gyűlés után 62 aszódi családfő írt levelet Podmaniczky Lajos bárónak, a gyülekezet felügyelőjének. Összetételüket tekintve a 62 főből 50-en kézművesek és kereskedők, 12-en pedig földművesek vagy épp szolgák voltak. Összességében tehát a lelkészválasztás ellen panaszkodók 81%-a volt kereskedő-kézműves foglalkozású. Szellemi foglalkozású vagy birtokos nem volt közöttük. A 12 aláíró, aki nem kézműveskedett, vagy nem kereskedő volt, nagyrészt kis telken gazdálkodó zsellér volt, egy fél telkes gazda volt közöttük.

Abban persze nem lehetünk biztosak, hogy a lelkészválasztás szabálytalanságára panaszkodó hívőknek a lelkész személyével is problémája volt. Azonban az 1848 során zajlott vizsgálatok alkalmával elhangzott egy olyan vád, amely szerint a lelkész mellett agitáló Dér József számtartó a következő gondolattal próbálta meggyőzni az aszódi földműveseket: *"Ők egyedül legyenek törzsök a város lakosainak, s mint olyanok, a pap választás dolgban ne engedjenek kiváltságos elsőségüket sehonnyából került mesterembereknek"* Ez a mondat utal arra, hogy a két csoport között létezett ellentét, vagy legalábbis a lelkész mellett korteskedő számtartó megpróbálta megosztani a közösséget. Dér József számtartó egyébként helyi kézműves családból származott. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy egy régi aszódi földművescsalád

felemelkedését láthatjuk esetükben, ahol József a harmadik generációt képviselte, immár értelmiségiként, hiszen Podmaniczky Andor számtartója lett. Kapcsolati hálója érdekesen alakult. Ugyanis apja, Márton csizmadia lett, és sikeresen beilleszkedett az aszódi evangélikus kézművesek közösségébe. A helyi Némedy, Sipka és Spröfser családdal, valamint a Buzalka, Lenkovits és a 18. század eleje óta itt élő Elephant családdal vállalt keresztszülői köteléket. József testvérei is kézművesek voltak. Ő maga azonban csak három kézműves családdal ápolt hasonló köteléket, a Macho, Sziller és a Buzalka családdal, utóbbi kapcsolatot feltételezhetően szüleinek, családja múltjának köszönhetően. Azonban gyermekei keresztszülei nagyrészt földművesek, telkes és féltelkes gazdák voltak. Felesége a Straub kézművescsaládból származott, mely egy régi aszódi család volt. Elképzelhető, hogy kapcsolatai alakulására az aszódi lelkészválasztás miatti vitákban elfoglalt álláspontja hatott ki. De a társadalmi felemelkedés is nehezíthette a dolgát, hiszen kapcsolatain látszik, hogy nem sikerült értelmiségi és nemesi körökbe sem beilleszkednie. Tehát ez a több társadalmi csoporton keresztülívelő, de valójában talán sehova sem tartozó számtartó volt a lelkész egyik legnagyobb támogatója.

A csoportok karakteréről az is árulkodik, hogy az 1850-es, lelkész ellen hivatalos panaszt benyújtók csoportja kizárólag kézművesekből és kereskedőkből állt. Eközben a meghallgatások, vizsgálatok során kikérdezett, Mikulás Dániel Ede párti helyiekről összeállított névsorban nagyrészt ismét csak földművesek és szolgák találhatók. Leszámítva néhány kézművescsaládot. Ugyanis a hetven aláíróból tizenöten kézművesek voltak, és három értelmiségi volt közöttük. Az 1850-ben a lelkész mellett kiálló csoport semmilyen fedésben nincsen az 1847-es lelkészválasztás ellen panaszt emelők csoportjával. Tehát ebből sejthetjük, hogy a lelkészválasztás módja ellen fellépők valójában a lelkészellenesek táborába tartoznak.

Vajon milyen kapcsolatban voltak egymással a lelkészt támogató kézművesek, és mennyire ápoltak kapcsolatokat a lelkészellenes többséggel?

A Mikulás Dániel párti kézművesekről megállapítható, hogy vagy csizmadiák, vagy szücsök voltak. Egymással rokoni vagy műrokoni kapcsolatban voltak. Általános jellemzőjük volt még, hogy a kézműves közösségben szűk kapcsolati hálóval bírtak, és talán, hogy ezt kipótolják, földművesekkel, főleg telkes, féltelkes gazdákkal álltak még keresztszülői viszonyban. A már említett Dér Józsefet, illetve Valent Jánost leszámítva azonban egyikük sem származott helybéli földműves családból, így meglepőek ezek a kapcsolataik, hiszen a keresztszülői kapcsolatokkal foglalkozó vizsgálatból kiderült, hogy ez egyáltalán nem volt gyakorlat az aszódi kézművesek körében.

Mindannyian 1820 előtt is Aszódon éltek, kivéve Sipka János tarnóci szűcsmestert, akinek azonban az 1800-as évek eleje óta éltek itt névrokonai, akik szintén szűcsmesterek voltak, ezért feltételezhetően rokoni kapcsolatban álltak. Egyedül Szelecsényi János szabómesterre nem érvényesek ezek az általános megállapítások. Ő széles kapcsolatokkal rendelkezett a kézművesek körében. Azonban az aszódi evangélikus gyülekezet curátora volt ebben az időszakban, rajta és a Mikulás Dániel Ede megválasztását szorgalmazó Podmaniczky Lajos bárón, a gyülekezet felügyelőjén kérte számon az esperesség és a gyülekezet egy része az aszódi evangélikus gyülekezet vagyonát. Így tehát Szelecsényi Jánost Podmaniczky Lajoshoz és Mikulás Dánielhez fűzték az érdekei ebben az ügyben.

Név szerint a Mikulás Dániel Edét pártoló kézművesek a Hegedűs testvérek voltak, ők Márton és István csizmadiák, Urbán Elek, aki csizmadia, Szelecsényi János pedig szabó volt. Sipka János szűcs, valamint Gál József, csizmadia, és Königer Sámuel voltak még a lelkészt támogató kézművesek 1850-ben, valamint a földműves családból származó csizmadiamester, Valent János. Valent fiának maga Mikulás Dániel Ede volt a keresztapja, de komasági viszonyban volt Macho Istvánnal is. Utóbbi központi szerepet játszott kapcsolatok szempontjából, ugyanis Dér József és Hegedűs István is a komája volt. A Hegedűs testvérek Urbán Elekkel álltak rokoni kapcsolatban, István felesége révén. A felsoroltakra jellemző, hogy az ismertett kör kimerítette a helyi kézművesekkel ápolt kapcsolataikat. Gál József és Urbán Elek azonban kivételek voltak ebből a szempontból, Gál Józsefnek korábban több gyermekét is keresztelte olyan kézműves, aki a vita során a lelkész távozásának pártján állt. Azonban Gál József Dér József számtartó sógora volt, feltételezhetően ez a rokoni szál kapcsolta őt össze a lelkészpárti táborral. Urbán Elek pedig Hegedűs Márton feleségével ápolt rokoni kapcsolatot, egyébként Faska Sámuel csizmadia és a helyi Kermetzky nevű kézműves is a komái voltak. Persze Gál Józsefre és Urbán Elekre sem jellemző, hogy széleskörű kapcsolatokat ápoltak volna a helyi kézművesekkel, de kettőjük esetében látszik, hogy a házassági kapcsolat lehetett a fő húzóerő.

A presbitérium kérdése is érdekes lehet, hiszen Podmaniczky Lajos Masztics János tanító meghívása óta nem hívta össze a presbitériumot, mert nem bízott azokban az emberekben, akik meghívták a lipóti tanítót a gyülekezetbe. A tanító megbízására kinevezett bizottság Medveczky Pál, Masznyik Márton gazdákból állt, valamint egy Benkó Mátyás nevű zsellér, illetve Faska Sámuel, Spröfser Pál kézművesek, és Freytagh József orvos voltak még tagok. Feltételezhetően a presbitériummal átfedésben állt ez a bizottság, Spröfser Pálról tudjuk, hogy presbiter volt, rajtuk kívül még Prém János kereskedő volt az. Benkó Mátyás és Masznyik Márton is Mikulás Dániel Ede pártján állt 1850-ben, azonban Faska Sámuel és Spröfser Pál kézművesek, és Prém

Lajos kereskedő is ellene nyilatkozott minden létező fórumon. Úgy tűnik tehát, hogy a Masztics Jánost meghívók ignorálásának érve nem állt stabil lábakon, hiszen akkor a tanítót egykor Aszódra hívó földművesek nem álltak volna ki a lelkész mellett.

A következőkben az 1850-ben megalakult presbitériumot hasonlítom össze annak 1853-as összetételével, mivel néhány haláleset és költözés miatt megváltozott néhány presbiter személye, és feltételezhetően ezek miatt a változások miatt került Mikulás Dániel Ede ismét konfliktusba a presbitériummal.

A presbitérium tagjai 1850-ben a következő személyek voltak: Dér József számtartó, Chudjik János és Márton gazdák, Mezei Pál, valamint Benkó Mátyás és Csobán Mátyás zsellérek. A kézművesek Fabri János, idősebb Faska Samu, valamint Szelecsényi János, Neumann Frigyes és Sziller András voltak. A két gazdáról és a zsellérekéről, Csobán Mátyást leszámítva biztosan tudjuk, hogy a lelkészt pártolták ekkoriban. Sziller András neve felbukkan az 1847-es levélben, a lelkészválasztás kifogásolói között, azonban Dér József számtartó komája volt. Szelecsényi János volt számtartó a kevés lelkészpárti kézműveshez tartozott, szemben Neumann Frigyesel és Faska Sámuellel. Fabri János aláírása egyik névsorban sem szerepelt korábban.

Összességében tehát az 1850-ben alakult presbitériumban nem voltak számottevő arányban jelen a lelkészellenes csoport tagjai. De mi a helyzet az 1853-as állapottal?

Chudjik Jánoson, Benkó Mátyáson, Mezei Pálon és Csobán Mátyáson kívül csak Szelecsényi János maradt presbiter, illetve Sziller András. Ám a presbitérium 12 főről 15-re bővült. Hrentsjár János és Csobán András zsellérek mellett Freytagh József orvos, Royko Lajos ügyvéd, Kupcsek Dániel jegyző is a presbitérium tagjai lettek, ők a szellemi foglalkozásukat képviselték. Lacsny András, Lang Henrik, Intiby György és Schramkó Mihály pedig kézművesek voltak, Portier Pál kereskedő pedig a lelkészellenes csoport egyik hangadója volt az iratok szerint.

Neumann Frigyes és Faska Sámuel helyett Intiby György és Schramkó Mihály lettek így lelkészellenes kézművesek a presbitériumban. Azonban más is változott. Freytagh József orvos szerepről csak annyit tudunk, hogy az 1842-es, utólag kifogásolt bizottság tagja volt. Portier Pál megjelenése mellett még egy nagy változás rontotta azonban a lelkész pozícióját. Royko Lajos, Podmaniczky Lajos ügyvédje volt, és Mikulás Dániel Ede támogatója, kortese. Azonban 1853-ban a lelkész ellenfele lett, ezt egy jegyzőkönyvből tudjuk, ahol Mikulás Dániel Edét azzal gyanúsították, hogy Roykot nyilvánosan próbálta lejáratni, és súlyos vádakkal gyanúsítani. Így tehát az új gyülekezeti felügyelő, Podmaniczky Ármin mellett két új ellenfele

is pozícióhoz jutott, akik ráadásul a legnagyobb hangadói voltak a lelkésszel kapcsolatos vitáknak.

A presbitériumok vizsgálata után egy 1855-ös és egy 1861-es névsorból megtudhatjuk azt is, hogy végül hogyan alakult a pártok karaktere. 1855-ben 29 fős aszódi küldöttség írt ekkor levelet a szuperintendensi adminisztrátorhoz, hogy megkerülve a pesti esperességet, annak felettesénél érjék el Mikulás Dániel Ede, ekkor hivatalából felfüggesztett lelkész visszaállítását. Kik ezek a személyek?

A 28 személyből öten kézművesek voltak, a többiek pedig telkes vagy féltelkes gazdák. A kézművesek öten voltak. Drozsik Dániel és támogatói. Drozsik Dániel volt az a kézműves, aki erőteljesen kiállt az ellen, hogy az úrbéri egyezségben taksásként szerepeljenek az így kárpótláshoz nem jutó kézművesek. 1858 után Drozsik Dániel Heittman Andrással és néhány kézműves és zsellér társával együtt fellebbezett az úrbéri egyezséggel szemben, ezt hosszú, 1869-ig tartó levelezés, feljelentések és hivatalos panaszok követték, de semmilyen fórumon nem járt sikerrel a szabómester. Drozsik Dániel társával, Heittman Andrással, ahogy korábban már olvashattuk, a földesurakat azzal gyanúsította meg, hogy a földesurak igazságtalanul üldözik őket és a helyi lelkészt, Mikulás Dániel Edét is. Így hát nem lepődhetünk meg azon, hogy Drozsik Dániel, Drozsik Sámuel és Heittmann András a lelkész visszahelyezését kérte 1855-ben. Rajtuk kívül Initby István és Sipka János voltak még kézművesek a kérelmezők között. Drozsik Dániel neve 1855-ig nem bukkant fel az aszódi lelkésszel kapcsolatos ügyek irataiban. Testvére, Sámuel azonban 1847-ben még a lelkész megválasztása ellen panaszkodott. Heittmann András szabómester 1850-ben a lelkészellenes táborhoz tartozott. Sipka János szűcs már öt évvel korábban is Mikulás Dániel Ede pártján állt. Ő volt az egyetlen az 1850-ben Mikulás Dániel Ede mellett kiálló kézművesek között, aki öt évvel később is a lelkész támogatója volt. A többi kézműves az úrbéri perek során fordult a földesurak ellen, ezért álltak át Mikulás Dániel Ede oldalára.

Tehát 1855-ben a lelkéspárti csoport karaktere egyértelműen a (korábban jobbágy státuszú) telkes, féltelkes gazdákra, és néhány, az úrbéri per során a földesurak ellen forduló kézművesre korlátozódott. Időközben pedig a városvezetés és a presbitérium társadalmi összetétele eltolódott, a telkes gazdák kiszorultak, és a hatalmat kisajátító kézművesek mellett az úrbéri perek során a telkesek ellen forduló földtelen zsellérek jutottak még pozícióhoz.

A csoportok 1850 utáni alakulásából tehát kiolvasható, hogy továbbra is fennállt a kézművesek és a gazdák ellentéte, és ekkorra a volt zsellérek is elhatárolódtak a telkes gazdáktól.

Összességében a lelkészpárti és az ellene állást foglaló csoportok karaktere végig egyértelműen látszik.

D. Az „aszódi sajnálatos ügy” véget ér

1. A lelkész lemondása

1857. február 13-án új presbitériumot választott az aszódi gyülekezet. Az új presbitériumban nem képviselték magukat a helyi gazdák. Ez pedig kihatott a lelkész pozíciójára, hiszen bár látszólag békésen élte mindennapjait a gyülekezet, a feszültség még mindig jelen volt az aszódi evangélikus egyházban. Legalábbis ezt jelzi, hogy végül 1861-ben a pesti esperességhez ismét vizsgálatot kérő hivatalos levél érkezett. A levelet a város vezetősége és az aktuális presbitérium tagjai írták, hozzájuk néhány zsellér csatlakozott. Mint kiderül, Portír Lajos volt ekkor a városbíró, Nagy Márton a törvénybíró. Kuras Mihály volt az árvapénztár elnöke, Intiby György, Urbán Elek és Portier Pál, valamint Benkó Mátyás, Mezei Pál Troicsek Ernő és Lacsny András voltak a gyülekezet presbiterei. A felsoroltak nagy része kézműves és kereskedő volt, Benkó Mátyás és Mezei Pál, és a törvénybíró Nagy Márton pedig a volt zselléreket képviselték.⁵⁸³ Tehát láthatjuk, hogy a város vezetősége és a presbitérium is kézművesekből állt. Rajtuk kívül pedig zsellérek alkották még ezeket a testületeteket. Ezekből a névsorokból látható az erőviszonyok erőteljes eltolódása a jellemzően Mikulás Dániel Ede ellenes társadalmi csoportok irányába. Ezt a tényt a következő, Mikulás Dániel Ede által írt levél is igazolja.

„Nagy-Tiszteletű, mélyen tisztelt Főesperes Úr,

Anyám felett most tartatott orvosi consilium, ő úgy szólva már haldoklik. Alázatps rövid kérésem csak az, méltóztassék kegyesen oda működni, hogy a szegényt, kit a gonosz lelkek meggyilkolták legalább amennyire lehet nyugodtan meghalgasson s temetése gyilkosai folyamatos procedúrája által meg ne fertőztessék. Én megvagyok győződve, hogy N.T. Esperes Úr ily körülmények közt szívemet jelenleg anyám halála után is egy ideig kímélni fogja. Megvagyok győződve, miszerint a Fő-T. Superintendens Úr is hathatós lépéseket fog tenni a helybeli bíró törvénytelenül lázító eljárása ellen, mert ha elégtételt nem kapnék, kénytelen volnék minden ág. V. Esperességeitől pártolást kérni. Azonban mind mondám, N-T. Úr áldott jó szívetől, igazság szeretetétől csak jót és igazságot várhatunk. Mély tisztelettel, alázatos szolgálja,

⁵⁸³ EOL, PME Az aszódi gyülekezet vizsgálatot kérő panaszlevele a pesti esperességhez, 1861. október 22.

Mikulás Dániel, Aszód, 1864. Nov. 28-án”⁵⁸⁴

Ebből a levélből kiderül, hogy a pozícióját veszített Mikulás Dániel Ede ismét minden szálát igyekezett megmozgatni pozíciója megőrzése érdekében. Egyszerre könyörgött és zsarolt, anyja betegségével felettese érzelmeire próbált hatni, miközben kilátásba helyezte, hogy ha ő nem áll ki mellette, akkor máshová fordul.

1862 januárjában megérkezett az aszódiak által kért küldöttség a városba, ami azt jelenti, hogy ismét esperességi vizsgálat indult Mikulás Dániel Ede ellen. Ottlik István és Kemény Sámuel jelenlétében zajlott presbitériumi gyűlés az aszódi evangélikus gyülekezetben. A presbitériumi gyűlésen megválasztották Podmaniczky Ármint a gyülekezet felügyelőjének, és a két esperességi küldött jelenlétében tisztújítást végeztek a presbitérium soraiban. Az új presbitérium kézművesei Urbán Elek, Intiby György, Lacsny András, Troisch Ernő, Schramkó Mihály és az Egyházasdengelegről Aszódra települt Paraszka János voltak. Portier Lajos kereskedő, Pál testvére is helyet kapott a presbitérium soraiban. Chugyik János, Benkó Mihály, Hrentsjár János, Stefanik Mihály képviselték a földműveseket. Benkó Mihály és Hrentsjár János zsellér, Chudjik János telkes gazda volt. Stefanik Mihályról csak annyit tudunk, hogy pár éve telepedett meg a városban és földműveléssel foglalkozott. Az új presbitérium összetétele szintén eltolódott foglalkozáscsoportok terén, hiszen az evangélikus gyülekezetbeli arányukhoz képest felül voltak reprezentálva a kézművesek. A gyűlés végül a Portier Pál által előadott panasszal végződött, ahol kifejtette, hogy évek óta nagyon rossz helyzetben van a gyülekezet a lelkésze miatt, akinek a viselkedése elfogadhatatlan.⁵⁸⁵ Az ügygel kapcsolatos vizsgálat valószínűleg azonban felfüggesztésre került, mivel az e hónap végén hirtelenjében összehívott presbitériumi gyűlésen felolvasták Mikulás Dániel Ede következő sorait:

„Én Mikulás Dániel Ede ezennel önként lemondok az aszódi ev. egyház lelkészi állomásáról, s járulékaimról, úgy hogy 1862-dik évi dec.31-én az aszódi egyháztól végképp elhagyom, és soha az egyházba visszahelyezésem végett lépéseket tenni nem fogok. Ezekről ünnepélyesen lemondván, az egyháznak szabadságot adok, hogy addig is, amíg itt leendek- az új lelkész választásához foghasson s azt meg is választhassa, s ennek eszközzésére, lemondásom következtében, a t. esperesség főesperesét ezennel fel is kérem. Én ezen lemondásomat semmi

⁵⁸⁴ EOL PME Mikulás Dániel levele a Pest megyei espereshez, 1861. november 28.

⁵⁸⁵ Az Aszódi Evangélikus Gyülekezet Protocolluma: 1861. január 6-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.

cím és szín alatt vissza nem vonhatom, s visszavonni nem fogom, s az újonnan megválasztott lelkész úrnak hivatalomat 1863-dik évi január 1-jén át fogom adni.”

Így Mikulás Dániel Ede, ahogy a szöveg és a körülmények sejtetik, valószínűleg kikényszerített lemondásával véget ért 1847 óta tartó lelkészsége, és így az aszódi gyülekezetben zajló konfliktus.

2. A szereplők utóélete

Az aszódi evangélikus közösség vitája különböző társadalmi ellentéteket hozott a felszínre. A hosszú és nehéz évek után azonban az aszódi evangélikus gyülekezet helyzete rendeződött. Morvacsik Mihály lett az új lelkész, akinek működése alatt béke jellemezte a gyülekezet életét. Az aszódi középiskola szerencsésen túlélte a nehéz éveket, algimnáziumi rangot, évtizedekkel később új épületet kapott. Az 1870-es évektől kezdve a fejlődő kisváros vonzani kezdte a betelepülőket, így fokozatosan megszűnt az evangélikus többség. Azonban a többnyelvű gyülekezet szlovákjai tovább őrizték nyelvüket és identitásukat, legalábbis a korabeli források szerint a prédikáció nyelve még a 20. század elején is szlovák volt. A Podmaniczky család tagjai lassan, de biztosan az utolsó aszódi földbirtokaikat is elveszítették. De mi történt a lelkészválasztás során vérre menő küzdelmet folytató lelkésszel, legfőbb támogatóival és ellenfeleivel, miután a hosszú évekig tartó pártoskodás véget ért?

Mikulás Dániel Ede még egy utolsó, dicstelen bosszúkísérlettel hívta fel magára a figyelmet. Keresetet nyújtott be Portier Lajos aszódi bíró ellen. A vádak szerint a bíró megpróbált lefizetni egy helyi földműves asszonyt, hogy tanúskodjon hamisan Mikulás Dániel Ede ellen, vádolja meg azzal, hogy vele házasságtörő viszonyt folytatott. Ismét felbukkan a császárelenesség motívuma is, a kihallgatott tanú szerint a város bírója a füle hallatára vonta kétségbe, hogy a „büdös német császár” megérdemli-e az adót, amit beszednek neki. A tanúvallomási jegyzőkönyv másolatát Mikulás Dániel Ede küldte tovább egy lelkésztársán keresztül az esperesnek, így került annak anyagai közé.

Mikulás Dániel Ede Aszódon maradt élete végéig, legalábbis 1871. július 25-i halálakor helyben élő nyugalmazott lelkészként aposztrofálva került be a helyi halotti anyakönyvbe. A volt lelkész tífuszban halt meg. Royko Lajos egy 1870-ben keletkezett leveléből azt tudjuk meg Mikulásról, hogy ekkoriban egy kökényesi⁵⁸⁶ gazdatisztnél házitanítóskodott, mert kora miatt már nem kapott lelkészi állást. Mikulás Dániel Ede 1870-ben 55 éves volt.⁵⁸⁷

⁵⁸⁶ Ma Nagykökényes, Heves megye

⁵⁸⁷ EOL Koren István irathagyatéka, Royko Lajos levele Koren Istvánnak, 1870.március 28.

Szomorú sors jutott Royko Lajosnak, Podmaniczky Lajos ügyvédjének, aki eleinte a lelkes mellett állt, ám amikor Mikulás Dániel Ede szembefordult a Podmaniczky családdal, elveszti az ügyvéd támogatását is.

Podmaniczky Frigyes visszaemlékezéséből értesülhetünk egy szomorú esetről. 1862 augusztus 9-én kigyulladt Royko Lajos háza. A tűzvészrel összefügg, hogy ugyanennek az évnek a tavaszán egy egész városrész égett le Aszódon. A zsúptetős házak ugyanis nem voltak túl biztonságosak tűzvédelmi szempontból, és a tragikus események eredményeképpen cserélték le a városban a zsúptetőket. Royko Lajos szintén zsúptetős házának augusztusi kigyulladását részletekbe menően szemlélteti Podmaniczky Frigyes.⁵⁸⁸ A család ingó vagyonát sikerült megmenteni, de az ügyvéd és gyámügyi tisztviselő Royko anyja meghalt a tüzeset során, Royko Lajos testvére és testvérének a fia pedig megsérült, de nagy eséllyel végül ők sem érték túl az esetet. A sajtó szerint Royko Lajos háza teljesen leégett.⁵⁸⁹ A Sürgöny nevű lap arról számolt be 1862. augusztus 23-i számában, hogy az ügyvéd házát annak 16 éves kocsisa gyújtotta fel.⁵⁹⁰ A Hölgyfutár szeptember végi száma részletesebben közölte a gyújtogatás állítólagos körülményeit. A lap értesülései szerint a kocsis 20 éves volt, aszódi származású, és egy környékbeli bűnöző bérelte fel 60 tallérért.⁵⁹¹ Sajnos más információt nem találtam az érdekesen hangzó esetről.

Royko Lajos későbbi sorsáról 1870-ben számolt be Koren Istvánnak, a volt aszódi középiskolai tanárnak. Ebből kiderül, hogy teljesen leégett házát és a Manyik elnevezésű határrészben lévő szőlőjét eladta és elköltözött Aszódról. A váci járás árvaszéki felügyelői állását elvesztette, Budára költözött, és a Pénzügyminisztérium gazdasági osztályán jutott számvevő-tiszt álláshoz. Véleménye szerint a „*híres pest-megyei balpártiak*” főleg az általa gyűlölt Podmaniczky Ármin tevékenységének volt köszönhető, hogy a megyei árvapénztári állásából távoznia kellett. Podmaniczky Ármin, a „*gőgős Podmaniczky*” csődjéről kárörvendően nyilatkozott az ügyvéd Koren Istvánnak.⁵⁹² Levelében Mikulás Dániel Edére is kitért az ügyvéd. Tehát Koren Istvánnal és a volt lelkeszel is kapcsolatot ápolt, Podmaniczky Ármint pedig ellenségének tekintette. Későbbi sorsáról nem sokat tudunk, feltehetően Budán halt meg.

Érdekes mementó, hogy Royko Lajoshoz hasonlóan az általa annyira gyűlölt Podmaniczky Ármin is végül Budán telepedett le. Csődje után végül 1870-ben hagyta el Aszódot, és Budán

⁵⁸⁸ Podmaniczky Frigyes, 1985.

⁵⁸⁹ Sürgöny, 2. évfolyam 190. szám, 1862. augusztus 19-i száma, 58.o

⁵⁹⁰ Sürgöny, 2. évfolyam 193. szám, 1862. augusztus 23-i száma, 70.o

⁵⁹¹ Hölgyfutár, 1862.szeptember 2. évfolyam 190. szám, 868.o

⁵⁹² EOL Koren irathagyatéka, Royko Lajos levele Koren Istvánnak, 1870.március 28.

telepedett le. Óbuda főterén lévő új otthonában élte le élete hátralévő részét. Először a császári-királyi tanácsosi majd korona uradalmi igazgatói állást töltött be, 1886-ban halt meg.

Podmaniczky Lajost is Budára sodorta az élet, 1872. július 28-án halt meg itt.

Koren István történetét már ismerhetjük. 1856-ban elhagyta Aszódot, és Szarvason vállalt tanári állást. 1883-ban itt vonult nyugdíjba, majd 1893-ban bekövetkezett haláláig itt élt. Sírján magyar nyelvű felirat emlékezik meg a szlovák nyelvet élete végéig ápoló tanárról.

IV. Összegzés

Aszód, a 19. századi, többnyelvű mezőváros sok szempontból nem mutat semmilyen rendkívüli képet. Azonban valami mégis különlegessé teszi. Az Aszódon lezajlott eseménysor nagyon sok tanulságos dologra világít rá, melynek köszönhetően közelebbről megismerhetjük azokat a hatásokat, konfliktusokat, amely egy 19. századi többnyelvű mezőváros közössége keresztülmehetett Magyarországon. A problémára fókuszálva a látóterünkbe került az evangélikus egyház helyzete, belső élete, a szlovák nemzeti mozgalom, és a magyarosítást megcélzó országos politika ellentétei, egy dzsentrifikálódó főnemesi család, melynek tagjai a magyarországi evangélikusság életében kulcsfontosságú karakterei voltak. Mindezek mellett a kibontakozó egyéni történetek is kiváló tükröi a 19. századi Magyarország viszonyainak, melyeket néhány figyelemreméltó és tanulságos karakter szemléltet, a korban zajló politikai és társadalmi folyamatokra való egyéni reakciók egy-egy példajaként.

Aszódon a lelkész megválasztásával kialakuló ellentét idővel egyre jobban elmélyült. A csoportok karakterét tekintve az egyik oldalon a 18. század óta helyben élő földműveseket és a földesurat láthatjuk, míg karakteresen kirajzolódik a másik érdekcsoport, melyet a helyi kézműves- és kereskedőréteg képviselt. A viták során meg is jelent a „sehonnyából jött mesteremberek” motívuma. A város társadalmi kapcsolatainak feltérképezése során láthattuk, hogy a kézműves-kereskedő és földműves csoportok között keresztiszülői kapcsolatok tekintetében esetenként volt ugyan érintkezés, de általánosságban mind komaság, mind házassági kapcsolatok terén ezek a csoportok elzárkóztak egymástól. A helyi földművelő réteg jellemzően a második letelepülési hullám során érkezett Aszódra, szláv, szlovák nyelvű területekről, 1716-ban jelentek meg a Podmaniczky család birtokán. A német nyelvű, kézművességgel foglalkozó helyiek egy része legkorábban 1730 körül érkezett a településre, mely valószínűleg a jelenlétüktől nem függetlenül 1761-ben mezőváros lett. Azonban a bevándorlás folyamatos volt a városba, de családnevek is tűntek el a statisztikákból, így megállapítható, hogy a kézművességgel és kereskedelemmel foglalkozó csoportnak kevésbé

voltak mély gyökerei, mint a földművelőknek. Azt nem tudjuk, hogy a két csoport konfliktusa mennyire volt mély, de úgy tűnik, hogy a lelkész megválasztásának, megtartásának, lemondatásának kérdésköre az ő ellentéteik lecsapódási pontja is volt. A folyamatosan betelepülő mesteremberek a 19. század során egyaránt érkeztek német tartományokból, és magyarországi, felvidéki településekről. A nyelvi kérdést vizsgálva kirajzolódott szemünk előtt egy érdekes jelenség. Az aszódi németek nyelvvesztése nem csak a magyar nyelv irányába tendált, hanem úgy tűnik, hogy egy részük elszlovákosodott. Feltételezhető, hogy nem kizárólag a földműves rétegre volt jellemző a szlovák nyelv használata, hanem a folyamatosan betelepülő kézművesek egy részének anyanyelve is valamelyik szlovák nyelvjárás volt. Koren István néhány levele is ezt sejteti számunkra. Az aszódi evangélikus lelkész megválasztásának ügye során a párhuzamos nemzetépítések konfliktusa is megjelent, hiszen a pánszlávizmus vádja karakteres motívuma volt a konfliktus szabadságharc előtti szakaszának. Azonban 1848-49 után már más jelleget ölt a konfliktus nyelvi vonatkozása. A szlovák-magyar kérdés helyét a forradalmár, császárellenes -császárpárti, németbarát tengely jelenik meg az érvelésben, mely Mikulás Dániel Ede személyéhez, és az őt támogató korteskedőkhöz kötődött.

A Podmaniczky család képviselői ebben a történetben Podmaniczky Lajos és unokatestvére, Podmaniczky Ármin voltak. Podmaniczky Lajos több esetben is visszaélt földesúri hatalmával, felelősnek érezte magát az ő birtokán és uradalmi központján lévő evangélikus gyülekezetért, és több ponton kiderült számunkra, hogy a magyar nyelv terjesztése fontos célja volt, ezzel párhuzamosan kötelességének érezte a szlovák nemzeti mozgalom, és az általa, valamint a közvélemény által azzal összemossott „pánszlávizmus” minden megjelenési formáját távol tartani a településtől. Azonban ez nem magyarázat arra, hogy miért állt ki Mikulás Dániel Ede lelkészsége mellett. Mikulás állítása szerint egy pánszláv csoport akadályozta az ő lelkészsé válását. Ez azt sejteti számunkra, hogy a kézművesek és a kereskedők csoportjára volt inkább jellemző a formálódó szlovák öntudat. Podmaniczky Lajos, mint földesúr, szerepe hangsúlyos volt ugyan a gyülekezet életében és a vita során, azonban az egész konfliktus egyházmegyei szintű megjelenése, az egyházmegye irányába történő feljelentés ténye mutatja, hogy a gyülekezet öntudatosabb tagjai nem túrték meg egyházon belüli teljhatalmát. Mikor Mikulás Dániel Ede ellen fordultak, saját földesurukkal is tudatosan szembekerültek.

A szabadságharc után Podmaniczky Lajos gyülekezetben betöltött szerepét, azaz a felügyelői tisztséget Podmaniczky Ármin vette át. Ebben az időszakban a család kapcsolatai beszűkültek, a szabadságharcban betöltött szerepük miatt háttérbe szorultak, gazdasági helyzetük már rég nem volt stabil. Podmaniczky Ármin már nem a teljhatalmú úr szerepét játszotta a gyülekezet

fölött. Egy időszakban felügyelői tisztségét is átvette Royko Lajos, emellett érdekes kérdés, hogy Mikulás Dániel Edének volt ahhoz is bátorsága, hogy ne ismerje el a presbitérium jogkörét, és Podmaniczky Ármin felügyelőségét. Azonban a Podmaniczky család konfliktussal kapcsolatos szerepvállalásáról elmondható, hogy végül mindig az a csoport kerekedett felül, amelyiket földesúr támogatott. Azonban tagadhatatlan, hogy a két földesúr, a két unokatestvér személyisége és szemlélete is különbözött. Például Podmaniczky Ármin rossz anyagi helyzete ellenére saját vagyonából mentette meg az aszódi középiskolát a végleges bezárástól, hiszen annak fejlesztésre volt szüksége ahhoz, hogy végül ne szűnjön meg az elemi iskolává visszaminősített intézmény, és később algimnáziummá fokozhassák. A két földesúr között családi ellentétek is lappanghattak, hiszen Podmaniczky Frigyes visszaemlékezésének ide vonatkozó, korábban közölt részlete is ezt támasztja alá.

Az evangélikus egyház helyzete is lekövethető az aszódi lelkészválasztás vizsgálata során. Mikulás Dániel Ede megválasztásának körülményeit, a presbitérium felfüggesztésének ügyét, és a gyülekezet vagyonának kisajátítását is tárgyalta 1847-1848-ban a Pesti Evangélikus Egyházmegye közgyűlése, erre a célra bizottságot hozott létre. A bizottsági vizsgálat bűnösnek ítélete Mikulás Dániel Edét és Podmaniczky Lajos földesurat is. A kérdés az volt, hogy az újabb, törvényes lelkészválasztáson lehet-e jelölt a korábbi lelkész, Mikulás Dániel Ede, vagy zárják ki a jelöltek köréből. Mikulás Dániel Ede, feltételezhetően Podmaniczky Lajos támogatásával az Eötvös-féle minisztériumhoz fordult, és szövetségük a pánszlávizmus jelenlétére hivatkozva érte el a minisztérium beavatkozását. A minisztérium a Bányai Evangélikus Egyházkerülethez fordult, felszólítva azt, hogy rendezzék az aszódi ügyet. A kerület végül a lelkész és a földesúr pártjára állt, ezt mutatja, hogy Mikulás Dániel Ede a jelöltek között volt az újabb lelkészválasztás során. Tehát az egyházmegye és az egyházkerület nem voltak azonos állásponton. A két bizottság, noha a kerületi meghallgatta a pest-megyei bizottság eredményét, eltérően döntött. Nehéz eldönteni, hogy mi állhatott ennek a háttérében. Az azonban látszik, hogy a pánszláv vádak értek el sikert, hiszen ezekből került, egyházon kívüli politikai nyomásra az ügy a kerülethez. Talán pont a vélt pánszláv veszély miatt döntött végül a kerületi bizottság Mikulás Dániel Ede és Podmaniczky Lajos javára. Az ügy azonban más körülmények között, de megismétlődött, hiszen az abszolutizmus alatt újabb vizsgálatot indítottak lelkészük ellen az aszódiak. Mikulás Dániel Edét felfüggesztette az esperesség, de a lelkész megtagadta a parancs végrehajtását, mivel nem ismerte el az esperességet, mint intézményt. Az esperesség nyelvhasználata is felmerül hivatkozási alapként, ekkor azonban nem a pánszlávizmus és a szlovák nyelv, hanem a magyar nyelv adott okot Mikulás Dániel Ede

bizalmatlanságára. A Podmaniczky család képviselője, Ármin, Mikulás Dániel Edével szemben helyezkedett el ebben a vitában. Így az ő felügyelői pozícióját sem ismerte el a pap, és a politikai helyzete kihasználva a szuperintendensi adminisztrátorhoz fordult, ahol a rossz pozícióban lévő Podmaniczkyakat, pontosabban Ármint támadta. Itt a császárelenesség, forradalmiság mellett a hatalmaskodó földesúr motívumai voltak érvelésének figyelemfelkeltő pontjai. Melyekre reagált is az ekkor nem független, szuperintendensi adminisztrátori hivatal, és visszahelyezték Mikulás Dániel Edét az aszódi gyülekezet lelkészi hivatalába. Tehát ismételten a politika szólta bele az evangélikus egyház és az aszódi közösség életébe. Azonban ebben az esetben súlyosan megsértették az evangélikusság önrendelkezését. Így ez az eset megmutatja a magyarországi protestánsokkal szemben érvényesülő haynau-i szemléletet, a közelgő protestáns pápens előtti időszak légkörét. Összességében az 1847-1862 között tartó aszódi lelkészvita két különböző politikai közegben bontakozott ki, mégis mindkét helyzetben rossz pozícióban volt az autonómiájáért két fronton harcoló evangélikus egyház.

Az aszódi evangélikusok lelkészválasztó vitájának több érdekes szereplője volt. Azonban néhány karakter kiemelkedik a többi közül. Őrajtuk keresztül a 19. században kialakuló, összetett és sajátos identitáskonstrukcióknak egy-egy példája is megnyilvánul. Ilyen Koren István, akinek ugyan csak a vita egy szakaszában jutott aktív szerep, amikor a lelkész forradalmárként támadta, és mindent megtett, hogy eltávolítsa Aszódról a középiskolai tanárt. Koren István életpályája egy külön fejezetet kapott a dolgozatban, mint a kettős identitás rendkívül érdekes esettanulmánya. Életútját tekintve megállapítható, hogyha megpróbáljuk megfeleltetni Bindorffer Györgyi a bevezetőben ismertetett modelljének, akkor a konfliktusos kettős identitás jellemzőire ismerhetünk rá. A folyamatos támadások idővel egyre jobban a védelemre szoruló önmeghatározása felé fordította a tanárt, aki életpályája utolsó szakaszában, a Kvačalával folytatott levelezése már egyre keserűbb magyarellenességet sugall.

Mikulás Dániel Ede karaktere bonyolult és elgondolkodtató aspektusa az Aszódon kibontakozó folyamatoknak. A lelkész eleinte a földesúr támogatását élvezte, és a pánszláv vádak segítségével őrizte meg állását. Azonban a szabadságharc után újra napirendre kerülő konfliktus során már a magyar nyelv használatával ő maga támadta meg Esztergály Mihály esperest, és egyszerűen nem ismerte el felettesét. Mikulás Dániel Ede apja a Gömör-megyei Ratkón született. Ratkót, Radkovát tót mezővárosként említi Fényes Elek országleírása⁵⁹³. Az apa 1805-ben az Aszódtól néhány km-re található Tótgyörkön kezdte meg lelkészi szolgálatát.

⁵⁹³ Ratkó, Radkova címszó in Fényes, 1851

Tótygyörk Fényes Elek leírásában „tót falu Pest-Pilis megyében”⁵⁹⁴ Így tehát egyértelműen voltak a családnak szlovák gyökerei. Mikulás Dániel Edét az ellene ért vádak során a szlovák nyelvű földművesek védték meg, mikor kijelentették, hogy élvezhetően prédikál tót nyelven. Ennek ellenére a nyelvharcoló időszakában, a szabadságharc előtt és alatt a szlovák nyelvvél kapcsolatos megnyilvánulásokra hivatkozva fellépett a pánszlávizmussal szemben a lelkész. A szlovák nyelven oktató, és erre társait is felszólító tanítóra hivatkozva emlegetett pánszláv összeesküvést, és pánszláv csoportot, akik szerint az ő lelkészsége ellen harcoltak a városban. Az általa támadott lelkész, az esperességi bizottság tagja, Melczer János kifogásolta, hogy a pap a magyar nyelv védelmezőjeként állította be magát, sőt, számon is kérte a lelkészen a szerint kifogásolható magyar nyelvtudását. De a Mikulás ellenes csoport szerint a szabadságharc után a korábban a magyarosítást támogató Mikulás Dániel Ede nem volt hajlandó magyarul prédikálni. Az újságcikkekben is kiderült, hogy az ünnepi miséken nem ő tartotta a magyar nyelvű prédikációt, és egy jegyzőkönyv szerint a korszakban az egyszerű istentiszteleteken sem volt hajlandó erre. Ekkor már az osztrákellenesség volt a vád az őt lemondatni akaró csoport tagjai ellen, a császári parancsok megtagadása, a császár szidalmazása. Ekkoriban ellenfeleit forradalmárnak állította be, kihasználva a Bach-rendszer politikáját. Ezek alapján nehéz megállapítani, hogy milyen önmeghatározások mentén élhette életét Mikulás Dániel Ede. A politikai közhangulathoz találékonyan idomult, ez a magatartás pedig sokáig sikeresnek is bizonyult. A szituatív identitás szerint a nyelvi attitűdök nem csupán nyelvészeti kérdések, mögöttük társadalmi eredetű okok húzódnak, - ahogy Cseresnyési László fogalmazott. Ha emellett a definíció mellett elfogadjuk, hogy a szituatív identitást értelmezhetjük egy olyan identitáskonstrukcióként, melyet egy adott nyelvi közeg vonzó tulajdonságai, illetve a közeg által kínált lehetőségek hatására az adott közeg irányába fellépő, nyelvi vonatkozásban is megnyilvánuló részleges identitásváltásként értelmezhetünk. Illetve azt állítjuk, hogy a szituatív identitás nem feltétlenül jár teljes és végleges identitásváltással, azaz asszimilációval, illetve hogy jellege lehet végleges és ideiglenes, és az alkalmazkodás vágya nagy mértékben motiválja kialakulását, akkor Mikulás Dániel Ede önmeghatározását definiálhatjuk szituatív identitásként. Számára mindig az volt a vonzó közeg, amely biztonságot nyújtott számára. Habár viselkedését a politikai folyamatokhoz való látványos alkalmazkodás jellemezte, valós érzéseiről nehezen informálódhatunk, azonban úgy tűnik, identitása mind nyelvi, mind politikai értelemben meglehetősen képlékeny és instabil volt. Az ő magatartása egy olyan karaktert mutat meg számunkra, aki érvényesülése érdekében próbálja kihasználni a

⁵⁹⁴ Tótygyörk címszó in Fényes Elek, 1851.

töbnyelvű ország aktuális politikai közegét. Ezáltal azonban valahol ő, a politikai taktikus is példa a korszak viszonyai, ellenségképgyártó politikai közegében sodródó, hol túlélni, hol érvényesülni próbáló kisemberére.

V. Mellékletek

1. melléklet: A két legnagyobb aszódi keresztény felekezet születési és halálozási adatai 1820-1880.

Evangélikus		Katolikus		Összes		Különbözet	
Év	Születések	Halálozások	Születések	Halálozások	Születés	Halálozások	
1820	64	50	17	15	114	65	49
1821	50	23	26	9	73	32	41
1822	43	52	21	22	95	74	21
1823	51	53	17	12	104	65	39
1824	40	33	22	13	73	46	27
1825	53	34	13	14	87	48	39
1826	62	32	20	11	94	43	51
1827	32	54	18	18	86	72	14
1828	29	49	15	18	78	67	11
1829	51	85	13	22	136	107	29
1830	35	64	24	22	99	86	13
1831	33	126	15	61	159	187	-28
1832	22	41	13	12	63	53	10
1833	44	45	22	18	89	63	26
1834	48	59	19	31	107	90	17
1835	50	43	19	19	93	62	31
1836	54	43	24	15	97	58	39
1837	47	40	15	15	87	55	32
1838	52	40	20	13	92	53	39
1839	50	50	23	14	100	64	36
1840	54	45	30	12	99	57	42
1841	39	33	24	11	72	44	28
1842	42	51	22	19	93	70	23
1843	47	60	20	16	107	76	31
1844	58	40	22	15	98	55	43
1845	45	42	16	17	87	59	28
1846	54	59	23	23	113	82	31
1847	38	53	19	23	91	76	15
1848	39	73	20	31	112	104	8
1849	51	144	23	72	195	216	-21
1850	41	42	29	17	83	59	24
1851	45	36	24	11	81	47	34
1852	50	39	30	17	89	56	33
1853	45	55	34	25	100	80	20

1854	48	37	29	19	85	56	29
1855	37	57	27	34	94	91	3
1856	48	34	33	18	82	52	30
1857	52	47	35	32	99	79	20
1858	35	40	37	15	75	55	20
1859	42	21	29	24	63	45	18
1860	36	43	41	19	79	62	17
1861	44	44	34	27	88	71	17
1862	54	60	41	22	114	82	32
1863	32	55	32	30	87	85	2
1864	53	58	41	35	111	93	18
1865	50	29	43	28	79	57	22
1866	37	30	46	62	67	92	-25
1867	42	41	41	37	83	78	5
1868	29	42	40	21	71	63	8
1869	33	28	44	37	61	65	-4
1870	47	42	55	33	89	75	14
1871	45	41	58	51	86	92	-6
1872	53	49	37	43	102	92	10
1873	45	36	46	41	81	77	4
1874	60	57	41	36	117	93	24
1875	45	46	50	33	91	79	12
1876	38	47	40	28	85	75	10
1877	40	37	48	26	77	63	14
1878	40	53	42	35	93	88	5
1879	47	30	49	41	77	71	6
1880	36	32	50	37	68	69	-1
összesen	2726	2924	1821	1547	5650	4471	1179
éves átlag							19,65

2. melléklet: Az 1847-ben keletkezett, a lelkészválasztás kapcsán tiltakozó aszód hívek neve és társadalmi állása

1847-ben keletkezett, Podmaniczky Lajosnak címzett levelet – melyben jogaik megcsorbítása és a lelkészválasztás törvénytelenége ellen lépnek fel a gyülekezet tagjai- 50-en írták alá. Ebből az ötvenből 5 aláíró foglalkozása ismeretlen, 34-en kézművesek, ketten kereskedők, és 9-en földművesek. Köztük van Portier Pál vaskereskedő, aki a gyűlésen is fellépett a lelkész azonnali megválasztása ellen. Schellhorn Jakab és Schellhorn Lajos kézművesek, Lang Henrik tímár, Neumann Frigyes, kékfestő, Némedi János szabó, aki 1843-ban a falu bírása volt, és ekkor volt céhmester is a szabók s szücsök céhében. Sziller András szabó, Weisz Jakab kékfestő. Horváth Antal mészáros, Straub József suszter, Prém János kereskedő, Bendorfer Frigyes iparos. Folytatva a sort ,Pfahl Ágoston lakatos, Jentsch Christián nyereggyártó is fellépett a lelkész

ellen. Kuras Mihály asztalos, Lovaszik Jánosról csak annyit tudunk, hogy kézműves. Heitmann András szabó, Stoll Sámuel asztalos.,Elinger János és Stoll Károly, szintén kézművesek. Hubay Pál mészáros, Fabry Samu, aki szintén kézműves. Holko János, kalapos, Elinger Samu iparos. Intibi György szűcs, Faska Samu varga, Jozefi Samu és Jozefi András csizmadiák. Urban János és Machats János és Kochláts István szintén csizmadiák voltak. Kőniger János ,fésűs. Mikoljan Mihály, ő egy feltételezhetően nemesi rangú kézműves volt. Patrisko János csizmadia, Bentsok András kézműves volt. Vrana Pál csizmadia, Csernyaszky Károly foglalkozása ismeretlen, és az anyakönyvek alapján feltételezhetően vagy csak rövid ideig él a városban, vagy társadalmilag elszigetelve élt. Farkas János és Hegedűs János kézművesek. ,Sramkó János csizmadia és Sramkó Mihály szűcs. Ode Vilmos kézműves, Szudi. József szabó. Bús János kézműves. Kaderják Ádám ismeretlen foglalkozású, Kaderják Mihály csizmadia, Drozdik Sámuel szabó. A földművesek a következő személyek voltak a Mikulás Dániel Ede ellen fellépő személyek között: Lipták György, Belicza György, Ondrik Márton, Ondrik István, Boldis Márton, Szulivay Mihály, Kwasz István, Csobán András, Ifj Csobán Ist, Valent János, Hrentsjar János, Torda György, Kmetty János, Hudich Márton (Chugyik/Chudjik Márton).

3. melléklet: A Mikulás Dániel Ede mellett, illetve ellene fellépők névsorai és a presbitériumok 1850-1862

1850-ben keletkezett vizsgálati jegyzőkönyv szerint Mikulás Dániel Ede mellett nyilatkozók

Masznyik János, Medveczky János, Csobán György, Sárkány János, Nagy Mátyás, Baskai Pál, Ondrik Márton, Benkó Mátyás, Benkó Mátyás ifj, Benkó Márton, Szontágh Márton, Szwitan János ifj, Oszafa Mátyás, Nagy Mátyás ifj, Chugyik János bíró, Chugyik János ifj, Chugyik Márton, Dóczy Márton, Nemes András, Nádasdy János, Jozefi András, Baczúr Pál, Lipták János, Lipták István, Pataki István, Zsemberovszky Márton, Lipták János ifj, Kwasz István, Pataky István, Bobály István, Masznyik Márton, Masznyik István, Garczik Márton, Chugyik Márton özv, Dobay István, Ondrik János, Tresnár József, Pataky György, Belusa György, Szánton János, Boldis Márton, Némecz György, Kwasz János, Michaliszky János, Tresán István, Szikora János, Belai József, Boldis János, Szénási János, Hegedűs Zsigmond, Jungmann János, Valent János, Kőniger Sámuel, Sipka János, Stutykó Pál, Csernák János, Bobon Pál, Mezei István, Hegedűs Márton, Hegedűs István, Bankó Márton, Streuk János, Urbán Elek, Nagy Mátyás, Gál József, Szelecésnyi János bíró, Dér József számtartó, Kupcsek Dániel jegyző, Gender István, Roykó Lajos ügyvéd, Macho István

1850-ben keletkezett vizsgálati jegyzőkönyv Mikulás Dániel Ede viselkedéséről panaszkodva nyilatkozók

Portír Pál, Gyenes Krisztián, Schellhorn Lajos (Pestre költözött), Straub János, Hubai Pál, Schramkó Mihály, Intibi György, Sramka János, Miklian Mihály, Patrik János, Straub József,

Kermeczky János, Faska Sámuel, Faska Mihály, Valent András, Hettmann András, Bittner András, Faska Sámuel ifj, Major Pál, Szoskó János, Urbán János,

Az 1850-ben választott presbitérium

Dér József, Chudjik János, Chudjik Márton, Báskai Pál, Benkó Mátyás, Mezei Pál, Csobán Mátyás, Fabri János, id Faska Sámuel, Szelecsényi János, Neumann Frigyes, Sziller András

Az 1853-ban újraválasztott presbitérium tagjai

Podmaniczky Ármin a felügyelő, Kupcsek Dániel jegyző, Lacsny András gondnok, Szelecsényi János bíró, Chudjik János törvénybíró, Lang Henrik, Portier Pál, Freitag József orvos, Royko Lajos ügyvéd, Sziller András, Benkó Mátyás, Hrencsár János, Mezei Pál, Csobán András, Intibi György, Sramkó Mihály.

Akik 1855-ben levelet írtak a Szuperintendensi Hivatalnak Miskolcra, Mikulás Dániel Ede érdekében

Chugyik István, Csobán Pál, Medveczky Márton, Tasza Mátyás, Molnár Pál, Nagy Márton, Nagy átyás, Bazán János, Szvitan Márton, Balázs János, Lipták János, Lipták György, Dejtár János, Valent János, Intibi István, Heitmann András, Drozsik Sámuel, Chugyik János ifj, Chugyik András ifj, Ondrik Márton, Chugyik István, Sipka János, Drozsdik Sámuel, Hugi János ifj, Zsemberovszky Márton, Chugyik István, Szlovák János, Szvitan János, Gyebnár József

Az 1861-ben Mikulás Dániel Ede elleni kivizsgálással kapcsolatos kérvény aláírói

Portir Lajos városbíró, Kurás Mihály árvák atyja, Nagy Márton törvénybíró, Belusa János, Pataki István, Harajka János, Chudjik János, Faltay János, Intiby György presbiter, Klein Pál kurátor, Urbán Elek presbiter, Portir Pál presbiter, Troicsek Ernő presbiter, Lacsny András presbiter, Mezei Pál presbiter, Benkó Mátyás presbiter

VI. Forrás-irodalomjegyzék

A. források

1. Levéltárak és levéltári forráscsoportok

Aszódi Evangélikus Gyülekezet egyházi anyakönyvei 1800-1880

Aszódi Evangélikus Gyülekezet Protocollumai

Aszódi Római Katolikus Egyházközség anyakönyvei 1800-1880

AVKK Aszódi Petőfi Sándor Múzeumának irattára

Comenius Egyetem Evangélikus Teológia karának irattára/ Evanjelickej teologickej fakulte Univerzite Komenského v Bratislave

Evangélikus Országos Levéltár Evangélikus Országos Levéltár Archivum General Ecclesiae/Régi iratok jegyzéke

Evangélikus Országos Levéltár Koren István aszódi tanár irathagyatéka

Evangélikus Országos Levéltár Pest megyei Esperesség iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Mikrofilmtár

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára IV. Fondőcsoport aszódi vonatkozású iratai

2. Sajtó

Békés

Budapesti Hírlap

Divatcsarnok

Evangélikus Egyház és Iskola

Evangélikus Élet

Figyelmező

Fővárosi lapok

Ipar és kereskedelem

Kémlő a gazdaság

Magyar Kurir

Nevelési emléklapok

Pesti Hírlap

Protestáns Egyházi és Iskolai Lap

Protestáns Élet és Iskola,

Sürgöny

Szarvasi Újság

3. Internetes adatbázisok, források

- <http://adatbazisokonline.hu/kategoria/irattipusok/osszeirasok28>
- A Magyarországi Evangélikus Egyház Bányai Egyházkerületében felszentelt lelkészek ordinációs könyve:

http://medit.lutheran.hu/sites/medit2.lutheran.hu/files/medit/1801_1885.pdf

mtdportal.extra.hu/adatbazisok.html

- Adt.Arcanum.hu
- Hungaricana.hu
- Familysearch.org

B. Szakirodalom

- Arató Máttyás: Adalékok az 1848-49-es polgári forradalom és szabadség harc Aszód környéki történetéhez, in Asztalos István szerk. Aszódi Múzeumi füzetek 4., Petőfi Múzeum, Aszód 1968.
- Asztalos István: Az aszódi evangélikus középiskola története 1728-1948, Aszód, 2003
- Asztalos István: Kisváros a Galga mentén I.-II. Aszód, 2004.
- Asztalos István: Kisváros a Galga mentén. Problémák, felvetések egy elkészült települmongráfia kapcsán in Korkes Zsuzsa szerk. Kutatások Pest megyében Tudományos Konferencia I. Múzeumi Füzetek 4. Szentendre, 1997.
- Asztalos István: Oskolatanítók a Galga mentén. In: Ikvai Nándor szerk.: Életmód-kutatások Pest megyéből. Szentendre 1987.
- Barth, Fredrik : Régi és új problémák az etnicitás értelmezésében. Regio, 1996. 7.évf. 1.
- Benda Gyula: Keszthely népessége 1696-1851., Budapest, Történeti Demográfiai Füzetek, 16. sz, KSH. 1998.
- Benda Gyula: Kisvárosi társadalom és gimnáziuma: Egy mezővárosi gimnázium helybeli diákjai a 19. század első felében in Korall, 2001. 3-4.sz
- Benda Gyula: Patrónusok vagy komák – A keresztszülői kapcsolati hálók Keszthelyen (1740-1849) in uő.:Társadalomtörténeti Tanulmányok, Osiris, Budapest, 2006.
- Benda Gyula: Zsellérből polgár, egy Társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely társadalma 1740-1849. L'Harmattan, 2008.
- Benka Gyula: A szarvasi főgimnázium története Gyoma 1895.
- Bessenyei József: Hogyan változtassunk pártot? A köpönyegforgatás művészete http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/hogyan_valtoztassunk_partot_a_koponyegforgatas_muveszete
- Bilibok Péterné: Emlékezés Koren Istvánra in Békési Élet 1983./1. szám, Békéscsaba, 1983.
- Bindorffer Györgyi: Kettős identitás – etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban, Új Mandátum kiadó, Budapest, 2001.
- Bolla Lajos: Báró Podmaniczky Ármin in Az Aszódi Ágostai Evangélikus Algymnasium értesítője 1888.1889-es iskolai évről, Az Aszódi Királyi Javító-Intézet Könyvnyomdája, Aszód, 1889.

- Bona Gábor: Az 1848-1849-es szabadságharc tisztikara.
<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/szazadosok-az-184849-evi-szabadsagharcban-96F2/eletrajzi-adatok-989D/m-9EE9/mezotelegdi-miskolczy-sandor-9F8E/>
- Bóna Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49.évi szabadságharcban
<http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/m-12C9/melczer-janos-13E2/?list=eyJxdWVyeSI6ICJNZWxjemVyIEpzdTAwZTFub3MifQ>
- Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás in Kántor Zoltán-Majthényi Balázs: Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005.
- Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945. Gondolat, Budapest, 1985.
- Csáky Károly: Híres Selemcbányai tanárok, Lilium Aurum, Dunaszerfahely, 2003.
- Cseresnyési László: Nyelvek és stratégiák, avagy a nyelv antropológiája, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- Demmel József – Katona Csaba (szerk.): Slovenský kňaz, maďarský historik. Listy a denník Ľudovíta Haana (Kor/ridor Könyvek 9.), Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Békéscsaba-Budapest, 2016.
- Demmel József: A kettős identitás ára: A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a benzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban. Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, Békéscsaba, 2014.
- Demmel József: A szlovák nemzet születése, Kalligram, Pozsony, 2011.
- Demmel József: Ludovit Stúr- A szlávok és a jövő világa, Kalligram, Pozsony, 2012.
- Demmel József: Pánszlávok a kastélyban- Justh József és a szlovák nyelvű magyar nemesség elfeledett története. Kalligram, Pozsony, 2014.
- Detre János : Isten védelme alatt, Az Aszódi Evangélikus Gyülekezet, Aszód, 2013.
- Dr. Vargha Zoltán: Gróf Vigyázó Sándorné báró Podmaniczky Zsuzsanna (1838–1923) életrajza. Budapest, 1931.
- Éless Tamás, Juhász Edit, Juhász Imre, Kapa Mátyás, Papp Zsuzsanna, Somlai Zsuzsanna, Szécsényi-Nagy Kristóf, Timár Kinga, Tóth Ádám, Török Judit, Varga István: A polgári nemperes eljárások joga. ELTE, Eötvös Kiadó, 2014.

- Erik H. Erikson: Identifikáció és identitás in Huszár Tibor-Sükösd Mihály: Ifjúságszociológia, Közgazdasági és jogi kiadó, Budapest, 1969.
- Fényes Elek, Magyarország geographiai szótára, Pest, 1851.
- Feöldy Doby Antal: Podmaniczky család, Podmanini és Aszódi báró, Budapest, Buchsman F. kiadó, 1892.
- Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza, I. Franklin Társulatm Budapest 1896.
- Fónagy Zoltán: Nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. I.-II. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2013.
- Földes Györgyi: Identitás in Kricsfalusi Beatrix, Kulcsár Szabó Ernő, Molnár Gábor Tamás, Tamás Ábel szerk: Média- és Kultúrtudományi Kézikönyv, Ráció Kiadó, Budapest, 2018.
- Gaál Zsuzsanna: A dzsentri születése, A Tolna megyei reformkori középbirtokos nemesség átalakulása a neoabszolútizmus és a dualizmus korában, Szekszárd, 2009.
- Galgóczy Károly: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája II. Budapest 1877.
- Gombos János: A magyarországi szlovákok története a betelepüléstől a polgári fejlődésig in Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből, Kőrösi Csoma Sándor Főiskola, Békéscsaba, 1995.
- Gündisch, Konrad: A dunai svábok. In. Faragó Tamás (szerk.): Magyarország társadalomtörténete a 18–19. században 2. Budapest, 2004.
- Gyimesi Réka „...különben is tisztában voltunk, hogy minden honpolgár magyar” A népszámlálások kérdéskörének változásai 1850 és 1941 között in Az idő alakzatai és időtapasztalat a magyarságtudományokban, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Pécs, 2017.
- Gyivicsány Anna, Krupa András: A magyarországi szlovákok, Útmutató kiadó, Budapest, 1977.
- Gyivicsány Anna: Anyanyelv, kultúra, közösség- A magyarországi szlovákok. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1993.
- Halász Sándor szerk.: 1884-1887 évi országgyűlés, Országgyűlési almanach 1886. Budapest 1886.
- Hamberger Judit: A szlávok története,
http://szlavintezet.elte.hu/szlavtsz/slav_civil/szlovak-tortenelem.htm#h35

- Hegedűs István-Várkonyi Péter: A történelmi Magyarország statisztikai adatforrásai-
Kataszteri anyagok, anyakönyvek, népszámlálások és gazdacímterek in Ballabás
Dániel szerk.: Konferenciák, műhelybeszélgetések VIII.: Módszertani tanulmányok,
Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának
Kiadványai, Líceum Kiadó, Eger, 2013.
- Hermann Róbert: 1848-1849- A szabadságharc hadtörténete, Korona kiadó, Budapest,
2001.
- Hübner János: Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat, városokat,
emlékeztet méltó mezővárosokat, helységeket, folyókat, tavakat, tengereket, öblöket,
fokokat, szigeteket, hegyeket, erdőket, barlangokat, pénzeket, mértékeket, 's t. e. f.
ismértető lexikon. Pest, 1816.
- Hylland, Thomas Eriksen: Etnikai osztályozás: Mi és ők, in Kántor Zoltán-Majthényi
Balázs: Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005.
- Jenkins, Richard: Az etnicitás újragondolása: identitás, kategorizálás, hatalom in
Kántor Zoltán-Majthényi Balázs: Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről, Rejtjel
Kiadó, Budapest, 2005.
- Kántor Zoltán-Majthényi Balázs: Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről, Rejtjel
Kiadó, Budapest, 2005.
- Katona Csaba: Egy szlovák származású polgárcsalád három nemzedéke a 19–20.
században a politikai sodrában. In: Családok, családfák, generációk. Szerk. Bana
József–Katona Csaba. Budapest–Győr, 2007. Mediawave Konferenciák I.
- Keményfi Róbert: Az „eticitás” fogalma és helye az etnikai térszerkezeti
kutatásokban in Kisebbségkutatás, 2002./2.
- Kempelen Béla: Magyar nemes családok, 9. kötet
<https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/Kempelen>
- Kertész Botond: Evangélium és szabadság, Az Evangélikus Egyház Magyarországon
1848-1849-ben, Budapest, MPKE, 2002.
- Kertész Botond: Székács József püspök visszaemlékezései, Akadémiai Kiadó,
Budapest, 2008.
- Kiliánová, Gabriella: A határmítosz: Dévény vára, Kétezer Irodalmi és Társadalmi
havi lap, 2006. 12. szám
- Kiss László: A szlovák nemzeti tudat születése, Eger, Líceum Kiadó 2005.

- Kiss László: Szlovák nemzeti mozgalom In: Szarka László (szerk.): A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780–1918. Párhuzamos nemzetépítések a multietnikus Magyar Királyságban. Akadémia Kiadó, Budapest, 2011.
- Kováč, Dušan: Szlovákia története, Kalligram, Pozsony, 2011.
- Kovács István: A lengyel légió dzsidásainak részvétele a turai ütközetben in Rosoncy Ildikó szerk.: „Verekedni az utolsó emberig”- A turai ütközet 1849.július 20., Magyar Napló, Budapest, 2009.
- Kövér György: A struktúra tengelyei in Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris, Budapest, 1998.
- Krász Lilla: „Respublica litteraria Podmaniczkyana” Báró Podmaniczky József nyugat-európai utazása egy útitárs naplójának tükrében in Gurka Dezső szerk.: A báró Podmaniczky család szerepe a 18–19. századi magyar kultúrában, Gondolat Kiadó, Budapest, 2017.
- Kricsfalusi Beatrix, Kulcsár Szabó Ernő, Molnár Gábor Tamás, Tamás Ábel szerk: Média- és Kultúrtudományi Kézikönyv, Ráció Kiadó, Budapest, 2018
- Kubinyi András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében.Századok, 122 (1988) 1-2. sz.
- Kvačala, Ján: Pamäť Štefana Koreňa. Slovenské pohľady, 16. 1896.
- Lukinich Imre szerk. A podmanini és aszódi Podmaniczky család története II. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1933.
- Magyar Néprajzi Lexikon, Akadémia Kiadó, 1977-1982.
- Matus László: Panslávi v Aszóde? Alternatívne kontexty prepustenia jedného učiteľa in Konfesia a národ Kontexty konfesionálnej a národnej identity slovenskej spoločnosti v 19. a 20. storočí, Kor/ridor kníhi, Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba 2017.
- Mészáros István, Németh András, Pukánszky Béla szerk: Neveléstörténet. Szöveggyűjtemény, Budapest, 2003.
- Nagy Iván: Magyarország nemesi családjai IX. 1863.
- Nagy Sándor: Miskolczy Sándor utolsó napjai, Hatvan története blog, 2011.
- Német Ágnes Adél: Szituatív nyelvhasználat és identitás? Álandi nyelv- és identitásváltozások Svédországban in Horváth László szerk. Ingentia Hungarica II., Budapest, LETE Eötvös József Collegium, 2016 .

- Oravecz Ödön: Az aszódi ág. ev. Petőfi-reálgymnázium első évtizedei in A Bányai ev. egyházkerület Aszódi Petőfi Reálgymnáziumának értesítője az 1930-31-es tanévről. Petőfi Gymnázium, Aszód, 1931.
- Ortutay Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon. 3. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.
- Örsi Julianna: Házassági stratégiák, írott és íratlan szabályok a párválasztásban. Demográfia, 58. 2014.
- Pataki Ferenc: Identitás, személyiség, társadalom, az identitáselmélet vitatott kérdései - Értekezések, emlékezések 64. Budapest, 1987.
- Petz Gyula: A mezőberényi gymnázium története in Zsilinszky Mihály szerk. A Békésvármegyei Régészeti és Múvelődéstörténelmi Társulat Évkönyve 4. 1877-1878, Gyula, 1878.
- Podmaniczky Frigyes, Naplótöredékek, 1824-1886, I-IV. Budapest, 1888
- Podmaniczky Frigyes: Egy régi gavallér emlékiratai, válogatás naplótöredékekből, Helikon kiadó 1985.
- Pukánszky Béla- Németh András: Neveléstörténet, Budapest, 1996.
- Sárkány Miklós-Szilágyi Mihály szerk. Magyar Néprajz nyolc kötetben, VIII.- Társadalom, 2000, Akadémia Kiadó, Budapest, 2000.
- Schlumbohm, Jürgen: Mikrotörténelem-Makrotörténelem, Gyárfás Edit fordításában in Aetas 15. évf. 2000. 4. sz.
- Sz. Kristóf Ildikó: Alexander von Humboldt és a Podmaniczkyak-Mozaikok a földrajz és az egyetemes néprajz 19. századi tudománytörténetéhez in Gurka, 2017.
- Szarka László szerk. A Szlovák nacionalizmus negyedszázada, Akadémia kiadó, Budapest, 2011.
- Szarka László: A közös történelem nehéz örösege in Régió, 2014./1 22. évfolyam
- Szarka László: A modern szlovák nacionalizmus sajátosságai. In: Szarka László (szerk.): A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780–1918. Párhuzamos nemzetépítések a multietnikus Magyar Királyságban. Akadémia Kiadó, Budapest. 2011.
- Szaszkoné dr. Sin Aranka: Adalékok Fényes Elek pályájához, Statisztikai Szemle, 74. évf. 1998. Budapest, KSH
- Szathmári Judit: A magyarországi protestáns egyházak az önkényuralom éveiben. Az egyházi autonómia megtartásáért vívott harc, 1850-1860 in Fazekas Csaba szerk.:

Fiatal egyháztörténészek írásai, Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, Miskolc, 1999.

- Székács József: Bányakerületi utasítások. Budapest, 1871.
- Sziijártó M. István : Barátok, apácák, mikrotörténelem. In: Papp Gábor – Sziijártó M. István: Mikrotörténelem másodfokon. Budapest, 2010.
- Szilágyi Adrienn: Az uradalom elvesztése, Nemesi családok a 19. századi Békés vármegyében, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet , Budapest, 2018.
- Szinnyey József: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1891.
- Szontagh Pál: A Bach-rendszer elleni tevőleges ellenállás első megnyilvánulása: a protestáns pátensmozgalom in Credo, 1997. 1-2
- Tarján M. Tamás: Szapolyai János koronázása
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1526_november_11_szapolyai_janos_koronazasa/
- Tarján M. Tamás: Podmaniczky Frigyes születése, 1824. június 20., Rubicon Online,
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1824_junius_20_podmaniczky_frigyes_szuletese/
- Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások, Akadémia Kiadó, Budapest, 2003
- Tóth Árpád: Patronátus a késő rendi városi társadalomban – a városi evangélikus közösség szerkezete a komaság tükrében in Gyulay Éva szerk. : Úr és szolga a történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok. In Memoriam Vári András (1953–2011) Miskolc 2014.
- Tóth Árpád: Polgári Stratégiák, Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780-1848 között, Kalligram 2009.
- Tóth István: Adalékok az alföldi szlovákok nemzeti azonosság tudatának kérdésköréhez /XIX-XX. század/ Palócföld, 1997/1
- Ungár László: A magyar nemesi birtok eladósodása 1848 előtt in Századok, 69. évf. 1-3. sz. 1935.
- Vályi András :Magyarországnak leírása, II. kötet, 1799 .
- Vargha Zoltán: A podmanini és aszódi Podmaniczky család története II. Báró Podmaniczky János önéletrajza 1786-1883 Magyar Tudományos Akadémia Budapest, 1933.

- Vidacs Bea: Komóság és kölcsönösség Szentpéterszegen in Etnographia, a Magyar Néprajzi Társaság értesítője 96. évfolyam, 1985.
- Weber, Max : Gazdaság és társadalom: A megértő szociológia alapvonalai 1., Gazdasági és Jogi kiadó, 1987.
- Weber, Max: Etnikai és Közösségi kapcsolatok in Tibori Tímea-T.Kiss Tamás: Közösség-közösségi kommunikáció szöveggyűjtemény, Okker Oktatási iroda, Budapest.1998.
- Zászkaliczky Péter: Oltalom a zivatarban. Gyülekezet a világvárossá fejlődő Pesten. Budapest, 2011.
- Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon, 1977.

Tartalomjegyzék

I.	Bevezetés	1
A.	Célkitűzések.....	1
1.	Források és módszertan	4
B.	Az identitás fogalmáról.....	7
1.	Az identitás és az etnicitás fogalmának áttekintése	7
2.	A kettős identitás és a szituatív identitás	21
II.	A város társadalma.....	25
A.	Aszód bemutatása	26
1.	A színhely.....	26
2.	A Podmaniczky család.....	31
B.	Demográfiai vizsgálatok.....	62
C.	A társadalmi struktúra leírása.....	75
1.	Vagyoni rétegződés és birtokviszonyok	75
2.	Foglalkozásszerkezet	88
D.	A többnyelvű település: Nyelvi viszonyok.....	99
E.	Kapcsolatok	112
1.	Keresztszülői kapcsolatok.....	113

2.	Házassági kapcsolatok	133
III.	Mikulás Dániel Ede és az aszódi gyülekezet.....	146
A.	Előzmények	146
1.	Az evangélikus egyház és az aszódi evangélikus gyülekezet bemutatása	146
2.	Masztic János Aszódon	151
B.	Lelkészválasztástól lelkészválasztásig	155
1.	Az 1847-es lelkészválasztás	155
2.	Aszód a szabadságharc alatt	171
C.	Az 1850-es évek- A belső harcok újabb hulláma.....	177
1.	Újabb fellépések a pap ellen.....	177
2.	Identitások hálójában: Koren István életpályája	197
3.	A kettészakadt gyülekezet: A pártok vizsgálata	227
D.	Az „aszódi sajnálatos ügy” véget ér	232
1.	A lelkész lemondása	232
2.	A szereplők utóélete	234
IV.	Összegzés	236
V.	Melléletek.....	241
1.	melléklet: A két legnagyobb aszódi keresztyén felekezet születési és halálozási adatai 1820-1880.....	241
2.	melléklet: Az 1847-ben keletkezett, a lelkészválasztás kapcsán tiltakozó aszód hívek neve és társadalmi állása	242
3.	melléklet: A Mikulás Dániel Ede mellett, illetve ellene fellépők névsorai és a presbitériumok 1850-1862	243
VI.	Forrás-irodalomjegyzék	244
A.	források	244
1.	Levéltárak és levéltári forráscsoportok.....	244
2.	Sajtó.....	245
3.	Internetes adatbázisok, források	245
B.	Szakirodalom	246